

تصویر ابو عبد الرحمن کردی

شیعری ناوچهی موکریان

نیو دهی به که می سه دهی بیستم

د. عوسمان دهشتی

منتدى اقرأ الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

شیعری ناوچه‌ی موکریان

نیوه‌ی یه‌که‌می سه‌ده‌ی بیستم

د. عوسمان دهشتی

مه‌لێه‌ندی کوردۆلۆجی

هەریمی کوردستان
سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیران
مەلپەندى کوردۆلۆجى

- ❖ ناوی کتێب: شیعری ناوچەى موکریان
- ❖ نووسەر: د. عوسمان دەشتی
- ❖ پیتچنین: نووسەر
- ❖ دیزاین و سەرپەرشتی چاپ: بریار فەرەج کاکى
- ❖ بەرگ: رەنج شوکری
- ❖ ژمارەى سپاردن: ١٣٢٦ / سالى ٢٠٠٩
- ❖ چاپخانه: رەنج / سلیمانی
- ❖ تیراژ: ١٠٠٠ دانە
- ❖ نرخ: دینار
- ❖ زنجیره: ٢٠

مەلپەندى کوردۆلۆجى

ناونیشان: سلیمانی، گردى ئەندازیاران - گەڕەك / ١٠٥، كۆلان / ٢٥، ژ. خانوو / ٤، ژ. پۆست / ٩٥

تەلەفون: ٣١٩٣٠٩٣

kurdology2006@yahoo.com

بابەت

لایەهە

- ٧
- ١١ **پێشه‌کی**
- ١٣ **به‌شی یه‌که‌م: ناوچه‌ی موکریان و شوینی له‌ رووناکییری کوردیدا**
- ٢٩ **باسی یه‌که‌م: موکریان....**
- ٤٣ **باسی دووهم: بلاو بوونه‌وه‌ی شیعری کلاسیکی کوردی...**
- ٥٣ **باسی سێهه‌م: راجه‌نێو گۆرانکاری و پیشکه‌وتن**
- ٥٥ **به‌شی دووهم: شاعیرانی ناوچه‌ی موکریان / نیوه‌ی یه‌که‌می سه‌ده‌ی بیست**
- ٦٦ **باسه‌ یه‌که‌م: مه‌لا ماری کۆکه‌یی**
- ٧٧ **باسی دووهم: ته‌بو له‌سه‌نی سه‌یفی قازی**
- ٨٧ **باسی سێهه‌م: قازی زاده‌ مسته‌فا شه‌وقی**
- ٨٩ **به‌شی سێهه‌م: زمان و شیواز وینه‌ی شیعری**
- ١٢١ **باسی یه‌که‌م: زمانی شاعر**
- ١٤٣ **باسی دووهم: وینه‌ی شاعر**
- ١٤٥ **به‌شی چوارهم: بنیات و ناوازی شیعری**
- ١٦١ **باسی یه‌که‌م: بنیاتی شیعری له‌ نێوان یه‌کیته‌ی به‌یت و یه‌کیته‌ی بابەت دا**
- ٢٠٥ **باسی دووهم: ناوازی شیعری**
- ٢٠٧ **به‌شی پینجه‌م: مه‌به‌ست و ناوه‌ڕۆک له‌ به‌ره‌مه‌می شیعری شاعیرانی ناوچه‌ی موکریان**
- ٢٢٣ **باسی یه‌که‌م: مه‌به‌سته‌کانی شیعری له‌ به‌ره‌مه‌می مه‌لا ماری**
- ٢٣٧ **باسی دووهم: ناوه‌ڕۆکی شیعری سه‌یفی قازی**
- ٢٤٣ **باسی سێهه‌م: ناوه‌ڕۆکی شیعری مسته‌فا شه‌وقی**
- ٢٤٥ **ئه‌نجام**
- ٢٤٦ **کورتیه‌ی باسه‌که‌ به‌ زمانی ئینگلیزی**
- ٢٤٦ **سه‌رچاوه‌کان**

پیشکشہ بہ :

◆ بہ خیزانو بہ مندالہ کانم کہ لہ ریگای سہخت و پیچاویچی ژیانو
خہ باتدا ہمیشہ مایہی سہ بووری و دلنہ وایم بوون.

◆ بہ گیانی بہرزه فری تہو نہ مرانہ:
کۆکھیی و سہیف و شہوقی

پیش‌شده‌گی

ئەو لەقەى ھۆتابخانەى ئەدەبىى كرمانىجى خواروو كە لە دەقەرى رۆژھەلاتو ناوچەى موكریان دامەزراوەو نەش و نماى كردووە، سامانىكى رازاوەو بە برشتى پېشكەش بە ژيانى رووناكبرى كورد كردووە، بەشى زۆرى ئەو گەنجینە ئەدەبىەش تاوەكو ئێستا بە دەست لێنەدراوى و دەق نەشكاوى ماوتەمەو نەكەوتۆتە ژێر تیشكى رووناكى و توێژنەمەو لێكۆلینەمەو زانستى لەسەرنەگراوە، ھەر ئەو راستىەش بوو بە ھاندەرى ئێمە كە ئەم نامەىە بۆ لێكۆلینەمەو لە سىماكان و ھەندئ لایەنى بەرھەمى شیعەى ناوچەى موكریان لە نیوەى یەكەمى سەدەى بیستەدا تەرخان بكەین.

لەم ماوە زەمانىەدا شیعرو بەرھەمى سئ شاعیرمان بە نموونە وەرگرتووە كە لە وێنەى سئ كۆلەگە ئەزموونى ئەدەبىى ناوچەى موكریانیان پێكھێناوە. ئەم سئ شاعیرە لەبەل ئەوھشدا لە ھەندئ لایەنى تافىكردنەمەو شیعەى لە یەكترى جیاوازن و ھەر یەكێكیان دەنگىكى رەسەنى سەربەخۆیە، بەلام لە جەوھەرو چوارچۆمە گشتى ئەدەبىیدا یەك دەگرنەمەو لایەنىكى ئەزموونى ئەدەبىى ناوچەى موكریان لە سەردەمىكى دیارىكراودا نیشان دەدەن.

ئەو سەرجاوانەى كە ئێمە لەم باسو لێكۆلینەمەویدا پشتمان پێبەستوون دوو جۆرن:

یەكەم: سەرجاوەى تیورى/ كە كتیپو گوڤارو رۆژنامە دەگرتەمەو، بۆ مەسەلەى كتیپى كوردى تایبەت بە لێكۆلینەمەو ژيان و بەرھەمى شیعەى شاعیرانى مەبەستى ئێمە، ئەوا لەم بارىمەو كتیپخانەى كوردى زۆر ھەژارە، ھەر چى تایبەتیش بێت بەو باسو بابەتانەى لەو بارمەو لە گوڤارو رۆژنامەكاندا بالۆ كرابێتەمەو، ئەوا كەم و دەگمەن و ھەم ئەمەو كە ھەشە ئەوا بە قەلەمى زۆر درشت و راگوزەریانە شاعیرەكان و بەرھەمەكانیان بەسەر كردۆتەمەو. ئێمە بۆ پركردنەمەو ئەو كەلێن و

که‌م و خورپانه دهمسلمان بو کنیپ و سهر چاوه به ههر دوو زمانی فارسی و عهره‌بی
دریژ کردووو به ههر دهمی کی چاکمان لیان و درگرتووو.

دوووم: سهر چاوه‌ی مه‌یدانی/ بو خو نریک‌خستنووو تیگه‌یشتن له راستی
مه‌سه‌له‌کان و په‌یدا کردنی شارمزیی ته‌واو له‌مه‌ر ژیان و هه‌لسوکه‌وتی شاعیرانی
مه‌به‌ستی نی‌مه، گه‌شتی مه‌یدانیان بو ناوچه‌ی موکریان و زیدی شاعیران نه‌نجام
داوو له نریکه‌وه له‌گه‌ل نووسهران و شارمزیانی نه‌دمبی ناوچه‌که و بنه‌ماله‌و که‌س و
کاری شاعیران دیدار و گفتوگو‌ی سوود به‌خشان نه‌نجام داوه، به‌شیکیش له وینه‌و
نامه‌و دستخمتی شاعیرانمان له‌و گه‌شته‌دا چنگ که‌وتووو.

گیر وگرفتی به‌ر چاویش له‌مه‌ر سهر چاوه‌که‌نه‌وه له‌وه‌داوو که ههر چه‌نده ههر سی
شاعیری مه‌به‌ستی نی‌مه به‌ناو دیوان و کو به‌ره‌می شیعری چاپ‌کراویان هه‌یه به‌لام
کی‌شه‌که له دوو لایه‌نی دیکه‌دا بووه:

۱. نه‌و نووسهرانه‌ی دیوان و کو به‌ره‌می نه‌و شاعیرانه‌یان ریک‌خستووو به چاپ
که‌یانددوو، نه‌و راستیه‌یان را که‌یانددوو که نه‌مه‌ی به‌رده‌ست به‌شیک‌ی به‌ره‌می
شاعیر پێک دینی و هه‌موو به‌ره‌می نی‌به.

۲. نه‌و کو به‌ره‌م و دیوانانه‌ش له هه‌له‌و په‌له‌و که‌موکورتی به‌دووور نین و ته‌نانه‌ت
هه‌ندیکیان گویا دستیشیان تی‌و درداوه.*

یا نه‌ومتا تا نی‌ستا ده‌ق و تی‌کسته شیعریه‌که‌کان به ته‌واوتی ساغ نه‌کراونه‌ته‌وه به
چاپ نه‌که‌یه‌نراون، وه‌کو له دیوانی مه‌لا ماری کۆکه‌یی و تی‌کسته شیعریه‌که‌کانی
مسته‌فا شه‌وقی به‌دیار دمکه‌ویت.

مه‌ودای باسه‌که‌ی نی‌مه، که سالانی نی‌وه‌ی یه‌که‌می سه‌ده‌ی بیسته‌مه ماوه‌ی گو‌ران و
هه‌زانه گه‌ورمه‌کانی جیهان پێک‌ده‌ی‌نی، نه‌م ئالوگو‌ره جیهانییه خاکی کوردستان و
کۆمه‌لی کورده‌واریشی گرتۆته‌وه‌و شوینه‌وارمه‌کشی له نه‌دمب و رۆشن‌بیری و لایه‌نه‌کانی
ژیانی کۆمه‌لایه‌تیدا رنگی داوته‌وه. ههر بۆیه‌شه نه‌م قوناغه له نه‌دمبیات و می‌ژووی
کورده‌واریدا به سه‌رده‌میکی گرنگ و پر بایه‌خ سه‌یر دم‌کری‌ت. به‌تایبه‌تیش له ره‌وتی
می‌ژوویی شیعری کوردیدا، که رابه‌رانی نوێ‌گه‌ری و تازه‌کردنه‌وه له نه‌سته‌مه‌بول و

* له‌دیاریکدا له‌گه‌ل مسته‌فا کۆکه‌یی نه‌وه‌ی شاعیر مه‌لا ماری کۆکه‌یی، له ماله‌که‌ی خۆیاندا له
مه‌باد له ریکه‌وتی ۲۸/۹/۲۰۰۵دا، ناوی‌راو پێی را که‌یاندم که مه‌رحوومی سه‌یدیان له‌کاتی له
چاپدانی دیوانی مه‌لا ماری دا هه‌ندی دستکاری له تی‌کستی شیعریه‌که‌کاندا کردووو.

سليمانى و مهاباد وەخۆگەوتن و چەندەن بىناوان و سەرچاودى تازمىيان بۇ شىئەرى كوردى ھەلبەست و چەندەن پەنجەرە و دروازەى تازمىيان بە رووى شىئەرو ئەدەبىياتى كوردىدا كەردۆتەو. ئىمە وای دەبىنەن كە گەرنەى بەرھەمى شىئەرى شاعىرانى ماوۋى باسەكەى ئىمەش ھەر لەم روانگەيەو ە دىت كە وەكو جۆگە ئەمەكى گەورە ئاۋىزانى رووبارى جولانەوۋى بىستەكان و سىيەكانى شىئەرى كوردى دەبن و لە ئاكامدا رىبازو ئەزموونە تازەكانى دەرياي ئەدەبىي كوردى پىك دەھىنن. باسەكەى ئىمە لىكۆلەنەومەكى وەسفى شىكارى و پراكتىكىيە لەمەر ھونەرەكانى روخسار و ئاۋەرۈك لە شىئەرى ئاۋچەى موكريانى ئەوماوۋە. لە بارەى بىيات و سترەكتوورى ئەم كەتبەھىش، بە شىۋەمەكى گەشتى لە پىشەكى و پىنج بەش و ئەنجام و بىلۇگرافىيائى سەرچاۋەكان و چەند بەلگەنامە و پاشكۆيەك و كورتەمەكى نامەكە بە زمانى ئىنگلىزى پىكەتەوۋە.

سەبارەت بە مەتۇدو رىبازى لىكۆلەنەومەشمان رىئەۋىتى مەزۇۋىي و ئەدەبىي، وەسفى — پراكتىكىيە پەيپەو كەردوۋە لەمەر ھونەرەكانى روخسار و ئاۋەرۈكى ئەزموونى شىئەرى ئاۋچەى موكريان لەماوۋى زەمانى باسەكەدا، بە گۆپرەى تىۋەرەكانى رەخنەى تازە چەند لايەنەكى ھونەرى روخسارم خەستۆتە ژىر رۆشنايى لىكۆلەنەو، لە وىنەى زمان و شىۋاز، كەش و مۇسقىا، بىيات و وىنەى شىئەرى. ئەنجا لە بەرھەمى ھەر سى شاعىرەدا شەقلى ئەم ھونەرەنەم دەستىنەشان كەردوۋە، سەبارەت بە بابەت و ئاۋەرۈكى شىئەرى، لە مەبەستە كۆن و تازەكانەم لە بەرھەمى ئەم شاعىرانە كۆلەمەوۋە باس و بابەتەكانەم بە نموونە و تەكستى شىئەرى بە پىز، دەۋلەمەند كەردوۋە. بەم ھىۋايەم لە بەجىگەيەندەنى ئەم ئەركەدا تەۋانىيەتەم ھەۋلىكى زانستىي خاكەسار، پىشەكەش بە كەتبەخانەى كوردى و پىسپۇران و دىئۆزانى بۋارى ئەدەبىي كوردى كەربەت و خەمەتەكى بەچكۆلانەشەم لە ئاست ئەستانەى رەۋانى پاكى مەلا مەرفى كۆكەيى، سەمىفى قازى و مەستەفا شەۋقى، ھەر سى كۆلەگە شىئەرىيە بەرزەكەى ئاۋچەى موكريان، بەجى گەيەندەت.

به‌شی یه‌که‌م

**ناوچه‌ی موکریان و
شوینی له‌روونا‌کیری کوردیدا**

باسى يەكەم

ناوچەي موكریان و شوینی له رووناگییری کوردیدا

۱. موكریان: شەرفنامە وای بۆ دەجیت كە لە رۆژگاری سەرنگونبوونی تەختوبەختی پاشایانی تورکمانی (قەرەقۆینلو - ئاق قۆینلو)، میر سەیف الدین ناویك دەرکەوتوووە کە بە سەرزنجیری سەردارانى موكری دهناسریت، پیاویکی زۆرزان و بە فەندوفیلو داھۆبوووە ژمارمەکی زۆری لە کوردانی بابان و شوینەکانی دیکەى کوردستان لە دەوری خۆی کۆکردۆتەموو بوو بە دەسەڵاتدارى ناوچەکە، بۆیە بە (مەكری یان مەكرۆ) ناوی دەرکردوووە لە دواى ناوی تیرەو تایفەو ناوچەکەشى لە (مەكریان، مەكرۆیان) مەو گۆرپامو بۆتە (موكریان)^(۱). لە كتیپى (تاریخ مەهاباد) یشتا ئەم بیرو رایەى شەرفخان دووپاتکراوەتەووە^(۲). هەندى كەسیش بە دووری نازان کە ئەم ناو لە ناوی خێلى (موكریت)ى تورکمانییەو داکەوتبى کە بەشیکیان لە کۆنەووە لە ئازەربایجانى رۆژئاوا نیشتهجین^(۳). کەچى میژوونووس (مەلا جەمیلی رۆژبەیانى) ئەم بۆچوونانە رەتدەکاتەووە پێى وایە وازەو ناوی (موكریان) زۆر لە رۆژگاری میر سەیفەدینى سەردارى موكری لە میژینەترە، لەبەرئەووە ئەم دەشتى موكریانە سەرە رێى موعەکانى پەیرموى ئاینى زەردەشت بوووە بۆیە ناوئراوە (موغ رێ، موغ رێیان) و سەرنجام بوو بە (موكریان). هەروەكو (سەردەشت) کە ئەویش دیاردییە بۆ زاینکەى (زەردەشت)^(۴). جا بۆیە (ئەو هەریمە لە هەزاران سال بەر هاتنە دنیای عیساووە تا ئەمڕۆ ئاوەدان بوووەو ناوی (موكریان)یش لە سەرمەتای سەددى هەشتەمى کۆچییهووە (چوار دەیهى زاینى) کەوتۆتە لاپەرە زیرینەکانى کتیپە میژووییى و حیوگرافىاییهکانەووە^(۵).

(۱) برۆنە: شەرفنامەى شەرفخانى بىلیسى: ۵۳۰.

(۲) تاریخ مەهاباد: ۳۰.

(۳) فەرمانرەوایی موكریان: ۸.

(۴) سەرجاومى پێشوو: ۱۰ - ۱۱.

(۵) سەرجاومى پێشوو: ۱۰ - ۱۱.

موکریانی ئەمەڕۆ ژینگە و نشینگە ی گەلێ ھۆزو عەشیرەتەو بەدەیان ھۆزو تیرەو تایفە ی ھەمەجۆری لێ دەرژین لە وێنە ی پیران و مامەش و مەنگورو دیوگری و ھەمیزوللا بەگی، وەکو چۆن بە مەلەبەندی سەرەکی ھۆزە کوردەکانی کوردستانی ئێران (بەشی ئازەربایجانی رۆژئاوا) دەناسرێت.

۲. **ناوچە ی موکریان:** ناوچەو مەلەبەندیکی جیۆگرافیە بە کوردستانی ئێران، ئەم سەر زەمینە لەسەردەمانی زوو ئەم ھەریمانە دەگرتەخۆ: مەراغە، سەلاس، شنۆ، لاجان، نەغەدە، ورمی، سایین قەلا، سابلاغ، بۆکان، میان دواو، خانە، سەردەشت، سەقز، بانەو... جیگاگانی تری ناو ئەم سنوورە کە ئەمەڕۆ بەشی ھەرە زۆری ئوستانی ئازەربایجانی رۆژئاواو ئوستانی کوردستان لە رۆژئاوای ئێران پێکدەھێنن. لە دێر زەمانەو ناوچەکانی کوردستانی ئێران لە ژێر ناو و نیشانی کوردستانی موکریان، کوردستانی ئەردەلان، کوردستانی کرماشان دابەشکراوەو ناسراوە.^(۱)

ئەمەڕۆ ناوچە ی موکریان لە بەشیکی لەسەر زەمینە ی خواروی ئوستانی ئازەربایجانی رۆژئاواو باکووری ئوستانی کوردستان پێکدێت، کە شارو باژێرەکانی سەردەشتو بانەو مەھابادو سەقزو بۆکان و خانەو شنۆو نەغەدە دەگرێتەو.^(۷)

موکریان ناوچە یەکی شاخاویەو، لوتکە ی کێوی (حاجی برایم) کە بەشیکی لە زنجیرە چیا ی قەندیل و کەوتۆتە ناوچە ی سەردەشت بەرزترین چیا ی ناوچەکیە کە بەرزاییەکی (۲۵۵۰م) دەبێت و نزمترین شوینی ئەم ناوچە یە ۹۳۰ مەتر لەسەر ئاستی دەریا بەرزە.^(۸) ئاووھەوای خۆش و سازگارەو لە ناوچە کوێستانییەکاندا ساردو لە دەشتەییەکانیشدا مامناوەندییە، رێژی می باران بارین لەو ناوچە یەدا سەر بە ئاووھەوای ناوچەکانی دەریا ی سپی ناوەرستە.

ناوچە دەشتاییەکانی لە نیوان زنجیرە ی کێوو چیاکاندا ھەلکەوتوون کە ناودارترینیان دەشتی لاجان و وەزنی و کەپرانە، دەشتاییەکانی دەورو بەری گۆلی ورمی فراوان و بەریلاوترن وەکو دەشتی شامات و شاروێران و دەشتەکانی ناوچە ی سەقزو بۆکان و نەغەدە. رووباری لاوین کە بە (زێ) ناسراوە، لە شاخەکانی ناوچە ی شنۆو ھەلکەوتووی دەشتی لاجان پاراو دەکاو لە دەربەندی ئالان دەپەریتەو بۆ دیوی

(۶) جغرافیای طبیعی کردستان موکریان: ۱۱.

(۷) سەرچاوە ی پێشوو: ۶.

(۸) تاریخ و جغرافیای کردستان (سیر الاکراد): ۷۰.

کوردستانی عێراق و زێی بچوک پێکدههێنێ، ناودارترین و مەزنترین رووباری ناوچهکەیه، له پال چهو رووبارمکانی (جهغهتو - زمپین رود) و (تمتههو - سیمین رود)، رووباری مهباد که دهرژینه نیو گولی ورمیوه.

موکریان ناوچهیهکی ئاپۆره ئاوهدانه به گوندو دێهاتی گهرمو بچووک که له ناوچه دهشتاییهکان و بناری شاخهکاندا ههنگهوتوون. خهڵکی دێهاتی ناوچه شاخاوییهکان به مهرداری پهروردهکردنی رهزو باغاتوهو خهریکن لهمانه ههندیکیان نیوه کۆچهرن و بۆ مهرداری کوێستان و گهرمیان دهکهن. خهڵکی دێهاتی ناوچه دهشتاییهکان بایهخی زیاتر به کشتوکال و بهرووبوومی دانهویڵه دهمهن، ناوچهکه خاومنی زموی و زارو خاکیکی به پیتو به پرشته، زۆربهی دانیشتوانی موسلمانن و له پهیرهوانی نههلی سونهو لهسهر مهزههبی شافعیین.

۳. ناوچهی موکریان - کورتهو پێشینیهکی میژوویی:

میژوونووسانی کوردو بیانی لهو باومرهدان که له ههزاران سالی بهر له دایکبوونی عیسی مهسیحهوه ناوچهی موکریان ئاوهدان و شوینی فهرههنگو شارستانیتهت بووه^(۹). له سهردهمی (ماد)مکاندا بهو خاکهمیان گوتووه (مادی بچووک) لهپاشان و له سهدهی چوارهمی پێش زاین بووه به خاکی (ئاتورپاتهگان - نازمربایجان) و ئهمرۆکه به موکریان ناودمهبرئ^(۱۰). ناوی مادی بچووک و سههه زمینهکهی له سائنامهی (ناشوری)دا هاتووه، (هیرۆدۆت)ی باوکی میژوونووسانیش باس له تیرمکانی گهلی ماد دمکات.

میژوونووسان لهو باومرهدان که (زهردهشت) له خاکی موکریان و له ناوچهی (سهردهشت)ی ئهمرۆ هاتۆته دنیاوه. سالی (۲)ی کۆچی (۱۶۶۲ز) ئهم ناوچهیه بۆ یهکههمجار کهوتۆته ژێر بالی فهتحي ئیسلامی و بهدریژایی چهندن سده ههریمی نازمربایجان که ناوچهی موکریانیش بهشیك بووه لهو ههریمه، لهلایهن ئهمیره

(۹) بروه: - فهرمانرهبوایی موکریان: ۱۱.

- میدیا: ۱۳۵-۱۴۱.

- کوردو کوردستان، ب.نیکیتین: ۴۸۶.

- تاریخ وجغرافیای کردستان (سیر الاکراد): ۱۷۲.

(۱۰) - کوردستانی موکریان: ۱۲.

موسلمانەكانەوھە كە لە دەربارى خەلافەتى ئىسلام، راشدىن، ئەمەوى و عباسىيەوھە دەستنىشان دەرگان بەرپۆھە بەردراوھە. لە سەدەكانى سەيپەو چوارەم و پەنجەمى كۆچىدا ئازەربايجان ھەر بەناو سەر بە خەلافەتى عباسى بووھە چونكە دەسەلات و كاروبارى ولات بەدەست ئەم مەرنشەنە كوردانەوھە بووھە كە يەك لە دواى يەك دامەزران، (رەواى، سالارى، شەدادى، ھەزبانى و رواى).^(۱۱)

ناوچەى موكرىيان تارادەيەك ئارامى و ئاوەدانى بەخۆيەوھە ديوھە لەسەدەكانى شەشەم و ھەوتەم و ھەشتەمى كۆچىدا دەكەوئە ژيەر دەسەلاتى سەلجوقى و خەوارىزمى و مەغۇل و تاتارمگان. لەو ماومەيدا سەردارانى ناوچەكە ھەميشە لەگەڵ دەسەلاتدارانى بىگانەدا لەشەر و كيشەدابوون^(۱۲). بە بۆچوونى شەرەفخان سەردارانى موكرى بەرەچەلەك دەچنەوھە سەر عىلى موكرى كە لە ناوچەى شارمەزوورەوھە ھاتوون و سەر بە بابانەكانن، (مەر سەيفەدين) ناويكيان لى ھەلگەوتووھە كە زرينگو ژيرو ئازاو پياويكى سياسى بووھە، لە رۆژانى دواوايى حوكمرانى ھۆزە توركمانەكانى (قەرەقوينلو ئاق قوينلو) (سەدى نۆيەمى كۆچى و پازدەيەمى زايىنى) ھىزىكى زۆر لە بابانەكان و ھۆزەكانى دىكە لە دەورى خۆى كۆدەكاتەوھە ھىزەكانى توركمان لەو ئاوەدا رادەمالى و ناوچەكەيان لى پاك دەكاتەوھە بەو شۆمەيە بناغە و بنچينەى مەرايەتى موكرىيانى دامەزراندوھە^(۱۳).

شا ئىسماعىلى سەفەوى (۱۴۸۷ - ۱۵۲۴) لە رەگەزو مەزھەبەكەى خۆى ھەلگەراوتەوھە بووھە بە توركمانىكى قزلباشى شيعە گەراى توندەرپو، بەمەبەستى دامەزراندنى دەسەلاتىكى ناوھندى بەھىزو، بە خەونى زىندووكرنەوھەى سنوورو قەلەرپەوى دەولەتى ساسانى، ھىرش و لەشكر كيشى بۆ ناوچەكانى رۆژئاواى ئيران دەست پىكرەوھە^(۱۴)، لە دواى چەندىن شەر و كوشتارى خويناوى توانى لە سالى (۹۰۹) كۆچىدا مەرايەتى صارم بەگى كورپى مەر سەيفەدين لە موكرىيان تىكەداو دەست بەسەر پايتەختەكەى (ورمى) و شەنۆ دابگرىت و تالان و برۆيەكى زۆرى تىادا بەرپاىكات^(۱۵).

(۱۱) ھەرمەنرەوايى موكرىيان: ۲۷ - ۲۰.

(۱۲) ھەرمەنرەوايى موكرىيان: ۲۷ - ۳۰.

(۱۳) سەرچاوەى پيشوو: ۳۴.

(۱۴) كوردو عەجەم: ۲۵.

(۱۵) كوردو كوردستان، محمەدەمىن زەكى: ۱۵۹.

له‌دوای یه‌که‌مین شه‌ری گه‌وره‌ی نیوان عوسمانی و سه‌فه‌وی له‌ چال‌دیران (۱۵۱۴)، کوردستان به‌ گوێره‌ی سه‌نگ و ته‌رازووی هی‌زمک‌انی ئه‌م دوو ده‌وله‌ته‌ زله‌یزه‌ بۆ یه‌که‌مین جار دابه‌ش کراوه‌، میرنشینه‌کانی لای رۆژئاوا و سه‌روو خوارووی کوردستان که‌وتونه‌ته‌ ژێر ده‌سه‌لاتی رووکه‌شی ده‌وله‌تی عوسمانی و میرنشینه‌کانی رۆژه‌لاتی و مکو، نه‌رده‌لان، لورستان، موکریان که‌وتونه‌ته‌ ژێر ده‌سه‌لاتی راسته‌وخۆی عه‌جه‌م^(۱۶). له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا خاوه‌نی کتیی (فه‌رمانه‌وایی موکریان) ناوی یازده‌ پشت له‌ کو‌رو نه‌وه‌و نه‌وه‌زاگانی میر سه‌یغه‌دین ده‌بات که‌ له‌ ناوچه‌یه‌دا له‌ناو عی‌ل و عه‌شیره‌ته‌کانی موکریاندا ده‌سه‌لاتدار بوون و میر و مه‌زانایه‌تیان کردووه‌^(۱۷). به‌ کورتی می‌ژووی سه‌رده‌می شا ئیسماعیلی سه‌فه‌وی ده‌رحه‌ق به‌ کورد، هه‌موو لاپه‌ره‌کانی خوینی لێده‌ته‌کی، محمه‌د ئه‌مین زه‌کی له‌و باره‌وه‌ ده‌ڵ: هه‌لسوکه‌وتی شا ئیسماعیل ده‌رحه‌ق به‌ کورد... هه‌لسوکه‌وتییکی پ‌ر له‌ زو‌لم و زۆرداری بوو، چونکه‌ کورده‌مکان سونی مه‌زهب بوون هه‌رگیز باوه‌رو و ته‌مانه‌ی پ‌ینه‌ده‌مکردن، له‌هه‌ر ده‌رفه‌تیک‌دا له‌ هه‌ولێ ئازاردان و فه‌وتاندنی کورده‌مکان دابوو. (۱۸)

کردار و ره‌فتاری شا عه‌باسی یه‌که‌م (۱۵۸۷ - ۱۶۲۹) له‌ ئاست کوردا له‌ هی ئه‌وانی پ‌یشه‌ خۆی باشت نه‌بووه‌، هه‌ر له‌ سه‌رده‌مانی ئه‌ودابوو که‌ ه‌یرشیکی به‌رب‌لاو کرایه‌ سه‌ر ناوچه‌کانی کوردستانی موکریان که‌ خۆی سه‌رکرایه‌تی ده‌کردو بۆ ماوه‌ی چه‌ند مانگان قه‌لای دهم‌میان گه‌مار‌ودا، خه‌لکی ناوچه‌که‌ زۆر به‌ سه‌ختی داکۆکیان له‌ خا‌ک و مال و سامان و ئابرووی خۆیان کردو لاپه‌رمیه‌کی زی‌رنیان له‌ می‌ژووی نه‌ته‌وه‌که‌یاندا تۆمارکردووه‌ که‌ نه‌موونه‌ی خۆبه‌خت کردن و مه‌ردایه‌تی بووه‌، رووداو مه‌کانی قه‌لای دهم‌د له‌و رۆژه‌وه‌ بۆته‌ وێردی سه‌ر زمانی خه‌لکی کوردو داستانیک‌ی قاره‌مانانه‌ی لیکه‌وتو‌ت‌ه‌وه‌ که‌ پشتاو‌پ‌شت گوێزراوته‌وه‌و تا ئیستاش حیکایه‌ت خوان و به‌یت بی‌ژمه‌کان، به‌تایبه‌تی له‌ ناوچه‌ی موکریان به‌ زیندوویی پاراستوویانه‌، له‌ سه‌ره‌تای ئه‌م سه‌ده‌یه‌دا (ئۆسکارمان) له‌ زمانی به‌یت بی‌ژیک‌ی

(۱۶) کوردو عه‌جه‌م: ۱۵۱.

(۱۷) فه‌رمانه‌وایی موکریان: ۵۷-۲۳.

(۱۸) کوردو کوردستان، محم‌امین زه‌کی: ۶۰.

موکریان (رحمان بهکری سابلاغی) تۆماری کردوو^(۱۸).

هیشتا دمدم خوینی قوربانیهکانی لئ دمجۆرا که شا عهباس ههلیکوتایه سهر خیلئ موکری و کهوته گوشتاریان و به ههزاران ژن و مندالیشی لئ یه خسرکردن و (۱۵ ههزار) خیزانی کوردی له دانیشتوانی ناوچهکانی باکوری موکریانیش بهرمو خۆراسان گواستهوه^(۲۰). کهواته له سهردهمی سهفهوییهکاندا سهرباری گوشت و بری چهند بارهی خیل و هۆزمکانی موکریان که له کتێبه میژووویهکاندا ئاماژهی بۆ کراوه^(۲۱). سیاسهتیکێ تازه سهبارت به ناوچهکانی کوردستانی رۆژئاوای ئێران پهلهپهرو کراوه که ئهمیش بریتی بووه له راگواستن و پهرت و دوورخستهوهی خیله کوردکان و، نیشه جیکردنی عیلا و هۆزمکانی تورک و تورکمان و مهغول و ئازمیری له ناوچهکهدا. به واتیهکی تر یهکهمین ههولنهکانی گۆڕینی ههلوهرجی دیمۆگرافی رۆژهلاتی کوردستان له سهردهمی سهفهویدا دهستی پیکردوو^(۲۲). سیاسهتیک که له سهردهمی پاشایهتی قاجار و بنه ماله ی پهلهویش له ئێران ههر درێژهی پیلراوه و تا

(۱۹) پروانه:

تحفة مظفریة، گرداری ئوسکارمان، پیشهکی و ساغکردنهوهی هیمن موکریان، بهشی یهکهم، چاپخانهی کۆری زانیاری کورد، بهغدا، ۱۹۷۵.

- بهو هۆیهی که کارساتی دمدم رووداوێکی گهوره بووه له میژووی نهتموهی کوردا، بۆیه مامۆستا هیمن له پیشهکی کتێبهکهدا گهڕانهوهی سهروو بهری گهمارۆدان و ههموو رووداوکانی پاش گیرانی قهلاکهی له کتێبهکهی (ئهسکهندهر بهگی تورکمانی)، (عالم آرای عباسی) دا وهرگیراوهته سهر کوردی و تۆماری کردوو، چونک باشترین شایهیدییه لهسهر رووداوکانی ئهو سهردهم، لهکاتیکدا (ئهسکهندهر بهگی) خۆی کاتب و میژوونوسی شا عهباس بووه لهو هێرشهشدا بۆ سهر دمدم خۆی هاوڕێیهتی شا عهباسی کردوو. نووسهرانی کورد بایهخی زۆریان بهم رووداوه میژوویه داوه چهند شاگاریکی ئهمدیبیان لێداهیناوه، وکو رۆمانی (قهلا ی دمدم) ی عهرهب شامیلوف و چیرۆکی (قهلا ی دمدم) ی مصطفی صالح کریم و (قارمانیتی کورد له دهستانی قهلا ی دمدم)... ئامادهکردنی نۆردوخانی جهلایل... تاد.

(۲۰) دراسات فی تاریخ ایران الحديث والمعاصر: ۲۳۱.

(۲۱) پروانه:

- میژووی گهلی کورد له کۆنهوه تا ئهمرۆ: ۲۵۶.

- کوردو عهجهم: ۶۰ - ۹۲.

- کوردو کوردستان، نیکیتین: ۴۸۳.

(۲۲) کورد و عهجهم: ۲۴.

ئىستاش. ھەر ئەم ناوچەيە بە ھۆى ھەلگەوتى جيوگرافىيەو ھە دەكەوتە سەر
تخووبەكانى نيوان ھەردو دەرلەتى ئىران و عوسمانى، ببوو بە يەكەك لە
مەيدانەكانى جەنگى نيوان ئەو دوو ھىزەو شارپەگە لەشكر كىشىيەكانى رۆم و
عەجەم بۆ سەريەكترى لە سەدەكانى ۱۷ و ۱۸ كە بوو بە مايەى گەورەترىن نەھامەتى و
كاوگارى و مالىوئىرانى بۆ سەر ئەم مەلەبەندە لەمىژووى نويدا، دواى ئەو ھى
رووسەكانىش ھاتنە مەيدان و تىكەلەوى ئەو شەرو مەملانەيە بوون كە لە نيوان
ھىزەكانى رۆم و عەجەمدا لەسەر دەسلەت گرتنە دەستى ئەو ناوچانەدا لە ئارادابوو.
لە چارەگى دوو دەمى سەدەى نۆزدەيەمدا دەربارى قاجارى مەنشىنە ئوتۇنۇمىيەكانى
كوردستانى ئىرانى لە بەينەرد، لەوانە مەنشىنى موكريان و دەسلەتى ناوئەندى
عەجەمىيان تىدا دامەزراند. دەسلەتى راستەوخۆى دەرلەتى داگەرەمى بىگانە بەسەر
كوردستانەو كە بە زۆرو ھىزى چەكدارى سەركوتكەرىش پارىزگارى لىدەمرا، ھىچ
پىشەوچوونىكى لەبارى ئابوورى و كۆمەلەيتى و سىياسى و فەرھەنگىيەو بۆ كوردستان
پىنەبوو، بەلگەو بارى زولم و چەوسانەو ھى خەلگەكەى قورسەر كەردو چەوسانەو ھى
نەتەو ھى و مەزھەبىش بە تايبەت لە سەردەمى قاجارەكاندا بوو بە سەربارى ئەو
نەھامەتيانە.

لە سەدەى نۆزدەمىن ھەست و بىرى نەتەو ھى لەلەى كوردان روو لە بوژانەو ھى
پىگەيشتن بوو، لە كاتەكدا مەرانى ئەردەلان چ لە رىگەى خەمەيتى و زەماوئەندى
سىياسىيەو بىت چ لە رىگەى خۆنىك كەرنەو مەيان بىت لە ئاينزەى شىعە كە ئاينزەى
دەربارى ئىران بوو، توانيان پىگەو ھەلگەوتى سىياسى خۆيان لە ئىراندا پتەوتر
بەكن. گەورەو مەرو مەزەكانى موكريان بەھۆى لاوازى پەيوئەندىيان لەگەل
دەسلەتى مەركەزى و پەيرەمۆكرەنيان لە ئاينزەى سونە ھەمىشە لە سىياسەتەكانى
عوسمانى نەزىكتر بوون و تىكەلەوىيان لەگەل ناوئەندەكانى دەسلەت لە كوردستانى
عوسمانىيدا لە بىرەوتر بوو. كۆتايىيەكانى سەدەى نۆزدەمىش بە چەرخى سەرھەلەدانى
ناسىوئالەزىمى كوردى دەرەيدەت بەتايبەتى لە ناوئەندە ناوچەكانى كوردستانى ژىر
دەسلەتى عوسمانىدا، ھەر بۆيە يەكەك لە مەزەترىن راپەرپەنەكانى كورد لە چارەگى
دوايى سەدەى نۆزدەيەمدا كە كارىگەرى زۆرى بەسەر ھەرىمەكانى رۆژەلەتى
كوردستان و بەتايبەتى ناوچەى موكريانەش داھەبوو، شۆرش و راپەرپەنى شىخ
عوبەيدوللاى نەھرى بوو لە سالانى (۱۸۸۰ - ۱۸۸۳) لە پىناوى ئازادى و سەربەخۆيى

كوردستان^(۲۳). بىمۇ ھۆيەۋەش كە نەھرى يەككە لە گەۋرەتەين مەلەندەمەكانى رابەرەيتى تەرىقەتە نەقشەبەندى لە كوردستان پەيگەمبەرەنەۋ ژمارەيەكى زۆر لە دانىشتەۋانى موكريان لە ريزى خەلىفەۋ موريەۋ مەحسۇبەكانى شەيخى نەھرى دابوون، ھەمەيشەش خەلىفەۋ نىردراۋەكانى لەۋ ناۋچەيەدا دەسۋرەنەۋە شەيخ لە ھەۋلى نەۋەدابوۋ كە ھەمۇ ھۆزە كوردەمەكان يەكجەختەۋ ناۋچەيەكى فراۋان لەسەر سنوۋرى توركيەۋ ئىران ۋ روسيا پەختە ژىر دەسەلاتى خۆيەۋ^(۲۴). ھۆزە كوردەمەكانى ناۋچەي موكرى رۆئىكى مەزنىان پى سىپىرەرابوۋ لە جىبەجىكەردى نەخشەۋ پلانى شەيخ بۇ شۆرۈش ۋ راپەرپەن لە دژى دەسەلاتى ئىران. دوابەدەۋاى كورت ھىنانى راپەرپەنەكەش ھىزمەكانى سۈپاى ئىران بە دەستىكى رەش ۋ دەروۋنىكى رقاۋى كەۋتە گيانى كوردەمەكان ۋ بى بەزمەيەنە تۆلمەيان لى سەندەۋە. بە دىژاۋى نەۋ رىگاۋبانانەي پىادا دەروۋىشتە گوندەمەكانى كوردەيان تالان دەكرد دەسوۋتەند، ھەر كوردەيەكان بەدەست بەكەۋتەيە دىمانكەۋشت ۋ بەزمەيەن بە مەنل ۋ زىن پىرەمەكاندا نەدەھاتەۋە^(۲۵). لە كۆتايەيەكانى سەدەي نۆزدەيەمەدا كورد لە ناۋچەكانى رۆژئاۋاى ئىران لە دژى زولم ۋ زۆرى كاربەدەستەنى عەجەم ھەمەيشە لە بەرگىرى ۋ بەرھەلەستى دابوون. ھەستى رزگارى ۋ بزوۋتەنەۋەي نىشتەمانى ھەمۇ كوردەستەنى داگرتەبوۋ، فەرمانپەرۋەيەنى ھەكۈمەتى شا لە ناۋچەكانى موكريان ناچارەبوۋ داخۋازيەكانى گەلى كورد لەبەرچاۋبەگىرن. ھەروەھا ۋلاتانى ئەۋرەپاش لە ۋىنەي روسياۋ بەرەيتەنيەۋ ئەلمەنيەۋ ئەمەريكا ناچارەبوۋ بايەخىكى زىاتەر بەم ناۋچەنەۋ بە كورد بەدن، بۆيە نىردراۋ رابەرەۋ مەسۋونىرەمەكانىيان بەۋنەۋەدا بىلاۋكەردەۋە^(۲۶) بەۋ مەبەستەي نەۋزى خۇيان لە كوردستان بەھىزەر بەكەن.

لە سالانى سەمەتەي سەدەي بىستەمەدا جۈلەنەۋەيەكى بەھىزى رىفۇرم خۋازى، كە لە مەژۋى نۆيى ئىراندا بە (شۆرشى مەشروتە ۱۹۰۵-۱۹۱۱) ناسراۋە ھەمۇ ۋلاتى تەننەۋە، ئەم جۈلەنەۋەيە لە ناۋچەكانى ئازەربەيجاندا مەشخەل ۋ بلىسەكەي بەھىزەۋ بەجۇرەك كە دەسەلات ۋ ھەكەمەرانى خەلەك بەرپاۋو شۆيى دەسەلاتى

(۲۳) الاكراد ، ملاحظات وانطباعات: ۲۷.

(۲۴) خەبەت لە رېئى كوردستان: ۱۷۵.

(۲۵) راپەرپەينى كوردەمەكان سالى ۱۸۸۰ : ۱۲۸.

(۲۶) خەبەت لە رېئى كوردستان: ۲۱۲.

ناومندی گرتەوە. لەو سەردەمەدا خەباتی خەڵکی کوردستان پێی نایە قۆناغێکی تازە، ئەویش بریتی بوو لە پێکھێنانی کۆمەڵە و کۆڕ و کۆمەڵی سیاسی و رووناکبیری و کۆمەڵایەتی.

ھەر لەو سەردەمەشدا بوو کە دەوڵەتانی بیانی و مەکو روسیا و بەریتانیا ھەریەکە نفوز و دەسەلاتی بەسەر بەشیکی وڵاتەکاندا گرتبوو، لەکاتی ھەڵایسانی یەکەمین بۆنەی جەنگی جیھانیشتدا ناوچەکانی خۆڕاوا ئێران بوو بە مەیدانی شەڕ و پێکدادان و کێشەکیشی نیوان روسیا و دەوڵەتی عوسمانی. دەسەلاتی ناومندی وڵاتیش بە بیانووی بۆ لایەنی لە شەڕدا ھیچ تواناو دەسەلاتێکی بەسەر ھیچ لایەنێکی وڵاتەکاندا نەمابوو^(٢٧).

٤. ژبانی خوێندەواری و رووناکبیری (کۆتایی سەدەی نۆزدەیەم و سەرەتای سەدەی بیستەم):

بارودۆخی سروشتی و جیۆگرافی، ھەلومەرجی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی، لە ریزی ئەو ھۆکارانە بوون کە ناوچەکانی موکریانیا و مەکو ناوچەییەکی خێڵەکی و عەشایەری ھێشتۆتەو، ھۆزەکان زیاتر بە ژبانی ئازەلدار و نیوہ کۆچەرێوہ خەریکبوون، بۆیە ھەلکەوتنی شارو باژێری ئاوەدان و دروستبوونی توێژی خەڵکی شارنشین و شارستانی لەم ناوچانە بە ھەرورد لەگەڵ ناوچەکانی میرنشین ئەرەلان بە نموونە، تارادمیەک دواکەوتوو. شارو شارۆچکەکانی مەھاباد، شەنۆ، سەردەشت، بۆکان، نەغەدە لە سەرمتادا و مەکو بازارێک بۆ ئال و گۆڕ و ساغکردنەوہی بەروبوومی ئازەلی و کشتوکالییەوہ ھاتنەکایەوہ^(٢٨).

گەورەترین کەسایەتی موکریان لە مێژووی نوێدا بوداغ سۆلتانی نەوہی میر سەیفەدین بەگی موکریانە، بوداغ سۆلتانی کۆری شێرە بەگ (١٦٠٨ - ١٦٨٩) کە بە سەردار و بابە گەورە زنجیرە دووہمی میرانی موکری دادەنرێت، یەکەمین کەسێک بوو کە شاری (سابلاغ)ی کردۆتە پایتەخت و بنکەیی بەرپۆمەردنی دەسەلاتی میرایەتیەکی و بۆ ماوہی ٦٠ ساڵ حوکمرانی کردوو، ھەر لەسەر دەستی ئەویش شارەکە ئاوەدان کراوتەوہو چەند شوێنەواریکی ئاوداری ئەو سەردەمە تاوہکو ئەمڕۆ

(٢٧) کورد و عەجەم : ١٩٩.

(٢٨) بارودۆخی سیاسی کوردستان: ٤٥.

له شارەكەدا ملان، لهوانه (مهسجیدی جامع - یا مزگهوتی سووری مهابادی که به یهکیک له مهزنترین شوینهواری ئاینی و رووناگیری شارەکه دهژمێردری و رۆژیکی مهزنی لهو بوارانهشدا گیراوه^(٢٩). هەر لهو رۆژگارهدا (مهلاجامی) دهبیته پیش نوێزو وتارخوێن و وانهبیژی زانست و زانیاریهکانی ئاینی و له مهاباد جیگیر دهبیته^(٣٠). لهپال کردنهوهی چهند مهدرسهو خوێندنکاو کتێبخانهو مهزنگای جهوانهوهی خهکی ههژارو بی دهرامهت، لهپال ئهوهشدا پردی سوورو پردی لوجو پردی دارهک له رۆژگاری ئهودا دروست کراون. ههروهها ئهبندازیهکی زۆری موک و زهوی و هکو وهقف بۆ خهرجی و ئاوهدانی ئهو شوێنانه تهرخانکردبوو^(٣١).

مهاباد که هەر لهسهرمهتاوه بنکهو پیگهی والی نشینی ناوچهی موکریان بووه له رۆژگاری هێرش مهغول بۆ ناوچهکهو بهخاتری ههبوونی سهراجاوه کانی و ناویکی سازگار له کهناری ئهو ئاوییهدا ناوهکی له نیو خهکدا به (سوغ بلاغ - سابلاغ) رویشتووهو، له نووسراوو موکاتهباتی میریدا به (ساوجبولاغی موکری) ناوبراوه تا لهگهڵ ساوجبولاغی ناوچهی قهزوین تیکهڵ نهبیته. تا له سههرمتهی دهوهری پههلهوهی و لهسههر پێشنیاری دکتۆر رهشید یاسمی (ئهبندامی کۆزی زانیاری و مامۆستای دانیشگای تاران) له سالی (١٩٣٦/١٣١٥) ناوی (مهاباد)ی بۆ گیراوهتهوه^(٣٢). سههرانی هۆزو تایفهکانی دهووبههری مهاباد روویان کردۆته شارەکهو بۆ بنیاتنان و ئاوهدانی شارەکهدا تیکۆشاوون و چهندین کۆشک و سهراو مزگهوت و جهمام و باغات و دوکان و ههیسهرییان تیادا دروست کردوو. له سههرمتهی سهدهی بیستدا شاری

(٢٩) مهابادو کورته میژووویهک: ٢١، ٢٢.

(٣٠) ژیناوهری زانیانی کورد له جیهانی ئیسلامهتی: ٨.

(٣١) خاطرات دکتەر هاشم شیرازی: ٢٧.

(٣٢) گۆیا ئهم نازناوهش له (مهئاباد، مادئاباد، مهاباد) هه هاتوو که له سههرمه می مادمکان بابوووه.

بروانه:

- تاریخ مهاباد: ١٢.

- مهاباد و کورته میژووویهک: ٧٤.

- خاطرات دکتەر هاشم شیرازی: ٤.

(٣٣) ناغاو خان و سهروک ههژمهکانی دهووبههری مهاباد هەر یهکیکیان لهپال ئهوهدا که خانووبههره کۆشک و سهرایهکی له شارەکهدا بۆ خۆی دروست دهکرد، مزگهوت و مهدرسهیهکی

سابلاغ (۱۳) مزگەوتو (۱۶) مەدرەسەو (۲) تەكیەو خانەقاھەك (۴) ھەمامو كەنىشتەيەك و كلیسايەكى لیبوو، لەپال (۶) كاروانسەراو (۱۰) باغی گەورە. (۲۲) مەھاباد ناوھەندى تىجارەتو بازرگانى بوو، لەگەل ناوھەندە بازرگانىيەكانى ئىرانو روسياو عىراقو توركيە پەيوەست بوو. لە دواى جەنگى يەكەم كونسولخانەى ئىنگلىزو روسو ئەمريكا لە شارەكەدا ھەبوون. (۲۵) كە ئەمەش بايەخى ئەو شارە لەرووى ئابوورىو سياسىيەو نىشانەدات. لە ھەموو دىھاتو شارۆچكەكانى لەلایەن خاوەن مولك و دەستپۇشتووگەنەو، مەدرەسەى ئاينىو قوتابخانە بوو خويندەن و بەدەستەيتانى زانيارى دامەزرىندراو، ناوچەكانى موكریان بەتايبەت شارى سابلاغ سەبارەت بە خويندەن و زانستەكانى ئىسلامەتى لە سەردەمى پيشوودا بە يەككە لە مەلەبەندە ناودارەكانى عىلمو زانست لە كوردستاندا ناسراو. (۲۶) كوردى موكریان لەبارى خويندەن و زانستو شیعرو ئەدەبوو ھونەرو خەتخوشیدا ئاشناو پسپۆرن.

مىرزا عبدالرحيمى وەفایى (۱۸۴۴ – ۱۹۰۲) كە يەككە لە ناودارترین شاعیرانى كوردى ناوچەى موكریانە، لە نیوەى دووھەى سەدەى نۆزدەيەمدا، مۆرىدو مەنسوبيكى ھەرە لەپيشى شىخ عوبەيدوللاى نەھرى بوو، بوو بۆ ماوھى چوارە سالان مىرزاو كاتبو رازگرى شىخو مامۇستای منداڵەكانى بوو، شیعرو غەزەلە ناسك و پاراوەكانى ناوینەيەكى ئەو عەشقو ئەوينە بەسۆزمیە كە لە نیوان ئەو شىخى نەھرىدا ھەبوو.

وەفایى لەپال دەسەلاتى ھونەرو شیعرو ئەدەبدا مرقۇقيكى پایەبەرزو رووناكبیریكى گەورە بوو، بىرەوھەریيەكانى خويشى سەبارەت بە ژيان و رووداوەكانى ئەو سەردەمە تۆماركردوو كە ئەمەیان رەنگە كارێكى بى پيشینە بىت لە میژووى ئەدەبى

« ئاينيشى بەناوى خويەو دەكردەو كۆمەلەك مولكو مالو زمويشى دەكرە وەقف بوو داينكردى خەرجىو مەسروفاتى مزگەوتو مەدرەسەكەى، لە ئەمۆنەى مزگەوتەكانى: ھەباس ناغا، رۆستەم بەگ، سەيد بايمزید، قازى، سەيد نىزامى... تاد.

– بىروانە: تارىخ مەھاباد: ۱۳۷.

(۲۴) كوردستانى موكریان: ۲۴، ۲۵.

(۲۵) تارىخ مەھاباد: ۱۳۶.

(۲۶) كوردستانى موكریان: ۲۹.

كوردیدا. ^(۳۷) ئەو كاتەى كە لە مەھاباد ژیاوێ مەدرەسەىەكى ھەبوو وە شاگردەكانى تىادا
فێرى زمان و ئەدەب و ناواز و خەتخۆشى كردوو.

لەسەر و بىندى سەدەى بىستەمدا مەھاباد (۷۰۰) فەقەى يا خوێندكارى زانستى ئاينى
ھەبوو كە بەشى زۆريان ھى ناوچەكانى موكریان و شوپنەكانى دىكەى كوردستان
بوون، جگە لەوێ لەھەر گەرەمكىتى شارەكەدا قوتابخانەىەك ھەبوو كە میرزاىەك
بەرپۆوى بردوو وە مەرسى زمان و ئەدەب و خەت و خوشنووسى تىادا گۆتراوئەو. ^(۳۸)

موكریان زىدگا و مەلەبەندى پێگەشتنى سەدان مەلا و زاناو شاعىرو عارىقى نۆدارە،
ھەر تەمىنا لە مەھاباد بە دىيان پىاوى ناوڤارى لى ھەلگەوتوو لە وێنەى، مەلا جامى
چۆرى مەريوانى، مەلا عەلى پىرەبابى، مەلا حوسەنى مەجدى، سەيف ئەلقوزات، میرزا
فەتاحى قازى، پېشەوا قازى مەمەد، مستەفا شەوقى، مەلا عەبدولقادرى مەولەوى،
داما و سەيد حوسەنى حوزنى موكریانى، عەبدولرەحمان گىوى موكریانى، میرزا
سەلىمى موكریانى، حاجى مەلا عەبدوللای ئەحمەدىان، مەلا سالىحى ئىبراھىمى،
مەلا قادىرى مودەرىسى، ھىمەن و مەلا غەفوورى حافىزى مەھابادى... تاد.

لە شارستانى سەردەشت زانایانى نۆدار و پايەبەزى وەكو ئىبنولحاج، مەلا
عەبدوللای بىتووشى، مەلا عومەرى سەردەشتى، مەلا كەرىمى فیدایى، مەلا ئەحمەد و
مەمەدى شەلاشى... لى پێگەشتوون. لە شنۆ خانىدا، مەلا عەبدولعەزىزى شنۆى،
سەيد تاج ئەللىنى شىخى زەنبىلى، قازى مەمەد خەزى، ئەمىن شنۆى، مەلا رەسولى
ئەدىب، پێگەشتوون. لە بۆكان دىيان شاعىرو زاناو دانای ناوڤار دەرگەوتوون لە
وێنەى، قەزلىچىەكان و تورجانى زادە وەلەزىەكان و سەيدەكانى زەنبىل و شىخانى
بورھان و شاعىرانى وەكو ئەحمەدى كۆرو مەلا مەرف و ئەدەب و حەقىقى و ھەزار و
ھىندى و ئىمامى و جەوھەرى و سوارە.... لە پال دىيان ھونەر مەندى خوشنوو و
خوشخوانى بەھرمەر. ^(۳۹) سەقزو بانە مەلەبەندى شاعىران و زانایانى وەكو، پاكى،
توفىقى ئەمىن، زارى، سولتانولعورمەفا، شەيدا، سالىح، عاشق، فاتحى مەجدى، فەيدا،
فەقىھى، كامەل، كەمانچ، كەوسەر، مەلىكەكەلامى مەجدى، موخلىس، مەفتون، نافع،

(۳۷) بىرمەريەكانى وەفاى: ۲۸.

(۳۸) تارىخ مەھاباد: ۱۲۸.

(۳۹) تارىخ فرەنگ وادب مكریان، جلد ۱، ۲.

و مەجدى، و مەفا... ھى دىكە بوو. ^(۴۰) . سىماو خەسلەتى ديارو ئاشكرائى زانست و ئەدەبىيات و فەرھەنگى ئەم ناوچەيە ئەومىيە كە بە توندى كەوتۈنمەتە ژېر كاريگەرى كولتور و ئەدەبىياتى ئىرانىيە، بۆيە بەشى زۆرى بەرھەم و شوپنەوارى زانستى و ئەدەبىي ئەم ناوچەيە بەتايىبەت لەسەر دەمانى پېشودا بە زمانى عەرمبى، ياخود فارسى تۆماركراون و تەمنا بەشەتەكان بە زمانى كوردىيە. تەنەت نووسەرىكى و مەكە سەيد عەبدولھەمىدى سەجەدى لە كەتەبى (شاعران كورد پارسى گۆي) دا ناوى زياتر لە (۹۰۰) شاعىر و ئەدىب و ھونەر مەندى كوردى بردووە كە شىعرو بەرھەمەكانىيان بە زمانى فارسى گوتەم و تۆمار كەردووە. ^(۴۱) نەئەتە يەكەك لە ھۆكارە ھەرە بنەپەتەيەكانى ئەم ھالەتە بۆ دابەشبوونى سىياسى كوردستان و كورد دىگەرپەتەو، كە زمان و فەرھەنگىكى جىاواز لە زمان و فەرھەنگ سەروشتى خۆي بەسەرىدا سەپەندراو. ^(۴۲) و مەكە چۆن دابەشكەردن و دابەرانى بەشەكانى خاكى كوردستان لەيەكتەرى كاريگەرپەتە سەر بارى خويندەوارى ئەو بەشەي لەگەنەكاندا دەژىاو زمان و ئەدەبىي كوردى لەو و لاتەنەدا بوون بە فەرھەنگىكى پەلە دووم. ^(۴۳) لە سەرمەتەي سەدەي بېستەمەدا دەستەيەك لە رەبەرانى ناسىۋەنەستى كوردى كە نەوەي خانەدان و مەركەكانى بەدەرخانى و سۆران و بۆتان و بابان و مەركەيان بوون، لەسەر بنەمايەكى تازە دەرەزەيان بە خەبەت و تەيگۆشان داو كە ئەویش پەرمەيدانى بزووتنەوەي سىياسى - فەرھەنگى بوو لە كوردستاندا، بۆيە لەلەيەك كۆرۈ كۆمەلەو رەيخەراوى سىياسى و كۆمەلەيەتى كوردى دروستبوون و لەلەيەك خەبەتە كولتور و خويندەوارى كوردىيان بووژاندۈتەو. ئەو بوو لە نىسانى سالى (۱۸۹۸) دا يەكەمەين رۆژنامەي كوردى بەناوى (كوردستان) مەو بىلەو كەريەو كە لەو رۆژگارەدا مەكە چەريەك بوو لە پەناو زىندەو كەرنەوەي زمان و كولتور و گەيە نەتەوەي ^(۴۴) .

لە رۆژگارى شۆرەش دەستور و (مەشروە) لە ئىران (۱۹۰۵ - ۱۹۱۱) لەگەنە ئەو مەشدا ناوچەكانى مەركەيان مەئەلەندى سەرمەكى ھۆرمەكانى كوردو، سەرمەك ھۆرمەكانىش

(۴۰) گلزار شاعرانى كوردستان، سەيد عەبدولھەمىد حەيت سەجەدى.

(۴۱) شاعران كورد پارسى گۆي، سەيد عەبدولھەمىد حەيت سەجەدى.

(۴۲) كوردو عەھەم: ۱۵۷.

(۴۳) شىعەرى كوردى/ سىياسەت، كۆمەلەيەتى، كوردەيەتى، گ/رۆشنىرى كوردستانى، ژ: ۱: ۵.

(۴۴) بارودۆخى سىياسى كوردستان: ۱۲۷.

سیبهری سیاسیان به سهر خه لکه بی دهرقانه که وه خست و قورس و زیاتریش به لایمگیری له دهولتهی مهرکهزی بوو، به لام له ناو شاره گهورمکانی موکریاندا و مکو مهبادو سهقزو بۆکان چهند نهنجومه نیك له دهستوور خوازان بهمه بهستی گوپان له ستراکتووری دهسه لاتداریه تی و چاکسازی سیاسی و کۆمه لایه تی پیکهاتبوو، نه لیه ته له کوردستانیش زانیان و رووناکبیران، ته میای شارمکانی دیکه ی ئیران، روئی سهرگردایه تی و رابه رایه تیکردنی نه و نهنجومه نانه یان له نهستووهرتبوو. نه م نهنجومه نانه، که له شارمکانی کوردستان پیکهاتبوون روئیکی گرنگیان له هۆشیارکردنه وه ی خه لک و داکوکیکردن له وه دیه پینانی مافه کانی گه لی کورد له ئیراندا ده بیانی.^(۴۵) نهنجومه نی شاری سهقز که له ژیر سهرپهرشتی شاعیر و دادوهری ناسراو مه لا محمه ده دی که ریم بوو، روئیکی گرنگی بیانی له هاندانی خه لکی سهقز بوئه وه ی پیوهندی بکه ن به نهنجومه ن و هاریکاری دهستوور خوازان بکه ن، ههروهها له شاری سابلاغ قازی فهتاحی مامی باوکی قازی محمه ده، نهنجومه نی دهستوور خوازان بۆ نه و شاره دامه زرانده بوو.^(۴۶) یه که ک له رووه هه ره دیارمکانی خه باتی رووناکبیری کۆمه له و ریکخراو و پیاوانی ناوداری کوردستان له و سهرده مه دا، بایه خدان به بلاوکردنه وه ی خویندن و خوینده واری بووه له ناو گه نجان و لاوانی کورد له پال خزمه تکردنی زمان و نه ده بی کوردی. له و مه یدانده خه باتی عمه بدولپر قاق به درخان له بهر چاوه که له سالانی بهر له جهنگو له (۱۹۱۳) دا یه که مین قوتابخانه ی له شاری (خوی) بۆ مندا لانی کورد کردو ته وه و کۆمه له یه کی روئنبیری دامه زرانده وه و نیازیشی وابوو که چاپخانه یه کیش بۆ کۆمه له که دانی و روژنامه یه کیش به و ناوه وه ده ربکات.^(۴۷) له دهستپێکی جهنگی جیهانی و ته نه نه وه ی یه که مین بلیسه ی شهر له ناوچه کانی موکریان، هه مده یسان پیاوانی زاناو رووناکبیری کورد به ماشکرکردنی بوختان و فه ندوفیلی دهولته ی عوسمانی، که پرپیاگهنده ی (جیهاد) یان له ناو خه لکدا بلاوده کرده وه، به گز دهستدریژی و زۆرداری دهسه لاتی عوسمانی و روسه کاند چوونته وه له و ناوه دا شیخ بابا سه عیدی غه وسابادی ناسراو به (شیخی شه هید/ ۱۳۷۵ - ۱۳۳۳ کۆچی) عاره و شاعیر و نیشتمانپهروهری کورد نه و راستیه ی ناشکرکرد که

(۴۵) دراسات فی تاریخ ایران الحلیث والمعاصر: ۲۴۱.

(۴۶) بارودۆخی سیاسی کوردستان: ۱۴۲.

(۴۷) کوردستان له ساله کانی شه ری یه که می جیهانیدا: ۲۷ - ۲۸.

(ئايىنى پىرۋى ئىسلام تەنھا بيانۋىيەگە بەدەستى ئىمپىراتۋرى نەخۇشى عوسمانىيەمۇ تەنھا بۇ ماۋنەۋى خۇى رزگارى بوۋنى كر دوۋىيەتى بە ئالا).^(۴۸) شىخ بابا كۆمەلەيمەكىشى لە زانا وروناكىرو نىشتەمانبەرورەنى ناۋچەكەى لە دەۋرى^(۴۹) كۆ كر دېۋە بۇ بەدەستەينانى ئامانجەكانيان لە ھەۋلى بەدەستەينانى پىشتىۋانى وروسەكانىش دابوۋە.^(۴۹) ئىنجا ھەر لەسەر ئەۋەى كە شىخ بابا ھەتۋاى جىھادى عوسمانىيەكانى بە ھەندوفىل و مانۋرىكى سىياسى دەدايە ھەلەم، بە پىچەۋانەى خواستى ئەۋان نىۋان و پەيۋەندى باشىشى لەگەل مەسىحىيەكاندا ھەبوۋ، عوسمانىيەكان گرتيان و لە زستانى (۱۹۱۶) دا لە دارىان دا.^(۵۰)

لەو رۇزگاردا يەككە لە ناۋدارترىن بىنەمالە ناسراۋەكانى ناۋچەى موكرىان كە بىنەمالەى(قازى)يە، لەسەر شانۋى رىبەرەيەتتى نىشتەمانى و ئايىنى و كولتۋورى خەلگى ئەۋ ناۋچەيە بەدىار دەكەۋىت و كەسايەتى ناسراۋى ئەۋ بىنەمالەيە لەو رۇزگاردا (مىرزا ھەتەخى قازى) (۱۸۳۲ - ۱۹۱۶) ھەلدەكەۋىت. ئەم كەلە مىردە بەۋ ھۆيەى كە ھىچ كات لەگەل بەدەرەفتارى كىردارى شاھانى قاجار دەرھەق بە خەلگى ناۋچەكە سازشى نەكر دوۋە نەگونجاۋە، بۇيە بۇ ماۋەى دۈزەدە سالان لە رۇزگارى ھوكمرانى ناسرەدىن شاۋ موزەفەر شاى قاجاردا بۇ تاران دوۋر دەخىرەتەۋە لەۋى زىندانى و دەست بەسەر دەكرىت. دۋاى گەرەنەۋەشى لە رۇزانى گەرمبوۋنى بلىسەى شەپرو لە ئەنجامى داكۋكى و بەرگىركىرنى لە خەلگى شارى مەھاباد لەبەرەمبەر ھىرش و دەستدرىژى لەشكرىانى وروس بۇ سەر شارەكە لە مەيدانى نەبەردو پىكداداندا شەھىد دەبىت.^(۵۱)

لە سالانى يەكەمىن جەنگى جىھانىدا (۱۹۱۴-۱۹۱۸) شۆرش و راپەرىنى سەكۋى شەكك (۱۹۱۸ - ۱۹۳۰) ناۋچەكانى موكرىانىش دەخاتە ژىر رەقىمى دەسەلات و كارىگەرىي خۇى و لەدۋاى برانەۋەى شەپرو لە سالى ۱۹۲۱ دا يەكەمىن رۇژنامەى كوردى لە كوردستانى ئىران بەناۋى (رۇژى كورد) لەشارى ورمى چاپ و بلاۋ دەبىتەۋە.^(۵۲)

(۴۸) شىخ بابا - شىخى شەھىد، گ/ مەھاباد، ژ/ ۹: ۱۲.

(۴۹) صفحات من تاريخ ايران الحديث والمعاصر: ۲۴۶.

(۵۰) ايرانى كە من شناختەام: ۲۳۳.

(۵۱) تاريخچه خانواده قاضى در ولايت موكرى: ۶۲-۶۶.

(۵۲) پاشەرۇك: ۴۰.

باسی باری خویندمواری و زانستی و رووناکبیری له ناوچهی موکریان بهبی ناماژمکردن به رۆلی رێبهرایمتی و پهروهرمیی ههردوو رێبازو ههردوو خانهقای (شیخی بورهان له دێی شهرفهکهندو شیخانی زهنبیل لهئاوایی زهنبیل) کاریکی ناتهاووه. ئهم دوو شوینه له کۆتایی سهدهی نۆزدهیه و سهرفهکانی سهدهی بیستم لهناوچهی موکریاندا رۆژیکی مهزن و کاریگهریان گیراوه له بواری زانستی و ئاینی و کۆمهڵایهتیدا. پێگهی رێبازی نهقشهبندی لهسهه دهستی مهلا یوسفی شیخ شهمسهدینی بورهانی له ناوچهکهدا دامهزراوه و پهردی سهندووه، ناوبراو یهکیکه له شیخانی ناواری کوردستان و خهلیفه شیخ سیراجهیدینی نهقشهبندی بووه، بهشیکی زۆری خهڵکانی ناوچهکانی کوردستانی موکریان تا دهگاته سنوورمکانی ئارات و خۆی و تالش و سهلاس پهڕهویان لهو زاته کردووه. خانهقای شیخی بورهان له دێی شهرفهکهندی نیوان مهبادو بۆکان، بهدریژی ئهو رۆژگاره خزمهتیکی شایستهی له پیناوی پهروهرمو رێبهریکردن بۆ کاری چاکه و رێگای راست پێشکesh به خهڵکی ناوچهکه کردووه.⁽⁵³⁾ بهشی زۆری پیاوانی زاناو داناو رووناکبیرانی ئهو ناوچهیه یا له ریزی هۆگرو ههوادارانێ خانهقاو رێبازی شیخی بورهان بوون یا له خانهقادا شاگردو فهق بـوون و له رێگای هیـربـوون و پێگهـیشتندا لهوئ بههرمیان و مرگرتوووه سوودمهـندبوون. لهوانه بهشێک له نهـدیـبو شاعیرانی ناواری ناوچهی موکریان له ریزی موریدو مهـنسـوبانی ئهو زاتهـبوون لهوئنهـی: سهید محمد سعیدی نورانی، حهریق، مهسباحودیوانی (ئهدهب)، عهلی بهگ سالار سهعیدی ههیدمری، میرزا سهلیمی موکری، سهیقولقوزاتو...هی دیکهش.⁽⁵⁴⁾

ئهوهی دووه خانهقاو مهـدرسهـی شیخانی زهنبیله، که لهسهه دهستی سهید عهبدولکههریمی زهنبیلی بنیاتنهرو سهرداری سهـرجهـلهی شیخانی زهنبیل دامهزێندراوه. ئهم بنهـمالهیه له پهروهرمکردن و پێگهیانلانی خهڵکی ناوچهکه لهسهه رێگای ههق و راستی و چاکه ههـموو ههـوڵ و کۆششیکیان بهخشیوه، شاعیرانی دیارو ناواری ناوچهکه سهید محمـهـد زهنبیلی و سهید کامیلی ئیمامی و سهید عهبدولقادی سیادهت له ریزی کور و کورمهزاکانی ئهو زاتهـبوون.⁽⁵⁵⁾

(53) تاریخچه خانواده قاضی: ۳۱.

(54) زندگینامه‌ی عارف ربانی: ۲۷۰-۴۰۰.

(55) تاریخ ادب فرهنگ مکریان، جلد اول: ۲۲۱.

باسى دوود

(۱) بلاۋبونەۋەدى شىعرى كلاسسىكى كوردى (قوتابخانەى گرمانجى خوارو) لە ناوچەى موكریان :

ئەدەبى كلاسسىكى بەشىۋەدىەكى گشتى بەرھەمى شارو شارستانىتە و دروستبوونى قەۋارەى سیاسى و پىشكەوتنى ژيانى كۆمەلەيتىيە، زۆرجارىش لەپشت سەرھەلەدان و بوۋزانەۋە پەرەسەندى جۆرمەكانى ئەدەبى نەتەۋەدىەك، ھۆكاريكى ئاينى يا ميژوۋىي يا سياسى بەدى دمكرىت. بوۋزانەۋە پەرەسەندى قوتابخانەى شىعرى گرمانجى خوارو لە (سايماى) مەلەبەندى بابانەكان ھەمان ياساۋ دەستور دمىگرىتەۋە بەرپەچاۋكرنى جياۋازىي روۋادومكان ھەلومەرجى ميژوۋىي تايبەت بە نەتەۋەدى كورد. لە سەدى نۆزدەمەدا ناوچە كوردنشىنەكانى ژىر قەلەمپەرى بابان جۆرىك لە يەككىتى و سەربەخۇي بەخۇيەۋە بىنيۋە. قەرداغ و شارموزور و شارباژىر بەرە گەشانەۋە پىشكەوتن و، ناوچەكانى كۆيە و سايماى و مكو پىگە و پايتەختى ميرنشىن روۋ لە ئاۋابوون و پەرەسەندى بوون. گەلەك مزگەوت و تەكىە و خانەقاۋ مەدرەسە و دىۋەخان ئاۋابوون و مەلاۋ زاناۋ دانائى زۆر زەبەند لەو ھەرىمەدا كۆدمبوونەۋە، زانست و زانيارى و شىعر و ئەدەب و رووناكىرى پەرى سەند و پلەۋ پاىە بەرزى بەدەستەينا. چەكەرمەكرنى بىرى نىشتىمان پەروەرى و نەتەۋەخۋازى لەدمربارى ئاۋەدانى ھەندى لە مەركەنى بابان و^(۵۱) شانازى كەردن بەزمان و دابو دەستور و كەلتوورى نەتەۋەدى، بوونەتە ھۆكار و بىنەماي خولقان و سەرھەلەدان و

(۵۱) عەبدولرحمانى پاشاى بابان كىتەبىكى دەستوۋسى ناۋدارى (صحيح البخارى) لە سالى (۱۲۱۱ك-۱۲۹۷ز) و مكو ھەققنامە لەۋاى خۇي بۇ مەلاۋ زانايانى (كوردستان) بەجىھىشتوۋە، كەتپادا بە ئاشكرا سنوورى قەلەمپەرى ميرنشىنى بابانى لە كوردستان دەستىشان كەردوۋە. بىروانە:

— حاجى قادرى كۆيى، ب: ۲۰۷.

— ھەروەھا شاعىرى مىللى ەلى بەردەشانى بە شىعرى رەۋان و بەند و بەيتىكى ناياب باسى گيانى كوردايەتى و ميژخاسىي عەبدولرحمانى پاشاى بابانى كەردوۋە.

بىروانە:

— تحفه مظفريه ، ب: ۲: ۲۴۲.

رسکانی رښاييکي نه د مې تازمو پيشکوتوو، شان به شاني فيکرو فلسفه و هونرو نه د مېاتي گهلاني روژه لاتي دمورو دراوسې کورد له عه ربو رووم عه جه م. که له شاعیراني بابان (نالی، سالم، کوردی) به زماني کوردی نه هونرو نه د مېيان خسترو، نه مه له رووی وریایي و هو شيار پيه وه بووه ومنه بي همر رووداويکي ره مکی بي،^(۵۷) له پيش نه مانیشدا مه لای جزیری (۱۵۶۷ - ۱۶۴۰) له ژیر سي بهرو سایه درموشاوه می نشینی بو تاندا هونری غمزلو قه سیده لمزانی کوریدا به پوپه گماندبوو. نه م نریتو میراته نه د مېیه شاعیراني بابان دایانه ینا له باری میژووی و فهره منگییه وه بوته گنجنیه مکی نه ته و می نه مرو له بران نه هاتوو بو وچه نه و مگانی دوی خو شیان. (نه م رښیسانسه مه زن و گرنگه له دوايیدا بووه سهرچا و ميهك بو گوران و پيشکوتنی نه د مې کوردی له هه موو کوردستانی باشووردا).^(۵۸)

(۵۷) له لای نالی و سالم و کوردی کو مېل به میت و بابته شیعری همن که به نه نقه ست پې له سهر نه و مه سله ی به کوردی گوته ی شیعرو هونرا و مگانیان داده گرن بو نموونه: لای نالی:

- تنه بی شه گمرباری من کوردی نه گهر ئینشاد مکا

نیمتخانی خویه مه قصودی، له مې واده مکا

- کهس به نه لفازم نه لی خو کوردی به، خو کوردی به

هر کهس نادان نه بی خو تالایی مه عنامکا

- ئیستیتاعه و قوومتی تنه بعم به کوردی و فارسی و

عارمی، ئیزهاری چالکی و چه سبانی د مکا

لای سالم:

- زږه، سهرماییه بو (سالم) و کرمانی د مېا

شیعری کوردی که مېا جیلوه له لای شېخی که بر

- مېه ی فارس زبانم گوته (سالم) شهرحی حالت گو

گوتم جانا، به له د نیم ئیستیلای ئیوه، من کوردم

لای کوردی/

- دوړو یاقوت د مېاری له م که لاهه شیرینه ی کوردی

خوا ساکوا له دنیا دا قه درزان و خمریداری

(۵۸) میژووی نه د مې کوردی، د. مارف خه زنده دار، پ: ۲، ۳۶.

له‌دوای یه‌که‌مین شه‌ری گه‌وره‌ی نیوان عوسمانی و سه‌فه‌وی له‌ چال‌دیران (۱۵۱۴)، کوردستان به‌ گوێره‌ی سه‌نگ و ته‌رازووی هی‌زمکانی ئەم دوو ده‌وله‌ته‌ زله‌یزه‌ بۆ یه‌که‌مین جار دابه‌ش کراوه‌، میرنشینه‌کانی لای رۆژئاوا و سه‌روو خوارووی کوردستان که‌وتونه‌ته‌ ژێر ده‌سه‌لاتی رووکه‌شی ده‌وله‌تی عوسمانی و میرنشینه‌کانی رۆژه‌لاتی ومکو، نه‌رده‌لان، لورستان، موکریان که‌وتونه‌ته‌ ژێر ده‌سه‌لاتی راسته‌وخۆی عه‌جه‌م^(۱۶). له‌گه‌ڵ ئەوه‌شدا خاومنی کتیی (فه‌رمانه‌وایی موکریان) ناوی یازده‌ پشت له‌ کو‌رو نه‌وه‌و نه‌وه‌زاگانی میر سه‌یغه‌دین ده‌بات که‌ له‌ ناوچه‌یه‌دا له‌ناو عی‌ل و عه‌شیره‌ته‌کانی موکریاندا ده‌سه‌لاتدار بوون و میر و مه‌زانایه‌تیان کردووه‌^(۱۷). به‌ کورتی می‌ژووی سه‌رده‌می شا ئیسماعیلی سه‌فه‌وی ده‌رحه‌ق به‌ کورد، هه‌موو لاپه‌ره‌کانی خوینی لێده‌ته‌کی، محمه‌د ئەمین زه‌کی له‌و باره‌وه‌ ده‌ڵێ: هه‌لسوکه‌وتی شا ئیسماعیل ده‌رحه‌ق به‌ کورد...هه‌لسوکه‌وتییکی پ‌ر له‌ زو‌لم و زۆرداری بوو، چونکه‌ کورده‌مان سونی مه‌زهب بوون هه‌رگیز باوه‌رو و ته‌مانه‌ی پ‌ینه‌ده‌مکردن، له‌هه‌ر ده‌رفه‌تیکدا له‌ هه‌ولێ ئازاردان و فه‌وتاندنی کورده‌مان دابوووه‌.(۱۸)

کردار و ره‌فتاری شا عه‌باسی یه‌که‌م (۱۵۸۷ - ۱۶۲۹) له‌ ئاست کوردا له‌ هی‌ ئه‌وانی پ‌یشه‌ خۆی باشت نه‌بووه‌، هه‌ر له‌ سه‌رده‌مانی ئه‌ودابوو که‌ ه‌یرشیکی به‌رب‌لاو کرایه‌ سه‌ر ناوچه‌کانی کوردستانی موکریان که‌ خۆی سه‌رکرایه‌تی ده‌کردو بۆ ماوه‌ی چه‌ند مانگان قه‌لای دهم‌میان گه‌مار‌دا، خه‌لکی ناوچه‌که‌ زۆر به‌ سه‌ختی داکوکیان له‌ خا‌ک و ما‌ل و سامان و ئابرووی خۆیان کردو لاپه‌رمیه‌کی زی‌رنیان له‌ می‌ژووی نه‌ته‌وه‌که‌یاندا تۆمارکردووه‌ که‌ نه‌موونه‌ی خۆبه‌خت کردن و مه‌ردایه‌تی بووه‌، رووداو مه‌کانی قه‌لای دهم‌م له‌و رۆژه‌وه‌ بۆته‌ وێردی سه‌ر زمانی خه‌لکی کوردو داستانیکی قاره‌مانانه‌ی لیکه‌وتو‌ته‌وه‌ که‌ پشتاو‌پ‌شت گوێزراوته‌وه‌و تا ئیستاش حیکایه‌ت خوان و به‌یت بی‌ژمه‌کان، به‌تایبه‌تی له‌ ناوچه‌ی موکریان به‌ زیندوویی پاراستوویانه‌، له‌ سه‌ره‌تای ئەم سه‌ده‌یه‌دا (ئۆسکارمان) له‌ زمانی به‌یت بی‌ژکی

(۱۶) کوردو عه‌جه‌م: ۱۵۱.

(۱۷) فه‌رمانه‌وایی موکریان: ۵۷-۲۳.

(۱۸) کوردو کوردستان، محم‌د‌امین زه‌کی: ۶۰.

موکریان (رحمان بهکری سابلاغی) تۆماری کردوو^(۱۸).

هیشتا دمدم خوینی قوربانیهکانی لئ دمجۆرا که شا عهباس ههلیکوتایه سهر خیلئ موکری و کهوته گوشتریان و به ههزاران ژن و مندالیشی لئ یه خسرکردن و (۱۵ ههزار) خیزانی کوردی له دانیشتوانی ناوچهکانی باکوری موکریانیش بهرمو خۆراسان گواستهوه^(۲۰). کهواته له سهردهمی سهفهوییهکاندا سهرباری گوشت و بری چهند بارهی خیل و هۆزمکانی موکریان که له کتێبه میژووویهکاندا ئاماژهی بۆ کراوه^(۲۱). سیاسهتیکێ تازه سهبارت به ناوچهکانی کوردستانی رۆژئاوای ئێران پهلهپهرو کراوه که ئهمیش بریتی بووه له راگواستن و پهرت و دوورخستهوهی خیله کوردکان و، نیشه جیکردنی عیل و هۆزمکانی تورک و تورکمان و مهغول و ئازمیری له ناوچهکهدا. به واتهیهکی تر یهکهمین ههولنهکانی گۆڕینی ههلوهرجی دیمۆگرافی رۆژهلاتی کوردستان له سهردهمی سهفهویدا دهستی پیکردوو^(۲۲). سیاسهتیک که له سهردهمی پاشایهتی قاجار و بنه ماله ی پهللهویش له ئێران ههر درێژهی پیلراوه و تا

(۱۹) پروانه:

تحفة مظفریة، گرداری ئوسکارمان، پیشهکی و ساغکردنهوهی هیمن موکریان، بهشی یهکهم، چاپخانهی کۆری زانیاری کورد، بهغدا، ۱۹۷۵.

- بهو هۆیهی که کارساتی دمدم رووداوێکی گهوره بووه له میژووی نهتموهی کوردا، بۆیه مامۆستا هیمن له پیشهکی کتێبهکهدا گهڕانهوهی سهروو بهری گهمارۆدان و ههموو رووداوکانی پاش گیرانی قهلاکهی له کتێبهکهی (ئهسکهندهر بهگی تورکمانی)، (عالم آرای عباسی) دا وهرگیراوهته سهر کوردی و تۆماری کردوو، چونک باشترین شایهیدییه لهسهر رووداوکانی ئهو سهردهم، لهکاتیکدا (ئهسکهندهر بهگی) خۆی کاتب و میژوونوسی شا عهباس بووه لهو هێرشهشدا بۆ سهر دمدم خۆی هاوڕێیهتی شا عهباسی کردوو. نووسهرانی کورد بایهخی زۆریان بهم رووداوه میژوویه داوه چهند شاکاریکی ئهدمببیان لێداهیئاوه، وکو رۆمانی (قهلا ی دمدم) ی عهرهب شامیلوف و چیرۆکی (قهلا ی دمدم) ی مصطفی صالح کریم و (قارهمانیکی کورد له دهستانی قهلا ی دمدم)... ئامادهکردنی نۆردوخانی جهلیل... تاد.

(۲۰) دراسات فی تاریخ ایران الحدیث والمعاصر: ۲۳۱.

(۲۱) پروانه:

- میژووی گهلی کورد له کۆنهوه تا ئههه: ۲۵۶.

- کوردو عهجهم: ۶۰ - ۹۲.

- کوردو کوردستان، نیکیتین: ۴۸۳.

(۲۲) کورد و عهجهم: ۲۴.

ئىستاش. ھەر ئەم ناوچىيە بە ھۆى ھەلگەوتى جيوگرافىيەو ھە دەكەوتىتە سەر
تخووبەكانى نيوان ھەردوو دەولەتى ئىران و عوسمانى، ببوو بە يەكەك لە
مەيدانەكانى جەنگى نيوان ئەو دوو ھىزەو شارپىگەى لەشكر كىشىيەكانى رۆم و
عەجەم بۆ سەريەكترى لە سەدەكانى ۱۷ و ۱۸ كە بوو بە مايەى گەورەترىن نەھامەتى و
كاوگارى و مالىوئىرانى بۆ سەر ئەم مەلەبەندە لەمىژووى نوپىدا، دواى ئەو ھەى
رووسەكانىش ھاتنە مەيدان و تىكەلاوى ئەو شەرو مەملانەيە بوون كە لە نيوان
ھىزەكانى رۆم و عەجەمدا لەسەر دەسلەت گرتنە دەستى ئەو ناوچانەدا لە ئارادابوو.
لە چارەمگى دوو دەمى سەدەى نۆزدەميەمدا دەربارى قاجارى مەرنشەنە ئوتۇنۇميەكانى
كوردستانى ئىرانى لە بەينەرد، لەوانە مەرنشەنى موكريان و دەسلەتى ناوئەندى
عەجەميان تىدا دامەزراند. دەسلەتى راستەوخۆى دەولەتى داگەرەمى بىگانە بەسەر
كوردستانەو كە بە زۆرو ھىزى چەكدارى سەركوتكەرىش پارىزگارى لىدەمرا، ھىچ
پىشەوچوونىكى لەبارى ئابوورى و كۆمەلايەتى و سىياسى و فەرھەنگىيەو بۆ كوردستان
پىنەبوو، بەلگەو بارى زولم و چەوسانەو ھەى خەلگەكەى قورسەر كەردو چەوسانەو ھەى
نەتەو ھەى و مەزھەبىش بە تايبەت لە سەردەمى قاجارەكاندا بوو بە سەربارى ئەو
نەھامەتيانە.

لە سەدەى نۆزدەمىن ھەست و بىرى نەتەو ھەى لەلەى كوردان روو لە بوژانەو ھەى
پىگەيشتن بوو، لە كاتىكدا مەريانى ئەردەلان چ لە رىگەى خزمەيتى و زەماوئەندى
سىياسىيەو بىت چ لە رىگەى خۆنىك كەردنەوميان بىت لە ئاينزى شىعە كە ئاينزى
دەربارى ئىران بوو، توانيان پىگەو ھەلگەوتى سىياسى خۆيان لە ئىراندا پتەوتر
بەكن. گەورەو مەرو مەزەنەكانى موكريان بەھۆى لاوازى پەيوئەنديان لەگەل
دەسلەتى مەركەزى و پەيرەمۆكرەنيان لە ئاينزى سونە ھەمىشە لە سىياسەتەكانى
عوسمانى نەزىكتر بوون و تىكەلاويان لەگەل ناوئەندەكانى دەسلەت لە كوردستانى
عوسمانىيدا لە بىرەوتر بوو. كۆتايىيەكانى سەدەى نۆزدەمىش بە چەرخى سەرھەلەدانى
ناسيۇنالىزمى كوردى دەزىرەرت بەتايبەتى لە ناوئەندو ناوچەكانى كوردستانى ژىر
دەسلەتى عوسمانىدا، ھەر بۆيە يەكەك لە مەزەنترىن راپەرپەنەكانى كورد لە چارەمگى
دوايى سەدەى نۆزدەميەمدا كە كارىگەرى زۆرى بەسەر ھەريەمەكانى رۆژەلەلەى
كوردستان و بەتايبەتى ناوچەى موكريانەش داھەبوو، شۆرش و راپەرپەنى شىخ
عوبەيدوللاى نەھرى بوو لە سالانى (۱۸۸۰ - ۱۸۸۳) لە پىناوى ئازادى و سەربەخۆيى

كوردستان^(۲۳). بىمۇ ھۆيەۋەش كە نەھرى يەككە لە گەۋرەتەين مەلەندەمەكانى رابەرەيتى تەرىقەتە نەقشەبەندى لە كوردستان پەيگەمبەرەنەۋ ژمارەيەكى زۆر لە دانىشتەۋانى مۇكرىيان لە رەزى خەلىفەۋ مۇرىدو مەھسۇبەكانى شەيخى نەھرى دابوون، ھەمەيشەش خەلىفەۋ نەردراۋەكانى لەۋ ناۋچەيەدا دەسۋرەنەۋە شەيخ لە ھەۋلى نەۋەدابوۋ كە ھەمۇ ھۆزە كوردەمەكانى يەكجەختەۋ ناۋچەيەكى فراۋان لەسەر سەۋۋرى تۇركىياۋ ئىران ۋە روسىا پەختە ژىر دەسەلاتى خۆيەۋە^(۲۴). ھۆزە كوردەمەكانى ناۋچەي مۇكرى رۇتەكى مەزنىيان پى سەپەردابوۋ لە جەبەجەكرەندى نەخشەۋ پلانى شەيخ بۇ شۇرەۋ رابەرەين لە دژى دەسەلاتى ئىران. دابەدەۋاى كورت ھەنەنى رابەرەينەكەش ھەزەمەكانى سۇپاى ئىران بە دەستەكى رەش ۋە دەۋۋەنەكى رەۋاى كەۋتە گەيەنى كوردەمەكانى بى بەزەيەنە تۆلەيەن لى سەندەۋە. بە دەرەزەي نەۋ رەگەۋبەنەنەي پەيدا دەۋرەشتەن گەندەمەكانى كوردەيان تالان دەكرەۋ دەسۋەتەندە، ھەر كوردەيەكان بەدەست بەكەۋتەيە دەيەنەكەشتەۋ بەزەيەنە بە مەنەۋ ۋەن پەرمەكاندا نەدەھەتەۋە^(۲۵). لە كۆتەيەكەنى سەدەي نۆزەمەمەدا كورد لە ناۋچەكانى رۇژاۋاى ئىران لە دژى زولم ۋە زۆرى كەربەدەستەنى عەجەم ھەمەيشە لە بەرگەرىۋ بەرەھەستە دابوون. ھەستە رەزگەرىۋ بزوۋتەنەۋەي نەشتەمانى ھەمۇ كوردەستەنى داگرتەۋو، فەرمەنەۋەيەنى ھەكۋەتى شا لە ناۋچەكانى مۇكرىيان ناچارەۋوون داخۋازيەكانى گەلى كورد لەبەرچاۋبەگەرن. ھەروەھا ۋەلاتەنى نەۋرەۋەش لە ۋەنەي روسىاۋ بەرەيتەنيەۋ نەلمەنيەۋ نەمەريكا ناچارەۋوون بايەخەكى زياتر بەم ناۋچەنەۋ بە كورد بەند، بۇيە نەردراۋ رابەرەۋ مەسۋنەرمەكانىيان بەۋنەۋەدا بىلاۋكەردەۋە^(۲۶) بەۋ مەبەستەي نەۋزى خۇيان لە كوردستان بەھەزەتر بەكن.

لە سالانى سەرمەۋاى سەدەي بېستەمەدا جۈلەنەۋەيەكى بەھەزى رەفۇرم خۋازى، كە لە مەۋۋەي نەۋى ئىراندا بە (شۇرەي مەشروۋە ۱۹۰۵-۱۹۱۱) ناسراۋە ھەمۇ ۋەلاتى تەنەيەۋ، ئەم جۈلەنەۋەيە لە ناۋچەكانى نازەربەيەجاندا مەشخەل ۋە بىلەسەكەي بەھەزەۋو بەجۇرەك كە دەسەلاتەۋ ھەكەمەنى خەلك بەرەۋەۋ شەۋىنى دەسەلاتى

(۲۳) الاكراد ، ملاحظات وانطباعات: ۲۷.

(۲۴) خەبەت لە رەي كوردستان: ۱۷۵.

(۲۵) رابەرەينى كوردەمەكان سالى ۱۸۸۰ : ۱۲۸.

(۲۶) خەبەت لە رەي كوردستان: ۲۱۲.

ناومندی گرتەوە. لەو سەردەمەدا خەباتی خەڵکی کوردستان پێی نایە قۆناغێکی تازە، ئەویش بریتی بوو لە پێکھێنانی کۆمەڵە و کۆڕ و کۆمەڵی سیاسی و رووناکبیری و کۆمەڵایەتی.

ھەر لەو سەردەمەشدا بوو کە دەوڵەتانی بیانی و مەکو روسیا و بەریتانیا ھەریەکە نفوز و دەسەلاتی بەسەر بەشیکی وڵاتەکاندا گرتبوو، لەکاتی ھەڵایسانی یەکەمین بۆنەی جەنگی جیھانیشتدا ناوچەکانی خۆڕاوا ئێران بوو بە مەیدانی شەڕ و پێکدادان و کێشەکیشی نیوان روسیا و دەوڵەتی عوسمانی. دەسەلاتی ناومندی وڵاتیش بە بیانووی بۆ لایەنی لە شەڕدا ھیچ تواناو دەسەلاتێکی بەسەر ھیچ لایەنێکی وڵاتەکاندا نەمابوو^(٢٧).

٤. ژبانی خوێندەواری و رووناکبیری (کۆتایی سەدەی نۆزدەیەم و سەرەتای سەدەی بیستەم):

بارودۆخی سروشتی و جیۆگرافی، ھەلومەرجی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی، لە ریزی ئەو ھۆکارانە بوون کە ناوچەکانی موکریانیا و مەکو ناوچەییەکی خێڵەکی و عەشایەری ھێشتۆتەو، ھۆزەکان زیاتر بە ژبانی ئازەلدار و نیوہ کۆچەرەوہ خەریکبوون، بۆیە ھەلکەوتنی شار و باژێری ئاوەدان و دروستبوونی توێژی خەڵکی شارنشین و شارستانی لەم ناوچانە بە ھەرورد لەگەڵ ناوچەکانی میرنشین ئەرەلان بە نموونە، تارادمیەک دواکەوتوو. شار و شارۆچکەکانی مەھاباد، شەنۆ، سەردەشت، بۆکان، نەغەدە لە سەرمتادا و مەکو بازارێک بۆ ئال و گۆڕ و ساغکردنەوہی بەروبوومی ئازەلی و کشتوکالییەوہ ھاتنەکایەوہ^(٢٨).

گەورەترین کەسایەتی موکریان لە مێژووی نوێدا بوداغ سۆلتانی نەوہی میر سەیفەدین بەگی موکریانە، بوداغ سۆلتانی کۆری شێرە بەگ (١٦٠٨ - ١٦٨٩) کە بە سەردار و بابە گەورە زنجیرە دووہمی میرانی موکری دادمەنیت، یەکەمین کەسێک بوو کە شاری (سابلاغ)ی کردۆتە پایتەخت و بنکەیی بەرپۆمەردنی دەسەلاتی میرایەتیەکی و بۆ ماوہی ٦٠ ساڵ ھۆکمرانی کردوو، ھەر لەسەر دەستی ئەویش شارەکە ئاوەدان کراوەتەوہ و چەند شوێنەواریکی ئاوەداری ئەو سەردەمە تاوەکو ئەمڕۆ

(٢٧) کورد و عەجەم : ١٩٩.

(٢٨) بارودۆخی سیاسی کوردستان: ٤٥.

له شارهكهدا ملون، لهوانه (مهسجدي جامع - يا مزگهوتي سوور)ی مهباد كه به يهكك له مهزنترين شوينهواري ئاينى و رووناكبرى شارهكه دهزميردرى و روليكى مهزنى لهو بوارانهشدا گيرپاوه^(٢٩). ههر لهو رۆژگارهدا (مهلاجامى) دهبيتته پيش نويزو وقارخوين و وانهبيزى زانست و زانياريهكانى ئاينى و له مهباد جيگيردهبيت^(٣٠). لهپال كردنهوى چهند مهدرهسهو خويندنگاو كتيبخانهو مهزنگاي جهوانهوى خهلكى ههزارو بى دهرامهت، لهپال نهوشدا پردى سوورو پردى لوج و پردى دارهك له رۆژگارى نهودا دروست كراون. ههروهها نهندازيهكى زورى مولك و زهوى وهكو وهقف بۆ خهرجى و ئاوهدانى نهو شوينهانه تهرخانكردبوو^(٣١).

مهباد كه ههر لهسهرمتاوه بنكهو پيگهى والى نشينى ناوچهى موكرىان بووه له رۆژگارى هيرشى مهغول بۆ ناوچهكهو بهخاترى ههبوونى سهرچاوهو كانى و ئاويكى سازگار له كهناى نهو ئاوايهدا ناوهكهى له نيو خهلكدا به (سوغ بلاغ - سابلاغ) رويشتوووه، له نووسراوو موكاتهباتى ميريدا به (ساوجبولاغى موكرى) ناوبراوه تا لهگهلا ساوجبولاغى ناوچهى قهزوين تيكهلا نهبيت. تا له سهرمتاي دهوهرى پههلهوى و لهسهر پيشنيارى دكتور رهشيد ياسمى (نهندامى كوژى زانيارى و ماموستاي دانيشگاي تاران) له سالى (١٩٣٦/١٣١٥) ناوى (مهباد)ى بۆ گيردراوتمهوه^(٣٢). سهرانى هۆزو تايفهكانى دهرووبهرى مهباد روويان كردوته شارهكهو بۆ بنياتنان و ئاوهدانى شارهكهدا تيكوشاون و چهندين كۆشك و سهراو مزگهوت و جهمام و باغات و دوكان و ههيسهرييان تيادا دروست كردوو^(٣٣). له سهرمتاي سهدهى بيستدا شارى

(٢٩) مهبادو كورته ميژوويهك: ٢١، ٢٢.

(٣٠) ژيناوهرى زانايانى كورد له جيهانى ئيسلامهتى: ٨.

(٣١) خاطرات دكتور هاشم شيرازى: ٢٧.

(٣٢) گۆيا نهم نازناومش له (مهناياد، مادناياد، مهباد) هوه هاتوووه كهله سهردهمى مادمگان بابوووه.

برپاوه:

- تاريخ مهباد: ١٢.

- مهباد و كورته ميژوويهك: ٧٤.

- خاطرات دكتور هاشم شيرازى: ٤.

(٣٣) ناغاو خان و سمرۆك هۆزهكانى دهرووبهرى مهباد ههر يهككيان لهپال نهودها كه خانووبهرمو كۆشك و سهراميهكى له شارهكهدا بۆ خوى دروست دهكرد، مزگهوت و مهدرهسيهكى.

سابلاغ (۱۳) مزگەوتو (۱۶) مەدرەسەو (۲) تەكپەو خانەقاھەك (۴) ھەمامو كەنىشتەپەك و كلىساپەكى لىبوو، لەپال (۶) كاروانسەراو (۱۰) باغى گەورە. (۲۴) مەھاباد ناوھندى تىجارەتو بازرگانى بوو لەگەل ناوھندە بازرگانىيەكانى ئىرانو روسىاو عىراقو توركىا پەيوەست بوو. لە دواى جەنگى يەكەم كونسولخانەى ئىنگلىزو روسو ئەمىرىكا لە شارەكەدا ھەبوون. (۲۵) كە ئەمەش باپەخى ئەو شارە لەرووى ئابوورىو سياسىيەو نىشانەدات. لە ھەموو دىھاتو شارۆچكەكانى لەلایەن خاوەن مولك و دەستپۇشتووگەنەو، مەدرەسەى ئاپىنى و قوتابخانە بوو خويىندنو بەدەستەيتانى زانىارى دامەزرىندراو، ناوچەكانى موكرىان بەتايبەت شارى سابلاغ سەبارەت بە خويىندنو زانستەكانى ئىسلامەتى لە سەردەمى پيشوودا بە يەككە لە مەلەبەندە ناودارەكانى عىلمو زانست لە كوردستاندا ناسراو. (۲۶) كوردى موكرىان لەبارى خويىندنو زانستو شىعرو ئەدەبو ھونەرو خەتخوشىدا ئاشناو پسپۇرن.

مىرزا عبدالرحىمى وھفايى (۱۸۴۴ – ۱۹۰۲) كە يەككە لە ناودارترىن شاعىرانى كوردى ناوچەى موكرىانە، لە نىوہى دووہى سەدەى نۆزدەپەمدا، مورىدو مەنسوبىكى ھەرە لەپيشى شىخ عوبەيدوللاى نەھرى بوو بوو بۇ ماوہى چوارە سالان مىرزاو كاتىبو رازگرى شىخو مامۇستاي منداڵەكانى بوو، شىعرو غەزەلە ناسك و پاراوەكانى ناوینەپەكى ئەو عەشقو ئەوينە بەسۆزمى كە لە نىوان ئەو شىخى نەھرىدا ھەبوو.

وھفايى لەپال دەسەلاتى ھونەرو شىعرو ئەدەبىدا مرقۇقىكى پاپەبەرزو رووناكبرىكى گەورە بوو، بىرەوهرىيەكانى خويشى سەبارەت بە ژيانو رووداوەكانى ئەو سەردەمە تۆماركردوو كە ئەمەيان رەنگە كارىكى بى پيشىنە بىت لە ميژووى ئەدەبى

« ئاينيشى بەناوى خويەو دىكرەدو كۆمەلەك مولك و مالو زمويشى دىكرە وھف بۇ داينىكردى خەرجىو مەسروفاتى مزگەوتو مەدرەسەكەى، لە ئەموانەى مزگەوتەكانى: ھەباس ناغا، رۆستەم بەگ، سەيد باپەزىد، قازى، سەيد نىزامى... تاد.

– بىروانە: تارىخ مەھاباد: ۱۳۷.

(۲۴) كوردستانى موكرىان: ۲۴، ۲۵.

(۲۵) تارىخ مەھاباد: ۱۳۶.

(۲۶) كوردستانى موكرىان: ۲۹.

كوردیدا. ^(۳۷) ئەو كاتەى كە لە مەھاباد ژیاوێ مەدرەسەىەكى ھەبوو وە شاگردەكانى تىادا
فێرى زمان و ئەدەب و ناواز و خەتخۆشى كردوو.

لەسەر و بىندى سەدەى بىستەمدا مەھاباد (۷۰۰) فەقەى يا خوێندكارى زانستى ئاينى
ھەبوو كە بەشى زۆريان ھى ناوچەكانى موكریان و شوپنەكانى دىكەى كوردستان
بوون، جگە لەوێ لەھەر گەرەمكىتى شارەكەدا قوتابخانەىەك ھەبوو كە میرزاىەك
بەرپۆوى بردوو وە مەرسى زمان و ئەدەب و خەت و خوشنووسى تىادا گۆتراوئەو. ^(۳۸)

موكریان زىدگا و مەلەبەندى پێگەشتنى سەدان مەلا و زاناو شاعىرو عارىقى نۆدارە،
ھەر تەمىنا لە مەھاباد بە دىيان پىاوى ناوڤارى لى ھەلگەوتوو لە وێنەى، مەلا جامى
چۆرى مەريوانى، مەلا عەلى پىرەبابى، مەلا حوسەنى مەجدى، سەيف ئەلقوزات، میرزا
فەتاحى قازى، پېشەوا قازى مەحمەد، مستەفا شەوقى، مەلا عەبدولقادرى مەولەوى،
داما و سەيد حوسەنى حوزنى موكریانى، عەبدولرەحمان گىوى موكریانى، میرزا
سەلىمى موكریانى، حاجى مەلا عەبدوللای ئەحمەدىان، مەلا سالىحى ئىبراھىمى،
مەلا قادىرى مودەرىسى، ھىمن و مەلا غەفوورى حافىزى مەھابادى... تاد.

لە شارستانى سەردەشت زانایانى نۆدار و پايەبەزى وەكو ئىبنولحاج، مەلا
عەبدوللای بىتووشى، مەلا عومەرى سەردەشتى، مەلا كەرىمى فیدایى، مەلا ئەحمەد و
مەحمەدى شەلاشى... لى پێگەشتوون. لە شنۆ خانىدا، مەلا عەبدولعەزىزى شنۆى،
سەيد تاج ئەللىنى شىخى زەنبىلى، قازى مەحمەد خەزى، ئەمىن شنۆى، مەلا رەسولى
ئەدىب، پێگەشتوون. لە بۆكان دىيان شاعىرو زاناو دانای ناوڤار دەرگەوتوون لە
وێنەى، قەزلىچىەكان و تورجانى زادە وەلەزىەكان و سەيدەكانى زەنبىل و شىخانى
بورھان و شاعىرانى وەكو ئەحمەدى كۆرو مەلا مەرف و ئەدەب و حەقىقى و ھەزار و
ھىندى و ئىمامى و جەوھەرى و سوارە.... لە پال دىيان ھونەر مەندى خوشنوو و
خوشخوانى بەھرەمەر. ^(۳۹) سەقزو بانە مەلەبەندى شاعىران و زانایانى وەكو، پاكى،
توفىقى ئەمىنىان، زارى، سولتانولعورمەفا، شەيدا، سالىح، عاشق، فاتحى مەجدى، فەيدا،
فەقىھى، كامەل، كەرمەنج، كەوسەر، مەلىكەكەلامى مەجدى، موخلىس، مەفتون، نافع،

(۳۷) بىرەمەريەكانى وھابى: ۲۸.

(۳۸) تارىخ مەھاباد: ۱۲۸.

(۳۹) تارىخ فرەنگ وادب مكریان، جلد ۱، ۲.

و مەجدى، و مفا... ھى دىكە بوو. (۴۰). سىماو خەسلەتى ديارو ئاشكرائى زانست و ئەدەبىيات و فەرھەنگى ئەم ناوچەيە ئەومىيە كە بە توندى كە وتوونمەتە ژېر كاريگەرى كولتور و ئەدەبىياتى ئىرانىيە، بۆيە بەشى زۆرى بەرھەم و شوپنەوارى زانستى و ئەدەبىي ئەم ناوچەيە بەتايىبەت لەسەر دەمانى پېشوو دا بە زمانى عەرمبى، ياخود فارسى تۆمار كراون و تەمنا بەشەتەيان بە زمانى كوردىيە. تەنەت نووسەرىكى و مكو سەيد عەبدولھەمىدى سجادى لە كەتەبى (شاعران كورد پارسى گۆي) دا ناوى زياتر لە (۹۰۰) شاعىر و ئەدىب و ھونەر مەندى كوردى بردوو كە شىعرو بەرھەمەكانىيان بە زمانى فارسى گوتوو و تۆمار كوردوو. (۴۱) ئەلبەتە يەكەك لە ھۆكارە ھەرە بنەپەتەيەكانى ئەم ھالەتە بۆ دابەشبوونى سىياسى كوردستان و كورد دىگەرپەتەو، كە زمان و فەرھەنگىكى جىاواز لە زمان و فەرھەنگ سروشتى خۆي بەسەرىدا سەپەندراو. (۴۲) و مكو چۆن دابەش كەردن و دابەرانى بەشەكانى خاكى كوردستان لەيەكتەرى كاريكەردۆتە سەر بارى خويندەوارى ئەو بەشەي لەگەڵياندا دەژياو زمان و ئەدەبى كوردى لەو ولاتانەدا بوون بە فەرھەنگىكى پەلە دووم. (۴۳) لە سەرھەتەي سەدەي بېستەمدا دەستەيەك لە رەبەرانى ناسىۋانستى كوردى كە نەوھى خانەدان و مەرھەكەنى بەدەرخانى و سۆران و بۆتان و بابان و موكرىيان بوون، لەسەر بنەمايەكى تازە دىرەمیان بە خەبەت و تەيگۆشان داو كە ئەویش پەرمەيدانى بزووتنەوھى سىياسى - فەرھەنگى بوو لە كوردستاندا، بۆيە لەلەيەك كۆرۈ كۆمەلەو رەيخەراوى سىياسى و كۆمەلەيەتى كوردى دروستبوون و لەلەيەك خەبەتەي كولتور و خويندەوارى كوردىيان بووژاندۆتەو. ئەو بوو لە نىسانى سالى (۱۸۹۸) دا يەكەمىن رۆژنامەي كوردى بەناوى (كوردستان) موھ بۆلاوكرامەو كە لەو رۆژگارەدا و مكو چەريەك بوو لە پەناو زىندووكردنەوھى زمان و كولتور و گىيانى نەتەوھىي. (۴۴)

لە رۆژگارى شۆرەش دەستوورى (مەشروتە) لە ئىران (۱۹۰۵ - ۱۹۱۱) لەگەڵ ئەوھىدا ناوچەكانى موكرىيان مەلەبەندى سەرھەكە ھۆزەكانى كوردو، سەرۆك ھۆزەكانىش

(۴۰) گلزار شاعرانى كوردستان، سەيد عەبدولھەمىد حەيرەت سەجەدى.

(۴۱) شاعران كورد پارسى گۆي، سەيد عەبدولھەمىد حەيرەت سەجەدى.

(۴۲) كوردو عەھەم: ۱۵۷.

(۴۳) شىعەرى كوردى/ سىياسەت، كۆمەلەيەتى، كوردايەتى، گ/رۆشنىرى كوردستانى، ژ/ ۱: ۵.

(۴۴) بارودۆخى سىياسى كوردستان: ۱۲۷.

سیبهری سیاسیان بهسەر خەڵکە بێ دەرمانە کەوێ دەست و قورس و زیاتریش بە لایەنگیری لە دەوڵەتی مەڕکەزی بوو، بەلام لەناو شارە گەورەکانی موکریاندا و مەهاباد و سەقزو بۆکان چەند ئەنجومەنیکی لە دەستوورخوێزان بەمەبەستی گۆڕان لە ستراکتووری دەسەڵاتداریەتی و چاکسازی سیاسی و کۆمەڵایەتی پێکھاتبوو، ئەڵبەتە لە کوردستانیش زانیان و رووناکبیران، تەمبای شارەکانی دیکە ئێران، رۆڵی سەرگردایەتی و رابەریتیکردنی ئەو ئەنجومەنانەیان لە ئەستۆوە گرتبوو. ئەم ئەنجومەنانە، کە لە شارەکانی کوردستان پێکھاتبوون رۆڵیکی گرنگیان لە ھۆشیارکردنەوەی خەڵک و داکوکیکردن لە وەدیهێنانی مافەکانی گەلی کورد لە ئێراندا دەبینی. ^(٤٥) ئەنجومەنی شاری سەقز کە لەژێر سەرپرەشتی شاعیر و دادووری ناسراو مەلا محەممەدی کەریم بوو، رۆڵیکی گرنگی بینی لە ھاندانی خەڵکی سەقز بۆ ئەوەی پێوێندێ بکەن بە ئەنجومەن و ھاریکاری دەستوورخوێزان بکەن، ھەروەھا لە شاری سابلاغ قازی قەتەحی مامی باوکی قازی محەممەد، ئەنجومەنی دەستوورخوێزانی بۆ ئەو شارە دامەزراندبوو. ^(٤٦) یەکیک لەروو ھەرە دیارەکانی خەباتی رووناکبیری کۆمەڵە و ریکخراو و پیاوانی ناواری کوردستان لەو سەردەمەدا، بایەخدان بە بلاوکردنەوەی خوێندن و خوێندەواری بوو لەناو گەنجان و لاوانی کورد لەپاڵ خەزەتکردنی زمان و ئەدەبی کوردی. لەو مەیدانەدا خەباتی عەبدولپەزاق بەدرخان لەبەرچاوە کە لە سالانی بەر لەجەنگو لە (١٩١٣) دا یەکەمین قوتابخانەی لە شاری (خۆی) بۆ منداڵانی کورد کردۆتەووە کۆمەڵە یەکی رۆشنبیری دامەزراندووە و نیازیشی وابوو کە چاپخانەیەکی بۆ کۆمەڵە کە دابوو و رۆژنامەیەکی بە ناوێوە دەربکات. ^(٤٧) لە دەستپێکی جەنگی جیھانی و تەنێنەوێ یەکەمین بلیسە شەڕ لە ناوچەکانی موکریان، ھەمدیسە پیاوانی زاناو رووناکبیری کورد بەئاشکراکردنی بوختان و ھەندوفیلی دەوڵەتی عوسمانی، کە پرۆپاگەندە (جیھاد)یان لەناو خەڵکدا بلاووەکردووە، بەگژ دەستدریژی و زۆرداری دەسەڵاتی عوسمانی و روسەکاندا چوونەتەووە لەو ناوێوە شێخ بابا سەعیدی غەوسابادی ناسراو بە (شیخی شەھید/ ١٣٧٥ - ١٣٣٣ کۆچی) عارف و شاعیر و نیشتمانپەروری کورد ئەو راستیە ئاشکراکرد کە

(٤٥) دراسات في تاريخ ايران الحديث والمعاصر: ٣٤١.

(٤٦) بارودۆخی سیاسی کوردستان: ١٤٣.

(٤٧) کوردستان لە ساڵەکانی شەڕی یەکەمی جیھانیدا: ٣٧ - ٣٨.

(ئايىنى پىرۋى ئىسلام تەنھا بيانۋىيەگە بەدەستى ئىمپىراتۋرى نەخۇشى
 عوسمانىيەمۇ تەنھا بۇ ماۋنەۋى خۇى رزگارى بوۋنى كر دوۋىيەتى بە ئالا).^(۴۸) شىخ
 بابا كۆمەلەيمەكىشى لە زانا رۋوناكپىرو نىشتەمانبەرۋەرانى ناۋچەكەى لە دەۋرى^(۴۹)
 كۆ كر دېۋە بۇ بەدەستەينانى ئامانجەكانيان لە ھەۋلى بەدەستەينانى پىشتىۋانى
 رۋوسەكانىش دابوۋە.^(۴۹) ئىنجا ھەر لەسەر ئەۋەى كە شىخ بابا ھەتۋاى جىھادى
 عوسمانىيەكانى بە ھەندۋىل و مانۋرىكى سىياسى دەدايە ھەلەم، بە پىچەۋانەى
 خواستى ئەۋان نىۋان و پەيۋەندى باشىشى لەگەل مەسىحىيەكاندا ھەبوۋ،
 عوسمانىيەكان گرتيان و لە زستانى (۱۹۱۶) دا لە دارىان دا.^(۵۰)

لەو رۇزگاردا يەككە لە ناۋدارترىن بىنەمالە ناسراۋەكانى ناۋچەى موكرىان كە
 بىنەمالەى (قازى) يە، لەسەر شانۋى رىبەرەيەتتى نىشتەمانى و ئايىنى و كولتۋورى خەلگى
 ئەۋ ناۋچەى بەدىار دىكەۋىت و كەسايەتى ناسراۋى ئەۋ بىنەمالەى لەو رۇزگاردا
 (مىرزا ھەتەخى قازى) (۱۸۳۲ - ۱۹۱۶) ھەلەكەۋىت. ئەم كەلە مىردە بەۋ ھۆيەى كە
 ھىچ كات لەگەل بەدەرەفتارى كىردارى شاھانى قاجار دەرھەق بە خەلگى ناۋچەكە
 سازشى نەكر دوۋە نەگونجاۋە، بۇيە بۇ ماۋەى دۈزەدە سالان لە رۇزگارى ھۈكەمرانى
 ناسرەدىن شاۋ موزەفەر شاى قاجاردا بۇ تاران دوۋر دەرەتەۋە لەۋى زىندانى و
 دەست بەسەر دىكرىت. دۋاى گەرەنەۋەشى لە رۇزانى گەرمبوۋنى بلىسەى شەپرو لە
 ئەنجامى داكۋكى و بەرگىرەندى لە خەلگى شارى مەھاباد لەبەرەمبەر ھىرش و
 دەستدرىزى لەشكرىانى رۋوس بۇ سەر شارەكە لە مەيدانى نەبەردو پىكداداندا
 شەھىد دەپت.^(۵۱)

لە سالانى يەكەمىن جەنگى جىھانىدا (۱۹۱۴-۱۹۱۸) شۆرش و راپەرىنى سىمكۋى شىكەك
 (۱۹۱۸ - ۱۹۳۰) ناۋچەكانى موكرىانىش دەخاتە ژىر رىقى دەسەلات و كارىگەرى
 خۇى و لەدۋاى برانەۋەى شەپرو لە سالى ۱۹۲۱ دا يەكەمىن رۇزنامەى كوردى لە
 كوردستانى ئىران بەناۋى (رۇزى كورد) لەشارى ورمى چاپ و بلاۋ دەپتەۋە.^(۵۲)

(۴۸) شىخ بابا - شىخى شەھىد، گ/ مەھاباد، ژ/ ۹: ۱۲.

(۴۹) صفحات من تاريخ ايران الحديث والمعاصر: ۲۴۶.

(۵۰) ايرانى كە من شناختەام: ۲۳۳.

(۵۱) تاريخچه خانواده قاضى در ولايت موكرى: ۶۲-۶۶.

(۵۲) پاشەرۇك: ۴۰.

باسی باری خویندهواری و زانستی و رووناگیرى له ناوچهی موکریان بهبێ
 ناماژمکردن به رۆڵی رێبهرایمتی و پهرومردمیی هەردوو رێباز و هەردوو خانەقای
 (شیخی بورهان له دینی شەرمەفکەندو شیخانێ زەنبیل لەئاوایی زەنبیل) کاریکی
 ناتەواوه. ئەم دوو شوپنە له کۆتایی سەدهی نۆزدهیه‌م و سەرمەتاکانی سەدهی بیستم
 لەناوچهی موکریاندا رۆڵیکی مەزن و کاریگەریان گێڕاوه له بواری زانستی و ئایینی و
 کۆمه‌لایمەتیدا. پێگهی رێبازی نەقشبەندی لەسەر دەستی مەلا یوسفی شیخ
 شەمسەدینی بورهانی له ناوچه‌که‌دا دامەزراوه و پهری سەندوووه، ناوبراو یەکیکە له
 شیخانێ ناوداری کوردستان و خەلیفە‌ی شیخ سیراجەدینی نەقشبەندی بووه، بەشیکی
 زۆری خە‌لکانی ناوچه‌کانی کوردستانی موکریان تا دەگاتە سنوورەکانی ئارات و
 خۆی و تالش و سە‌لاس پە‌یرە‌ویان له‌و زاتە کردوووه. خانە‌قای شیخی بورهان له دینی
 شەرمەفکەندی نیوان مە‌بادو بۆکان، بە‌دریژی ئه‌و رۆژگارە خزمەتییکی شایستە‌ی له
 پێ‌ناوی پهرومردو رێبە‌ریکردن بۆ کاری چاکه‌و رێگای راست پێ‌شکە‌ش به خە‌لکی
 ناوچه‌که کردوووه. ^(٥٣) بەشی زۆری پیاوانی زانا و داناو رووناگیرانی ئه‌و ناوچه‌یه یا له
 ریزی هۆگرو هە‌وادارانی خانە‌قاو رێبازی شیخی بورهان بوون یا له خانە‌قادا شاگردو
 فە‌قی بوون و له‌رێگای فێربوون و پێ‌گە‌یشتندا له‌وئ بە‌هرمان وەرگرتوووه و
 سوودمە‌ندبوون. له‌وانه به‌شێک له ئە‌دیب و شاعیرانی ناوداری ناوچه‌ی موکریان له
 ریزی مورید و مە‌نسوبانی ئه‌و زاتە‌بوون له‌وینە‌ی: سە‌ید محمد سعیدی نورانی،
 حە‌ریق، مە‌سباحویدیوانی (ئە‌ده‌ب)، عە‌لی بە‌گ سالار سە‌عیدی حە‌یدە‌ری، میرزا
 سە‌لیمی موکری، سە‌فی‌لقوزات و... ه‌ی دیکە‌ش. ^(٥٤)

(۵۳) تاریخچه خانواده قاضی: ۳۱.

باسى دوود

(۱) بلاۋبونەۋەدى شىعرى كلاسسىكى كوردى (قوتابخانەى گرمانجى خوارو) لە ناوچەى موكریان :

ئەدەبى كلاسسىكى بەشىۋەدىيەكى گشتى بەرھەمى شارو شارستانىيەت و دروستبوونى قەۋارەى سياسى و پيشكەوتنى ژيانى كۆمەلەيتىيە، زۆرجارىش لەپشت سەرھەلەدان و بوۋزانەۋە پەرەسەندى جۆرمەكانى ئەدەبى نەتەۋەدىيەك، ھۆكاريكى ئاينى يا ميژوويى يا سياسى بەدى دمكرىت. بوۋزانەۋە پەرەسەندى قوتابخانەى شىعرى گرمانجى خوارو لە (سايماى) مەلەبەندى بابانەكان ھەمان ياساۋ دەستور دميگرىتەۋە بەرەچاۋكرنى جياۋازى روۋداۋمەكان ھەلومەرجى ميژوويى تايبەت بە نەتەۋەدى كورد. لە سەدى نۆزدەيەمدا ناوچە كوردنشىنەكانى ژىر قەلەمپەرى بابان جۆرىك لە يەككىتى و سەربەخۇي بەخۇيەۋە بىنيۋە. قەرداغ و شارموزور و شارباژىر بەرە گەشانەۋە پيشكەوتن و، ناوچەكانى كۆيە و سايماى و مكو پىگە و پايتەختى ميرنشين رو لە ئاۋابوون و پەرەسەندى بوون. گەلەك مزگەوت و تەكيە و خانەقاۋ مەدرەسە و ديوەخان ئاۋابوون و مەلاۋ زاناۋ دانای زۆر زەبەند لە ھەريەمەدا كۆدەبوونەۋە، زانست و زانيارى و شىعر و ئەدەب و رووناكبيرى پەرى سەند و پلەۋ پايتە بەرزى بەدەستەينا. چەكەرمەكرنى بىرى نىشتيمان پەروەرى و نەتەۋەخۋازى لەدمربارى ئاۋەدانى ھەندى لە مەركەنى بابان و^(۵۶) شانازى كەردن بەزمان و داب و دەستور و كەلتوورى نەتەۋەدى، بوونەتە ھۆكار و بىنەماي خولقان و سەرھەلەدان و

(۵۶) عەبدولرحمانى پاشاى بابان كىتەبىكى دەستوۋسى ناۋدارى (صحيح البخارى) لە سالى (۱۲۱۱ك-۱۲۹۷ز) و مكو ھەققنامە لەۋاى خۇى بۇ مەلاۋ زانايانى (كوردستان) بەجىھىشتوۋە، كەتيدا بە ئاشكرا سنوورى قەلەمپەرى ميرنشىنى بابانى لە كوردستان دەستىشان كەردوۋە. بىروانە:

— حاجى قادرى كۆيى، ب: ۲۰۷.

— ھەروەھا شاعىرى مىللى ەلى بەردەشانى بە شىعرى رەۋان و بەند و بەيتىكى نايب باسى گيانى كوردايەتى و ميژخاسى عەبدولرحمانى پاشاى بابانى كەردوۋە. بىروانە:

— تحفه مظفريه ، ب: ۲: ۲۴۲.

رسکانی رښاييکي نه د مې تازمو پيشکوتوو، شان به شاني فيکرو فلسفه و هونرو نه د مېاتي گهلاني روژه لاتي دمورو دراوسې کورد له عه ربو رووم عه جه م. که له شاعیراني بابان (نالی، سالم، کوردی) به زماني کوردی نه هونرو نه د مېيان خسترو، نه مه له رووی وریایي و هو شيار پيه وه بووه ومنه بي همر رووداويکي ره مکی بي،^(۵۷) له پيش نه مانیشدا مه لای جزیری (۱۵۶۷ - ۱۶۴۰) له ژیر سي بهرو سایه درموشاوه می نشینی بو تاندا هونری غمزلو قه سیده لمزانی کوریدا به پوپه گماندبوو. نه م نریتو میراته نه د مېیه شاعیراني بابان دایانه ینا له باری میژووی و فهره منگییه وه بوته گنجینه مکی نه ته و می نه مرو له بران نه هاتوو بو وچه نه و مگانی دوی خو شیان. (نه م رښناسنه مه زن و گرنگه له دوايیدا بووه سهرچا و ميه ک بو گوران و پيشکوتنی نه د مې کوردی له هه موو کوردستاني باشووردا).^(۵۸)

(۵۷) له لای نالی و سالم و کوردی کو مېل به میت و بابته شیعری همن که به نه نقه ست پی له سهر نه و مه سله ی به کوردی گوته ی شیعرو هونرا و مگانیان دادگرن بو نمونه: لای نالی:

- تنه بی شه گمرباری من کوردی نه گهر ئینشاد مکا

نیمتخانی خویه مه قصودی، له مې واده مکا

- کهس به نه لفازم نه لی خو کوردی به، خو کوردی به

همر کهس نادان نه بی خو تالایی مه عنامکا

- ئیستیتاعه و قوومتی تنه بعم به کوردی و فارسی و

عارمی، ئیزهاری چالکی و چه سبانی د مکا

لای سالم:

- زږه، سهرمایه به بو (سالم) و کرمانی د مېا

شیعری کوردی که مېا جیلوه له لای شیخی که بیر

- مېه فارسی زبانم گوته (سالم) شهرحی حالت گو

گوتم جانا، به له د نیم ئیستیلای ئیوه، من کوردم

لای کوردی/

- دوو یاقوت د مېاری له م که لاهه شیرینه ی کوردی

خوا ساکوا له دنیا دا قه درزان و خمریداری

(۵۸) میژووی نه د مې کوردی، د. مارف خه زنده دار، پ: ۲، ۳۶.

له نيوه دووهى سهدى نۆزدىمىدا له دواى نهوى خۆرى مېرئىنه كوردىيەكان، له (ئەردەلان، بابان، سۆران، موكریان) بەرەو ئاوابوون چوون، ژىلەمۆى ئەم بزوتنەو ئەدەبى و رۆشنیرىيەى له ناوچەى سلیمانى (مەلەبەندى بابان) هەلایسابوون نەكوژایهوه، بەلگه له رېرەوى شیعرو ئەدەبىياتدا لەنیوهى یەكەمى سهدى نۆزدىمە نالى و هاوړیکانى لەمەسەكى ئەشعاردا گیانى كوردایەتتى و كوردەواریان زیندوو كردهوه^(۵۸) ئەو زمانەى كە ئەوان شیعرو بەرەمەكانیان پى تۆماركردبوو له سۆنگەى رەسەنايەتتى قوتابخانەكەوه بەردەوامى وەرگرتو لەم رەتەدا بوو بە زمانىكى ئەدەبى باوو شیوه رەسمى و،^(۵۹) پەيتا پەيتاش هەموو ناوچەكانى كوردستانى باشوورى خستە ژېر دەسلەتتى خۆیەوه، ئەم زالى بوون و پەرەسەندەى شیوهى بابان لەهەندى ناوچەدا لەژێر حیسابى شیوهى گۆرانى بوو^(۶۰) بەتایبەت له ناوچەكانى كەركوك و گەرمیان. له نیوهى دووهى سهدى نۆزدە نهوى دووهى شاعیرانى قوتابخانەى نالى لەناوچە جیاچیاكانى كوردستانى باشوور (سلیمانى، گەرمیان، سۆران، ئەردەلان، موكریان) لەوتنەى (مەحوى، شیخ رەزا، حاجى قادر، سالى سنە، وەفایى) پەیدا بوون، كە هەریەكەیان بە ئالا هەلگرو بەردەوامى و تەواوكەرى ئەو قوتابخانەیه له ناوچەكانى خۆیان حیساب دەكرێن.^(۶۱) لیڕەدا هۆكارى یارمەتیدەرى یەكەم، بۆ پەل هاویشتن و بڵاوبوونەوهى بزوتنەوهى شیعرى نالى له ناوچەكانى موكریان، بۆ ئەو پەيوەندىيە مێژووییه بەهێزە دەرپێتەوه كە له نیوان بابان و موكریاندا هەبووه، هەم لەبارى یەكیى بنەچەو رەگەزو تیرەو تایفەوه، هەم له رووى دیالىكتى زمان و ئاخاوتنەوه.^(۶۲) سەرچاوه مێژووییهكان پەنجە بۆ ئەو رادەكێشن كە میرانى بابان و موكریان له بنەچەو خانەوادەوه لەیەك تیرەو تایفە بوون،^(۶۳) هەروەها زمان و دیالىكتى قەسەكرەنى هەردوو هەریەم مېرئىنەكە له زمانى زوودا وەكو یەك بوون،

(۵۸) عیڕەتە گ/ رۆژى كورد، ژ/ ۲، ۲۳.

(۶۰) له سالى ۱۸۶۹ یەكەمین قوتابخانەى (روشنیه)ى عوسمانى له سلیمانى كراوتەوه، كە زمانى

دەرس و خوێندن تەيياردا بەشیوهى سلیمانى (بابان)ى بووه. بڕوانە:

- سلیمانى شارە گەشاووەكەم، ۱: ۱۴۷.

(۶۱) مێژووى ئەدەبى كوردى، د. مەرف خەزەندەر، ۲: ۳۱، ۲۰۰.

(۶۲) مێژووى ئەدەبى كوردى، د. مەرف خەزەندەر، ۲: ۲۳.

(۶۳) مێژووى ئەدەبى كوردى، د. مەرف خەزەندەر، ۲: ۲۴.

(۶۴) شەرفنامە: ۵۲.

تهانمت شیوهی ناخاوتنی بابانهکان و شیعی (نالی) یش هندی جار به موکری
 دهریته قهلهه. ^(۱۵) بهو هویهش که هیچ لهمپهرو سنووریکی خهتکیشراو لهنیوان ئەم
 دوو ههریمه و میرنشینه کوردیهه کهدا له نیواندا نهبووه، ^(۱۶) ئەنجا چهپهری مزگهوت و
 گمپان و سووران بهدوای خۆپینگهیانندن و فیربوونی زانسته ناینیههکان روویهکی
 دیکه له هه تیکه لاوی و ناشنایهتییه بووه، بۆ نموونه شیخ مارفی نویدی رابهرو
 دامهزینهری تهریقهمتی قادری له سهردهستی ههردوو زانی ناوداری خه لکی موکریان،
 ئیبن الحاج و بیتوشی زانستهکانی ئاینی ئیسلامهتی و ئیلهامی شیعو ئەدهبیاتی
 و مرگرتووه. ^(۱۷) ههروهها سهراوهمکانی میژووی ئەدهبی کوردی ئاماژه بۆ چهند
 بهرههه میکی ئەدهبی له شیعی کلاسیکی کوردیدا دمکهن که پیش رۆژگاری (نالی) ش
 دمکهون، ^(۱۸) بۆیه کاریکی زۆر ئاساییه که بزوتنهوهی ئەدهبی کوردی له سهدهی
 نۆزدیههیدا له موکریان رهنگبداوتهوه و لهیه کهچوونی زمان و هامشۆو تیکه لاوی و
 لهیه که نزیک و نهیریکی کۆمه لایهتی، بپیته هوی ئەوهی که رووناکیهانی موکریان
 ئەو ئەدهبهی له ناوچهی سلیمانی سهریهه لداوه بههی خۆیانی بزانی و لاسایی
 بکه نهوه. ^(۱۹) بهم جوړه غهزمل و قهسیدهکانی نالی و ساله و کوردی له کهشکۆل و بهیازو
 حاشیه و پهراویزی کتیبه ناینیههکاندا، له پال شیعی حافزو مهولاناو جامی له
 گۆشه ی مزگهوت و حوچره و مهدره سهو خانه قاکانی سابلاغ و بانه و سهقزو بۆکاندا
 له ناو فقهی و مهلا و موسته عید و رۆشنیراندا دهستاو دهستی دمکردو زهوق و سهلیقه و
 چیژی ئەدهبی هۆگرانی شیعی کوردی پێ ئاودهرا.

(۲) شیعو بهرهه می نهوهی یه که می شاعیرانی موکریان (نیوهی دووه می سهدهی
 نۆزده و سه ره تای سه دهی بیست) :

ا. سه ره تاو سه ره لدان/ ئەو بزوتنهوه ئەدهبییهی نالی و هاو پیکانی له سلیمانی
 پایتهختی میرنشینی باباندا رهنگ پێژیان بۆ کردو دایان مهزناند، بلیسه که ی ههر له
 سنورو چوارچیوهی موکی باباندا نه مایه وه، به لگو بوو (بهو مه شخه له ی که ئاگریکی

(۱۵) میژووی ئەدهبی کوردی، علاء الدین سجادی: ۱۶۷.

(۱۶) میژووی ئەدهبی کوردی، دکتۆر مارف خهزنه دار، پ: ۴، ۱۱.

(۱۷) البیتوشی: ۲۰.

(۱۸) تاریخ فرنگ و ادب مکریان، ج: ۲، ۳۹.

(۱۹) میژووی ئەدهبی کوردی، دکتۆر مارف خهزنه دار، پ: ۳، ۲۳.

ۋاي داڭىر ساند كە لە ماۋىيەكى كەمدا ھەموو ئەو ۋاڭەي "بابان ۋ سۆران ۋ موكریان ۋ ئەردەلان ۋ دىشتى گەرميانى كوردستانى ناۋراست" رووناك بكاڭەو.^(۷۰)

زمان ۋ شىۋاز ۋ ھونەرمانى شىعرى ئەو قوتاڭنامىيە بوو بە مۆدىلى شىعرو ئەدەب لە ھەموو ناۋچەكانى كوردستانى خواروودا. بەتايىبەتەش لە ناۋچەي موكریان. لە سۆنگەي گەلى ھۆكارى يارمەتيدىرو ھاۋبەش، لەوانە يەكيتى شىۋە زارى ناخاوتن ۋ يەك رەچەلەكى ۋ خانەۋادىي لەنىۋان مىراني بابان ۋ سەردارانى موكرى ۋ ھاۋتايەي ھۆزو تىرەو خىلەكانى سنوورى قەلەمپەوى ھەردو ھەرىمەكە... پيشۋازىيەكى گەرموگورى لىكرا لەلەين ئەدىب ۋ زانا ۋ شاعىرانى ئەو مەلەندەو، كە لەو ۋ پيش زياتر دامەنگىرى رووناكبرىي نىسلامەتى ۋ زمان ۋ ئەدەبىياتى فارسى ۋ عەرەبى بوون. جا بەرئىزايى نيۋە دوۋەمى سەددى نۆزدەمىيە دىستەيك بوڭزو شاعىرى ناۋدار لە موكریان ھەلگەۋتون كە بەچاۋلىكەرى ۋ دوۋبارە كەندەو لاسايى قوتاڭنامەي شىعرى بابان سامان ۋ ئەزموونىكى شىعرى رازاۋدىان لە ئەدەبىي كلاسكى كوردى پىكەۋەناۋە. ديارە بەر لەو مىژۋوۋە ۋاتە لەسەددى ھەزدەمىيە لەو ناۋچەي شىعرى كوردى لە قالبى ئەدەبىيى كلاسكى بەرزو پتەو ھونەرىدا نەمەيىۋو، ئەۋەي كە ھەبوۋ بىرىتى بوو لە:

۱. گەنجىنەيەكى بەھادار ۋ دەۋلەمەندى ئەدەبىي فۇلكلورى كوردى لەمۋونەي بەيت ۋ گۆرانى ۋ ھەيران ۋ چىرۆك ۋ داستان ۋ پەندو مەتەلۆكە.... كە لە راستىدا موكریان يەككە لەمەلەندە بە پىت ۋ بىشت ۋ دەۋلەمەندەكانى كوردستان لەو مەيدانەدا.
۲. ئەدەبىي مىللى كوردى، ياخود شىعرى ئاپنى كە لە شىۋە ۋ قالبى ئەدەبىيى مىللىدا خۇ دىۋىنىت، بە زمانىكى ساكار ۋ شىۋازىكى رەۋان ھۇنراۋتەۋە لەشۋەي پەندو ئامۇزگارى ئاينىدا لەناۋە بوۋە^(۷۱) تاۋەكو زۆربەي خەلگ بەئاسانى تىي بگات لە نمۋونەي چۈرەنەكانى (مەھدى نامە) ى ئىبنولھاج.^(۷۲)

(۷۰) نالى ۋ زمانى ئەدەبىي يەكگرتۋى كوردى: ۴.

(۷۱) سەرجاۋى پيشۋو: ۱۹.

(۷۲) لە پيشەكى ۋ شەرحى دىۋانى شىخ ئەحمەدى كۆرى موكریانيدا بىرۋايەكى جىۋاز سەبارەت

بە دانەرى (مەھدى نامە) خراۋتە روو. بېروانە:

– دىۋان ۋ شەرحى ھالى شىخ ئەحمەدى كۆر: ۷.

له نیووی دووومی سهدهی نۆزدهوه سهداو زایه‌له‌ی بزوتنه‌وه‌ی شیعریی ناوچه‌ی سلیمانی باشووری کوردستان له ناوچه‌ی موکریان دهنگی داوتنه‌وه‌و شاعیرانی نه‌و مه‌لبنده له‌سهره‌تاوه بوون به شاگردو موریدی نه‌م قوتابخانه‌یه. له‌پاشاندا له مه‌لبنده‌که‌ی خۆیاندا بوون به رێبه‌رو ئالا‌هه‌لگری رێبازمکه‌و نه‌ومنده‌ی له توانایاندا بووبیت تاویان پێسه‌ندوووه په‌رمیان پێداوه‌و گه‌شه‌یان پێکردوووه، تا نه‌وه‌ی له‌دواییدا بووه به رێبازو رێچه‌که‌یه‌کی شیعی ده‌وله‌مه‌ندو رژاوته‌ نیو سامان و ده‌ریای نه‌ده‌بیاتی کوردیی‌ه‌وه. به‌م پێیه‌ و‌مکو دیار ده‌که‌ویت ده‌وره‌ی یه‌که‌می شاعیرانی موکریان، له‌وێنه‌ی نه‌حه‌ده‌ی کۆری موکریان (؟ - ۱۸۸۶)، میرزا عبدالرحیمی و‌مقای (۱۸۴۴ - ۱۹۰۲)، مه‌ج‌دی مه‌لیک‌ولکه‌لام (۱۸۴۹ - ۱۹۲۵)، هه‌ریق (۱۸۵۶ - ۱۹۰۹)، نه‌ده‌ب (۱۸۵۹ - ۱۹۱۶)، نه‌دیپ (۱۸۷۴ - ۱۹۳۲) له‌ نیووی دووومی سه‌ده‌ی نۆزده‌و سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیسته‌مه‌دا کاروانی شیعو نه‌ده‌بیاتی کلاسیکی کوردییان له مه‌لبنده‌ی موکریان و‌م‌پ‌ئ‌ خستوووه‌و رێبه‌و‌مکه‌یان ره‌نگ‌پێژ کردوووه.

ب. ق‌ال‌بو و‌و‌خ‌س‌ارو ش‌ی‌وا‌ز / شه‌ق‌ل‌و نه‌ده‌گ‌اره گ‌شت‌یه‌که‌نی به‌ره‌مه‌ی نه‌ده‌بیی شاعیرانی نه‌و ده‌وره‌یه هه‌م له‌ رووی و‌و‌خ‌س‌ارو هه‌م له‌ رووی ناو‌م‌ر‌ۆ‌که‌وه به‌ش‌ی‌و‌مه‌که‌ی گ‌شت‌ی هه‌ر در‌ی‌ژ‌بو‌ونه‌وه‌ی ق‌وت‌ا‌بخ‌انه شیعییه‌ هه‌رو‌و‌زییه‌که‌ی (که‌رمانج‌ی خ‌وار‌وو) بو‌وه‌و چ له‌باری فه‌ره‌ه‌نگ‌ی زمان و‌ زارا‌وه‌وه چ له‌باری سه‌را‌کت‌وو‌رو ته‌که‌ن‌یک‌ی دا‌ر‌ش‌تن‌ی شیعو چ له‌باری وا‌تا‌و مه‌به‌سته‌ی شیعییه‌وه خ‌ۆ‌یا‌ن له‌و ق‌وت‌ا‌بخ‌انه‌یه دا‌نه‌بر‌پ‌وه. ^(۷۳) له‌گه‌ل نه‌وه‌ش‌دا نه‌م نه‌زم‌و‌ونه نه‌ده‌بییه هه‌ر له‌ ر‌ۆ‌ژ‌گ‌اری به‌راییه‌وه خ‌او‌م‌نی (ج‌ۆ‌ر‌یک له‌ ت‌ای‌به‌تمه‌ند‌ی و‌ ن‌ی‌ش‌انه‌ی ت‌ای‌به‌ت به‌خ‌ۆ‌ش‌یه‌وه بو‌وه). ^(۷۴) لێ‌ره‌دا نا‌ما‌زه ب‌ۆ هه‌م‌د‌ئ‌ خ‌اس‌یه‌ت و‌ ل‌ای‌ه‌نی ت‌ای‌به‌تمه‌ند‌ی به‌ره‌مه‌ی نه‌ده‌بی نه‌وه‌ی یه‌که‌می شاعیرانی موکریان کار‌یک‌ی پ‌ی‌و‌سته:

۱. واق‌یعی دا‌بر‌ان و‌ دا‌به‌ش‌بو‌ونی خ‌اک‌ی ک‌ورد له‌یه‌که‌تری کار‌یک‌ی و‌ای‌که‌ر‌وو‌وه که ژ‌یا‌نی نه‌ده‌بی و‌ ر‌ۆ‌ش‌ن‌ب‌یری هه‌ر به‌ش‌یک ب‌که‌و‌یت‌ه ژ‌ی‌ر با‌ری خ‌و‌ی‌نده‌وا‌ری رو‌ونا‌ک‌ب‌یری نه‌و و‌لا‌ت‌انه‌و گه‌ل‌انی سه‌رده‌سته‌وه که له‌گه‌ل‌یا‌ندا ده‌ژ‌یا‌ن، (نه‌مه‌ ب‌ۆ‌ته ه‌ۆ‌ی نه‌وه‌ی هه‌م‌د‌ئ‌ خ‌اس‌یه‌تی هه‌ر‌یم‌یی له‌ نه‌ده‌بی ک‌ورد‌ی نه‌م هه‌ر‌یمه ج‌یا‌وا‌زان‌ه‌دا په‌ی‌دا‌ب‌یی، وا‌ته نه‌ده‌بی هه‌ر ل‌ایه‌ک ش‌ی‌وه‌و ناو‌م‌ر‌ۆ‌کی ت‌ای‌به‌تی خ‌ۆ‌ی هه‌ب‌ی‌و له‌ نه‌وان‌ی تر ج‌یا‌ب‌یت‌ه‌وه،

(۷۳) ه‌ی‌من - له‌ با‌ری ناو‌م‌ر‌ۆ‌کی سی‌اس‌ی و‌ ک‌ۆ‌مه‌ل‌ایه‌تی شی‌عه‌ر‌م‌کان‌ی: ۱۰.

(۷۴) هه‌ل‌و‌سته‌یه‌ک له‌ نه‌ده‌بیاتی ها‌و‌چه‌رخ‌ی ر‌ۆ‌ژه‌لات‌ی ک‌ور‌د‌ستان، گ/ ب‌یری نو‌ی، ژ/ ۱۸: ۶۶.

ئەگەر چى لە بنچىنەشدا ديارە ھەمووى ھەر يەك ئەدەبىيە).^(۷۰) بۆيە لەم لايىنەوہ ئەزموونى شيعرى موکريان بە چرى کەوتۆتە ژىر کارىگەرى رووناکبىرى و ئەدەبىياتى فارسىيەوہ بەشيوہىکى واکە بەرھەمى شاعىرانى دودورەى يەکەم سىبەرى بەرھەمە کلاسیکى و ئەفسانەییەکانى ئەدەبىی فارسى بەناشکرا پێو ديارە.^(۷۱)

۲. لەبارەى زمانى ئەدەبىيەتە شاعىرانى ئەم دەورەيە تىكۆشاون خۆيان توند بە زمان و ڤەرەنگى شىعرى بابانەو ڤە ڤەدەن و تەنانەت وەكو زمانىكى يەڤگرتووى ئەدەبى كوردى پەيڤەويان كوردو،^(۷) وەلى لەپال ئەو ڤەدەن كە ھەر يەڤكە ئەم شاعىرانە كەسايەتى و خەسەسەتە ئەدەبى و ھونەرى تايبەت بەخۆى رەڤگرتووى كوردو ڤاراستو، ھەر ھەمووشيان لە ھەڤەزاردنى وشەو زمانى شىعرى و لىكەسكىۋى ئاخاوتەن و ڤارشتەنى شىۋازى ئەدەبىيەت، لەڤەزە تاۋى شىۋە زار و بەشە دىالىكتى ناوچەى موڤىياندا بەھەرى ھونەرىيان پۇاوە بەرھەمى ئەدەبىيان داھىناو، واتە رەڤەزىكى تايبەت بەخۆيان ناۋىتەى ئەم زمانە ئەدەبىيەت كوردو، ئەمەش بە يەڤكە لە روالەت و تايبەتەنەبىيەكانى شىعرى ئەو ناوچەيەى كوردستان دەڤىرەت.

۳. له رووی قالبی هونمري و تهکنیک و ستراکتووری دارشتنی شیعرده همدوو فؤرمه ناودارمکي (غمزل و قهسیده) که قالبی هونمري همده باوو بلاوی شیعی کلاسیکی کوردییه و لمبرهمی شاعیرانی دهوری یهکه می موکریانیش پانتاییهکی بمرچاوی داگیرکردووو به فراوانی رنگی داوختهوه، لهودش بهولاوله نهودی لمبرهمی شیعیی نههم دهورمیهی موکریاندا مایهی سمرنجه بایهخ دانه به قالبی هونمري (پینجین) و (تهرجیع بنده) که بهرهمی هونمري نیابو ناوازمیان لهو فؤرمه پیداهیتاوه. لهو بوارهدا شوین پهنجهی (وهمایی، شیخ نههمدی کور، نههمب) روون و دیاره، جگه لهودش شاعیرانی نههم دهوریه لایان له هونمرکانی دیکه تهکنیک و قالبی شیعی کردۆتهوه، له وینهی (تهرکیب بنده)، (تیکهه لگیش – تهمزین)، (پینج

(٧٥) شیعری کوردی/ سیاست کۆمه‌لایه‌تی کوردایه‌تی- نیوان هه‌ردوو جه‌نگی گیتی: گ/ رۆشنیری کوردستانی، ژ/ ١: ٥.

(۷۶) پروانه:

۵. شاعیرانی کوردو ئەدەبیاتی فارسی:

- تهنسیری زمان و نهدهبی فارسی لهسه ر نهدهبی گوردی: ۷۲.

(۷۷) نالی و زمانی ئەدەبی بە کگرتووی کوردی: ۵۵.

خشته‌مکی) و^(۷۸) هه‌روه‌ها بایه‌خیان به هونهری (چوارین)، (موله‌مه‌ع) و (مه‌سنه‌وی) یش داوه.

ج. بابته‌ی شیعرى/ زۆر له راستی و هه‌قیقه‌ت لاندمین که بلّین بابته‌ی شیعرى ناوچه‌ی موکریان به‌شیۆمه‌یه‌کی گشتی لیریکه، به‌و پێیه‌ش ئه‌و پێناسه‌یه‌ی ئه‌و روپاییه‌کان بۆ ئه‌م جۆره شیعریان په‌سه‌ندکردوه که ئه‌دمبیکى خودپیه‌و ته‌عبیر له‌ سۆزو هه‌ست و ناخ و ده‌روونی شاعیر ده‌کات له‌ به‌رامبه‌ر هه‌موو دیاردمه‌کانی سروشت و ژیان.^(۷۹) ئه‌و کاتانه‌ی شاعیر هه‌لده‌چی و به‌خۆپیه‌وه ده‌نازی و شانازی ده‌کات، یا ستایشی که‌سێک ده‌کات یا ده‌که‌وێته زه‌م و داشۆزینی یه‌کێک، یا ئه‌وه‌تا له‌ناو شین و لاوانده‌وه‌و وه‌سف و جوانی و ئه‌وین و دل‌داریدا ده‌تلێته‌وه.. له‌ هه‌موو ئه‌م بابته‌انه‌دا، له‌سنووری لیریک ده‌رناچیت و ته‌نانه‌ت کاتێک به‌شی هه‌ره زۆری هۆنراوه‌کانی (ومفایی) و (ئه‌ده‌ب) و شاعیرانی تر به‌ گۆزانی ده‌گوترینه‌وه ئه‌وا ریک له‌گه‌ڵ بنه‌ماکانی شیعرى لیریکى یۆنانی یا گریگی رۆژئاوا تیک ده‌کاته‌وه.^(۸۰)

د. مه‌به‌ست و ناوه‌رۆک/ به‌ پێ‌ودانگی شیعرى کلاسیکی کوردی له‌ سه‌ده‌ی نۆزده‌یه‌مه‌دا هه‌موو نیوان و به‌ره‌مه‌ی شیعرى شاعیرانی ئه‌و ده‌وره‌یه‌ به‌شیۆمه‌یه‌کی گشتی له‌ رووی ناوه‌رۆکه‌وه له‌ ده‌وری چه‌ند بابته‌ و مه‌به‌ستیکى شیعریدا ده‌خولینه‌وه، که ده‌کرێ له‌ژێر ئه‌م چه‌ند ناوێشانانه‌دا کو‌بکریته‌وه:

۱. شیعرى ئایینی:

أ. موناجات	ب. نه‌عت	ج. سۆفیزم
۲. ئه‌وینداری	۳. وه‌سف	۴. ستایش
۵. ماته‌منامه	۶. فه‌لسه‌فه‌ی	
- کۆمه‌لایه‌تى

مه‌به‌ست و بابته‌ی ئایینی به‌هه‌ر سێ لقه‌که‌یه‌وه له‌ سه‌ر چه‌می به‌ره‌مه‌ی شیعرى شاعیرانی ده‌وره‌ی یه‌که‌مه‌ی ناوچه‌ی موکریاندا به‌ به‌راورد به‌ مه‌به‌سته‌کانی دیکه ئه‌وا له‌ هه‌موویان زیاتره‌و پشکی شی‌ری به‌رده‌که‌وێت. دواى ئه‌وه شیعرى عیشق و

(۷۸) بېروانه:

- می‌ژووی ئه‌دمبى کوردی، د. مارف خه‌زنه‌دار، ١: ١٦٦، ١٧٦.

- می‌ژووی ئه‌دمبى کوردی، د. مارف خه‌زنه‌دار، ٤: ٢٤٨.

(۷۹) موسوعة نظرية الادب، الشعر الغنائي: ٦.

(۸۰) تاريخ الادب العربي، العصر الجاهلي: ١٩٠.

ئەوينداری بە پلەى دووم دىتو شاعىرانى موكرىان لە مەيدانى داھىنان
تۆماركرىنى پارچەى ناسك و پاراوو جوانى غەزەلىاتدا، گۆى ھونەريان لەمەيدانى
ئەدەبىياتى كوردیدا بۆ خۇيان بردۆتەو. ^(۸۱) دواترىش بەرھەمى ھونەرى لە بابەتى
وەسفو ستايش و ماتەمنامە و بوارمەكانى دىكەى ھەلسەفەى كۆمەلايەتى لە ديوانى
شيعرو بەرھەمەكانى ئەو دەرەىدا بەروونى بەديار دىكەوئ. ^(۸۲)

۳. ئەزموونى شيعرى ناوچەى موكرىان

پىكھاتن و پەرسەندەن / دەستەى يەكەمى شاعىرانى موكرىان، لە رىگەى شيعرو
بەرھەمەكانىانەو پىرەوئىكى كولتوورى و ھونەريان لە نىوہى دوومەى سەدەى
نۆزدەمەو لەم پارچەى كوردستان دامەزراند. ئەم سامان و گەنجىنە ھونەرىيە
بوو بەو بەستىن و بنچىنەى كە پاشان لەگەل رەوتى رۆژگاردا كۆشك و تەلارى
ئەدەبىياتى ناوچەى موكرىانى لەسەر دامەزرا. لە سەردەمانىكدا شيعر گوتن بە زمانە
رۆژەلاتىمەكانى بىگانە، بەتايبەت (فارسى) لەو بەشەى كوردستانىشدا باوبووو
بەرھەمەىكى زۆرى بوئو زاناو رووناكيرانى كورد بەو زمانە لەئارادا ھەبوون، وەكو

(۸۱) لە دواين چاپى ديوانى (ئەدەب)داو لە كۆى (۱۳۲) پارچە ھۆنراومو شيعرى كوردى كە لە
ديوانەكدا ھاتوو تەنھا (۲) پارچە شيعرى نايىنى لە خوا پارانەوى تىلەپ كە لە سەرمەتاي
ديوانەكدا ھاتوو، لەگەل (۲) پارچەى پىنجىن، كە ئىدى لەو بەولاو ھەموو شيعرە
كوردىيەكانى كە (۱۲۹) پارچەى ھەموو لىرىكى دلدارين، واتە (غەزەل)ن، بۆيە جىي خۇيەتى كە
مىسباحو ديوانى (ئەدەب) بە شاسوارى غەزەل كوردى لەو ناوچەى بىتە ناسين.
بەروانە:

- ديوانى ئەدەب، مەمەد ھەمە باقى، دەرگاى چاپ و بلاوكرنەوى ئاراس، ھەولير، ۲۰۰۵.
(۸۲) شاعىرانى ئەو سەردەمە وەكو لە لاپەرەكانى پىشوو دا باسى لىو مكرارە زۆر بە خەستى
كەوتونەتە ژىر كارىگەرى شاعىرانى سى كوچكەى بابان (نالى و سالمو كوردى) بەتايبەت (نالى)
رابەرى بزووتنەو كە. لە مەيدانى چاپلىكەرى و لاسايى كرنەومىدا بەتايبەت لە بەرھەمە
شيعرىيەكانى (وھفايى و ھەرىق و ئەدەب)دا بابەتى ھەمەچەشەمان بەرچاو دىكەوئ كە لە ژىر
كارىگەرى بەرھەمەكانى ئەواندا داھىنلراون. لە وئەى (نەقىزەجى) يا (وھلامە شيعر - جوابە
جەنگ) يا لاسايى و لە چاپكرنەو، وەك لە (مەستورى - نالى) و (شەرىن تەشى دەرئىس -
وھفايى) و (پىنجىنەكەى نوسرەت خەلى - ئەدەب)دا ديارە، يا وەكو وھلامەنەوى (ھەرىق) و
(ئەدەب) بۆ شيعرى (عەشقت كە ماجازى بى) نالى و زۆر بابەتى ترىش، بەلام ئەوان لە
چاپلىكەرى و لاسايى كرنەومدا بەرگى ناوچەى خۇيان لەبەر وھلامەكانيان كرددو.

رەنگدانە و مەھكى سەروشتى و بابەتى بارى رۆشنەبەرى ئەو سەردەمە. ^(۸۳) بەلام ئەم بابەت و بەرھەمە ئەدەبىيە ناچىتە ناو خانەى سامان و مېژووى ئەدەبى كوردىيە و تە ئەو كاتەى شاعىرانى وەكو (وەفایى) و (حەرىق) و (ئەدەب) ھاتوون رىچكەكەيان شكاندوو وەو زمانى كوردیان كر دۆتە زمانى شیعرو بەرھەمە ئەدەبى و داهینان و، كارىكان كر دوو وە كە لە چوارچىوێ بزووتنە وە تازەمەى شیعرى كوردی لە ناو پرستی سەدەى نۆزدەمە، ھەوارگەھەك بۆ شیعرى كوردی لەو ناوچەى بنیاتبنین، كە دواتر بوو بە سەرچاوە و بنەماى بزووتنە و مەھكى ئەدەبى تازە و باو لەو ھەرىمەدا و ئەنجا توانى كاروانىكى بپسەنە وە لە شیعرو شاعىران بۆ ماوەى سەدەو نۆیك بەرپۆ بخت و سامان و ئەزموون و تاقىكرنە و مەھكى ئەدەبى تابەت بەو ناوچەى پێك بەینیت. ^(۸۴) ئەم ئەزموونە لەفرمى و بەرزى و رەنگا و رەنگیدا بوو بە كە لە پووریكى پێشكە و تووى داهینەرە و ^(۸۵) ماھەى گۆران و پێشكە و تنىكى مەزن لەبارى رووناكبەرى و خویندە وارى لە ھەموو ناوچەكانى رۆژھەلاتى كوردستاندا.

لە موكریان كە باس لە شیعرى كوردی بكریت لەپیش (وەفایى) یدا شاعىرك بەدى ناكەین كە زمانى كوردی بەم فراوانىيە كر دیتە زمانى شیعرو بەرھەم و داهینانى، تەنانەت وەفایى لە قوتابخانە و مەدرەسە تا یەكەتە كەشیدا ھونەرمانى شیعرو ئەدەبىاتى كوردی فێرى شاگردمانى كر دوو. ^(۸۶) ھەوا و ئاوازی شیرین و دلپەینیشى بۆ شیعەرمانى خۆى دانەو كە بەو ھۆیە وە شیعرو ھەلبەستەكانى لەرنگاى ئاھەنگ و گۆرانىيە وە بەھەموو شار و دێھاتەكانى كوردستاندا بلا و بۆتە وە. ^(۸۷) ئەم مەسەلەى بە ئاواز كر دنى شیعەرمانى ناچارى كر دوو كە ھەندى لە بەرھەمەكانى لەسەر كیشى شیعرى مىللى كوردی بەھۆنىتە وە ^(۸۸) ھەروەكو لە ھەلبەزاردنى وشەى بەسۆزو ناسك و خۆمالى پەتیدا شیعرو بەرھەمەكانى بە سەرچاوەمەكى رەسەنى وشەى كوردی دادەندریت لەكارى زمان و ھەرھەنگ نووسیدا. ^(۸۹)

(۸۳) دینارى شیعرى كلاسكى كوردی: ۷۶.

(۸۴) ھێمن- لە بارەى ناوەرۆكى سیاسى و كۆمەلایەتى ناوەرۆكى شیعەرمانى: ۹.

(۸۵) مؤسس الادب الكردي الحديث في كردستان الجنوبية، مجلة شمس كردستان، ع/ ۵، ۶: ۱۳.

(۸۶) (۸۷) دیوانى وەفایى، چاپخانەى كوردستان: ۱۴۵.

(۸۸) مېژووى ئەدەبى كوردی، د. مەرف خەزەندەر، پ: ۴: ۳۷۵.

(۸۹) دیوانى وەفایى، محەمەد عەلى قەرمەدە: ۳۴.

(۹۰) مېژووى ئەدەبى كوردی، د. مەرف خەزەندەر، پ: ۴: ۳۷، ۴۳۶.

شيعرو بهرهمى مهلا سالحي حمريق تايبتمهندی هونهرى و جوانكارى خوئى هميه، سؤفيزم و مكو چه مكو و تيگه پيشتن له لاي ئه مو شوينى ئايديؤلؤجياي گرتؤته و ده به ته و اوى باومرى پئى هه بو و ده هه به و چاودش و مكو (ساليكى ريگاي هه قيهت) سهرى هه مو و دياردميه كى كردو و ده. ^(۹۰) ئه گهر و دفايى له مهيدانى قوتابخانهى شيعرى كورديدا له موكرىان پئيش كاروان و رجه شكين بيئت، ئه مو له و هه ريمه دا ريبازى شيعرى كوردى له سهر دمستى حمريق بلاؤبوته و ده باوى سهندو و ده ^(۹۱) به يه كيك له شاعيره مه زن و گهرمه كانى ئه و مهيدانه سهردمكريت. ^(۹۲) ميسباحو ديوانى (ئه دمب) شاعيرى غه زله واقيعى و شاگردى قوتابخانه كى و دفايى بو و ده، ^(۹۳) (هؤنراو مكاني ئه دمب نرخيكي ئيستاتيكى تايبميتيان هميه له ئه دمبى كورديدا، وه هؤيه كى گرنگ بوون بؤ بلاؤبو و نه و ده پهرمه سندن و گؤرانى ئه دمبى كوردى له ناوچه ي موكرىان) ^(۹۴) جوانى له گوزارشت و رهوانى له زمان و رهنكدانه و ده خوشگوزمرانى و به خته و مرى له ژياندا، بهرهمه كانى رازاندؤته و ده، به و پئيه به ئاسانى ده چپته ناو دلانه و ده.

و دفايى و حمريق و ئه دمب شوينى سئ قؤنگره، يا خود سئ هه ره ميان له شيعرى ناوچه ي موكرىان پيگه ئيناوه له تهك ئه وانه شدا شاعيرانى له وئنه ي شيخ ئه حمه دى كورى موكرىانى كه خاومنى گولزارىكى ناوازميه له لاله زارى شيعرى كوردى له ناوچه ي موكرىان و. ^(۹۵) (مه جدى - مه ليكولكه لامى سه قزى) و ئه ديپ و مه جدى

(۹۱) هه وارى خالى، سهرجه مى نووسينى هئيم: ۲۵، ۲۶.

(۹۲) نووسهرانى ميژووى ئه دمبى كوردى مهلا سالحي حمريقيان له ريزى شاعيرانى ناوچه ي بابان (سليمانى) ريز به ندى كردو و ده. راسته حمريق شاگردو موريدى بليمه تى قوتابخانه ي شيعرى بابان بو و ده هه ره له و دمفه رمش هاتؤته جيهان و پيگه يشتو و ده، به لام زيانى ئه دمبى ئه و زاته له موكرىان دمست پيگه كات و هه ره له وئيش ته و او دمبيت، بؤيه له ريزى شاعيرانى ئه و مه لبه نده دمژميردريت. بېروانه:

- شيعرو ئه دمبياتى كوردى: ۱۱۹.

- ميژووى ئه دمبى كوردى، عه لانه دين سجادى: ۴۲۱.

- ميژووى ئه دمبى كوردى، د. مارف خه زنه دار، ۴: ۴۲۵.

(۹۳) ديوانى و دفايى، چاپخانه ي كوردستان: ۱۴۵.

(۹۴) عه بئوللا به مگى ميسباح - ديوان: ۱۲.

(۹۵) بېروانه:

- ديوانى شيخ ئه حمه دى كؤز، ناشر- سه يد نه جمه دينى ئه نيسى "به هار"، ۱۳۷۱.

- ديوان و شهرحى حالى شيخ ئه حمه دى كؤز، عه ريز موحه مده پور، تاران، ۱۳۷۸.

مه‌بادی و سه‌ید ره‌شیدو عه‌ل به‌گ سالار سه‌عیدی چه‌یدم‌ری همر له ره‌پ‌ه‌وانی ئه‌م کاروانه بوون و هه‌ریه‌که‌یان ده‌سته چیه‌یه‌کی له به‌ه‌رو هونه‌رو داهیه‌انی ئه‌دم‌بی خسته‌ته سهر ئه‌و خه‌رمانه‌و به‌مه سامان و گه‌نجینه‌یه‌کی ئه‌دم‌بی ده‌وله‌مه‌ندو رازاوه له‌و ناوچه‌یه پیکه‌اتوووه پهری سه‌ندوو. ^(٩٦)

له‌سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیسته‌م و سه‌رویه‌ندی جه‌نگی جیه‌انی یه‌که‌م (١٩١٤ - ١٩١٨) شاعیرانی ده‌سته‌ی یه‌که‌می موکریان به‌ه‌رو به‌خشینی هونه‌ریان ده‌وه‌سته‌ی و قوناغه‌که‌یان به‌سه‌ره‌ده‌چی، کۆمه‌لگه‌ی کورده‌واری له‌و به‌شه‌ی کوردستاندا ژانی قوناغیه‌کی تازه له‌ گۆرپانکاری میژوو‌یی- کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی ده‌گوزمه‌ری‌نی و له‌ ئاکامیدا ده‌سته‌یه‌کی دیکه له‌ شاعیرانی ناوچه‌ی موکریان له‌ سالانی نیوان هه‌ردوو جه‌نگدا پێپ‌اده‌گه‌ن، له‌ وینه‌ی مه‌لا ماره‌ی کۆکه‌یی و نه‌ب‌ولحه‌سه‌نی سه‌یفی قازی و مه‌سته‌فا شه‌وقی که له‌سه‌ر بنچینه‌و به‌سته‌ینی به‌ره‌مه‌ی شیعرو ئه‌دم‌بیاتی قوناغی پێش خۆیان و به‌زۆریش له‌سه‌ر هه‌مان شیوه‌و رووخساری شیعری دێرین، گۆرپان و ته‌که‌نیه‌کی دیکه له‌و ره‌وته به‌ریا ده‌که‌ن و شه‌قلی مه‌به‌سته‌و ناوهرۆکیکی تازه له‌ کاروانی شیعری موکریان ماوه‌ی هه‌ردوو جه‌نگدا (که باب‌ه‌تی لیکۆلینه‌وه‌که‌ی ئیلمیه‌) به‌ره‌پ‌اده‌که‌ن. ^(٩٧) ههر له‌سه‌ر ده‌ستی ئه‌مانه‌و له‌وای ئه‌مانه‌وه‌ش که ده‌ش به‌ شاعیرانی قوناغی گواسته‌نوه‌یان بناسینین، نه‌وه‌ی دووه‌می شاعیرانی موکریان له‌نیوه‌راسته‌و نیوه‌ی دووه‌می ئه‌و سه‌ده‌یه پێده‌گه‌ن، که هه‌ره دیارترینیان عه‌باسی حه‌قیقی، خاله‌مین، سه‌ید کامیلی ئیمامی، عه‌تری گلوانی (نووری)، هه‌زارو هه‌مین و هه‌یدی ده‌بن و... به‌ره به‌ قوناغه‌خانه شیعریه‌یه‌که‌ی موکریان ده‌ده‌ن. تا ئه‌وه‌ی بزوو‌تنه‌وه تازه‌که‌ی شیعری کوردی (نویخوازی و تازه‌کردنه‌وه) له‌ ده‌یه‌ی شه‌سته‌کانی سه‌ده‌ی بیسته‌مه‌دا له‌سه‌ر ده‌ستی نه‌وه‌یه‌کی بزۆو چالاک له‌وینه‌ی (عه‌ل حه‌سه‌نیانی، فاتحی شیخ الاسلامی، سواره‌ی ئیلخانی زاده‌و عومه‌ری سولتانی و عاب‌دی سیراجه‌دینی...) دیته‌ ئاراوه. ^(٩٨)

(٩٦) ئوسکارمان ده‌لی له‌ماوه‌ی مانه‌وه‌مه‌دا له‌ ساب‌لاغ که جه‌ند مانگیگ بووه (٢٠٠ قه‌سیده‌و غه‌زله‌)ی شاعیرانی کوردم کۆکردۆته‌وه.

به‌روانه‌:

- تحفة مظفریة، ب١: ١٦٧.

(٩٧) ره‌وتی سه‌ره‌له‌لانی شیعری نیشتمانی و سیاسی له‌ موکریان، گ / گزینگ، ژ / ١٣: ٦٣.

(٩٨) پێش‌ه‌روانی شیعری نوێ له‌ رۆژه‌لاتی کوردستان، گ / په‌یام، ژماره‌ / ٤، ٣.

— له نيوان هەردوو نەووداو لە ماوە ساڵانی (١٩٢٠ - ١٩٤٠) کۆمەڵی نووسەر و شۆرە سواری مەیدانی ئەدەب لە موکریان هەلکەوتوون کە ئەلقەى پیکەو گریدانی زنجیرەى ئەو دوو دەورمە پیکدەهێن.

— لە نیووی دوو دەورمە سەدەى بیستەمدا نەو مەکی نوێ و شۆرشگێڕ لە شاعیرانی ناوچەى موکریان پیدەگەن کە ئالوگۆرپکی بنەرەتى لە بنیات و پیکهاتەى شیعری کوردی لەو ھەرمە بەدى دەهێن.

— بەم شیومە ئەم ئەزموونە ئەدەبییەى ماوەى سەدەى نیویک لە تەمەنى پڕ لە برشتى خۆى تیدەپەرپینیت، لەژێر ئالای ئەزموونی شیعری ناوچەى موکریان دەرژیتە نێو دەریای میژووی ئەدەبیاتی کوردییەو.^(١٠٠)

(١٠٠) ھێمن لە بارەى ناوھەوێکی سیاسى و کۆمەڵایەتى شیعرمکانى: ٩، ١٠.

باسى سىيەم

راچەنېن و گۇرپانكارى و پېشكەوتن (سەرەتاكانى سەدەي بېستەم)

ناوچەكانى كوردستانى ئىران بەتايىمىتى مەلېمىدى موكريان بەھۇى ھەلگەوتى جىۋگرافىيەۋە بۇ ماۋىيەكى دىئىز مەيدانى دەسلەت و مەلەلەنى نىۋان ھەردو ھىزە تەقلىدەكەى رۇژھەلەت (ئىرانى - عوسمانى) بوۋە، بۇيە ھەر گۇرپانكارى و ئالوۋىرىك كە لە ھەناۋو پەيكەرى ئەم دوو ھىزەدا بەرپا بوۋىت بەھەردو دىۋى چاكەو خراپەيەۋە ئەۋە راستەۋخۇ لەو دىقەرە دىنگ و رىنگى داۋتەۋە. لىرەدا زىاتر مەبەست ئەۋ جۈلەنەۋە گۇرپان و ھەژانە بىنەپتىيە ھەمە لايەنەيە كە لە ئاكامى شۇرپى دەستۋورى لە سەرەتاي سەدەي بېست لەھەردو دەۋلەتى ئىرانى - عوسمانى بەرپاۋىۋە. ئەمانە بوۋە بەماكى قۇناغىكى نۆى لە ھۇشيارى و بىداربوۋنەۋە كۆمەلگەى كوردەۋارى لەبارى سىياسى و كۆمەلەيەتى و فەرھەنگىيەۋە. ئەۋە پەيۋەندى بە بارودۇخى كوردستانى ئىران و ناوچەى موكريانەۋە ھەبىت دەكرى لە چەند خالىكدا دەستىشان بىرەت:

۱. پەرەسەندى ھەستە ھۇشى نەتەۋەيى:

ناوچە كوردىنىشەكانى ئازەربايجانى ئىرانى بەھۇى پەيپەۋى كوردىيان لە ئاينزاي سۈنەۋ ھاۋسۈۋر بوۋىيان لەگەل دەۋلەتى عوسمانى، بۇ ماۋىيەكى دىئىز كەۋتەۋنە ژىر نەۋز و دەسلەلەتى درۋشى پان ئىسلامىزمى عوسمانى.⁽¹⁰¹⁾ بەلام لەۋەى ھەلگىرسانى شۇرشى (۱۸۸۰) ى نەھرىيەۋە بەھۇى فراۋانى شۇرشەكەۋە بەشدارى كوردنى فراۋانى خەلگى ناوچە جياجياكانى كوردستان و، بەتايەتەش موكريان كە شانۋىيەكى سەرمكى بەرپەۋەچۈنى راپەرنەكە بوۋ، لەۋەى ئەۋەش ئەۋ زۆر و ناردەۋايانەى لەلەين دەسلەلەلەنەۋە دەرھەق بە خەلگى كورد لە ناوچەكە لە ھەنگاۋى سەركۈتەردى شۇرشگىران ئەنجامدرا ھەستە ھۇشىكى نۆى و ئازادىخۋازانەى لەلەى دانىشتۋانى ناوچەكە بەجى ھىتابوۋ.⁽¹⁰²⁾ دۋەى ئەۋەش شۇرشى

(101) كېشى كورد، ب: ۲۰۵.

(102) ناسىۋنالەزمى كوردى (۱۸۸۰ - ۱۹۲۹): ۷۸.

دستووری عوسمانی (۱۹۰۸) بوو به زدمینه خوشکمریک بۇ کوردەمکانی ئەوی که داوی گەشتن به مافو ئازادی بکەن و هەستی نەتەوی ناسیۆنالیزمی لەناویاندا چەکەرە کردو بەتین تر بوو. ⁽¹⁰³⁾ لە رۆژگاری مەشروتیەتی ئێران (۱۹۰۵ - ۱۹۱۱) لە شارمکانی رۆژھەلاتی کوردستان و مەکو کرماشان، سنە، سەقز، بۆکان، مەھاباد چەند ئەنجومەنیکی دەستورخواری پیکهاتبوو که ئەنجومەنی سەقز لە مەیدانی خواستە نەتەویمیەکانی کوردی ئێران لە هەمووان چالاکتر بوو. ⁽¹⁰⁴⁾ ئەم ئەنجومەنە لە ژێر چاودێری شاعیر، خوشنوس و دادوور مەلا محەمەدی کەریم کە نازناوی (کەوسەر) ی و مرگرتبوو پیکهاتبوو، کە رۆژیکی بەرچاوی بینی لە هاندانی خەڵکی سەقز بۆ ئەوی پێوەندی بکەن بە ئەنجومەن و هاریکاری دەستورخوازان بکەن، هەروەها لەشاری سابلاغ قازی فەتاحی مامی باوکی قازی محەمەد ئەنجومەنی دەستوورخوازانی بۆ ئەو شارە دامەزراند. ⁽¹⁰⁵⁾ بەلام بەو ھۆیەو کە موکریان ناوچەییەکی خێڵەکی و مەلەبەندی سەرەکی ھۆزە کوردەکان بوو، سەرەک خێڵەکانیش زیاتر وابەستە ی بەرژمەندی پیکهەو گرێداوی خۆیان بە دام و دەزگای داریوی دەوڵەتی قاجارەو مەوون، بۆیە خواستی ئەنجومەن و دەستورخوازمکان لە چوارچێوەی ھەندئ ریفۆرمی سیاسی و ئیداری و دادووری تێپەری نەکرد. ⁽¹⁰⁶⁾

لە رۆژانی ھەلایسانی ئاگری شەری یەكەم تورکەکان لە رێگی پرۆپاگەندەو بانگەشتی جیھادەو لە ھەولێ راکێشانی خەڵکیدا بوون بۆ بەرنگاربوونەوی و روسەکان لە ناوچەکەدا. ئەم باومرە لە رێگە پیاوانی خۆیان بەناو رەشە خەڵکەکەدا بلا و دەکردەو، لێرەدا مەسەلە ی مەزھەبیش دەوریکێ گرنگی گێراو، بەلام بەشێک لە مەلاو زاناو رووناکیرانی کورد کە لە بەندو باوی سیاسەتی دەربارو سەلتەنەت ئاگاداربوون لە وێنە ی شیخ بابا و سەرداری موکری و میرزا فەتاحی قازی لە دژی ئەم بوختان و فیشالە و ھستان و دمیانزانی مەسەلەکە نەوێکو لە پێناوی ئایینی

(103) بارودۆخی سیاسی کوردستان: ۱۲۴.

(104) دراسات في تاريخ إيران الحديث والمعاصر: ۲۴۱.

(105) بارودۆخی سیاسی کوردستان: ۱۲۴.

(106) سەرچاوە ی پێشو: ۱۴۴.

پیرۆزی نیسلام، بەلگۆ بۆ ھەریسەمکەییە. ئینجا لەو نیوەدا (لە پاشخانی بیروباویری مەزھەببیبەو ھەسەلە ی نەتەوێ کوردیش ھاتە ناوێ) (107).

لە سەردەمی رمزا شادا لە بەرانبەر سیاسەتی راگواستنی ھۆزە کوردەکان و لە رووی زمان نامان و یاساگەردنی جل و بەرگ و رێژەری کوردەواری زنجیرمێک راپەرین لە کوردستاندا بەرپابوون، وەک بزووتنەوێکانی سەمیل ئاغای شکاک، مەلا خەللی گۆرمەری، حەفەز سولتانی ھەورامی و ھەمە ھەتیو. (108) لە کۆتایی جەنگی یەکەمی جیھانی و سالانی دواتر بزووتنەوێ سیاسییەکی سەمێ سەریھەڵدا، راپەرینی سەمێ شکاک (1918-1930) لە ناوچەکانی ورمێ و لە مەڵبەندی موکریاندا کۆمەڵێک گۆرانگاری مەزنی لەباری سیاسی و کۆمەڵایەتی ھەوێ لێکەڵ خۆیدا ھێنا، بۆ یەکەمجار بیری ئازادی و سەریھەڵوێ (خودمختاری) لە کوردستان ئێران ھێنا ھەوێ، (109) تەنەت ھەندێ لە مێژوونووسان سەمیل خان بە یەکێک لە رێبەرەکانی ناسیۆنالیزمی کوردی لە قەڵەم دەدەن. (110)

لە سالانی 1928-1930 خەللی موکریان لە دژی سیاسەتەکانی رمزا شادا بەرپەرایی مەلا خەللی راوەستان ھەموو زانیانی موکریان پشٹیوانیان لەو راپەرینە دەکردو خەبات و بەرینگاری لە دژی سیاسەتە نوێباوەکانی رێژی پەھلەوی پەرەیسەندو ھەموو لایەکی گرتەوێ. (111) بەم شێوە دەتواند رێت کۆتایی سەدە ی نۆزدە سەرتایی سەدە ی بیست بەقوێ ئاغای ھۆشیاربوونەوێ گەشەکردنی بیری نەتەوایەتی و پەرەستاندنی راپەرین و بزووتنەوێکانی کورد لەو پارچەیی کوردستان بێریتە قەڵەم.

۲. پەیدا بوونی کۆمەڵی سیاسی و پۆشنبیری

بەو ھۆیە ناوچە ی موکریان مەڵبەندی ھۆز و عەشیرەتە کوردەکانە، ئەوانیش بەزۆری یا گوندنشین یا خود کۆچەر و نیو کۆچەر، بۆیە سیستیمی -دەرمبەگی- خێلەکی عەشیرەتی بەسەر پەيوەندییە کۆمەڵایەتیەکاندا زال بوو ھەتا

(107) ئێرانی کە من شناختەم: ۲۳۴.

(108) کۆمەڵە ی زانیەوێ کوردستان: ۱۹.

(109) کرەھا: ۶۵.

(110) مێژووی کورد لە سەدە ی نۆزدە ی بیست دا: ۹۱.

(111) باروێخی سیاسی کوردستان: ۳۳۶.

بەشارمەكانىش پادەمگات، (لەگەل ئەمەدى شارنشىنى لە كوردستاندا مێژوویەکی كۆنى ھەمىە، بەلام شارمەكان لەنێو دەریای پەيوەندییە ئابورى، سیاسى، كۆلتورىيە فئودالييەكاندا نەقۇم ببوون).⁽¹¹²⁾ زۆریەى خەلك ھەم نەخوێندەواربوون ھەمیش شارمەكان بە گوندو ئیھات گەمارۆ دراوون، بۆیە دامەزران و ھاتنەكایەى كۆر و كۆمەئى سیاسى و فەرھەنگى لە موكریان وەدواكەوتوو. ھەندئ لە پیاوانى ھوشیار و ناودارى موكریان و كوردستانی ئێران لەسەرمتای سەدەى بیستەم لەتەك ھەئێزاردیمەك لە سیاسەتوان و رووناكبەر و رۆلەى خانەدانەكانى گەلى كورد لە بەشەكانى كوردستان لە ئەستەمبۆلى پایتەختى عوسمانى كۆمەبۆلى ئەو سەردەمە ناوئەندىكى گرنگى سیاسى و كۆمەلایەتى و فەرھەنگى بوو بۆ چینی ھەئێزاردەى ھەموو گەلانى ژێر قەلەمپرەوى ئیمپراتۆریا، نەخاسە دەوى ریفۆرمەكانى دەستوورى سالى (۱۹۰۸) كە كەشوەوايەكى ئازادى داھێناو بۆ زاناو دلسۆزان و خوێندەوارە كوردەكانى ئەوى تاوگەو بیری نیشتمان پەرورەى و كوردایەتى پەرەپێدەن و بلاوى بكەنەو. ئەو بوو كاتێك (كۆمەلەى ھێقى) لە سالى ۱۹۱۲ لە ئەستەمبۆل دامەزرا، قازى زادە مستەفا (شەوقى) مەھابادى و قازى لەتىفى باوكى و مەھمەد موقتى زادەى (مىھرى) سەنھىش لە ریزی ئەندام و دامەزرێنەرانی ئەو كۆمەلەيە بوون. (وگەو چۆن لە ریزی ئەندامە چالاک و كاراو خەباتكارەكانى "كۆمەلەى پێشكەوتنى كوردستان" یش بوون كە لە سالى ۱۹۱۸ دامەزراو).⁽¹¹³⁾ ھەروەھا ھەندئ لە سەرکردە كوردە ناسیونالستە ناودارەكانى ئەو دەمەى دەولەتى عوسمانى، لە وێنەى رۆلەكانى بنەمالەى نەھرى لە سالى ۱۹۱۲ (كۆمەلەى ئیستخلاسى كوردستان)یان لە ئازەریایجان دامەزراند، كە ئامانجى یەكێتى و ئازادى و سەربەخۆی كوردستان بوو.⁽¹¹⁴⁾ ھەر لەو وەختەدا عەبدولرەزاقى بەدرخانیش لە سەرمتایى سالى ۱۹۱۳ بە ھاوكارى سەكۆى شكاك و كونسولێ روسى (چارېكۆف) كۆمەلەيەكیان لە شارى (خۆى) دامەزراندو كە مەبەستى بەرەو پێدانی زانست و خوێندەوارى بوو لەناو رۆلەكانى گەلى كورد لە ناوچەكە، كۆمەلەى كوردی كۆلتوورى رۆشنگەرى (گیخاندى) لە كۆتایى ۱۹۱۲ و سەرمتای ۱۹۱۳ بە ھەول و تەقەلای سەكۆ و عەبدولرەزاق لە شارى (خۆى) دامەزراو،

(112) ژيان و بەسەرھاتى عەبدولرەحمان زەببى: ۲۲.

(113) ژین، كۆفارا كوردی — تركى: ۲۹.

(114) ایرانى كە من شناختەم: ۲۳۰.

گەلەك دەولەتمەندى كوردى دەستۇرى تىچوو. (115) ھەر لەو دەۋرۈبەرەشدا لە سالى ۱۹۱۲ لەلەين ژمارىەك لە كوردى ئازەربايجان كۆمەلەي (جىھاندانى) دامەزىندرا كە ئامانجى رەبەرەيتى يەككىتى تىكۆشانى خەباتى كوردان بوو لەو ئاۋەدا. (116)

لە سالەكانى جەنگى جىھانىي يەكەمەدا پىگەي كۆمەلەيتى و سىياسى پىاۋانى ئاينى كورد لە موكرىان پەتەۋر بوو بە تايبەت بىنەمالەي قازىيەكان كە بۆ ماۋەي يەك سەدەو لە نىۋان سالانى (۱۸۵۰ - ۱۹۵۰) رۆلەيكى شەرەفمەندەيان لە مېژۋويى سىياسى موكرىاندا گىراۋە، پىاۋانى ئەم بىنەمالەيە لەپال رۆلە ئاينى و كۆمەلەيتى و نىشتەمانىيەكەياندا رۆلەيكى كولتۇرى و رووناكىرى مەزنىشان لەم ئاۋچەيەدا گىراۋە. (117) تەننەت پىاۋىكى وەكو (سەيفولقۇزات)ى مامى قازى مەمەد، خەتەيى نوپۇزى ھەينى مەباد، لە سالى ۱۹۱۵ و لە كاتى جولانەۋە ئازادىخۋازمەكى شەيخ مەمەدى خىبابانى لە تەۋرەز رەكخراۋىكى نەھىتى بەناۋى (بزوۋتەۋەي موحەمەد) لە نىشتەمانپەرۋەرانى موكرىان پىكەتەناۋە بەمەبەستى پىشتىگىرى و پىشتىۋانىكىردن لەو راپەرپنە، سەيفولقۇزات پىشتىۋانى لە بزوۋتەۋە سەربەخۋىي خۋازمەكى سەكۆش كىرەۋە. (118) دۈبەدۋاى شۆرشى ئۆكتۇبەرۈ كىشانەۋەي لەشكرى روس لە ئاۋچەكانى باكوۋرو خۇرناۋاى ئىرانىش زەمىنەي جەمۇجۆلى ئازادىخۋازى لاي ئازمى و ئاشۋورى و كوردەكان زياتر پەرەي سەند.

لە سالەكانى (۱۹۲۷ - ۱۹۳۰) كۆمەلەيەكى بچۈۈك لە پىاۋانى نىشتەمانپەرۋەرى موكرىان پىكەتەتەۋو، چالاكىيان دەۋانەدو لەگەل رەكخراۋى (خۇبىۋون) و شۆرشى (ئارارات)دا لە پەيۋەندى دابوون و ھاۋكارىان دەكىردن و جار جارىش پەيۋەندىيان بە كوردستانى عىراقىشەۋە دەكىرد. لە رەبەرە ناسراۋەكانى ئەو كۆمەلەيە قازى مەمەدو شەيخ ئەمەدى سىرلاۋاۋ قازى كاكە جەمەي بۆكان و (مەلا مەمەد سادقى قىزلىچى و مەلا ئەمەدى فەۋزى بوون). (119)

(115) بۇزانەۋەي رۇشنىرى و نەتەۋەيى كورد: ۱۴۰.

(116) كوردستان لە سالەكانى شەرى يەكەمى جىھاندا: ۳۶.

(117) بارودۆخى سىياسى كوردستان: ۱۶۳.

(118) مېژۋويى كورد لە سەدەي نوزدەو بىست دا: ۲۴۶.

(119) قافله من شهداء كردستان ايران: ۱۳-۱۴.

هێمن لهو بارهوه گوتویهتی: (فهووزی به برپای من یهکێکه له گهواره بپاوانی میژووی کوردستان، نهو لاره کوردانهی له سهردهمی پاشایهتی رهزاخانی پههلهویدا، که به تهقلیدی نهاتتورک خهریک بوو گهلی کورد له کوردستانی ئیراندا بتوینیتهوه، کوردایهتییان دهمکرد یا راستهوخۆ شاگردی فهووزی بوون یا شاگردی شاگردمکانی نهو، بهتایبهتی پێشهوا قازی موحهمهدی شههید شانهزی بهوهوه دهمکرد که شاگردی فهووزی بووه).⁽¹²⁰⁾ ههروهها باس لهوه دهکریت که کۆمهلهی (خۆببوون) له سالی 1929دا، مستهفا شهوقی و مکو نوینەر دهیژیته شاری مههاباد، بهو مهههستهی لقی ریکخراومه که موکریان دابهزینی و نیشتمانپهرومرانی ناوچهکه له دوری ئالای (خۆببوون) کۆبکاتهوه که ئامانجی رزگاری کوردستان بووه. شهوقی (3) سالی له مههاباد بهناوی پزیشکی دهیژیتهوه و لهو ماوهیدا به هاوکاری قازی و خهڵکانی دی، پێگهیهکی قایم لهناو خهڵکدا پێک دهیژیت تا نهوهی پۆلیسی رهزاخان پێی دهههسی، نهنجا به ناچاری بهرمو نهسته مبول دهمپریتهوه.⁽¹²¹⁾

له کۆتایی سههانهشدا ریکخراوێکی سیاسی بچووک بهناوی (پارتی ئازادیخوازانی کوردستان) به سهروکایهتی (عهزیز زهندی) دامهزراوه، که له بهیاننامهیهکییدا مزگینی هاتنی لهشکری سوفیاتی و رزگاربوون له کۆت و بهندی فاشیزم به خهڵک رادهگهیشت، ههروهها خهڵک بۆ خهباتکردن هان دهات بهمهههستی بهدییهنانی مافه رهواکانی گهلی کورد.⁽¹²²⁾

بهه جۆره بۆمان بهدیار دهکهوێت که سههمتاکانی سهدهی بیستهه سههمتا ی خهباتیکی ریکخراویمی سیاسی و کۆمهلایهتی و رووناکییری ریکوپێک و ئۆرگانیزمکراو بووه لهریگه کۆپ و کۆمهله و ریکخراوه جیا جیاکانهوه، که به دهستپێکی سهردهمی گۆرانکاری و بهرمو پێشهوهچوونیکی ریشهی دهمیژدیت له ژبانی خهڵکی ناوچهکانی کوردستانی ئیراندا. بهتایبهت مهلبهندی موکریان، باری سیاسی کۆمهلایهتی، فهرههنگی نهو دهقههه چۆته قوناغیکی نوپوه، موکریان ببوووه لانهی گهشهکردنی بیر ناسیۆنالیزم و هۆش و ناگیی نهتهوهیی و ئازادیخوازانه.

(120) تاریک و روون: ۱۱.

(121) له بابته میژووی نهدهمی کوردیهوه: ۱۴۷.

(122) الجمعیات والمنظمات والاحزاب الكردية: ۲۱۲.

همروها باری خویندهواری و زانست و شیعو نه‌دەبیات له سییه‌کانی سه‌ده‌ی بیست و ماوه‌ی نیوان هەردوو جەنگدا پیشکەوتنێکی بنه‌رپرتی به‌خۆیه‌وه‌ بینی.

۳. بزووته‌وه‌ی رۆژنامه‌گه‌ری و چاپ و قوتابخانه

له‌ سه‌مه‌تای سه‌ده‌ی بیسته‌مه‌دا له‌پاڵ خه‌باتی سیاسی و کۆمه‌ڵایه‌تی، رۆڵه‌کانی گه‌ل کورد پێیان نایه‌ بو‌ارو مه‌یدانی خه‌باتیکی تازمه‌وه‌ که‌ ئه‌ویش خه‌باتی فه‌ره‌ه‌نگی و رووناکبیری و رۆشه‌نگه‌ری بوو، ئه‌وان پێیان وابوو که‌ بو‌وژاندنه‌وه‌وه‌ گه‌شه‌پێدانی ژیا‌نی نه‌ده‌بی و رووناکبیری رۆڵیکی هه‌ره‌ مه‌زن ده‌گێڕێ له‌ رزگارکردنی کوردان. ده‌سته‌ چیه‌لی یه‌که‌می مه‌شخه‌ل و بلیسه‌ی ئه‌م خه‌باته‌ رۆژنامه‌ی کوردستان (١٩٩٨) بوو که‌ له‌لایه‌ن رۆڵه‌کانی بنه‌مه‌اله‌ی به‌درخان‌ه‌وه‌ به‌رپۆسه‌برداروه‌. له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شه‌دا که‌ رۆژنامه‌ه‌وانی کوردی له‌چاو ه‌ی گه‌له‌نی دیکه‌ دره‌نگ وەرپێ ک‌ه‌وته‌وه‌، ئه‌وا له‌ کوردستانی ئیرانی‌ش زیاتر وه‌ده‌واکه‌وته‌وه‌.⁽¹²³⁾

له‌ رۆژگاری مه‌شروته‌دا رۆژنامه‌کانی ئیران به‌تایبه‌تی له‌تاران و له‌ ته‌هوریز رۆڵیکی گه‌ورمیان له‌ وروژاندنی هه‌سته‌ و هۆشی خه‌ڵکدا ده‌گێڕا، له‌و سه‌مه‌ده‌مانه‌دا ته‌نها له‌ شاری ته‌هوریز نزیکه‌ی (٣٠) رۆژنامه‌ چاپ و بلا‌وده‌مکرایه‌وه‌ که‌ بۆ ئه‌و رۆژگاره‌ شتیکی که‌م نه‌بوو.⁽¹²⁴⁾ نۆبه‌ره‌ی رۆژنامه‌ه‌وانی کوردی له‌ کوردستانی ئیران گۆشاریکی مانگانه‌ بووه‌ به‌ناوی (کوردستان) که‌ له‌ ساڵی ١٩١٣دا له‌شاری ورمێ چاپ و بلا‌ویۆته‌وه‌، ئه‌م گۆشاره‌ ماوه‌ی دوو ساڵ ژیا‌وه‌وه‌⁽¹²⁵⁾ له‌لایه‌ن مسیونێره‌ ئه‌وروپیه‌که‌ن له‌ ژێر چا‌وێری و سه‌رپه‌رشتی عه‌بدولمه‌زاق به‌درخان و به‌هاریکاری و هه‌ماهه‌نگی هه‌ریه‌که‌ له‌ سه‌ید ته‌های شه‌مزی‌نو و سه‌مکۆی شکاک تا رۆژگاری هه‌لایسانی جه‌نگی یه‌که‌م بلا‌ویۆته‌وه‌.⁽¹²⁶⁾ له‌ ساڵی ١٩١٣دا عه‌بدولمه‌زاق سه‌رۆکایه‌تی کۆمه‌ڵیه‌کی کولتوو‌ری و رووناکبیری‌شی ده‌کرد له‌ (خۆی) به‌ناوی کۆمه‌ڵه‌ی (گیخاندی) که‌ ئاماژه‌کانی بریتی

(123) کوردو عه‌جه‌م: ٢٥٢.

(124) تاریخچه‌ رۆژنامه‌های تبریز در ص‌لر مشروطیت: ١٤.

(125) رابه‌ری رۆژنامه‌گه‌ری کوردی: ٨.

(126) بره‌وانه‌:

- میژووی نه‌مه‌بی کوردی، عه‌له‌نه‌دین سه‌جادی: ٦١٠.

- رۆژنامه‌گه‌ری کوردی له‌ عیراقدا: ٥٢، ٨٢.

- عه‌بدولمه‌زاق به‌درخان: ٥١.

بوون له: كړندهوى قوتابخانه، دمر كړنى گؤڅارو روژنامهى كوردى، دانانى نهلفوبى تازدى كوردى و ناردى لاوانى كورد بو دمروه بهمهبهستى خويندن.⁽¹²⁷⁾

له پاش كوتايى هاتنى جمنگ همدو لاوى رووناكپرو نازاديوخواز مستهفا شهوقى و محمهد مپهرى له نهسته مبول تيكه نه كومه لى رووناكپرو شوړشگير و نازاديوخوازنى كوردى دانيشتوى نهو دمن و له خزمه تكرنى زمان و نهدهب و بلاو كړندهوى رووناكپرى كوردى روئيكى چالاكيان گيراوه.⁽¹²⁸⁾ مستهفا شهوقى به هؤنراوه پر له سوزو كولو پاراوهمكانى كه له سهر لاپهرمكاني گؤڅارى (ژين ۱۹۱۸ - ۱۹۱۹) دا (كوردستان ۱۹۱۹-۱۹۲۰) دا بلاوى كردونهوه، ههست و هؤشى لاوانى كوردى هيناوته جوش و خرؤش، نهو مروفه رووناكپره روئيكى نهدهبى و كولتوورى كومه لايهتى تهناخت سياسى مهنيشى ههيووه لهو سهردمو روژگارهدا.

كسى دووم محمهد مپهرپه، كه له بزوتنهوى روښنگهرى و روښنپيرى و روژنامهوانى كورديدا سهرمتاي سهدى بيسيت نهستپرمپهكى ديارو مروفىكى ناودار بووه. مپهرى كورپ مهلا عهبدوللاى دشهپى موفتى شارى سنه بووه، سالى ۱۹۱۲ دهچپته نهسته مبول و دهپيت به يهكيك له زاناو پاريزمره ههره گهورمكاني نهو شاره،⁽¹²⁹⁾ نيكه لاوى كورپ رووناكپرو شوړشگير كوردهمكاني نهو دمنيت، جگه لهوى خاومن نيمتياز و موډيرى مهسنولى گؤڅارى كوردستان بووه كه گؤڅارىكى نيوه مانگانهى (سياسى، كومه لايهتى، نهدهبى و زانستى) بووه لهماوى سالانى (۱۹۱۹ - ۱۹۲۰) له نهسته مبول بلاو بوتهوه، مپهرى بهردوام بههر چوار زمانهكى روژه لات وتارو بابمى جؤراو جؤرى تيدا بلاو كړدوتهوه، نووسر هاوكارىكى سهرمكى گؤڅارى (ژين) يش بووه، له زؤربهى كومه له روښنپيرى و سياسيهمكاني نهسته مبولدا چالاكانه خهباتى كردهوه، بايهخى به زمان و ريزمانى كوردى داوهو لهم بواردا دوو كتيبى نوسيووه به ناوى (مقدمه العرفان) و (نهساس). ناوبراو تا پهنجاكانى سهدى بيسيت لهسهر نووسين و خهباتى روښنپيرى بهردوام بووه چمندين وتارى بايه خدارى لمباردى زمانى كوردييهوه له گؤڅارى (همتاوى ههوليردا بلاو كړدوتهوه⁽¹³⁰⁾، ليرهدا

(127) بووژانهوى روښنپيرى و نهتموبى كورد: ۱۴۰.

(128) ژين، كؤڅارا كوردى - تركى: ۲۹.

(129) ميژووى نهدهبى كوردى، عهلا نهدين سجادى، ج: ۲، ۵۹۹.

(130) گؤڅارى كوردستان (۱۹۱۹ - ۱۹۲۰): ۱۳.

و مكو روونكر دنهوى لايىنىكى پرشنگدار له مېژووى رۆژنامهوانى كوردستانى ئىيران پېويسته ئامازە به رۆژنامەى (كورد) بكەين، كه وەكو يەكەمەين رۆژنامەى كوردى له كوردستانى ئىراندا باسى كراوه. ئەم رۆژنامەيە ھەوا ئامەيەكى ھەفتانە بوو ە ھەردوو زمانى كوردى ە فارسى ە چاپخانەى (غیرت) ەشارى ورمى ە لىنا وپراستی سالى ۱۹۲۱ يەكەمەين ژمارەى لى ەلا وپۆتەو. ئەم ژماريە زمانحال و نۆرگانی بزوتنەو مەكى سەيلخانى شكاك بوو. بە گوێرەى سەرچاوەکان ئەم رۆژنامەيە سى جار ناوى گۆرپەراو، سەرمتا بە ناوى (پۆژى كورد - شەوى عەجەم) بوو، پاشان بۆتە (پۆژى كورد) و ئەنجا (كورد). سەرنووسەر و بەرپۆمبەر مەلا مەمەدى تورجانی (قزلى) بوو و تەنھا ژماريەكى لى ەلا و كراوتەو. (131)

له سەربەردى چاپ و ەلا و كرنهوى رۆژنامەكه بەديار دەكویت كه سەكو زۆر مەبەستى بوو رۆژنامەيەك دەرېكات له وینەى زمانحالى بزوتنەو مەكى بىت و سووريش بوو ە سەر ئەوى زمانى كوردى بكات بە زمانى رسمى و سەرمكى رۆژنامەكه. وەكو چۆن پەتە و بەلگەى ئەو باج و گومرگەى كه له بازارگانانيان سەندوو ەم بە زمانى كوردى بوو ەم چاپكراویش بوو. (132) بەو ەوێهەش نە ژمارەكانى گۆفارى (كوردستان) كه له سالى ۱۹۱۲ نە ژمارەكانى رۆژنامەى (كورد) سەردەمى سەكو كه له ورمى چاپ و ەلا و كراونەتەو، ەيچ ژمارەيەكان تا وەكو ئەمپۆ ەبەردەستدانين بۆيە ناتوانى تيشك بخريته سەر ناوەرۆك و باس و بابەتەكانيان، تەنھا ئەو مەدە ەيە كه دەرچوونى ەلا و كراو ەلێكى ەو شۆمەيە له ەل و مەرجى رۆژگارێكى وەھا دا بە زمانى كوردى خۆى له خۆيدا بە كارێكى گرنگ و كارێگەر دەرچوونى سەبارت بە بارودۆخى ژيانى سياسى و فەرھەنگى ەل كورد له كوردستانى ئىراندا بەتايبەت بۆ سنوور و قەلئەمى ناوچەى موكریان.

لەم بېرگە زەمانیەدا ديسان ئامازە بۆ رۆلى كارێگەرى قازى مەمەد دەكەين كه ئەو له سالى ۱۹۲۲ بەدواو ەبەردەوام خەريكى وانەبێزى و دەرچوونى بوو، تا له سالى ۱۹۲۶ دەبێت بە بەرپۆمبەرى (مەعاريف) له مەھابادو لەم پێناویدا ەلێك فيرگە و قوتابخانەى له ناوچەكە دامەزراندوو، ەوانەش يەكەمەين قوتابخانە بۆ كچان ەو

(131) ەوارى خالى (سەرچەمى نووسینی ەيمەن): ۱۳.

(۱۳۲) سەرچاوە پيشوو: ۵.

مەلۇمەتلىرى، لەپاشان لە سالى ۱۹۳۱ دەپىت بە قازى ھەموو موكريان و تاومكو سالانى
جەنگى دووم لەو پايدا ماومتەوہ. (133)

ھىمەن لە باسى سالانى ۱۹۳۰ سەردەمى رەزا شادا وىنەھىكى زىندووى لە ژيانى
سىياسى و رۇشنىرى لە موكرياندا وەبەرچا و خستووہ: (لەو سەردەمە تارىك تنوك و
ئەنگوست لە چاودە لە مەلۇمەتلىكى موكريان بۇ بەرھەرمەكانى دەگەل سىياسەتى
تواندەنەوى كورد، كۆمەللىكى نەپنى لە زانايان و رووناكيران و گەورە پياوانى كورد
بەرھەرايەتى مامۇستا مەلا ئەھمەدى فەوزى، سەيفى قازى، پىشەواى نەمر، قازى
بۆكان، شىخ ئەھمەدى سىرلاوا، گەللىكى تر لە رووناكيرانى ئەو سەردەمە پىكەتابو و
كە نامانجى ئەساسى و ھەرە گەورەمیان پاراستن و پەرەپىدانى زمان و ئەدەبى كوردى
بوو، كىتەپ و رۇزنامەى كوردى كە لە عىراق بىلەن دىپلوماتىيە بە زەھمەت پەيدايان
دەكردو بە ئىحتىياتەو بەسەر لاوانى بىرپايتەكرادا بىلەن دىپلوماتىيە تا فەوزى
كوردى خويىندەنەو بن، ئەوان بە تايىبەتى مامۇستا فەوزى، دەستەھەك لاوى
رووناكيرانى پىكەيانە كە لە دوا رۇزدا شاعىرو نووسەرى زۆر خەمەتكار و بەناوبانگان
لى ھەلەكەوت). (134) ديارە ھەنگاوى لەم بابەتە بەدەركردنى گۇفارو رۇزنامەو
دامەزراندنى چاپخانەو كردنەوى قوتابخانەو بە زىندووى ھىشتەنەوى زمان و
ئەدەب و كولتورى كوردەوارى ئەگەر چى سەرمەتايى و تاكو تەراو لەم مەلاو لەولاش
بووبىت، ئەوا وەكو بەشىك لە پەرۆزەھەكى ستراتىژى سەير دەكرىت كە كورد لە بوارى
فەرھەنگو و رۇشنگەرىدا پىي ھەلەساو، لەناكامدا رەنگدانەوى قوولە بەسەر
پىشەكەوتن و ژيانى سىياسى و كۆمەلەيەتى و رۇشنىرى گەلى كورد لە مەلۇمەتلىكى
موكرياندا ھەبوو كە وەكو لانكىكى بىرى سەربەستى و ئازادىخوازى لە مەژوو و
كوردستاندا حىسابى بۇ دەكرىت.

(۱۳۳) درسات في تاريخ ايران الحديث والمعاصر: ۲۵۸.

(۱۳۴) پىكەنىنى گەلا: ۶ - ۷.

به‌شی دووهم

شاعیرانی ناوچه‌ی موکریان
نیوه‌ی یه‌که‌می سه‌ده‌ی بیستم

باسى يەكەم

۱. مەلا مارفى كۆكەيى

۱. كورتەيەكى ژياننامەو ناساندن:

شاعىر ومىرە قوربىانى قەرىجىمە قەلەمەت بىم
بىنوو سە لە بۆ ئاكرەوو ئامىدو لورستان
بۆ مىللەتتى بىچارىمى بىي ساجىبو سەردار
بەخسوس تەبەقەي كوردى عىراقو عەجەمستان
بۆ ئاتىيە فەركىكى بىكەن فرستە ئەورۇ
تاكەي دەبنە چاۋ لەبەرو ئالەتتى دىستان

گ/نېشىتمان، ژ/۱: ۲۴

ئەگەر لە دەروازەي ئەم بانگو ھاۋارەي (شاعىر)، كە ھەندى جبار ومكو نازناۋ يا
تەخەلوۋسى شاعىر خۇيەۋە لە شىعرمگانىدا ھاۋوۋە، بىچىنە نىۋ دىناي ھونەرو
داھىنانى شىعرو ئەدەبىياتى ناۋچەي موكرىيان، ئەۋا شوۋىنى بىلند گۆي رىنىسانسى
شىعرى ناۋچەي موكرىيان لەنىۋەي يەكەمى سەدەي بىستەمدا بۆ شاعىرى جەربەزەو
بلىمەت مەلا مارفى كۆكەيى دەبىت. ماۋەي ژيانى ۷۱ى سالە مەلا مارف (۱۸۷۴ –
۱۹۴۵) ماۋىيەكى مىژوو سازو پىر كارسات بوۋە، كە مەلا مارف كۆكەيى نەتەۋەكەي
خۇي ھەستىپىكرىدوۋە، بۆيە دەنگى خۇي لىيەلپىۋە ھاۋار دەكا:

بۆ بىي خەبەرن دەۋرى جەھالەت سۈپەرى بوو
بىي نەۋرە چىراي جامىيەيى با دەپەرستان
نەۋرۇكە لە فەن و ھونەرو عىلىم و سەنايىع
ھەر كوردە كە بىي حىسسىيە، باقى ھەموو دەستان

گ/نېشىتمان، ژ/۱: ۲۰۰

كۆكەيى لە سالى ۷۷۴ لە گوندى (حاجى خۆش)ى محالى شاروۋىرانى مەھاباد لە دايك بوو، لە تەمەنى ۱۲ سالىدا بۇ خويندن روو دمكاتە سلىمانى و لە خانەقاى (مەھوى) ماوۋى دوو سال و نيو دەمىنىتەو، پاشان بۇ دەفەرى خۇيان دەگەرپتەو و لاى زانايانى نىودارى موكرىان (مەلا محمدو مەلا عەلى تورجانى زادە) خويندن تەواو دمكات. لە گوندو دىھاتى ئەو ناو، (قاجرى، سەيد ناوا، شارىكەند، قەرمكەند، زەنبىل، قەرمگۈيز، دىرويشان) بە مەلايەتى و پىشتوۋىزى و تەدرىسەو سالاڭنىك دەباتە سەر. لە سالى ۱۹۲۴ رووداوى كوژرانى كورە گەورەكەى (مەلا عەلى) بە دەسىسەى نۆكەران و شاپەرستان، دەبىتە ھۆى ناوارىبوونى مەلا مارفو بەناچارى روو دمكاتە شارى مەھابادو لە مزگەوتى (شادىرويش) دەگىر سىتەو.

لە موكرىان كە باس لە مەلا مارف بكرى، يەكەم شت باس لەو ھەژارى و نەدارى و دەست تەنگى و كلۆتى و نەگبەتتە كە ئالقاوى سەرتاپاى ژيانى بوو و يەخەى بەرنەداو. ھىمەن لەو بارىمەو دەلى: (بەلى من پىاو بووم كە "شاعىرىك" بە كوۋىرى لە برسان و لە خەمان عەمرى خاوى بە جى ھىنا. دىبووم دەمزانى چەند زاناو خويندەوارە چەند كۆمە ئاسە).^(۱) ھاوارى شاعىر شەرح و زىانچالى بارى ناھەموارى خۆيەتى، ئەگەر بزىانين لەدوا سالاڭى تەمەنىدا لە بىنايى چاوانىش بى بەش بوو:

لە سەربانى سەرم راوەستە، تاويكى تەماشاكە
كە پىرى و فەقرو بى چاوى چلۆنم پى دمكەن بازى
بەسەرماندا دەرپژن گىژە لووكەى نەگبەت و مىحنەت
غوبارى ئىفتىقارو تۆزى دىردو گەردى بى وازى
غەم و دىردو بەلا، چىن چىن و سەف سەف دىمورىيان داوم
وگەو ساللات و ساحىب مەنسەبىنى شورەوى و تازى
لەبەر ھەيوان و نىوحوەش و جەسارى مەسجىدى جامىع
بە تەنىا دى و دەچم وەك لەگەگى مەشھورى دىريازى

دىوانى مەلا مارفى كۆكەيى: ۲۰.

مەلا مارف شاعىرىكى بلىمەت و زىنگ بوو، پىش سەردەمى خۆى كەوتوو، لەكاتىكدا ئەو لە كۆمەلىكى خىلەكى و نەخويندەوارو دواكەوتوودا ھەلگەوتوو،

(۱) ھاوارى خالى: ۹۸.

كه چى ھەست و ھۆشى لەسەر ھەوى ئاستى تىگەيشتنى دەور و بەرمەكەى بوو، بەگۆيرەى
 ئەو ھىماو ئاماژانەى لە ناو مەركى بەرھەماكانىدا دەخویندەرنەوہ:
 - شاعىر ئاگادارى تەواوى لە پيشكەوتنەكانى زانست و تەكنىك و سەنەعت لە دونىادا
 ھەبوو، بۆيە مىللەتەكەى ھانداوە كە خو لە باومر و ئىعتىقادى كۆن و تەقلیدى
 دەربازكەن و لە ھەولەى پىراگەيشتنى ھونەر و سەنەتەكانى ژيان و دونىاى ھاوچەرخ
 داين:

ئەورۆ لە فنون و ھونەر و عىلم و سەناعات
 ھەر كوردە كە بى حىسەسە، باقى ھەموو وەستان
 بپروانە لە نوورى ھونەر و شەمەى مەعارىف
 تارىكە شەمەيش رۆشنە بۆتە قەمەرستان
 گوئ بگرە لە رادىۆ كە بەيەك سانىە دىنى
 باسو خەبەرى لەندەن و پارىس و لەھستان
 بى عىلمى سەبەب بوو كە بەخوڤاى لەدەس چوو
 مىسرو خەبەش و شام و عىراق و عەربستان

دىوان: ١٨.

- ھەست و ھۆشى نەتەوہخووزى و مىللەت پەرورى شاعىر لە ئاستىكى گەشاوہ
 پيشكەوتوودا بوو، بۆيە (مەلا مەرف لە دەورانى خویدا بە شاعىرى پيشكەوتوو
 ناسرابوو)،^(٢) لە كاتىكدا دەبينىن مانۆرە سياسىيەكان بەنھىنى و بە ئاشكرا لەنيوان
 زلھيزمەكانى دونيا و لاتانى ئىستعمارگەر لە ئارادابوو بۆ بەشىنەوہى مىراتى و لاتانى
 رۆژھەلات، بى ئەوہى حىساب و كتابىك بۆ گەلانى ژىر دەستەو بەشخوراوى ناوچەكە
 بکەن، لە كاتىكدا لە رۆژىكدا دەيان پەيمان و بەلەين دەبەستەن و رادەگەيەندەن و
 لەژىرەوہش پايماڵ دەكران، لە رۆژگارىكدا كە ھىستا ھاتنە ئاراي قەوارىيەكى سياسى
 بۆ كوردو پىكھاتنى سىستەمىكى حوكمرانى لە شىوہى جەمھورىيەتىكدا (لە وىنەى
 كۆمارى ديموكراتى كوردستان)، لە دلى مێژوودا نووستبوو، مەلا مەرف مانىقىستى
 سىستەمىكى سياسى بۆ گەلى كورد پيشنار دەكات (دامەزراندنى جەمھورىيەتىك لە
 كوردستان) كە رەنگە كەم كەس بەخەيالىش پەى پى بردىيت!

(٢) مەلا مەرفى كۆكەيى، گ/ س، ٢٥: ١٩.

برا بیری چراییکی بکه، تاریکه شهودادی
قیامیکی بکه تا فرسته بیکه به جمهوری

گ/ نیشتمان، ژ/ ۵: ۱۹.

- مهلا مارف زاتیکی حهق گۆو خاومنی هه لۆیستی بوپرو نازیانه بووه،^(۲) له وهش
نه پرینگا و مه وه که رهنگبێ بهیانی باجی نه وه لۆیستانه ی بدا، یا کردار و رهفتاری
دوو فاقی و ناپه سمندی ناغاو خان و سه رهك خیله کانی ناوچه که له بهرام بهر
دهسه لاتدارانی بیگانه له لایهك و، دهرهق به جوتیار و رهش و رووت و رهعه تهکانیان
له لایه نیکی دیکه قبول بکات. نه وه هاتوو و زۆر به توورمی شوپش و لهشکرکشی
سمایلا ناغای شکای بو سه ر شاری سابلاغ ریسواو شهرمه زار کردوه:

شاعیر عموومی که وتنه مه قالات و بۆله بۆل
مهتجی وهتهن دمکه، به قه سیدی شپو شپۆل
ته عریف دمکه له میلامتی کوردی به سه د زمان
پاک بوونه چاوشیکی به بێ دم بهگ و دمه بۆل
کوردیش چ کورده، میلامتی خو خۆره بیکه وه
بو گیان و مالی یهکتی سمکۆل دمکه له خو ل

تا له کۆتاییدا ده لئ:

مه پێسه به سه یه شاعیری چه پرک بلل بلل
ره بێ ولاتی کوردی ببینی به چۆل و هۆل

دیوان: ۴۸ .

مهلا مارف شاعیریکی واقعی بووه، پێی له سه ره زو له هه ناوی کۆمه له که ی
خۆیدا ژیاوه ژیا نی له گه ل گێره و کیشه ی زۆر تیکه لاو بووه. گرفتاری و نه داری و
کوژی و نابینایی و سه رباری نه مانهش، گێچه ل و هه راسانی له چنگ ژاندارم و
پۆلیسی رهزا شا، له شیعیریکی جواندا به وردی نه م هه لۆمه رهجه ی ده وری ژیا نی داوه
باس ده کات:

(۲) ناودارانی موکریان، عبدالله سه مه دی، www.dengekan.com

مودمتیکه نهفسی حیز حوکمی خراوم لیدمکا
 همر بهقههرو کینه دمپوانیتو چاوم لیدمکا
 همرچی فیکری لیدمکه ریگای خهلاسیم بۆ نییه
 بهو چلهی زستانه داوای تاوو ساوم لیدمکا
 دهچمهوه مال، مال و منداڵ دین و دهوهرم لیدمکه
 یهک تهمههناي قهندو چا، یهک نان و ئاوم لیدمکا
 روو له بازاری دمکه ئهمجاره ئهپای تهلب
 همر کهسی تووشی دمبه داوای دراوم لیدمکا
 دهچمه سهر چۆم و خیابان، یهک نهفیس ئاسوودمبه
 شارهبانی حازرهو داوای کلاوم لیدمکا
 دمردی بهدتر لهم ههموو دمردانه دمردی پیرییه
 جههرگی لهت لهت کردووم، داوای ههناوم لیدمکا
 سهیری خوشتر من که (مهعروف)م لهنیو ئهو شارهدا
 تازه ئیجسانیه داوای ئیسیم و ناوم لیدمکا

دیوان: ۲۴.

کۆکهیی وهک لهمهیدانی بیرى سیاسى و نهتهوهخوازى و نیشتمان پهروهریدا شاگردى
 بلیمهتى حاجى قادری کۆیى بووه، له مهیدانى و مسفو ستایشى سروشتى پاکی
 نیشتمانیشدا قهسیدیهکی بههاری رازاوهی هۆنیوتهوه که لهگهڵ قهسیده
 بههارییهکهی حاجیدا بهرامبهرن، لهگهڵ نهوهدا که باسی خێومتى گول و گولزارو
 شهونمی سهر رووی لالهزار دهکات له دهشت و دهر، به پلارو لاقرتی سهر و پۆتهلاکی
 وشکه سۆفیش دمکوتیتهوه:

سۆفی وهره ههنگامی گول و فمسلی بههاره
 وهختی تهرهپ و عهیش و دهمی گهشت و گوزاره
 پيشهو عه مهلت حیلیمه، تهزویرو ریایه
 تۆ بهشقی خوا دا پیم بلای ئهم کاره چه کاره
 بهم ریشهو تاکهی دهبری ریشهی عومرت
 ئهم ریشه مهگهر تیشهیه یا شهقهه مشاره

ديوان: ۱۵.

كۆكەيى بەھە ناسراۋە كە بەھۆى نەدارى دەست تەنگىيەۋە روۋى كر دۆتە پىاۋ چاڭ ۋە خۋاپىداۋەكانى موكريان ۋە شىعرو قەسىدى ستايش ۋە پىاھەلگوتنى لە شىۋەى (سۋالنامە)دا بۇ نوۋوسىون، ھەزار لەۋ بارىيەۋە دىگىرپىتەۋە دەلى: نىزامى ۋە فىردەۋسى...زۆربەيان لەۋ شاعىرە گەۋرانە بە سۋالگەرى ژيان، ئەۋانەى خۇم دىتمەن ۋە زۆر لە خۇم شاعىر تەربوون، ۋەك مەلا مارقى كۆكەيى، قەسىدىمەكى سەد بەيتى بۇ تاجرىك دىنۋوسى دىگەياندە تەشقى عاسمان، نىۋ كىلو گۆشتى دوۋتمەن بايى بۇ دىنارد....يا ئەۋمەتا سۋالنامەى بۇ ھەرە پىاۋى خۋىرپىش دىنۋوسى ۋە ئىۋا ھەبۋو پارمى دە نانى بۇ نەدىنارد.^(۱۱) بەلام نىۋانى لەگەل سەيى قازى شاعىرى ھاۋتەمەنى خۇش بوۋە ۋە ھەبۋو بە نامەى شىعەرى پىراسكەى دلى خۇى بۇ كر دۆتەۋە:

رایهلو پووی تیگچووہ ماشینہکی چمرخی فہلہک
ہمروہگو نہوزاعی من ئالۆزو دەرہم بمرہمہ
چون بہہمر شکلئ لہ مہزووعات و مہمولاتی خوُم
ہمر قیاسئ ہلہدہہستم بئ نہتیجہو ئہعقہمہ
مہسلہحمت وایہ کہ شہرحی حالی خوُمِت پئ بَلیم
تا بزانی زہخمو دہردم بئ دہواو مہرہمہ
ہیچ درؤ ناکہم جہنابی (سہیف) ئہگہر باومر ئہکہی
بہو خودایہی خالقی کورسیی و عہرشی ئہعزہمہ

ديوان: ۳۳.

(۴) چِشْتی مجنور: ۳، ۴۵.

كۆكەيى بەھەر چوار زمانى كوردى، فارسى، عەربىي و توركى شيعرو ھۆنراوى داناو، جگە لە ديوانى شيعرە كوردىيەكانى، ديوانىكى فارسى چاپكراوئىشى ھەيە كە لە سالى ۱۹۶۲ لە پاكستان لە ۲۰۸ لاپەرەدا لەلایەن محمد ئەمىنى مىسرى (سەيدىيان) ھە لە چاپ دراو. شيعرە فارسىيەكانى چى لەبەر شيعرە كوردىيەكانى كەمتر نيە، يەكێك لە گەرنەترين بەرھەمە فارسىيەكانى پارچە پێنجينىكى (۲۴) بەندييە كە چ لە بواری كۆمەلناسى كۆمەلای كوردەواری بى، چ وەكو لاپەرەيەكى مێژووى موكریان بەرھەمەيكي ئەدەبىي گەرنەگ و بايەخدارە. ^(۵) ھەروەھا پێنجينىكى فارسى ناودارىشى لە بۆنەى مەرگى ناكامى مەلا عەلى كورپى داناو، كە بەندى دەستپێكى زۆر ناوبانگى پەيداكرەووەو لەناو خەلكیدا بۆلەووتەووەو بوو بە ناسنامەى مەلا مەرف، كە دەلى:

مەنم آن شاعەر مەرووف بەر شەھر بىلد
مەركەز دایەرە بخت بىلدو گەلە بىلد
بەرسەرم تاخە يەك لەشكر بىجەلە عەدد
نەفراتش ھەمە خەون خوارتر از بىرو ئاسەد
افسەرانش ھەمە داو الەسەرگان اندو كۆبە ^(۶)

كۆكەيى لە كۆتايى قەسەيدەى (سەيلاوى بەدبەختى) كە لە بۆنەى كارەساتى لافاوى شارى مەھابادا گوتوئەتتى لۆمەى خۆى دەكات و دەلى:

مەقامى تۆ نيە وەعز و نەسەيەت شاعىرى سووتاو
وەكو پەرەوانە بۆ دۇنيا بىرۆ لەم خەلكە خۆت لادە
شيعارو مەسلەكى ئەشعارى تۆ تەنقىدو تەمەجیدە
بەمكارت نايە ئەم مەيدانە ئەسپى خۆت لەوئى لادە

ديوان: ۴۴.

ئەنجا (تەنقىد) كۆكەيى ھەندى كەرەت دەگاتە رادەى ئىشانلىنى ھەندى كەس و ھەندى ديارەدى كۆمەلەيتى، بە لە ژێر پەردەو پەرۆى شەيخ و خەلىفەو ئايندارىشدا

(۵) پێنج خەشەكەيەكى فارسى مەلا مەرفى كۆكەيى، عەبدوللا سەمەدى،

www.dengekan.com

(۶) ديوان ملا معروف متخلص بشاعر كوكى: ۷۴.

حەشار درابىت. ھەلمەتى پلىنگانەى شاعىر لىرە بۆ سەر خانەقەى خەلىفەيەكى شىخانى زەنبىلە، ديارە رەفتارو ھەلسوگەوتى نەگەوتۆتە بەر دلى شاعىر بۆيە خانەقاگەى بە (مەكتەبخانەى تەدلىس) ناوزەد دەكاو بەم جۆرەش خەلىفە دەشلىت:

تەماعەم بوو بکەم مەتجى خەلىفەى شاھى زەنبىلى
 کە تىفکرىم لە قووت خارىجە تەشرىح و تەفسىلى
 لە باب و فەسلى تەزوىرو پىا ھىند چوستو چالاگە
 ھەموو گەس خۆ دەپارىزى لە مەگرو کەيدو تەزلىلى
 وەکو جەردەى موسسەلەح دەچتە سەر رىگەى موسولانان
 بە ئىمان ئىکتىفا ناکا دەکا نەزعى سەرراويلی
 ھەموو رۆژى لە مەکتەبخانەى تەدرىس و تەدلىسى
 دەنووسن سەد جەوازی نومرە يەک روتبەى عەزارىلى
 بەرپىش و سورەتو عەمامەو شەکل و ھەيولائى
 بە لەحنى نازک و قەوئى ئەکاژىب و ئەمباتىلى
 فرىوى جاھىلى وەحشى دەدا بىچارە نازانى
 مەقامو مەنزلى ئىبلىسە رىشوو پىچ و مەندىلى
 أيا مَن قُلْتُ أَنَّ الشَّعْرَ عَصِيانٌ وَ نَقْصَانٌ
 لِّكُمْ إِحْسَانُكُمْ يالائمي، نقصي وذنبي لي

دىوان: ۷۲.

دوا دىرى قوفلى پارچەگە بەروونی بالادەستى و توانای شاعىرانەى مەلا مەرف، بەسەر زمان و سەبکى غەيرى کوردیش لە ھۆنراوەدا نیشان دەدات.

شىعر لە کۆمەلەى نەخویندەوار، غەرقى دابوو دەستوورى خىلەكى و دەربەگایەتى وەکو موکریانى سالانى (۱۹۲۰ – ۱۹۴۰)ى نیوەى يەکەمى سەدەى بیستەمدا، ھەر دەبى خاوەنى پەيامىكى کۆمەلەى ھاندەر و ھوشيارکەرەو دەبىت. بە زمان و بەیانىک بدویت تاوەکو خەلگەگە تى بگات و لى حالى بیت، لىرەو مەلا مەرف وەکو زانایەكى چاکەخواز و چاکەسازى کۆمەلەى، بە چەكى شىعر و ھۆنراوە، ھاتۆتە مەیدانى ھاندان و تىن و مەھرمانى کۆمەلگەگەى، تەوس و پلارى تىگرتوون، کەم و کورتى و

ناشرینییه‌کانی ئاشکرا کردوون، ره‌خنه‌ی لی گرتوون و ریگای دروست و چاکه و پیشکهنوتنی بو ده‌ستنیشان کردوون.

بویه شاعیر له‌م بواره‌دا پیشه‌نگه‌و له‌ به‌ره‌مه‌کانیدا چه‌مک و ناوهرپۆکیکی سه‌ر به‌ قوتابخانه‌ی ریالیزمی دهربرپوه. نه‌گه‌رچی له‌ چوارچێوه‌ی شیوه‌ی دیرینی شیعی‌ی عه‌رووزیشدا لاینه‌دابیت. له‌ موکریان له‌ پیش مه‌لا مارف شاعیرێک به‌دی ناگه‌ین ئه‌ومنده خه‌مخۆرو به‌ته‌نگ پیشکهنوتن و سه‌ربه‌ستیه‌وه‌ بوو بیت، ئه‌ومنده نژ به‌ داب و نه‌ریته‌ کۆمه‌لایمه‌تیه‌ باومه‌کان و مستابیت، ئه‌ومنده واقیع بینانانه‌و بی په‌رده‌ دهردو دهرمانه‌کانی ده‌ستنیشان کردبیت. ئه‌ومنده داکۆکی له‌ بیر زانستی کردبیت و په‌رۆشی قه‌وم و نیشتمان‌ه‌کی بوو بیت. به‌ر له‌وه‌ی ئه‌م چه‌ند دیره‌ به‌ کۆتا به‌ئینین وا چاکه‌ په‌نجه‌ بو راستیه‌که‌ رابێلێن که‌ ناوایی (کۆکه‌) جگه‌ له‌ مه‌لا مارف زیدی دوو شاعیری ناوداری دیکه‌ی موکریان، یه‌که‌میان مامۆستا (عه‌باسی حه‌قیقی) یه‌و ئه‌وی دیکه‌ش (خاله‌مین) ه‌. کۆکه‌یی له‌ ساڵی (۱۹۴۵) کۆچی دوایی کردووه‌و له‌ مه‌هاباد سه‌ری ناومه‌وه‌.

ب. رابه‌ری سه‌رچاوه‌ سه‌بارت به‌ ژیان و به‌ره‌مه‌ی شاعیر:

۱. گۆفاری نیشتمان ۱۹۴۲- ۱۹۴۴ زمان حالی (کۆمه‌له‌ی ژیکاف)، جه‌مال نه‌به‌ز، بنکه‌ی چاپه‌مه‌نی ئازاد - سوید، ۱۹۸۵.

مه‌لا مارف ه‌یشتا له‌ ژیان دابووه‌ که‌ گۆفاری نیشتمان له‌ مه‌هاباد دهرچوووه‌و بلابوۆته‌وه‌، له‌ به‌رپۆمبه‌ری به‌رپرس و بلاوکه‌رده‌وی گۆفارکه‌ش (عه‌بدولرحمانی زه‌بیجی) نزیک بووه‌،^(۷) له‌ ژماره‌کانی (۱)، (۲، ۴)، (۵)، (۶) ی نیشتماندا چوار پارچه‌ شیعی‌ی نیشتمانی مه‌لا مارف بلابوۆته‌وه‌، واته‌ا له‌ هه‌ر ژماره‌ی پارچه‌یه‌که‌ به‌ له‌به‌رچاوگرتنی ئه‌وه‌ی که‌ گۆفارکه‌ له‌ ساڵانی (۴۲ - ۴۴) دهرچوووه‌و مه‌لا مارفیش له‌ ساڵی ۱۹۴۵ دا وفاتی کردووه‌. دیاره‌ ئه‌م به‌ره‌مه‌مانه‌ دهنه‌ دوایی نهموونه‌کانی شیعی‌ی ئه‌و،^(۸) له‌ویدا له‌ ژیر نازناوی (شاعیری به‌ناوبانگ - بوژیکی ناودار) ناوبراوه‌. دیاره‌ هه‌لومه‌رجه‌که‌ وای خواستووه‌ که‌ ناوی راسته‌قینه‌ی شاعیر ئاشکرا نه‌کریت و مکو دابی زۆر له‌ نووسه‌رانی گۆفارکه‌. دواتر ته‌نها یه‌کێک له‌م هه‌نراوانه‌ی

(۷) دینار له‌گه‌ڵ مسته‌فای کۆکه‌یی (نه‌وه‌ی شاعیر)، مه‌هاباد، ئه‌یلولی ۲۰۰۵

(۸) برا بیرێ چراییکی بکه‌ن، عبدالله سه‌مه‌دی، www.dengekan.com

- (به دستکاریهوه) له دیوانه‌کهیدا چاپ کراوته‌وه، ئەم چەند بەرهمه به‌
هه‌سه‌نگاندن و ناسینی بیرو باوم‌پ‌ی شاعیر زۆر بایه‌خدارن.^(۹)
۲. گۆفاری هاواری کورد، ژماره (۱)، رم‌به‌ری ۱۳۲۴ / ۱۹۴۵. وتاریکی له‌لایه‌ره (۷ - ۸) دا
بلا‌وکردۆته‌وه له ژێر سه‌ره‌دێری: کوردی به‌ناوبانگ - مه‌لا مه‌عروفی کوکی، ئەم وتاره
ته‌نها چەند مانگی‌ک له دوا‌ی کوچی دوا‌یی شاعیره‌وه نووسراوه، بۆیه له‌م لایه‌نه‌وه
بایه‌خی به‌دیار ده‌که‌وێت.
۳. دیوانی مه‌لا مه‌عروف کوکه‌ای، سیدیان، مه‌هاباد، ئیران، ۱۳۶۷/۱۳۶۶.
- دیوانیکی پ‌ر له هه‌له‌و په‌له‌یه، که‌مو کورتی زۆری تێدا‌یه هه‌م سه‌رجه‌می شیعو
به‌ره‌مه‌مکانی شاعیری تێدا کو نه‌کراوته‌وه هه‌میش ده‌ستکاری به‌ره‌مه‌مکان کراوه
لێی زیاده‌کراوه شتی خراوته پ‌ال. به‌لام له‌گه‌ڵ هه‌موو ئەمانه‌شدا تا ئیستا
سه‌رچاومه‌کی باشه سه‌بارت به ژیان و به‌سه‌رهات و سه‌ربه‌دی مه‌لا مارف، هه‌روه‌ها
به‌شی هه‌ره زۆری به‌ره‌مه‌مه کوردیه‌مکانی شاعیری تیا‌دا کوکراوته‌وه. سه‌بارت به
میژووی ژیا‌نی شاعیر و سا‌گ‌کردنه‌وه‌ی به‌ره‌مه‌مکانی له هه‌موو ئەو وتارو
سه‌رچاوانه‌ی که دواتر نووسراون پشت به زانیاریه‌مکانی ئەم دیوانه به‌ستراوه.
۴. دیوان ملا معروف متخلص بشاعر کوکی، ئەمه دیوانی شیعه‌ فارسیه‌مکانی شاعیره،
به‌خه‌تیکی نه‌سته‌علیقی جوان نووسراوته‌وه هه‌ر به هه‌ول و کو‌ششی (سیدیان)
خو‌ی له‌سالی ۱۳۴۱/۱۹۶۲ له پاک‌ستان له ۲۰۸ لایه‌ره‌دا له چاپ‌دراوه. به‌شی زۆری
به‌ره‌مه‌مکانی ئەم دیوانه له غه‌زله‌و قه‌سیده‌و ته‌رکیب به‌ند پێکهاتوون، مه‌لا مارف
یه‌کیکه له‌و شاعیره کوردانه‌ی که له نه‌زمی فارسیدا له ناوچه‌ی موکریان ده‌ستیکی
زۆر بالا‌ی هه‌بووه.
۵. گلزار شاعران کردستان - سید عبدالحمید حیرت سجادی، تهران، ۱۳۶۴.
۶. میژووی ویژمی کوردی، صلیق بۆرمکه‌یی (صفی زاده)، به‌رگی-۲، انتشارات ناجی-
بانه کردستان، ۱۳۷۰.
۷. تاریخ مه‌هاباد، سید محمد صم‌دی، انتشارات ره‌رو، مه‌هاباد، ۱۳۷۳.
۸. تاریخ فرهنگ و ادب موکریان، ابراهیم افخمی، جلد‌دوم، ناشر: محمدی سقز، ۱۳۷۳.
۹. شاعران کرد پارسی گوی، سید عبدالحمید حیرت سجادی، تهران، ۱۳۷۵.
۱۰. چیشتی مجبور، هه‌ژار، پاریس، ۱۹۹۷.

۱۱. زانایانی کورد، محمد سالح ئیبراهیمی (شهپۆل)، چاپه‌مەنی سه‌قز (محمەدی)، ۱۳۷۹.
۱۲. تاریخ مشاهیر کرد، بابا مردوخ روحانی، جلد دوم، تهران، سروش، ۱۳۸۲.
۱۳. کۆمه‌لێک وتارو باسی جۆراوجۆر له باره‌ی مه‌لا مارف له به‌رگه‌مکانی رشته‌ی مرواری و گۆڤارو رۆژنامه‌مکانی ومکو (سروه، مه‌باد، رصد...) بڵاوکراونه‌ته‌وه.
۱۴. سید عه‌بدولای سه‌مه‌دی مه‌بادی له سایته‌ی: www.dengekan.com دوو لیکۆلینه‌وه‌ی سه‌بارت به شاعیر بڵاوکردۆته‌وه، یه‌کیکیان سه‌بارت به‌و چوار پارچه شیعریه که له کاتی خۆیدا له ژماره‌مکانی گۆڤاری نیشتماندا بڵاو بوونه‌ته‌وه، دووه‌میان سه‌بارت به‌ ساغ کردنه‌وه‌و لیکدانه‌وه‌ی پینجینه فارسیه نۆدارمکه‌یه‌تی.

باسى دووه

۲. نه بولجده سەنى سەيفى قازى (سيف القضاة)

۱. ژيننامەو ناساندن:

يەككە لە شاعىرو پياوھ مەزنەكانى ناوچەى موكریان، برا بچووکی میرزا فەتاحى قازى و قازى عەلى بوو، مامى پېشەوا قازى محمەد سەدرى قازى و باوکی حەمە حوسەین خان (شەهیدانى چوارچىرا) ی کۆمارى کوردستان بوو.^(۱۰) لە (مانگی بانەمەرى ۱۲۰۰ى هەتاوى - ۲۸ نیسانی ۱۸۷۶) لە شارى سابلاغ ھاتۆتە دنیاو، میرزا قاسمى باوکی پیاویکی زاناو پېشەواى ئاینى ناوچەکەو قازى شار بوو.^(۱۱) لەو شۆینەوارە پەر لە زانست و بەھریە پێگەشتوو، شارەزایی لە ئەدەب و سیاسەت و زانست و زانیاریدا پەیدا کردوو، لەلای مەلاو زانا ناودارەکانى موکریانى ئەو سەردەمە خویندوووەتى تا بە پەلەى مەلایەتى گەشتوو، ماوەیک لە مەھابادو لە دوایدا لە گوندی (گوێگەل) کە مەلەبەندىکى خوێش ئاوو ھەوایەو لەسەر چۆمى جەغەتۆى نزیك میانداو، جێگیر دەبیئت و ژيان بەسەر دەبات. تا لە رێبەندانى ۱۳۲۳ / ۱۹۴۴ کۆچى دواى دەکات.

سەيفى قازى گەورە پیاویکی زاناو رووناکبىرو خویندەوارو کارامەو بە ئەزموونى موکریان بوو، (زیاتەر خەریکی کارى سیاسى و کۆمەلایەتى و کشتوکال و مۆلکدارى بوو، سۆفى و دلتەر بوو، شاعىرى پېشەى ھەمیشەى نەبوو، کەچى لە ریزى شاعىرە بەرمەکان دەژمێردرئ، جگە لە زەوقى شاعىرى کۆمەلناس و میژووزان بوو).^(۱۲)

ھێمن لەو باسەیدا کە بەناونیشانى (مامۆستای شاعىرانى موکریان) لە بارەى سەيف نووسیویە، دەئێ: (سەيفى قازى خۆى قوتابخانەیکى نوێى لە ئەدەبى کوردیدا کردۆتەو، بە یەکەمین شاعىرى کوردستانى ئێران دەناسین کە بای داوتەو سەر

(۱۰) ھەوارى خالى: ۳۴.

(۱۱) دیوانى سيف القضاة: ۱۴.

(۱۲) ھەوارى خالى: ۳۵.

ئەدەبىي فولكلورى كوردى بە زامانى زەحمەت كېڭەشەن و رەنجه رەئى لادى شىئەرى
گوتوود، تېكۆشاود تەبىرى ناسك و رەسەنى كوردانە لە شىئەرى ساكارو جوان و رەوانى
خۇيدا بگونجىنى، وشەى پەتى و رەسەنى كوردى لەكار بېنى و زمانەكەمان بە
چەشنىكى وەستايانەو شارمەزايانە بزاربكاو، وشەى بېگانەو نامۆى لى دەر باوئىزى و بە
شايدەى ھەموو زمانناسىك لەم كارە بە كەلگەدا زۆر سەرگەوتوود. (۱۳)

لە پارچە شىئەرى (تفلى دل) دا شاعىر بە پېرەمۆى لە شاعىرانى كلاسكى پېشى خۇيدا
دەلى:

دايم دلىم بە نالىھو زارى و فيغان دەلى
خوش بەو شەودى كە رۆزى روخى دلبەرم ھەلى
تفلى دلىم گەروى شەكەرى لىوى گرتوود
بەو دوو ھەنارە ژىرى كەود، بىخە باغەلى
زولفت وەلادە رووت بنوئتە بە دەفعەى
شەو رابرى، ستارە نەمىنى، قەمەر ھەلى
بەو زولفە مېرودەمەت مەكە مەنعم لە شەھدى لىو
تەيرىكە دل زەعيفە، دەترسى لە داودەلى
ئەو قافىەت بەسانى دلى موددەى ھەسەن
تەنگە، دەرنگە، مەيلى بە جەنگە، ھەلى، مەلى

ديوانى سيف القضاة: ۳۳

(ھېرش) لە مەر شىئەرو پېشەنگى سەيفى قازىيەود دەلى: (يەكەك لەو شاعىرانەى
كە دەكرى وەك پېشەنگى شىئەرى نىشتەمانى و سىياسى موكرىان نىوى بېنىن كە شوين
پىلى لەسەر شاعىرانى دواترى موكرىان بەروونى دەرەكەوئ سەيفى قازىيە.. ئەو
يەكەم شاعىرى ئەو قۇناغەيە كە توانىويەتى بە دەمەزەرد كەرنەودەو تىقتىفەدانى
خەنجەرى شىئەرى موكرىان دەستپېشخەرى شىوازىكى نوئ بى چ لەبارى شىئەودە چ
لەبارى كاگل و ناوەرۆكەود... ئەو سەرەراى نوئ كەرنەودەى بىرى گەل پەرسەتى و
نەتەودەخوازى ئەھمەدى خانى و حاجى قانارى كۆيى، لەبارى داھىنانى كېشى
خۆمالى و دىكارەينانى وشەى پەتى و پارا و بىيەكەك لە ئەدىبانى گەورە لە قەلەم

(۱۳) سەرچاودى پېشوو، ۳۵

دمدرئ).^(۱۴) شاعیر به پیرھوی لمانھمگ و کیشی شیعی میلی کوردی، له ژيانی پر زحمهتی جوتیارانی لادیی موکریان ددهوی:

شـهـمال و زـریـان دایـم شـهـپـانه
 ئاـغاوات شـپـن کـرمـانـج هـپـانه
 کـرمـانـج دهـولـهـتی پـرو پـاتـال بـوو
 کـۆـچی دئ بـه دئ بـه مـانـگ و سـال بـوو
 ئهـویش له دهـست چـوو هـیـنده کـۆـچ مهـکهـن
 کـای سـهـرو نـوئ گـهـن، جـووتی زۆـربـکهـن
 باغـان دابـنـیـن، داران بنـیـژن
 نهـجـیبـو عهـسلـن، کـۆـن و له مـیـژن
 تاکهـی له دهـرکـان کـزو بـلاو بـین
 بـی مهـزن و گهـوره، سـهـر بـی کـلاو بـین

دیوان: ۵۳.

ههروهکو له وهسفی شهنگه بیی و نازدارانی دیهاتی موکریاندا دهئ:

کـوان شـهـنگه بـیـری له چـیاو کـوئـستانان
 شـالقهـی مهـشـکهـیان، بـهـری بهـیانان
 قـۆـلیـان هـهـل دمهـکهـن، دهـئـیـی بـلـووره
 سـیـنگـیان دهـردهـخهـن، پـارچـیـک له نـووره
 دهـرزی بـهـروکیان کـهـدین دهـریـنن
 رۆژ له عـاسـمانـرا بـو عـهـرزی دـیـنن
 زوئـفـان لـابـهـلا دمهـکهـن بـهـلادا
 رۆژ هـهـوری لهـسـهـر رۆوی خـوـی وهـلادا
 قـهـهـدو بالـایـان وێـهـی نهـهـمامان
 کـی دئ نهـهـمامان بـگـرن شـهـمامان

دیوان: ۵۴.

(۱۴) پموتی سه ره له دانی شیعی نیشتمانی و سیاسی له موکریان: گ/گزینگ، ژ/۱۳: ۶۹

دیاره هیمن و شاعیرانی هاوتهمهمنی، وشهو تهعبیری کوردانهو خۆمالی لهوی فیربوون بۆیه دهلی: (شاعیرمکانی پێش نیهمی موکریان ئهگهر نهشلین بیرى نهمهوايمتى لهوی فیربوون دیاره ئوسلوبی لهکارهینانی وشهى رسمهنى کوردی و زمانى شوان و سهپان و جوتیاریان لهوی و مرگرتوو، ئیمهش شاعیرمکانی پاش ئهوان وهك ههزارو عهترى گلولانی و هیمن پهیرپهوى ئهوانمان کردوو و دیاره شاعیرمکانی لاویش وهك سوارو هاوارو مهحموودی و مهلا غهفوور ئهم پیرمومیان بهرنه داوه).^(۷) شاعیرانی کورد ههندئ جار پهنايان بردۆته بهر سیستمیکی تازه كه ئهویش (مهسنهوى - جووت سهروا) یهو بهوه خۆیان له هۆنراوهی یهك سهروا رزگار کردوو و تاو مكو و اتا ههم پهوان بیته، ههم رسمه و پاراوو نهبیته قوربانى سهروا.^(۸) سهیفی قازیش شیعره ههره جوان و پاراو مکانی ئهوانه و كه له سهمر سیستمی جووت سهروا هۆنیونهتهوه:

تاکه‌ی له دهرکان کزو بلاو بین
 بی مهن و گه ورمه سهمر بی کلاو بین
 چیدی دوزمنان به خو خوش مهکن
 بووزو کهپه‌نک بالا پوش مهکن
 ئهو بهد بهختیهی له کورد رووی دابوو
 له بهر نه خویندن کۆزبان ساوا بوو
 واجیه خویندن بو دنیاو دینئ
 پیغه مبه‌ر فهرمووی بۆچوونی چینهئ
 به کوته و شانامان میلا هت ده میئن
 به مهن و گه و ران شان ده شهکیئن
 دهردی دل ده کهم کورتو کرمانجی
 چه سه‌ن کرمانجه چی له دیلمانجی

دیوان: ۵۳ - ۵۴

(۷) هه‌واری خالی: ۳۴.

(۸) بهرگری له هه‌لبه‌ست، گ/روشنیری نوی، ژ/ ۶۹: ۱۷۵.

سەمىيى قازى لە ھۆنراھى (سالى قەران) ئاكامى سىياسەت و ئاكارى دزىوى رەزا شاى لە قاو داوھو لە دىمەنى (بەھارەكى زستانى)دا دەرپرپوھ، كەم شاعىر لە بارى وشە ئارايى و ئىكچواندان و خوازە و ۆنە و ئىمازى شىعەرىدا دىگاتى: ^(۱۷)

دنىا و سـووربوو لـە بـەفرو سـىخوار
فرمىسكى سـوورم بە سـې دىنە خوار
با لە كىوو دشت خۆل وەسەر دەكا
گرىيانى كىوان بە حەران پەر دەكا
عەرزىش لە بو من ھىندە قور پىوا
بەھارى دەگەل زستان لى شىوا
لە گلەك لەگەل كەوت نەما تەق تەقى
سەرووش لە سەپەر و فیتوو و چەقچەقى
پاك پەشەيمانن لە بو گەرمىن
بىۆچ دەھاتنەوھ عەمرو نەمىنى

دىوان: ۵۱.

لەردە (ئەگەر ماناى روالەتى شىعەرەكان بىخەنە لاوھو بە نووكى قەلەمەكەمان بىنكۆلىان بىكەن ھىچ ماناى دىكەمان نادەنەوھ دەست؟ بۆچى نا !، دواى ئەوھى كە سەكۆ بەرەو كوردستانى گەرمىن (۱۹۲۶) پاشەكشەى كردو پاشان سەر لە نوئ گەراوھ...ئاخىرى بە ھەر فەلەك بى بە دەستى رەزا شا لەناو دەچى). ^(۱۸) كەچى ئىستا شاعىر بە لە ناوچوونى شۆرش و بزوتنەوھ كوردىيەكان و كپ بوونەوھى دەنگى گەلى كورد لە ھەموو پارچەكان، سەر سوورپماوى خۆى لە نەمانى ھەلۆى كوردان و زەمانى قەل و قەشقەلەن دەرەبەرى و كولو كۆى خۆى بەم جۆرە لە تەنبايى دىمەنى سەروشتىكى بى رەھمدا ھەلەدەپىزى: ^(۱۹)

لە بن بەردان مان ھەر سەر مازەلە
لە باغ و باغچان قەل و قەشقەلە

(۱۷) رەوتى سەرھەلەنى شىعەرى نىشتەمانى و سىياسى لە موكرىان: ۶۹.

(۱۸) سەرجاھى پىشوو: ۶۹.

(۱۹) سەرجاھى پىشوو: ۶۹.

لال بىم نىابىنىم لىھ چىياو لىھ رازان
 زىرەى ھەللىۋان، چرىكەى بازان
 بىھىرى بىلىۋەندە رىشانگى بىرى
 رىشانگو سىپى پاكىيان سىھىر بىرى
 سىھىر بىرا گاشىن پاش مانگا بۆرە
 لىبىتى گىپان پۇرۇۋ گىبى بۆرە
 شىن و گىبى بۆرە لىھىنىۋ رىھىھىتى
 بىھ باچوۋ رىنجو سىھى و زىھىھىتى

نا ئومىدى سىھىر دىرۇزە ناكىشى، ئەو لىھ رۇزگارىكىدا زىاۋە كە ئاگرى راپىرپىن
 ناكۇزىتەۋە ھەر كاتە لىھىلەك ھەللىۋان سىپىتەۋە، نىۋان و پىۋىندى لىگەل زۆرىھى ئەو
 بىزۋىتەۋەندە بىۋە. تەنەت شىۋىن پىنچەۋ كارو تەنسىرى سىھى قازى بىۋە كە
 قازى مەھەدى و مكو پىشەۋاۋ رىبىر و تىكۇشەرى رىگى رىزگارى كوردستان ھىنە
 بىرەھەم. واتە سىھىر مامۇستى بىرى قازى بىۋە قازى شاگرىدىكى قوتابخانى
 كوردىمىتى سىھىر بىۋە. ^(۲۰) ئەۋە جىگى سىرنىچ و تىپامانە سىھى قازى لىھ شىعەرى
 موناچاتى ئاينى و ستايشى خاۋا پىغەمبەرىشدا ھەر لىھ بىرى نەتەۋە نىشتەمانەكەى
 خۇمىتى و كوردىمىتى دىمكات، بۇيە رىۋ لىھ قاپى خىدا دىمكات و دىلى:

كوردىن و بىلىكەسىن و لىھ ھەر لىھە دىمكات
 دىستى و دىستە مەدە، كە لىھ رىت ئىمە لىنەدا
 لىمە نە شاۋ ئەمىرە، نە سەردار و نە وەزىر
 نە خاكىم و نە نەبى و سەرتىپ و نە سىۋا

تا دىلى:

نە مەدەسە ، نە عىلم و نە دىمكات و سەنەتەك
 زىۋىمە لىگەل مە ھەر كە بىھ چاۋىك نەكەن نىگا
 ئاخىر بىھ زاتى تۇيە ئومىدى نەجەتى مە
 رازى مەبە لىھ ئومىتى تۇ، مىللەتەك قەمنا

دىۋان: ۲۷.

(۲۰) دىدار لىگەل كاك ئەھمەدى قازى، مەھاباد، ۲۹/۹/۲۰۰۵.

سەمىقولقوزات دوو وشەى (ئۆمەت) و (مىللەت)ى بەوپەرۋى ژىرانە دىكارھىناوہ كە يەككەمىيان مانايەكى گشتى و ئاينى ھەيە دووھمىيان مانايەكى سىياسى، واتە كوردىش وىكو ھەر مىللەتتىكى سەر رووى دىنيا ھەقى خۆپەتتى كە مافى مىللەت و دەولەتتى خۆى ھەبى، نەوۈكو دووچارى قېر كىردن و رووبەرۋوى قەناپوون بىكرىتەوہ. ^(۲۱) سەمىف لەگەل (غەزىز ئاغاي غەبەسى) ناوئىكى ناوچەى (كولتەپە)ى بۆكان سەر و سەودا و دۆستايەتتەكى بە تىنى ھەبووہو تا دوا ھەناسەى ژيان ساتىك بى يەكترى ھەلىان نەكردوہ، (تەننەت جۈانترىن ھەلبەستەكانى (سىف القچات) ھەر ئەوانەن كە بە نامە بۇ غەزىز ئاغاي نووسىون)، ^(۲۲) رادەى ھاوپىيەتتى و براپەتتى لەگەل غەزىز ئاغادا، وىكو لە نامە شىعەرىيەكانىدا دەرەككەوئىت گەشتۆتە رادەى دلدارى سۆفىزىمى سۆز و ھەستىكى ئىنسانى پاك و پاراوى لى ھەلدەرژى و (پەمۈندى ئەو دوو پىاۋە دىمان خاتەوہ يادى مەولاناي رۆمى و شەمسى تەھرىزى)، ^(۲۳) ھەر كە غەزىز لە چاۋان و ن دىبوو، ماۋىيەك سۆزاغ و نامەى لە سەمىف دىبىرا، سەمىفى سەوداسەر بانگو ھاۋارى لى بلىند دىبوو:

زۆر تىۋول كىشا غەزىز ھىجرانەت
لال بىم نابىنەم مەملى جارانەت
چ قەوما ئەو سالا لەبەر چاۋ كەوتەم
چلەۋنت دل ھەت لە دلت دەرگەردم
سالان ھەر مانگىك مایەى ھەمىاتم
يا تۆ دەھەتتى يا مەن دەھەاتم
شەۋانم شىن و گرىۋەو پۆرۋىۋە
ژىربوونى رۆژىم بە بۆنەى تۆيە
ھىلالى ئىمەپرۆت چۈنكە نەمەبىترا
چىژنەمان تىك چۈو رۆژوۋ نەگىرا
لە چاۋنۆرپىت غەمىشم نەماۋە
ھەر لەھزىك ھەسەن سەت جار كوژراۋە

دىۋان: ۵۶ .

(۲۱) رەۋتى سەرھەلدانى شىعەرى نىشتەمانى و سىياسى لە موكریان: ۷۰.

(۲۲) دىۋانى سىف القضاۋات: ۱۶

(۲۳) سەرچاۋەى پىشۋو: ۱۶.

له شيعرى ئەفئىنى و دلداریشدا سەیفى قازى پارچە شيعرى جوان و نايابى داهىناو،
 ھەرىكەمیان بەرامەى چەپكە گوئیكى نەخشىن، یا سۆزو ئاوازی بەستەيەكى نەشئە
 بەخشو، زایەلەى موسیقای سوناتایەكى رەزا سووکی لى دەتکى:
 عەنەبرى زولفت، بەدەم سەبادە

لەسەر مانگی رووت، ھەورى مەوت لادە
 تا رۆژ وەکو شەیت روو لە کێوان کا
 تۆزى غوسسەو غەم، ھەستە بەبادە
 لە عیشت مەردم وەسەیت بى لە تۆ
 بو خەوت بى ئۆزە تەلقىنم دادە
 تا بلىن زوھاك مار لەسەر شانى
 تايەك لە زولفى چىن چىنەت بادە
 بە جامى دیدەى جەمشیدی جەمە
 بە تەختى سەینەى وەك كەيقوبادە
 كۆتم كوشتوومت، بە غەمزە فەرمووی
 شەپوھى شەرىنە، رەسمى فەرھادە
 لە دوورى بالات شەو ھەتا سەھەر
 كەرم گریانە، پەشەم فەرىادە
 تاكو پامال بى خەوینى مەزلوومان
 پەنجەى شەشائت رەنگ و خەنادە
 بە ھومبەدى وەم بێیە سەر قەبەرم
 بۆیە وا ھەسەن بە مەردن شادە

دیوان: ۳۴.

ئەگەر سەرنج بەدەینە نموونەى ئەو دەستە شیعرو بەرھەمانەى شاعیر كە خستمانە
 روو، ئەوا بە دۇنیایەو دەتوانىن بلىین سەیف لە چەند روویكەو شتى نوێ
 ھىناوئە ناو ئەدەبىاتى ناوچەى موكریان، كە ھەم لە شاعیرانى دەستەى یەكەمى
 پێش خۆى جیادماكتەو، ھەم شاعیرانى كە لە دواى خۆشییەو ھاتوون پەیرەویان
 لێكردۆتەو. یەكەمیان لە رووى بابەت و ناوڕۆكەو ئەومىیە كە سەیف یەكەمین
 شاعیركە لە موكریان كە شيعرى نیشتمانى و كۆمەلایەتى گوتووو لەو بارەو بابەت

گەلئىكى تازەى ھىناۋىتە نىۋ دىئاي ئەدەبىياتى ناۋچەكەۋەو لە راستىدا لەو بارمەو
 رەچەشكىنى كىرەو،^(۲۴) دوۋەمىش لە بارى شىۋەو روخسارمە ھەم بە زمانى پاك و
 رەوان و پەتى و خۆمائى ھەست و ھۆشى خۆى راگەياندوۋە ھەمىش بەلەى كىشى
 خۆمائى و ئەدەبى كوردىدا باى داۋەتەو. واتە سەيف پىرۆژە نىشتەمانىيەكەى لە
 زمانەكەيدا بەرجەستە كىرەوۋەو تىاشىدا سەركەۋەتى بەدەست ھىناۋە.^(۲۵)

ب. رابەرى سەرجاۋە سەبارەت ژيان و بەرھەمى شاعىر:

۱. لە ئەرشىفى چاپەمەنى و بىلاۋكراۋەكانى سەردەمى كۆمارى كوردستان لە چەند
 شەيئەك و تارو لىكۆلئەو سەبارەت بە ژيان و كەسايەتى و بەرھەمە شەيئەكانى
 سەيف بىلاۋكراۋەتەو. بايەخىكى بەرجاۋ بە ژيان و بەرھەم و كەسايەتى شاعىر دراۋە،
 لىردەا بەھۆى بەھى ئەرشىفى و لەبەر دەست نەبوۋنى ئەو سەرجاۋانە، ئامازمىيان بۆ
 دەكەين:

أ. لە رۆژنامەى (كوردستان)ى بىلاۋكەرمەۋى بىرى حىزبى دىموكراتى كوردستان،
 ژمارە- ۸، سالى يەكەم، رىكەۋەتى (۸ رەبەندەن ۱۳۲۴ - ۲۸ كانوۋنى دوۋەم ۱۹۴۶)، لە
 لاپەرەى يەكەمدا و تارىك بىلاۋكراۋەتەو لەژىر سەردىرى (سەيف القچات - بە
 مناسەبەتى يەكەمىن سالى وەفاتى ئەبۇلجەسەنى سەيفى قازى)، تىادا كورتەيەكى
 مېژوۋى ژيانى شاعىر خراۋەتە روو، ئەنجا تىشك خراۋەتە سە لايەنى
 نەتەو خەۋى و نىشتەمان پەروەرى ناۋبراۋ پەنچە بۆ چەند پارچە شەيرو ھۆنراۋى
 شاعىر لەو بارمە راكىشراۋە. لە دوايىدا و تارنەۋوس (سەيد مەھمەد حەمىدى) پارچە
 ھۆنراۋەيەكى مەتەنەمەى بۆ يادى يەكەمىن سالىادى وەفاتى سەيف ھۆنىۋەتەو
 مېژوۋى كۆچكەرنى تىادا دەر خستەو:

غروبى حەۋتى بەھمەن روحي پاكى رۆيى بۆ جەنەت
 غروبى رۆژ ھەمىشە بۆ بەشەر تارىكى ھىناۋە
 بە خويىنى چاۋى كوردان نوقتەدار بوو حەرفى تارىخى
 لە دواى ئەو عەيشى كوردان بوو بە غەم نازارى بۆ ماۋە

(۲۴) ھەۋارى خالى: ۳۴.

(۲۵) دىئار لەگەل يونس رەزايى: بۆكان، ئەپىلولى ۲۰۰۵.

وتارمکه بهم چهند دیره کۆتایی هاتوو: (مەرحوومی سەیف لە ھەر بابەتێک بە فارسی و کوردی ھەلبەستێ زۆر بە لا گەلیکیان میللین و زۆرمان ئارمژوووە کە خودا یارمەتیمان بدات خەپان بکەینەووە یەكجێ لە چاپی دەین. جێ نشین و نەرشەدی ئەوێ لە دواي مەرحوومی سەیف، ئاغای محمد حوسێن خانی سەیفی قازییە کە لە رێی میلەت و سەربەخۆیی کوردستاندا زۆری مەینەت کێشاوە و گەلیکی مائ بەخت کردوو، ئیستاش معاونی ھەرماندەیی ھێزو سەردەستەیی پێشمەرگەکانی کوردستانە. دواي ئەو ئاغای رەحیمی سەیفی قازییە کە گەنجیکی لاوچاک و خۆین گەرم و دە گەل پێشمەرگەکانی کوردستان ئامادەیی فیداکارییە، توفیقیان لە خودا دەخوازین).

ب. گۆفاری (ھەلاڵە)، ژمارە ۲ی خاکەلیوێ ۱۹۴۶/۱۳۲۵، وتاریکی بەناوی (شاعری میللی و بەناوبانگ سیف القچات) بڵاوکردۆتەو، لەژێر سەردێرمکەدا نووسراوە (لە ژمارە ۲۶ی رۆژنامەی کوردستان بە کورتی)، تیا دا لاپەرەییکی بۆ کورتەیی ژیان و تاریخی شاعیری سەیف تۆمارکردوو، لە دوایدا ھۆنراوە نیشتمانییە بیست و دوو دێرە ناوێرمکە (کوردینە تاکەیی)، لەگەڵ پارچە غەزەلە ناسکەکە (تفلی دل) بڵاوکردۆتەو. وتارمکە ناوی نووسەری بەسەرەو نییە.

ج. گۆفاری (کوردستان)ی مەھاباد، (ژمارە ۲ی خاکەلیوێ ۱۹۴۶)، لاپەرەکانی ۱۳ - ۲۶، واتە چوار دە لاپەرەیی تەرخانکردوو بۆ بڵاوکردنەوێ قەسیدە درێژمکانی سەیف.

ھەر لە گۆفاری (کوردستان)داو لە ژمارە دواتر، واتە ژمارە ۴ی بانەمەری ۱۹۴۶، لە بەرگی یەكەمی ناو دەوێنەییکی (سیف القچات)ی بڵاوکردۆتەو کە چوارینیکی مەلا ماری کۆکەیی بە فارسی لە ژێردا نووسراوە. دواي ئەو لە لاپەرەکانی ۱ - ۴ وتاریک لەژێر ناوێشان، (زانایانی کورد، شاعیری میللی بەناوبانگ ھەرزەتی ئەبولحەسەنی سەیفی قازی) بەھۆی ۷۲مین سائی لە دایکبوونی، بە پێنووسی سەید محمد ھمیدی بڵاوکراوتەو. دیارە ئەمە دوو دەمین وتاری نووسەرەو لە ھاوێ دوو سائەیی کۆچی دوايي شاعیردا نووسراوە. باس لە رۆژی سەیف دەکات لە بواي شیعرە ئەدەبیاتی کوردیداو ئاورێک لە شیوێ دەربڕین و وشەو زمان و سەبکی شیعی سەیف دەداتەو، ئەنجا بادیاتەو سەر ژیا ناوەکە و دڵسۆزی و نیشتمان پەرورەیی شاعیر بۆ گەل و نیشتمانەکە. لە کۆتایی وتارمکەدا قەسیدە ۵۹ بەیتیە مائاوی نامەکە شاعیر بڵاوکراوتەو کە مێژووی ۱۹۴۴/۱۳۲۳ی لەسەرەو دوا پارچە شیعرە کە شاعیر پێش کۆچی دوايي، ھۆنیوێتەو.

۲. مامۆستای شاعیرانی موکریان، نووسینی: هیمن، گۆفاری رۆژی کوردستان، ژماره — ۱، سالی دووم، ئابی ۱۹۷۲.
۳. دیوانی سیف القضا، گردهوهکۆی: قازی ئەحمەد، چاپی یەکهەم، چاپخانه سبز، ۱۳۶۱.
۴. رهوتی سه‌ره‌ه‌ل‌دان‌ی شی‌ع‌ری نی‌ش‌تم‌انی و سی‌اس‌ی له موکریان، نووسینی: س.ج. ه‌یر‌ش، گۆفاری گ‌زین‌گ، ژماره‌کانی ۱۳ و ۱۵، چاپی سوید، ئۆکتۆب‌ری ۱۹۹۶ و به‌ه‌اری ۱۹۹۷.
- ئ‌ه‌مه لی‌کۆ‌ل‌ینه‌وه‌یه‌که له دوو به‌ش‌داو له نووسینی (س.ج. ه‌یر‌ش - سل‌ی‌مان‌ی چ‌یره) که خۆی به‌ر‌کارو به‌ر‌پ‌رسی نووسینی گۆ‌ف‌اره‌که‌یه‌و سه‌ر‌جه‌م (۴۰) ژماره‌یه‌کی له ول‌اتی سوید لی‌ ب‌لا‌وبۆ‌ته‌وه. له به‌شی ی‌ه‌که‌می لی‌کۆ‌ل‌ینه‌وه‌که‌دا به‌شی‌کی بۆ رۆ‌لی سه‌یف‌ی ق‌ازی له‌سه‌ره‌ه‌ل‌دان و دا‌ه‌ی‌نان‌ی شی‌ع‌ری نی‌ش‌تم‌انی و سی‌اس‌ی له موکریان‌دا ته‌رخ‌ان‌ک‌راوه. نووس‌ر وه‌ست‌ای‌انه به‌ل‌گ‌ه‌و بۆ‌چ‌وونه‌کان‌ی خ‌ستۆ‌ته‌روو به‌ن‌م‌وونه‌ی شی‌ع‌ری ش‌اع‌یر سه‌ل‌مان‌دوویه‌تی. خ‌ودی لی‌کۆ‌ل‌ینه‌وه‌که‌ش ی‌ه‌ک‌یک‌ه له با‌سو تو‌ی‌ژ‌ینه‌وه با‌شه‌کان‌ی شی‌ع‌رو ئە‌ده‌بی‌اتی ناو‌چه‌ی موکریان له نی‌وه‌ی دوو‌ه‌می سه‌ده‌ی بی‌سته‌م‌دا.
۵. می‌ژ‌وو‌ی وی‌ژ‌ه‌ی ک‌ورد‌ی، به‌ر‌گی ۲، نووس‌را‌وی: صد‌یق بۆ‌ره‌که‌یی (صف‌ی ز‌اده)، ان‌ت‌ش‌ارات نا‌ج‌ی — با‌نه، ک‌رد‌ستان، ۱۳۷۰.
۶. ت‌اری‌خ فره‌نگ واد‌ب م‌ک‌ریان، نوی‌سن‌ده: ا‌بر‌اه‌یم اف‌خم‌ی، ج‌لد دو‌م، نا‌شر: مح‌م‌دی س‌ق‌ز، چاپ اول، ۱۳۷۳.
۷. ت‌اری‌خ مه‌باب‌اد، س‌ید مح‌م‌د ص‌م‌دی، ان‌ت‌ش‌ارات، ره‌رو مه‌باب‌اد، ۱۳۷۳.
۸. ت‌اری‌خ مش‌اه‌یر ک‌رد، باب‌ا مر‌د‌وخ رو‌ح‌انی (شی‌وا)، ج‌لد دو‌م، چاپ سرو‌ش، ته‌ران، ۱۳۸۲.
۹. می‌ژ‌وو‌ی ئە‌ده‌بی ک‌ورد‌ی، د‌کتۆ‌ر مار‌ف خ‌ه‌زن‌ه‌دار، به‌ر‌گی پ‌ین‌چه‌م، ده‌ز‌گ‌ای چاپ‌و ب‌لا‌و‌ک‌رد‌نه‌وه‌ی ئ‌ار‌اس، ه‌ه‌ول‌ێ‌ر، ۲۰۰۵.

باسى سىيەم

۳. مستەفا شەوقى

أ. رابەرى سەرچاۋە:

مستەفا شەوقى لەگەڭ ئەۋەدى لە رىزى شاعىرانى نىۋەدى يەكەمى سەدەدى بىستەمى ناۋچەى موكرىيان بوۋە، بەلام بۇ ماۋىيەكى زۆر ناۋنىشان و ژيان و بەرھەمەكانى بە شاراۋىيى مابوۋنەۋە تاۋمكو كۆتايىيەكانى سەدەدى بىستەم ئەۋسا ئەم مەسەلانە بوۋن بە بابەتى كۆمەلىك وتارو باسو لىكۆلىنەۋە. بۆيە بەر لەۋەدى بىينە سەر تۆژىنەۋە لە ژيان و شىيرو بەرھەمە ئەدەبىيەكانى، بە پەسەندى دىزانىن لە پىشەۋە نامازە بەو سەرچاۋانە بىدىن كە لەم بارىيەۋە بە گوڭرى سالى شوڭىنى بىلاۋبوۋنەۋەمىيان نووسراون:

۱. شىعرى سىياسى لە كوردستانى عىراقد، ماۋەدى نىۋان ھەردوو جەنگى گىتى، دكتور مارف خەزىنەدار، گوڭقارى كۆلىجى ئەدەبىيات، ژمارە (۱۵)، زانستگى بەغداد، ۱۹۷۲. لەم وتارەدا كوردتەيەك لە ژيانى (شەوقى)، لەگەڭ تىكستى يەكلىك لە بەرھەمە شىعرىيەكانى كە بە ناۋنىشانى (ھاۋارى دايكى) يە بىلاۋكراۋتەۋە، ئەم بابەتە بۇ جارى دوۋەم بە زىادكرىنى ھەندى زانىارى و پىراۋىزى تازە، لە پال جەند لىكۆلىنەۋەمىيەكى دىكە لە كىتەبىكدا چاپ و بىلاۋكراۋتەۋە. بىروانە:

– لە بابەت مىژۋى ئەدەبى كوردىيەۋە، دكتور مارف خەزىنەدار، بەغدا، ۱۹۸۴.

لەم بارىيەۋە دكتور عەبدوللا مەھمەد خەداد دەلى: (ئەۋەدى راستى بى، دكتور خەزىنەدار، يەكەمىن لىكۆلەرەۋەيە "مستەفا شەوقى قازى زادە" ى بە جىھانى ئەدەبىيات و رۆشنىرى كورد ناساندوۋە. ئەم دەست پىشخەرىيە ئەۋ، بوۋە مايەى ئەۋەدى نووسەرو لىكۆلەرەۋەمىكانى تر ھەۋل بىدىن بەرھەمى تىرى ئەم شاعىرە بىدۆزىنەۋە).^(۲۱)

۲. شاعىرە ناۋ وون بوۋەمىكانى كورد، على كمال باپىر، سلىمانى، ۱۹۷۲.

(۲۱) شىعەرمىكانى مستەفا شەوقى قازى زادە، گ/رۆشنىرى نۆى، ژ/۱۱۲: ۷۱.

۳. دوو رۆژنامەى "كوردستان" له ئەستەمبۆل، دكتور مارف خەزنەدار، گ/ رۆژى كوردستان، ژ/ (۴۳، ۴۴)، كانوونى دووم، ۱۹۷۷.
۴. دكتور مستەفا شەوقى - شاعىرى نىشتەمانپەرودەرى خاكى موكریان، دكتور مارف خەزنەدار، بەغدا، ۲۲ى حوزەيرانى ۱۹۸۱. بېروانه: (۵).
۵. مستەفا شەوقى و پەيژە، ساغکردنەووە لىكۆلۆينەووەى مومتاز حەيدەرى، هەولێر، ۱۹۸۵.
۶. دوو مستەفا شەوقى، كەمال رۆوف موحەمەد، دووبەش، گ/ كاروان، ژمارە/ (۴۱)، (۴۲)، شوبات و ئازارى ۱۹۸۶.
۷. شيعەرەكانى مستەفا شەوقى قازى زاده، عبدالله محمد حەداد، گ/ رۆشنبىرى نوێ، ژ/ ۱۱۲، كانوونى يەكەم ۱۹۸۶.
۸. هەتاوى كوردو سەردەمى راپەرین، محمود زامدار، گ/ كاروان، ژ/ ۵۳، مارتى ۱۹۸۷.
۹. دكتور مستەفا شەوقى، ئەحمەد شەرىفى، گ/ سروە، ژ/ ۶، خەرمانانى ۱۹۹۱.
۱۰. سالهاى اضطراب، خاطرات خلیلى فتاحى قاضى، انتشارات صلاح الدين ایوبى، اورمیه، ۱۳۷۰/۱۹۹۱.
۱۱. له بابەت میژووی ئەدمبى كوردی یهوه، عەلى رێبوار، گ/ سروە، ژ/ ۸۶، خەرمانان ۱۹۹۳.
۱۲. قازى زاده مستەفا شەوقى- له بارەى ژيان و خەبات و شيعەرەكانى، عوسمان دەشتى، گ/ رۆژنامەفانى، ژ/ (۶-۷)، هەولێر- ۲۰۰۲.
۱۳. رەوتى سەرھەڵدانى شیعەرى نىشتەمانى و سیاسى لە موكریان، س.ج. هیئەرش، گ/ گزینگ، ژ/ ۱۳، پاییزی ۱۹۹۶.
۱۴. تاریخچه خانواده قاضی در ولایت موکری، خلیل فتاح قاچی، تبریز، ۱۳۷۸/۱۹۹۹.
۱۵. بەسەرھاتی دکتۆر مستەفا قازى زاده، ئەمیری حەسەنپوور/ حەسەنى قازى، گ/ رۆژنامەفانى، ژ/ (۶، ۷)، زستانی ۲۰۰۲.
۱۶. سیماکانى تازەکردنەووەى شیعەرى كوردی، ۱۹۳۲-۱۹۹۸، یادگار رەسول بەلەكى، دەزگەها سپرێز یا چاپ و وەشانى، دھۆك، ۲۰۰۵.
۱۷. بەشیك له بەرھەمەكانى دکتۆر مستەفا شەوقى قازى زاده، گردو كۆی: ئەحمەد شەرىفى، مەھاباد، ۲۰۰۵/۱۳۸۴.
- ب. كورتەپەكى ژيان و بەسەرھاتی مستەفا شەوقى:

لەو وتارەى بەرپەزەن ئەمەرى جەسەنپوورو جەسەنى قازى لەمەر ژيانو بەسەرھاتى شەوقىدا بىلاويان كەردۆتەو،^(٧) بە پشت بەستن بەو نامەو زانىيارىيانەى كە دىقارودەق لە ھەندى ئە ژمارەكانى گۆفارى كوردستاندا مەشنىرى "The Kurdistan Missionary" بىلاوكرائەتەو، كە زمانجائى مەسەنىكى مەسەنى بوو، لەنىوان سالانى ١٩١٠ - ١٩٢٨ لە شارى مەنەپۇلس، ولايەتى شىگاغۇ لە ئەمەرىكا دەرچوو، لە سابلاغ و مەكرىياندا بىلاوكرائەتەو، لە ھەندى ژمارەكانىدا كۆمەلە ھەوال و دەرگوباسى سابلاغ و ناوچەى مەكرىيانى بىلاوكرائەتەو. مەسەفا شەوقى لە رىگەى يەكەك لەو مەسەنىرئەو كە ناوى "N.J. Lohre" ە لە ئەستەمبۇل ژياو، پەيوەندى لەگەل مەسەنىكە ھەبوو، كۆمەلەك نامەو نامەكارى لە سالانى ١٩٢١ - ١٩٢٣ لە نىوانياندا ئالوگۆرپەراو، لە ژمارە (٢) سالى (١٥) ئەم گۆفاردە، كە رىكەوتى مانگى شوباتى ١٩٢٣ى بەسەرەو، شەوقى كورەمەكى ژياننامەى خۆى، كە لە نامەكانى خۆيدا بۆ ئەم مەسەنى نووسىو، بىلاوكرائەتەو، كە لىردە بە قەلەمى دەرشت وىستەگە سەرەمەكىيانى دەست نەشان دەكەين:

- وەكو خۆى دەلئ لە سالى (١٨٩٦) لە دايەك بوو، فارسى و عەرەبى خۆندوو، تا ئىجازەى مەلەيەتى وەرگرتوو.

- لە سالى (١٩١١) كە تەمەنى پانزە سالان بوو، چوو، بۆ ئەستەمبۇل.

- لە سالى (١٩١٣) قوتابخانەى ناوەنجى و نامادەمى (لەسە) تەواوكرادوو.

- ھەر لەو سالەدا (١٩١٣) چۆتە ئەلمانىا و لەدەوى سە سال و لەمەر بى دەرامەتى (١٩١٦) گەراوتەو، ئەستەمبۇل.

- لە سالى (١٩١٦) بوو، بە ئەسەستان.

- لە (١٩١٧) چۆتە كۆلئى پەزىشكى و لە (١٩٢٢) دا تەواوى كەردوو، بە پەزىشك.

- ئەندەمى كۆمەلە (ھەقى) بوو، لە (رۆژى كورد) و (ھەتاوى كورد)ى زمانجائى كۆمەلەكە و تارو نووسەنى بىلاوكرائەتەو. ھەورمەا لە (كۆمەلەى پەشكەوتنى كوردستان) یش ئەندەم بوو، لە ئۆرگانەكەيدا (گۆفارى ژين)، لەنىوان سالانى (١٩١٨ - ١٩٢٠) كۆمەلە شەرى بىلاوكرائەتەو. وەكو چۆن لە گۆفارى (كوردستان)ى

(٢٧) ئەو وتارە لە بەرھەتدا لە يەكە لە ژمارەكانى (گۆفارى گەزىنگ)ى چاپى سويىدا بىلاويۆتەو، لە ژمارە (٦ - ٧)ى گۆفارى رۆژنامەفانى، كە دۆسەى تايەتى بۆ گۆفارى (ژين) ئەستەمبۇل تەرخانكەردوو، دووبارە وتارەكە چاپ كراوتەو.

ئەستەمبۇلئىشدا، كە لە نىوان سالانى (۱۹۱۹ - ۱۹۲۰) لە ئەستەمبۇل دەرچوۋە محمد مېھرى سەرنووسەرى بوۋە، چەند بەرھەمىكى بىلاۋ كراۋەتەۋە.

لە بارەى بەسەرھات و ژيان و چالاكى مستەفا شەۋقى زانىارى جۇراۋجۇر لە بەدەستەا ھەن، كە ساغ كەرنەۋە لىۋ وردبۈنەۋەميان پىۋىستى بە لىكۆلنەۋەمىكى تايبەت و سەربەخۇ ھەمىيە. لە نامە و تارو شىعرو بەرھەمە بىلاۋ كراۋەمكانيدا ئەۋە روون دەبىتەۋە كەۋا:

- مستەفا شەۋقى ھەر لە سەردەمى لاۋىتيدا لە سابلاغ پەيۋەندى و دۇستايەتى لەگەل مىسيون و مىيۇنئىرە مەسىھىيەكاندا پەيدا كەردوۋە، تا ئەۋ رادىيەش لەگەلئاندا چۆتە پىشەۋە تا وردە وردە بىروباۋەرى ئاينى بەرمە مەسىھىيەت گۇپراۋە، بەلام ئەۋان لەۋ مەسەلەمە زۇر لىۋى دىئيانەبۈۋن.^(۲۸) پارەۋ يارمەتیشى لىيان ۋەرگرتوۋە بۇ خەرجى تەۋا كەردى خويىندەكەى لە كۆلىجى پزىشكى زانكۆى ھەيدەر پاشا لە ئەستەمبۇل.

- ھەمىشە لە ھەۋلى ئەۋە دابوۋە كە ئەۋ پەيۋەندىيەى لەگەل مىسيۇنئىرەكاندا ھەمىيەتى بىخاتە بوارى خەزىمەت بە خەشىن بە گەل و ۋلاتەكەى، بۆيە لە چەند جىگا لە نامەكانىدا راشكاۋى ئەۋ مەبەستەى راگەياندوۋە: (بىارە ۋەكى بۇتان دەر كەۋتوۋە ئاۋاتى يەكەمى مەن ئەۋەيە كە خەزىمەت بە ۋلاتى بوۋمى خۇم كوردستان بىكەم)،^(۲۹) ۋەكو چۆن لە ھەۋلى ئەۋە دابوۋە كە سۆزى ئەمەريكايىيەكان بۇ يارمەتى دانى خەلكى كورد رابكىشەيت سەبارەت بەۋ كاۋلگارى و ۋىرانىيەى لە ئاكامى شەردا دوۋچارى بوۋن (ئىمەى كوردىش دىتۋانين بلىين ئەۋە بۇ يەكەم جارە دەكەۋىنە بەر كەپەم و خۇشەۋىستى ئەمەريكايىيەكان كە زۇر بە گور خەرىكى پاك كەردنەۋەى ۋىرانىيەكانى شەپن. بەلام كوردەكان لەبەر نەزانى لە ھەلۈمەرجىكى زۇر كاۋلگراۋەردا دىزىن، ئەمەن خۇشچالەم لەۋەى ئىۋە ئەۋەپەرى ھەلى خۇتان دەدەن بۇ ئەۋەى يارمەتى بە ئىمە بىكەن... ئىمە لە قوۋلايى دىلەۋە خۇمان بە قەرزارى مىسيۇنئىرەكان دىزانين بە رىۋى ئەۋ مەدەسەۋ نەخۇشخانانەى دروستيان كەردوۋە، گەلى ئىمە وشىيار دەبىتەۋە بۇ ئەۋەى قەدرى كۆلتوۋرو ئاينى رۇژناۋا بزانى...

(۲۸) بىروانە: نامەى دوۋەمى م. قازى بۇ لۇر، كوردستان مىشىنىرى، ژمارە ۴، ئاۋرېلى ۱۹۲۲.

گ/رۇژنامەقانى، ۷-۶-۱۳۳۴.

(۲۹) ھەر ئەۋ سەرجاۋمە: ۳۳۳.

لهو وتارەى بەرپەزەن ئەمىرى ھەسەنپوورو ھەسەنى قازى لەمەر ژيان و بەسەرھاتى شەوقىدا بىلاويان كوردۆتەو،^(۳۷) بە پشت بەستن بەو نامەو زانىارىيانەى كە دىققەتەى لە ھەندى ئە ژمارەكانى گۆڤارى كوردستاندا مەشنىرى "The Kurdistan Missionary" بىلاوكرائەتەو، كە زامناى مەسەنىكى مەسەنى بوو لەنىوان سالانى ۱۹۱۰ - ۱۹۲۸ لە شارى مەنابولس، ولايەتى شىگاگۆ لە ئەمەرىكا دەرچوو لە سابلاغ و موكرىاندا بىلاوكرائەتەو، لە ھەندى ژمارەكانىدا كۆمەلەى ھەوال و دەرگەبەسى سابلاغ و ناوچەى موكرىانى بىلاوكرائەتەو. مەسەفا شەوقى لە رىگەى يەكەى لەو مەسەنىرەو كە ناوى "N.J. Lohre" ە لە ئەستەمبۆل ژياو پەيوەندى لەگەل مەسەنىكە ھەبوو كۆمەلەى نامەو نامەكارى لە سالانى ۱۹۲۱ - ۱۹۲۳ لە نىوانىاندا ئالوگۆرگراو لە ژمارە (۲) ى سالى (۱۵) ى ئەم گۆڤاردا، كە رىكەوتى مانگى شوباتى ۱۹۲۳ ى بەسەرەو، شەوقى كوردەيەكى ژياننامەى خۆى، كە لە نامەكانى خۆيدا بۆ ئەم مەسەنى نووسىو بىلاوكرائەتەو، كە لىردا بە قەلەمى درشت وىستە سەرەكەكانى دەست نیشان دەكەين:

- وەكو خۆى دەلەى لە سالى (۱۸۹۶) لە دايك بوو، فارسى و عەرەبى خویندوو و تا ئىجازەى مەلەيەتى وەرگرتوو.

- لە سالى (۱۹۱۱) كە تەمەنى پانزە سالان بوو چوو بۆ ئەستەمبۆل.

- لە سالى (۱۹۱۳) قوتابخانەى ناوچەى و ئامادەى (لەسە) ى تەواوكروو.

- ھەر لەو سالەدا (۱۹۱۳) چۆتە ئەلمانىا و لەوای سە سال و لەبەر بى دەرامەتى (۱۹۱۶) گەراوتەو ئەستەمبۆل.

- لە سالى (۱۹۱۶) بوو بە ئەسەستان.

- لە (۱۹۱۷) چۆتە كۆلىزى پزىشكى و لە (۱۹۲۲) دا تەواى كردوو و بوو بە پزىشك.

- ئەندامى كۆمەلەى (ھەقى) بوو لە (رۆزى كورد) و (ھەتاوى كورد) ى زامناى كۆمەلەى و تارو نووسەنى بىلاوكرائەتەو. ھەورەھا لە (كۆمەلەى پىشكەوتنى كوردستان) ىش ئەندام بوو لە ئۆرگانەكەدا (گۆڤارى ژين)، لەنىوان سالانى (۱۹۱۸ - ۱۹۲۰) كۆمەلەى شەرى بىلاوكرائەتەو. وەكو چۆن لە گۆڤارى (كوردستان) ى

(۳۷) ئەو وتارە لە بنەرەتدا لە يەكەى لە ژمارەكانى (گۆڤارى گزىنگ) ى چاپى سويىدا بىلاوكرائەتەو، لە ژمارە (۶ - ۷) ى گۆڤارى رۆژنامەفانى، كە دۆسيەى تايبەتى بۆ گۆڤارى (ژين) ئەستەمبۆل تەرخانكروو، دووبارە وتارەكە چاپ كراوتەو.

ئەستەمبۇلئىشدا، كە لە نىۋان سالانى (۱۹۱۹ - ۱۹۲۰) لە ئەستەمبۇل دەرچوۋىدە محمد مېھرى سەرنووسەرى بىۋە، چەند بەرھەمىكى بىلەن كراۋەتەۋە.

لە بارى بەسەرھات و ژيان و چالاكى مستەفا شەۋقى زانىارى جۇراۋجۇر لە بەدەستدا ھەن، كە ساغ كىرنەۋەمۇ لى وىرەبىۋەنەمۇيان پىۋىستى بە لىكۆلئىنەۋىمەكى تايەت و سەربەخۇ ھەمىيە. لە نامە و تارو شىعرو بەرھەمە بىلەن كراۋەمكىنىدا ئەۋە روون دىيىتەۋە كەۋا:

- مستەفا شەۋقى ھەر لە سەردەمى لاۋىتىدا لە سابلاغ پەيۋەندى دۇستايەتى لەگەل مىسون و مىسۇنئىرە مەسىحىيەكاندا پەيدا كىردوۋە، تا ئەۋ رادىمەش لەگەلئاندا چۆتە پىشەۋە تا وردە وردە بىرۋىۋەپىر ئاينى بەردە مەسىحىيەت گۇپراۋە، بەلام ئەۋان لەۋ مەسەلمە زۇر لىۋى دىنئانەبۋون.^(۲۸) پارەۋ يارمەتەش لىيان وەرگرتوۋە بۇ خەرجى تەۋا كىردى خۇيىنەنكەلە كۆلىجى پىزىشىكى زانكۆى ھەيدەر پاشا لە ئەستەمبۇل.

- ھەمىشە لە ھەۋلى ئەۋە دابوۋە كە ئەۋ پەيۋەندىيە لەگەل مىسۇنئىرەكاندا ھەمىيەت بىخاتە بۋارى خىزەت بە خىشىن بە گەل و ۋىلاتەكەلە، بۇيە لە چەند جىگا لە نامەكانىدا راشكاۋى ئەۋ مەبەستەلە راگەيانەدوۋە: (دىارە ۋەكى بۇتان دەرگەۋتوۋە ئاۋاتى يەكەمى مەن ئەۋەيە كە خىزەت بە ۋىلاتى بۋومى خۇم كوردستان بىكەم)،^(۲۹) ۋەگە چۆن لە ھەۋلى ئەۋەدابوۋە كە سۆزى ئەمەرىكايەكان بۇ يارمەتى دانى خەلگى كورد رابىكىشىت سەبارەت بەۋ كاۋلكارى و ۋىرانىيەلە ئاكەمى شەپدا دوۋچارى بۋون (ئىمەلە كوردىش دىتوانىن بلىين ئەۋە بۇ يەكەم جارە دىكەۋىنە بەر كەپەمۇ خۇشەۋىستى ئەمەرىكايەكان كە زۇر بە گۈپ خەرىكى پاك كىرنەۋە ۋىرانىيەكانى شەپ. بەلام كوردەكان لەبەر نەزانى لە ھەلۋەمەرجىكى زۇر كاۋلكراۋەتدا دىۋىن، ئەمەن خۇشخالىم لەۋە ئىۋە ئەۋپەرى ھەۋلى خۇتان دەمدەن بۇ ئەۋە يارمەتى بە ئىمە بىكەن... ئىمە لە قوۋلايى دىلەۋە خۇمان بە قەرزارى مىسۇنئىرەكان دىزانىن بە رىۋى ئەۋ مەدەسەۋ نەخۇشخانەلە دىروستىان كىردوۋە، گەل ئىمە وشىار دىيىتەۋە بۇ ئەۋە قەدرى كۆلتۈۋور ئاينى رۇۋناۋا بزانى...

(۲۸) بىروانە: نامەلە دوۋەمى م. قازى بۇ لۇپ، كوردستان مىشىنىرى، ژمارە ۴، ئاۋرىلى ۱۹۲۲.

گ/رۇۋنامەقانى، ۷/۶-۷، ۱۳۲۴.

(۲۹) ھەر ئەۋ سەرجاۋمىيە: ۳۲۲.

ئەمەن پېم خۇشە گۇرانیکی تەواو لە ھەلۆمەر جی کۆمەلایمەتی و دینی ولاتەکەم و
گەلەکەمدا ببینم). (۳۰)

دیاره منەو و روشتنفرانی کورد لەو سەردەمەدا زۆر بە قوولی کەوتبوونە ژێر
کاریگەریی بەندەکانی راگەیهەندراوی سەرۆکی ئەمریکا (ودرو وێلسن) کە تیادا بانگی
نازادی و سەربەخۆیی بۆ گەلانی ژێر دەستە یەمپراتۆریەتی ھەلۆمشاوەی عوسمانی
دەکرد. بۆیە کورد ئومیدیکی بەو سەرتایانە ی وێلسن پەیدا کردبوو.

— سەرتا شەوقی لە ئەستەمبۆل دەبیته ئەندامی کۆمەلەی (ھیقی — ۱۹۱۲) و لە
ئۆرگانەکەشیاندا (ھەتاوی کورد) و تەری زانست پەرەویری و ھاندانی کوردانی بۆ
دامەزراندنی فێرگەو قوتابخانەو خۆیندن و فێربوون بە زمانی کوردی بلۆکردۆتەو،
تەنانت داوا دەکات کتیبەکانی شەرع و فێقی ئایینی ئیسلام لە لایەن مەلاو زانیانی
کوردەو بە کوردی تەرجەمە بکەن و بەکوردی بخویندرێن. (۳۱) ھەروەکو (م.
بۆژنەرسەلان) یاسی کردووە، ھەردوو لاوی کوردستانی رۆژھەلات مستەفا شەوقی و
مەحمەد موفتی زادی میھری لە ئەندامە ناسراوەکانی ئەم کۆمەلە بوون. (۳۲)

لە دای سەفەر و گەڕانەو لە ولاتی ئەلمان (۱۹۱۲ — ۱۹۱۶) و تیھەلچوونەو لە
خۆیندنی پزیشکی ۱۹۱۷ دای ئەویش کە جەنگی یەکەم بلیسەکی دادەمرکێ،
سەرۆک و رێبەر و ناوێرانی کورد کە پێشتر پەرتەوازەو راپێچی بەرمەکانی
شەکرابوون، وەرە وەرە دادەورینەو لە ئەستەمبۆل لە کەش و ھەوایەکی تازەدا
یەک دەگرنەو. لە کۆتایی ۱۹۱۸ کۆمەلەی پێشکەوتنی کوردستان پێک دێ و زۆریە
خۆیندەوارو زانیانی کوردی دانیشتووی ئەستەمبۆل بوونەتە ئەندامی ئەو کۆمەلەو

(۳۰) ھەر ئەو سەرجامیە: ۳۲۲.

(۳۱) برۆنە: ئۆرژینالی ژمارە (۲) ی (ھتاوکرد)، عەبدوللا زەنگەنە، گ/ رۆژنامەنووس، ژ/ ۵۵:۹.

— تەرمەق دینمان دەو، قازی زادە. مستەفا شەوقی، ھەتاوی کورد، ژمارە ۲، ک: ۱۹۱۲/۳۲۹: ۲۱ —
۲۴، لە وتاری: ھەتاوی کورد سەردەمی راپەرین، مەحمود زاملار، گ/ کاروان، ۵۲، مارتی ۱۹۸۷
و مەگراوە.

لە گۆھارمەدا ناوی نووسەری وتارو ناوێشانەکی بەم شێمە تۆمارکراوە: (سابلاغ — قازی زادە
— مستەفا شەوقی)، ئەمە نووسەرائی ژیانامە شەوقی ھێناوتەو سەر ئەو باوەرە کە تا ئەو
کاتە ئەو لە سابلاغ بووبێت. برۆنە:

.. بەشێک لە بەرھەمەکانی دکتۆر مستەفا شەوقی قازی زادە، ئەحمەد شەریفی: ۱۳.

(۳۲) ژین، گۆفارا ترکی — کوردی، ۱۹۸، ۱۹۹، ب: ۲۱.

يەمكىڭ لەوانەش مستەفا شەوقى خەباتگىر دەپت. ^(۳۲) ھەر لەو سەروەندەش گۇڧارى (ژىن) كەمەكو ئۆرگانى نارەسى ئەو كۆمەلەيە بوو لە ئەستەمبۇل بىلاۋ دەپتەو، كە مستەفا شەوقى يەمكىڭ لە نووسەرە بەردەوام قەلەم بە پرشتەكانى ئەو گۇڧارە دەپت لە يەكەم ژمارەيەو (۷ ت ۱۹۱۸) تاومكو ژمارە (۱۵) كە لە (۳۰ مارتى ۱۹۱۹) دا دەرچوو. دواى ئەمەش لە گۇڧارى (كوردستان) ى ئەستەمبۇل كە لە سالانى ۱۹۱۹ – ۱۹۲۰ دا دەرچوو خاومنى ئىمتىيازو بەرپۆمبەرى بەرپرسيشى محمد موفتى زادەى مېھرى ھاوژىدى بوو، شەوقى چەند بەرھەمىكى لە چەند ژمارەيەكىدا بىلاۋ كوردتەو. ^(۳۳) وەكو لە بىلاۋ كرومەكانى كوردستان مېشىنىرى دەرەكەمەيت شەوقى لە كۇتايى ۱۹۲۲ دا بە ھاۋناھەنگى دكتۇر شالك كە نىردراۋىكى ئەو مەسئۇنە بوو بە داو دەرمان و كەلۈپەلىكى پزىشكى زۆرەو، بېرپارىيان وابوو لە رىگا يەكبىرەنەو بە جۈوتە بگەنە ئىران. پىدەچىت شەوقى لەم سەفەرەشيدا ماۋى دوو سالىك لە سابلاغ مابىتەو. ^(۳۴) سەبارەت بە سەفەرى سالى ۱۹۲۹ ى مستەفا شەوقى بۇ سابلاغ وەكو نوپىنەرى كۆمەلى خۇببون، (۱۹۲۷ دامەزراۋە)، شەوقى لەو نامەيەدا كە لە سالى ۱۹۲۸ بۇ گەۋھەر تاج خانىم خوشكى نارەو دەلى: (لە بىرى ئەو دا بووم لەو پايزەدا بگەرپمەو، بەلەم بەو ھۆيە كە كچۆلەكانەم (ۋەكو لە وىنەكەيان را ديارە) چكۆلەن و بەرگەى ھىلاكى سەفەر ناگرن، بۆيە بە ناچارى سەفەرەكەم بۇ بەھار وەدواكەوت. ھەر كاتىكىش لە سەروكايمەتى تەندروستى ولايمەتى وان دامەزراەم كە لە سابلاغ زۆر نىزىكەو بېرپار وايە بۇ ئەو ناوە بىم، ئەو لەپاشان سەردانى نىشتەمانى پىرۆز دىكەم و چاۋانى پىر لە غەربىيەم پىر روۋناك و شادمان دەپتەو، لە راستىدا لەو زياتر مانەو لە غەربىيەمەتى جانىز نىيە... ناشەمەئ ئەو كارەى دەرەمەتى كە لىرە زۆر بە سەختى وەگىرەم كەوتەو بە سانايى لە دەستى بەدەم، بۆيە كاتىك دىمە ولايمەتى وان ئەو بە ووردى ھەوالو بارودۇخەكە لە نىشتەمان ھەلەسەنگىنەم لە ھالەتەكىدا لە نىشتەمانى پىرۆز شۈيىنىكى باشم بە پەسەند زانى، ئەو بى گومان گەرەنەو ژيان لە نىشتەمان ھەلەمبىزىم، بەمچۆرە خوا يار بى لەم پىنج شەش مانگە گەرەنەوى ۋەلەم بە نەسب

(۳۲) سەرجاۋى پىشوو: ۲۲.

(۳۳) گۇڧارى كوردستان ۱۹۱۹ - ۱۹۲۰، كۆكرىنەمەو لەسەر نووسىن: د. ھەرەد پىرپال، ھەولنر، ۱۹۹۸.

(۳۴) گۇڧارى رۇژنامەۋانى، ھەر ئەو ژمارەيە: ۳۲۸.

دمبیت..).^(۳۱) بۆيە نەم بېرگەمىيە لە ژيانى شەوقيدا وە راست دىگەرپىيە كە لە سالى ۱۹۲۹دا ھاتۆتەمۇە سابلاغۇ لەگەل زاناو رووناكپىراني وىكو پيشمەوا قازى و دىكتور وپنەتاني ئىرمەنى و نىشتىمانپەرورمانى دىكەدا تىكەلەوى بوو وە لە رىگاي عىيادىگەشىدا خىزمەتى زۆرى بەخەلگى ناوچەكە كىردو وە، دواى ئەمۇە پۇلىسى رىزاخان ھەست بە چالاكى و جىمۇجۇلەكانى دىكەن دىمىخەنە ژىر چاودىرى و تەنگى پى ئەلەچىن، بۆيە بەناچارى خۆى رىگار دىكات و بەرمۇ ئەستەمبۇل دىگەرپىتەمۇە. (ئەمۇ ھەتا چەند سالان پىيۇمىدى نامەيى لەگەل خىزمۇ كەسوكارى ھەبو وە، بەلام دواى دىستىپىكرىنى شەرى دوو مە جىيەنى پىيۇمىدى پىچراو جى دى نامەى نەھات، بەپىي قەسى رىبوارىك كە لە توركيا ھاتبۇ وە دىركەوت كە دىكتور لە سالى ۱۳۲۹ى ھەتاوى " ۱۹۵۰ زىنى " بە سەكتەى دىل مردو وە).^(۳۲) لىبارى سەربوردى قازى لەتىفى باوكى شەوقىش، لەدواى ئەمۇە رووسەكان لە سالى ۱۹۱۶ سابلاغ دىگەر دىكەن و مىرزا ھەتەلى قازى شەھىد دىكەن، چەند كەسەك لە پىاوانى بىنەمالەى قازى بەدىل دىگەن و بۇ روسيا دوورىان دىخەنەمۇە، كە يەكەكەيان قازى لەتىفى باوكى شەوقى دىمبىت، لەدواى بەرپابوونى شۇرپى ئۆكتۇبەر ۱۹۱۷، گىراومەكان ئازاد دىكرىن و دىگەرپىنەمۇە سابلاغ، بەلام قازى لەتىفى لە رىگاي پۇلۇنىا و ئەلەمانىا وە دىچىتە ئەستەمبۇل و لەگەل شەوقى كورپىدا يەك دىگەنەمۇە ۰ ھەلەتە ئەمۇش پىاوپىكى زاناو شاعىرو نىشتىمان پەرورمىبو وە، لەمۇ ماومىەدا سەروكارى لەگەل كۆمەل و كوردانى ئەمۇ ھەبو وە، قەسىدىيەكى (۲۲) بەيتى لە (ژىن، ژمارە ۷، ۱/۲ / ۱۹۱۹) دا بىلەك دىدۆتەمۇە لەسەر شىو دى شىعەرە نىشتىمانىيەكانى حاجى قادرو لە كۆتايىيەكەيدا دىل:

خۇ ئەگەر پىتو و ئەمەن راھى بىكەن بۇ مولى خۇم
 كوردى ئىرانىش ھەمۇ سەف سەف دىكەم ھەروەك قەتار
 ھەر چىلۇنى رەنى مەجلىس بى و ھەيان پى دىلەم
 سەد ھەزاران بايەمەن بۇ ئەمەرى ئەمۇ پىرى ھەزار
 ئەى (لەتىفى) ھەمىفە كە تۇ لىرە غەرىبو بىكەسى
 وەرنە بۇ ئەم مەسئەلە ھەردى وەكو قوتى مەدار^(۳۳)

(۳۱) بەشەك لە بەرھەمەكانى دىكتور مەستەفا شەوقى قازى زادە: ۵۷ - ۵۸.

(۳۲) سالھاي اضطراب: ۲۵.

(۳۳) ژىن، سەرجاوەى پىشوو، ب: ۲: ۲۵.

شەھوقى كە ئەو كاتە خوپىندىكارى پزىشكى بوو، ھاوپىتى باوكى دەكاتو دىگەينەنئەو سابلانغۇ خۇي لە سىپتامىرى ۱۹۲۰دا دەگەرپىتەو ئەستەمبۇل بۇ سەر خۇپىندەكەي. قازى لەتيف لە كاتى ھىرشى لەشكرى شاك بۇ سەر سابلانغ بە دەستى پىاوانى سىمكۇ لە ۱۹۲۱دا لە ختوخۇرايى شەھىد دەكرىت، قازى لەتيف كورپىكى دىكەشى ھەبوو، بەناوى كەرىمى يەمىنى قازى كە دايك براى شەھوقى بوو. (۲۹)

ج. شىعرو بەرھەمى شەھوقى

شىعرو بەرھەمى شەھوقى ئەوئە تا ئىستا زانرايىتو دۇزرايىتەو شتىكى كەمە، ئەوئەش برىتە ئەو چەند پارچە شىعرو چەند وتارە لەھەر سى گۇفارى ئەستەمبۇلدا بىلاوكرانەتەو:

— ھەتاوى كورد ۱۹۱۳ ، ژين ۱۹۱۸ — ۱۹۱۹ ، كوردستان ۱۹۱۹ — ۱۹۲۰

— چەند نامەيەك كە ھەندىكىان لە بىلاوكرانە كوردستان مەشىنىرى و يەك دوانىكىش بەم دوايە بىلاوكرانەتەو. (۴۰)

ئەو شىعرو بەرھەمانە شەھوقى ئەوئە تا ئىستا ديارن، ھەرچەندى بە ژمارە كەم و لە پەنجە دەستان تىناپەرن بەلام لە بارى ھونەرى و داھىيان و چۇنايەتتەو بەگۇيرە زەمانەو ھەلومەرجى داھىيانيان بۇ مېژووى ئەدەبى كوردى بايەخىكى بەرچاويان ھەيە (*).

(۲۹) بەشەك لە بەرھەمەكانى دىكتۇر مەستەفا شەھوقى قازى زادە: ۸.

(۴۰) ھەرچەندە بەرپزان نەمىرى ھەبەنپوورو ھەسەنى قازى ھەوليان داو بەلام ديارە دەستان بە ھەموو ژمارەكانى ئەو گۇفارە رانەگەيشتەو، ئەوئە پەيۋەندى بە (شەھوقى) يەو ھەبىت لەو ژمارانە بەردەستان لە وتارەكەياندا بىلاويان كوردتەو. بىروانە:

— گۇفارى رۇژنامەفانى، (ژ/ ۷-۶)، لاپەرەكانى ۲۲۹ — ۲۲۸. ھەروەھا ئەوانە لە ژيان و بەرھەمەكانى شەھوقىيان كۇليۋەتەو لەو باومەدان كە دەبى بەرھەمى زۇرتى ھەبوويىت. بىروانە:

• بەشەك لە بەرھەمەكانى دىكتۇر مەستەفا قازى زادە: ۱۷.

* كاك ئەھمەدى شەرىفى نووسەر و توژمرو نەرشىفىستى مەھابادى لە سالى ۲۰۰۵دا نامىلكەيەكى لە بارە ژيان و بەرھەمەكانى شەھوقى ئامدەكردوودو بىلاوكردۇتەو، كە ناوى ناو (بەشەك) لە بەرھەمەكانى دىكتۇر مەستەفا شەھوقى، بەو ھىوايە لە دوا رۇژدا بەرھەمى دىكە شەھوقى بىكەوئە بىردەست. كاك ئەھمەد بە گۇيرە گېرەنەوئە ھەندى لە پىرو بەسالچووانى سابلانغ و بىروبوچوونى خۇي، ژياننامە شەھوقى نووسىۋەتەو، بەلام بە ھىچ جۇرئەك خۇي لە قەرى◀◀

یهك لهو مهسه له گرنگانهی كه توێژمرو میژوونووسی ئهدهبی كوردی لهسهری
 وهستاوه بایهخی پێداوه مهسهلهی نوێگههری و تازهكردنهوی شیعری كوردی بووه له
 دواى جهنگی یهكه می جیهانی. كۆبهندی باسو و لیكۆلینهوهكان لهسهر نهوه كوكن كه
 گۆرپانكاریه گهورهكان له ژێرخانی ئابووری و كۆمهلایهتی و سیاسى لهسهرمتهای
 سهدهی بیست، ئهدهبیكى تازمیان لای میللەتانی رۆژهلات هیناوهته كایهوهو ماوهی
 نیوانی ههردوو جهنگ ماوهی داهاتنی "شیعری تازه"ی كوردی، واته قوناغی
 رۆمانتیکی بووه، لهو سهردهمهدا ئهم رێپرده له روخسارو ناومرۆكدا له ئهدهبی
 كوردی خوێ گرتو به تافیکردنهوهیهکی سهركهوتوویدا تیپهپری،^(٤١) سهبارته بهو
 نهوهیهش كه رۆلی پێشهنگو رێبهرایهتیان لهم بزووتنهوه ئهدهبییه گێپراوه، باسو
 بایته گهلی به سوودو تیرو تهسهل نووسراون و پێشكهش كراون. لهپال ههول و
 هیمهتی پسپۆرانی كورد بۆ زیندوو كردنهوی نهرشیفی رۆژنامهوانی كوردی كه له
 سالانی ههفتاكانهوه دهستی پێكردوو، پهرده لهرووی ئهدهبو بهرههه می بیرو
 داهینانی زۆر له شاعیران و نووسهراوانی كورد لادراوه بهرههههكانیان كهوتونهته بهر
 تیشکی رووناکی، لهمانه یهكێكان قازی زاده مستهفا شهوقی و شوینی ئهو شاعیره
 لهپهڕهسهندنێ رێبازیکی نوێیه له دنیاى ئهدهبیاتی كوردی كه ئهویش رێبازی
 رۆمانتیکییه.^(*)

مستهفا شهوقی (گهلی مهعنای جوان و تازهی هیناوهته نیو ئهدهبی كوردیهوه،
 شیعرهكانی شهقلێکی رۆمانتیکی رهسهنیان پێوه دیاره، لهباری داپشتن و فۆرمی
 شیعریشهوه گهلی وشه ی جوانی كوردی بهكارهیناوه ههولێکی زۆری داوه تا زمانی

◀◀ زانیاریهكانی گۆفاری كوردستان مشینێری نهداوه كه له وتارمكه ی ئهمیری ههسهنبوو
 ههسهنی قازیدا هاووهو سێ چوار سالی بهر له نامیلکهكه ی ئهو بلاوگراوتهوه. بپروانه:
 - بهشێك له بهرههههكانی دکتۆر مستهفا شهوقی قازی زاده، گردوگۆی: نهحهدهی شهریفی،
 مههاباد، ۱۳۸۴ / ۲۰۰۵.

(۴۱) له بابته میژووی ئهدهبی كوردیهوه: ۱۲۹.

* بۆ یهكهمین جار د. مارف خهزنهدار نامازه بۆ شوینی شهوقی له بپروسهندنێ شیعری سیاسى
 دمكات له سالانی نیوان ههردوو جهنگ دا، كه ئهمهشیان سیمایهکی دیاری شیعری رۆمانتیکی
 كوردیه. بپروانه: - شیعری سیاسى كوردی له كوردستانی عیراق دا، ماوهی نیوان ههردوو جهنگی
 گیتی، گۆفاری كۆلیجی ئهدهبیات، ۱۵/ز، زانستگای بهغدا، ۱۹۷۲.

كوردى له تەنسىراتى وشەو تەنسىراتى فارسى تازە رزگار بكات.. ئەم دياردمىەش، ھەر چەند ئەو ساكە تەواو جىي خۆى نەگرتبوو، بەلام نىشانەى وريايى و ھەست پاكى نەتەومىي شاعىرە).^(۴۲)

(ھاوارى دايكى) يەكەمىن پارچە شىعرى بلاوكراوھى شاعىرە، بە پىشەكى ياخود پارچە پەخشانىكى قانگىراو بە ھەناسەى رۆمانتىزمى دەستپىدەكات، وەك ئەومى شاعىر زەمىنەو سىنارىيۆ بۆ شانۆى رووداوەكان لە بەرايىدا خۆش بكات، ئەم دياردمىە لە شىعرى كوردىدا پىشتەر بەدى نەكراو، بەلام لە شىعرى ئەوروپايى و عوسمانىدا ھەبوو.^(۴۳)

— شاعىر بىجگە لە شىو زارى موكرىانى، لە ھەولئى ئەوھدا بوو سوود لە وشەو پىشەو شىو زارەكانى دىكەش وەرگىرت. شىوازى دەبرىن و زمانى شىعرىشى رەوان و بى گرىو گۆلە، ئەم بەكاربرىنى شىوازو شىو زارە خۆماليانەش لە سەرچەم شىعرەكانى شەوقىدا بۆتە نەرىتيك.

— شاعىر پەراويزى بۆ ھەندئى ناوو وشەو بىژەى ناو شىعرەكانى ھىناوئەتەومو شەرحى بۆ كروون و ماناى لىكداوئەتەو تەوەكو خويىنەران لىي ھالى بن، ئەمەش كاريكى بى پىشەنمىە، زىاد لەوھش جار نا جارى باس لە بنياتى رىزمانى وشەمەك دىكاو وەك زمانەوانىكى شارەزا لە گرامەرى زمانى كوردى رىژمو دۆخەكانى گەردانكرنى ئەو چاوكە دەستنىشان دىكات. لە راستىدا پەى برىن بە نەپىنىيەكانى زمانى كوردى لەو رۆژگارەو بەم كارامەتيە، شتىكە بلىمەتى و شارەزايى شاعىر دەرەخات.

لە ژمارە (۵)ى گۆفارى (كوردستان)ى ئەستەمبۇلدا، پارچە شىعرى (خەسبو ھال دىگەل وئەن) بلاوئەتەو، ھەر لە ھەمان لاپەرەدا تەرجەمەمىەكى شىعرەكە بۆ توركى كراو (ھەم بە شىعرەو ھەم لەسەر ھەمان كىش)، كە وەرگىرانەكەش بە قەلەمى مستەفا شەوقى خويەتى.^(۴۴)

شەوقى چەند وتارىكى لە گۆفارىكانى (ھەتاوى كورد) و (زىن) بلاوكرىدەتەو، كە تىادا بىرى رۆشنگەرى نەتەوەخوازى و نىشتەمانپەرەومى بە روونى دەرەكەوئەت.

(۴۲) شىعرەكانى مستەفا شەوقى قازى زادە، گ/رۆشنىبرى نوئى، ژ/ ۱۱۲: ۷۶.

(۴۳) مېژووئى ئەدەبى كوردى، د. مەرف خەزەندەر، پ: ۵، ۱۵۶.

(۴۴) گۆفارى كوردستان، ۱۹۹ — ۱۹۲۰: ۷۹.

به‌شی سییه‌م

زمان و شیوازو وینه‌ی شیعی

زمان مادەو كەرەستەى سەرەكى ئەدەب پېك دەھىن، بىناىتى زمانىش لە (وشە) پېككىت. وشە كاتى بەكاربردنى لە ئەدەبدا زۆر جاران واتا فەرھەنگىيەكەى بەجى دىلى و دەلالەتلىكى نوئى وەردەگىرت.

لەم رووھە ھەرىكە لە ئەقلا تون و ئەرستو زمانى شىعرو ئەدەب (بەجۆرىكى تايبەتى زمان، يا جۆرىكى تايبەت لەبەكارھىنانى زمان)⁽¹⁾ دادەنن. تيورە تازەكانى مەيدانى زمانەوانىش ھەر ئەو راستىيە دووپات دەكەنەوھە ھەموو كاريكى ئەدەبى بەجاوى زمانىكى تايبەت و ھەلبردراو سەير دەكەن. بەو ھۆيەشەوھە كە زمان بە زيان و بە رەوتى كۆمەلەيەتى مەرفەھەو گرېدراو، بۆيە حالەتلىكى نەگۆرۇ چەسپاوى نىيە، لەگەل ئەوھى زمانى شىعەر (پەپرەوى لەھەمان ياسا و دەستورەكانى زمان دەكات، بەلام بە پىئى ئەو بارو دۆخە نوپيانەى كە لە ئەنجامى ياساكانى گۆرۇن و پەرسەندنى زيانەوھ روودەھەن، ئەويش لەھەر سەردەمىكدا ماناى نوئى پەيدا دەكات كە لەگەل سەردەمەكە بگونجىت)⁽²⁾. بۆيە زمانى شىعرو زمانى ئەدەب لەھەر رۆژگارو سەردەمىكدا كۆمەلەك سىما و خاسىيەت و تايبەتمەندى خۆى ھەيە.

دىوانى شىعەرى كلاسكى كوردى بەپېرەوى لەبارودۆخى سەردەم و بەھۆى كاريگەرى دوورو درېژى زمان و فەرھەنگى عەرەبى و فارسى و توركى، بوو بەو سامانە ئەدەبىيەى كە خاوەنى كۆمەلەك سىما و ئەدگارو خاسىيەتى تايبەتییەو لە پېشەوھەشيان ئەو زمانە (تېكەلەوھە) كە پىئى تۆماركراو. بەرھەمى ئەدەبى ناوچەى موكرىيانىش لە دەورەى يەكەمى داھىنانىدا لەسەر دەستى (وھفایى و ھەرىق و ئەدەب...) كە لە رووى جەوھەر و دەسفى گشتىيدا بەشېكە لەو سامانەو لىئى دانابرىت، ھەر بەو زمانە داھىندراو. بەم پېيە (زمان) دەبىتە ناسنامە بۆ بەرھەم و داھىنانى ئەدەبى لەھەر دەورو سەردەمىكدا، كە دەورو سەردەمىش گۆرۇ ئەدەبىش دەگۆرپىت و دياردەكە لە زمانەكەشدا رەنگ دەداتەوھە. ئەو (دياردەى گۆرۇن و نوئى بوونەوھەيە لە رووى مېزوويەوھە لە ئەنجامى كارلىكردن و بەرىكە كەوتنى دوو

(1) رەخنەى ئەدەبى كوردى و مەسەلەكانى نوپكردنەوھى شىعەر: ۲۸۲.

(2) سەرچاوەى پېشوو: ۲۸۵.

عەقلىيەت ۋە دوو ھەلۋىيەتتىكى جىياۋازدا لە دايك دەبىيەت ۋە لە كەش ۋە ھەۋاي گۆرۈنى ژيان ۋە لە بارودۇخى تازەدا گەشەدەكات).⁽³⁾

سەرھەتتا نىۋەي يەكەمى سەدەي بىيەتەم سەردەمى ئالوگۇرە گەۋرەكانە لە ناۋچەكەدا، كە ھازىرمان بوۋە لەگەل بوۋزانەۋە ۋە پەرەسەندىنى ھوشيارى كۆمەلەيەتتى ۋە سىياسى ۋە ھەر لە ۋەزىگەرەشدا كازىۋەي قۇناغىكى رۇشنگەرى ۋە رېئىسانسى ئەدەبىي لە كوردستان سەر ھەلەدەدا كە مەلەندى موكريانىش پىشكىكى لە ۋەزىنەۋەيە، بەتايىبەت لە مەيدانى رووناكبرى شىعەرى كوردىدا ھەيە.

ئەنجا (لە ئەنجامى گۆرۈنى بارى ژيان ۋە پەرەسەندىنى رۇشنىرى ۋە باۋەش كوردەۋە بۇ شارستانىيەتتى گەلانى ترو زىادبوۋنى بزوۋتەۋەي ۋە رىگىرۈنى بەرھەمى بىرى نەتەۋەكانى تر، ئەمانە ھەموۋيان كوردىانە كارى كە نركەي داۋاكردىنى نوۋ كوردەۋە لە شىعەردا بەرزىيەتەۋە).⁽⁴⁾ لىرەدا كە ژيان ۋە فىكرو جىھانىبىنى شاعىران لە ئالوگۇرەدا دەبىيەت ئەلەبەتە شىۋازو زمان ۋە بەيانىش دەگۇرپىت، بەگۇرەي ئەۋەي كە زمان لە بىنچىنەدا نامرازو كەرسەتەي دەرېرېن ۋە بەرجەستەكردن ۋە گۇرۈزانەۋەي فىكرو بىرو جىھانىبىنى مەۋقە.⁽⁵⁾ لە سۇنگەي ئەم جەمۇجۇلە تازەيەۋە كارۋانى شىعەرى موكريان لە سالانى نىۋان ھەردوۋ جەنگى گىتەيدا لەسەر دەستى شاعىرانى ئەم دەۋرىيە (كۆكەيى، سەيىف، شەۋقى) لە روۋى جىھانىبىنى ۋە زمان ۋە بەيان ۋە شىۋازەۋە روۋە ئاقارىكى جىياۋاز ھەنگاۋ ھەلەيىنى:

— شىعەرى ئەم دەۋرىيە تا دى لە ۋە زمانە دەستوۋرىيە دىرېن ۋە تىكەلەي شىعەرى كلاسكى دادەبىرپىت كە شاعىرانى دەۋرىيە يەكەمى موكريان پەيپەۋەكارى بوۋن، لە ھەۋلى دۇزىنەۋەي زمان ۋە دەرېرېنكى تازەدا دەبىيەت كە لە زمانى خەلەك نىزىكتە بىيەت ۋە (خاس) ۋە (عام) تىيى بگات.

— ئەۋ باۋەرىيە كە پىيى ۋە باۋە رادەي دەسەلاتى شاعىر بەندە بە رادەي تۋاناۋ دەسەلاتى بەسەر ئەۋ زمانە رۇزھەلاتىيە تىكەلەۋە رادەي ۋە ئارايى ۋە پەنايەندە بەر زاراۋەي نامۇۋ ناسازگار لە شىعەردا، لە ئارادا نەماۋ شىعەرى ئەۋ سەردەمە بايەۋەتەۋە سەر

(3) الثابت والمتحول: ۱۱.

(4) ئەدەبىي رەخنە: ۱۰۶.

(5) اللغة والفكر: ۱۲۷.

زمانی ئاخاوتنى رۆژانەو خۆمالى و پىشتى لە شىۋازى ئاھەنگدارو ئالۋزو قەبەى شىعرى كۆن كر دووھ.

- شاعىرانى پىشوو لە بارى ئازادى ئەندىشەو رەسەناپەتەى لە دەربرپىنى مەبەستو ناوەرپۇگدا ھەمىشە لە چوارچىۋەىكى ديارىكرادا دەسووراپنەو، گۆرانى شاعىر گوتەنى كە سى كۈچكەكەى (مىرو پىرو مەعشوق) بوو، وشەو تەعبىراتە كۆنەكەش لەوینەى (زولفى زنجىرو رۆژو مانگى روخسارو لىۋى ياقوتو لەعل و مەرجان...) ھەمىشە جۆرىك لە بابەتو ناوەرپۇكى ئافقۇلاو ئاپەسەندىيان بەسەر شىعرو شاعىرا ھەرز دەكرد. ⁽⁶⁾ كەچى شىعرى ئەو سەردەمە زياتر روودەكاتە دەرخستنى رەنجو موعاناتى مرۇف و ھۆكارەكانى باشكەوتنى كۆمەل و مرۇفى كورد، ھەر ئەو وشەو تەعبىرە راستگۆيانەو مرۇف دۆستانەشە كە رەوتى ئامانچو ناوەرپۇكى شىعر دەستنىشان دەكەن و رەنگ پىژى بۇ ھەيكەل ئەو شىعرو بەرھەمانە ساز دەكەن و پىكەوھىيان دەگونجىن. ⁽⁷⁾

- شىعرى ئەو دەورمىە لە موكرىيان رەنگدەرەوھى بارودۇخى كۆمەلگەى خۆپەتەى، لەوبارەو گوتراو: (ئەگەر تا دوىنئ شىعرى كوردى بە تىكرایى دەربرى بىرو مەبەستىكى ئایدىيالىستى و عىرفانى و گشتى بىژانەى ھەمەلاپەنە بوو، لەماوھى ھەردوو جەنگدا پى دەنپتە قۇناغىكى رىيالىستى لە "كۆمەلخوازى و رۆشنگەرى و نەتەو پەرەورى"، كە ھەم بارى كۆمەلاپەتەى و چىناپەتەى، ھەم رۆشنگەرى و نەتەوخوازى تىادا بەرجەستە دەپتەو. ⁽⁸⁾

لەو ماومىەدا لە موكرىيان ئامازە بۇ رۆل و بەرھەمى ھەرىكە لە شاعىران (مەلامارف، سەپى قازى، مستەفا شەوقى) دەكرىت كەوگەو سى كۈچكە ھەرىكەو چمكىكى ئەو گۆران و پىشكەوتنەى بەجۆرىك، لە ئەزموونى شىعرى ئاۋچەى موكرىيان لە ئەستۇدا بوو و بەجىيان گەياندوو، ئەنجا بوون بەسەر مەشقى دەورەى دواترى شاعىرانى موكرىيان لە ئاۋدراستى سەدەى بىستەمدا لە وینەى (حەقىقى و ئاۋات و نوورى و ھەزارو ھىمن و ھىدى و...) ئەوانى تر.

(6) شىعر نو: ۹.

(7) قضایا الشعر المعاصر: ۲۳۴.

(8) رەوتى سەرھەلدانى شىعرى نىشتەمانى و سیاسى لە موكرىيان: ۶۷.

ئەنجا لەم دەروازە گشتییەى زمانى شیعیری هاوبەشى ئەم سى شاعیرەو پێویستە ئاورپک لە زمان و شیوازی تاییبەتى هەر یەکیکیان بەدینەو.

أ. شیواز: سەرەتا پێویستە (ئەو بزانین کە لەو قۆناغە نوێیەدا زمانى شیعیری کلاسیکی یەکسەر لە زمانە کوردییە تیکەلەکەو نەگۆراو بۆ زمانى کوردی پەتى، بەلکو زمانە کوردییە تیکەلەکە هەرما، بەلام بەشیوەیەکی تری جیاواز لە زمانە تیکەلەکەى شیعیری کلاسیکی کوردی). ⁽⁹⁾ ئەمە حەقیقەتێکەو بەروونی لە بەرهەمى شیعیری مەلا مارفى کۆکەیدا بەدیار دەکەوێت، کە لە رووی رووخسارەو، واتە قالبی شیعیری و زمان و شیواز و کیش و سەرواوە، لە شیعیری کلاسیکییەو نزیکترە تاوەکو بەرهەمى تازە، بەلام شیوازیکی رهوان و روون و بى گریو گۆلى هەیه، وشەو زاراوە بێگانهکانیشى ئەوەندە قورسو ئالۆز نین کە خوێنەرى ئاسایى سەرى لى دەرەكات.

کەسێ غەوواسی بەحرى عیلم و عەقل و فەزل و جەوهر بى
دەبى سینهى سەفینهى عەزمى وەك سەددى سەكەندەربى
کەسێ مەیلی خەزینەى گەنجى ئەسەرى نیهانى بى
دەبى مەردى تەعام و حەوت خوانى شىرو ئەژدەربى

یا کاتى دەلى:

باز ئەوا شابازی فیکرم، مەیلی پەرەوازی هەیه
بۆ شەکاری لوتفى تۆ، زۆرى نییه نازى هەیه
هەورى تەبەعم مایلی گریان و بەرق و بارشە
بۆیه گۆل کەیفو دەماغى تەرپ سازى هەیه
مودەتیکە عەندەلیبى باغى شیعیرم ساکیتە
لەم گۆل و گۆلزارە یەك دنیا گلەو رازى هەیه

دیوان: ٤٩.

مەلا مارف وەکو لەبەسەرەاتو سەربردەکەیدا هاتوو، لە ژياندا مەروفتىكى دلخۆش نەبوو، ئەو بەهەتیوى گەورە بوو بۆ خۆ پێگەیاندى زۆر زەحمەتى کیشاوە، بە بیلان و دەسیسە کۆرە گەورەکەى (عەلى) دەکوژریت، لە ئەنجامى دوژمندارى بەناچارى ئاوايیه دلنشینهکەى خویان بەجى دیلى تا لە مەهاباد لە مزگەوتى (شا دەرویش) دەگیرسێتەو. وەکو هیمنى شاعیر دەگیرسێتەو ناوبراوە بەدەست هەژارى و

(9) رەخنەى ئەدەبى و مەسەلەکانى نوێکردنەوى شیعیر: ٣٠١.

دەست تەنگىيەو نالاندوويەتى، گوايە لە ئەنجامى گريان و نالانى لە سوڤى لەگىس چوونى كورەگەى و لەداخى ھەزارى و بى دەرەمەتى، ھەردوو چاوەكانى ھەو دەكەن و لە ئەنجامى ئەو نەخۆشییەدا ھەردوو چاوەكانى لەدەست دەدات، ئەمە دۆخەكە ئالۆزتر و خراپتر دەكات، بۆيە رەشبینى و بەدبەختى و تورپەى و پشوو لە ناخ و دەر وونیدا رەگ و ریشەى دادەكوتى، ئەنجا ئەم حالەتە رەش بینییە دەبى بە پێكەتەى میزاج و نەست و بىرو جیھانبینى شاعىرو لەزارو شیواز و وینەو دەرپىنى شیعردا رەنگ دەداتەو. ھەر ئەو ھەشە كە دەگوترى لە چەمكى شیواز یەكێتى و شەو وینە، وینەو بنیات، بنیات و بىر یەك دەگرێتەو. وەكو چۆن كاریگەرى دۆخى كۆمەلایەتى و واقع، لە شیوازدا رەنگ دەداتەو و مۆركىكى كەسى وەردەگریت. (10)

ئەم مۆرك و سیمای (رەشبینییە) لە زۆر جیگا لە بەرھەمەكانیدا دیار و ئاشكرا دەبیت.

مەئین یا شیتە یا مەستى شەراب و نەرەق و بەنگە خەیاڵاتم
 پەرێشانە دڵم تارىكە ھەم تەنگە
 مەكەن مەنەم لە ھەورى بىرى من بارانى خوین برزى
 لە سەحراى سینەدا دیسان ھەرایە شۆرشە جەنگە شەھى ئقلىمى
 بەدبەختى لە بۆ تەسخىرى مۆلكى دڵ ھجوومى كردوو، تالب بە
 تاج و تەخت و ئەو رەنگە ئەمىرى لەشكرى زولمە لە دەورى ھەوجى
 بى روحى جەفاو جەورو مېخەنت، یاودرو سەرتىپ و سەرھەنگە

دیوان: ۲۲

یاخود كە دەلى/

مۆدەتێكە نەفسى بەد ھوكمى خراوم لى دەكا
 ھەر بە قەھرو كینە دەروانىت و چاوم لى دەكا
 جار بە جار دەگرى دەنالى ھەروەكو ھەورى بەھار
 گەھ بە خەندەو پێكەنین دیت و سلاوم لى دەكا
 یەك سەعات و یەك دەقیقە دەس لەم ھەئناگرى
 روو لەھەر لایى دەكەم ھەر قاو و قاوم پى دەكا
 ھەرچى تەفرى لى دەدەم و مەدەو و مەیدى پى ئەدەم ناسرەوى
 تەكلىفى قوورو بىن دراوم لى دەكا

دیوان: ۲۳

(10) شیواز لە كورتە چیرۆكى كوردیدا: ۱۲.

شاعير عومومى كهوتنه مهقاتو بۆلـهـبۆل
 مهتجى وهتەن دهگەن بە قەسىدى شىرو شىرۆل
 تەعريف دهگەن لە مىللەتى كوردى بەسەد زمان
 پاك بوونە چاوشىكى بەبى دەمبەگ و دەهۆل
 كوردىش چ كوردە مىللەتى خۆخۆرە پىكەوه
 بۆ گيان و مالى يەكتى سىمكۆل دهگەن لە خۆل
 دىوو درنج و ورج و بەرازو رىوى و چەقەل
 كوئىرو كەرو شەل و كەچەل و گىرو گول

لە شوئىنىكى دىكەشدا دهلى/

لەو رۆژەو كە عەھدى زەمانى تەجەدودە
 لەو وەختەو كە نىوى تەمەدون لە دەقتەرە
 بارانى غەم لە ھەورو ھەلای مىخەت و ئەلەم بارىوہ بۆيە
 چ شەمى چ اوام موکـــــــــــــــــەدەرە
 دل و مەلۇل و مەات و پەرىشان و عاجزە
 كولى دەقيقە مونتەزىرى مەوتى ئەحمەرە

ديوان: ٦٢

لە ھىرش و داشۆرين و ھەجوگرندا شىوازی مەلا مارف رەوان و راستەوخۆو، لە
 وشەو ناوو ناتۆرەو توانجى پىر بە پىست و مۇستەھەق دايە، ئەمە لە شىوازی شىعرە
 داشۆرينەکانى شىخ رەزاي تالەبانى، كە سەر تۆپى شىعرى داشۆرينە لە ئەدەبى
 كوردى، جيايە. شىخ رەزا بى پەردەو رووت و رەپ و راست ئاتارو پاتارى بابو دايك و
 خزم و عىل و عەشیرەتى ناحەزەكەى دەداتە بەر قەحش و جنىو، مەلا مارف بەتوانج و
 پىلارى داپۆشراو بە تەليح و تەرجيح و كىنايە، وشەو دەستەواژەى مزر حەوالەى
 بەرامبەرەكەى دەكات، واتە ئەگەرچى سەرکۆنەو پەلامارەکانى توندن، بەلام خۆى لە
 جنىوى رووت و راستەوخۆ لادەدات. لێرەدا ھىرشى بۆ سەر يەكێك لە خەلیفەکانى
 شىخانى بنەمالەى زەنبىل وادەست پێدەكات:

لە بابو فەسلێ تەزويرو رىا ھىند چوست و چالاکە
 ھەموو كەس خۆ دەپارىزێ لە مەكرو كەيدو تەزىلى

ۋەكىۋ جەمەردەي مۇسەللەھ دەجىتە سەمىر رېگەي مۇسولمانان
 بە ئىمان ئىكتىفا ناگا، دەگا نەزى سەراۋىلى
 ھەممو رۇزى لى مەكتەبە خانەي تەدەرىس و تەدلىسى
 دىنوسىن سەد جەۋازى نۆمرە يەك روتبەي عەزازىلى
 بەرپىش و سۈرەتو عەمما ھەو شەكل و ھەمىولانى
 بەلەھنى نازك و قەۋلى ئىكەكازىب و ئىكەباتىلى
 فرىۋى جىھىلى ۋەھشى دەدا بىچارە نازانى
 مەقام و مەنزى ئىبلىسە رىش و پىچ و مەندىلى
 ايا من فلت ان الشعر عىضيان و نىصان
 لکم احسانکم يالانىمى، نىصى و نىبى لى

دىۋان: ۷۲

رازاندەۋى شىعر واتە (تەلىمى)، جگە لەۋى ھونەرلىكى شىعەرىيە، بەلام بەشىك لە زمان و
 تەبەو شىۋازى شىعەرىش لای شاعىران پىك دەھىنى و دەجىتە خانەي بەكارھىنانى وشەو
 زاراوو دەستەۋازى زمانى بىگانەۋە لەبەرھەمى شىعەرىدا. مەلا مارف لەزۇر شۆىندا پەناي
 بۇ زمانى عەرمبى و فارسى و توركىش بردوۋە، نىۋە دىرو دىرە ھۆنراۋى تەۋاۋى بەو
 زمانانە تىھەلگىشى شىعەرىگانى كردوۋە، دەكرى ئەو شايدەش بەدەين كە زۇر دەستايانە
 ئەو كارەي ئەنجام داۋە بى ئەۋەى ھەست بە پەچران و دابران بگەين لە سىياقى بىرو شىۋازو
 دارشتنى بەرھەمەكانىدا:

— نە من تەنھا پەرىشانم، ھەممو كەس ماتو غەمگىنە
 ئەۋى مەسرور و دلشادە، فەقەت ھەسسادو گەۋۋادە
 تراھم متذ ذاك اليوم يوحى بغضهم بعضاً
 سىمىل بابى بە كەيفى خۆت سىمىلى خۆتى لى بادە

دىۋان: ۴۲

— ئەى سەيىدى جوان و نەۋجەۋان بەخت و موختەرەم
 يا ناقص العطية ويا قاصر الهم

دىۋان: ۵۲

ازگلشن وجود تو از بباد انقلا ب
 بر روی چوون گلست ننشيد غبار غم
 حاجى مەلا محمد سۆڧىش بەرپەشەۋە
 خەندىكى بۆبكات و بلىت ئەى ۋەلى نىعمەم

دىۋان: ۵۵

— نهی حسنه نهی ساحه بی وجهی حسنه
 مهزه هری فهمایشی جه ددول حسنه
 یانی فهمویسه نه گهر خیرتان دهوی
 اطلبوه من ذوی الوجیه الحسن
 چهنده پیتم خوشه بییتم دوژمنت
 پی له سه ره کورسی و له گهر دنیدا ره سه
 جار به جار، بانگی به تورکی کهم، بایتم
 که یفن نه حوالن نه فهنم، نه ینی سه

دیوان: ۵۶

— قهریبه نه شه ستو دوو ساله نهوا دپروا له عومرو سین
 نه دیتوو مه، نه بیستوومه، به جوز یه که قازی شیخ موحسین
 له فی کل یوم فائز بالباب یدعو
 ینادی به بیامن لایزال مخسنا احسن
 کسی خواهه و جا هترا میان مردم و ملت
 و یبقی اسمة من بغنا بالافواه والاسین

دیوان: ۵۹

— گهرچی دهوله تمه ندو ساحیب پوول و پارو سهروه تی
 مالیکی گامیش و میش و گوی دریزو گوی لهقی
 هر له و شتر تا دهگاته کاوړو گیسک و فروج
 دیته بهر ده ستت هه موو روژی به موفته و بی حقی
 تا کل ما تشتهیه تل بس منما تشاء
 من خریر ناعیم او سندنس و اسن تبرق
 خزمه تی نه شخصی شاعیر لازمه عه قلت هه بی
 اتهم کالسهم قتال لمع لا یتقی

دیوان: ۸۰

نه لا نهی هودهودی باغی سه با فه وره نه به ته عجیلی
 تعال اذهب بمکتوبی الی مولای زنبیلی
 اذا أدركته فاخفض جناح النذل تغظیما
 وبعذ الوصل والتقبیل بلقه اقویلی

دیوان: ۸۲

لهباسی بهکارهینانی وشه و زاراوهی بیانی و ته‌رکیباتی تازه لای مه‌لا مارف نامازه بۆ چه‌ند لایه‌نیک ده‌که‌ین:

۱. وشه و زاراوهی عهرهبی و فارسی و تورکی

شاعیر به‌گویره‌ی پېویست و تا چه‌ند بۆی لوا بیټ له شیوازی داپشتن و دهربرینی نامانجه‌کانی له په‌نابردنه به‌ر وشه و زاراوهی بیگانه نه‌پرینگاومه‌وه، زۆریش له‌و وشه و زاراوانه تایبته به‌خۆیه‌تی واتا شیوازی به‌کارهینانیکی که‌سیان وهرگرتووه. هه‌ندیکیش له‌و وشه و زاراوانه دووباره‌کردنه‌وه‌ن، واته له پێش نه‌وداو له شیعی کلاسیکی کوردیدا به‌هه‌مان واتا و تان و پۆ به‌کار هاتوون. لێردها ئاماریک ده‌خه‌ینه به‌ر ده‌ست که ریژه‌ی سه‌دی به‌کارهینانی ئەم وشه و زاراوه بیانیانه به‌دیار ده‌خات. له ناماره‌که‌دا (۱۰۰) دیره شیعرمان له‌سه‌رمتاو ناوه‌راسته و کۆتایی دیوانی شاعیر وهرگرتوووه ئاماریکی وشه کوردی و عهرهبی و فارسییه‌کانمان نیشانداوه.

سه‌رجه‌می ناماری وشه‌کان له ۱۰۰ دیره هۆنراوه‌دا:

کوردی	عهرهبی	فارسی	تورکی	سه‌رجه‌م
۵۶۵	۳۳۶	۷۵	۷	* ۹۸۳=

ریژه‌ی سه‌دی به‌کارهینانی وشه‌کان:

کوردی	عهرهبی	فارسی	تورکی
۵۷,۵	۳۴,۲	۷,۶	۰,۷

له‌گه‌ل ئەوه‌ی ئەم ناماره ریژه‌یه‌کی ته‌قربیمان نیشان ده‌دات، به‌لام زۆر له راستیه‌وه دوور نییه و نه‌وه‌ش ده‌سه‌لێنێت که نزیکه‌ی نیوه‌ی فهره‌نگی وشه و زاراوه شیعرییه‌کانی شاعیر بریتین له عهرهبی و فارسی، به‌تایبته وشه‌ی عهرهبی که ریژه‌یه‌کی به‌رچاوی هه‌یه. پاساوی ئەمه‌ش به‌وه ده‌دریته‌وه، که شاعیر مه‌لا بووه، پاشخانێکی رۆشنگیری ئیسلامی عهرهبی و فارسی تیکه‌لی هه‌بووه، هه‌روه‌ها ده‌سه‌لات و شاره‌زایی له‌و زمانه‌دا وای لی کردوو په‌نا بۆ فهره‌نگی وشه و زاراوه‌کانی ئەو زمانه‌ ببات و له شیوازو دهربرین و داپشتنی هۆنراوه‌کانیدا بیانگونی. هه‌روه‌ها له فهره‌نگی زمان و زمانی قسه‌کردن و نووسیندا ئەم وشانه زۆرجار به بیگانه دانانرێن و وه‌کو به‌شیک له وشه‌ی زمانی کوردی سه‌یر ده‌کری‌ن.

* نهم ناماره نامرازه‌کانی وه‌کو (له، به، بۆ، ج، بی....) ناگرتیه‌وه..

۲. تهرکیباتو وشه رۆنان

ئەمەشيان ھەر دەچیتە خانەى شیوازناسیى وشەو رادەى پەیوەندارى شاعیر بەجۆرێك لەو وشەو زاراوەو تهرکیباتانە کە بەزۆرى لە بەرھەمەکانیدا دووبارە بوونەتەو، یا ئەو وشە لیكدراوانەى کە شاعیر خۆى دەستى ھەيە لە رۆنانو سازکردنیان لە زمانو شیوازە شیعرییەکەیدا.⁽¹¹⁾

چاوپیاخشانندیكى وردى دیوانى مەلا مارف چەند لایەنیك لە شیوازو زمانى شیعری شاعیر لە ناستى وشەسازیو وشەرۆناندا بەدیار دەکەوێت کە وەکو دیاردەيەك لە گفتو لفتیدا بۆتە باوو دووبارەو چەند بارە بۆتەو، لەوانە:

دووبارە بوونەو (ھاوواتا) و (ھاوواتا ناسا) و (جووتە وشەى لیكدراو):
 ھاو واتا ئەو جووتە وشەيەن کە واتاکەیان وەکو يەك بێت.⁽¹²⁾ ھاو واتا ناساش ئەو وشانەن کە واتاکانیان لە يەكتر نزیک بن و بەزەحمەت لەیەكتر حیا بکرینەو، واتا لەیەك کیلگەو چوارچیوێ واتایدا کۆببنەو.⁽¹³⁾ ئەم دیاردەيە وەکو سیمایەك لە شیوازی شاعیردا زۆر بە روونی ھەستى پێ دەکریت وەك لەم نموونانەدا دەردەکەوێ:

گوڵستان و گ_____ وڵو گ_____ وڵزارو گوڵ_____ شەن
 ن_____ ھى و ش_____ شادو س_____ ھروى جوپ_____ ھارى
 ن_____ ھاوو نال_____ ھوو گري_____ ھانى ق_____ ھومرى
 فوغ_____ ھانى بلبلى س_____ ھەر ش_____ ھاخ س_____ ھارى
 بە_____ ھەر ن_____ ھزم و بە_____ ھەر وین_____ ھو عیب_____ ھارمت
 ھ_____ ھوو ئیق_____ ھرار ئە_____ ھەن پ_____ ھەرومردگارى

دیوان: ۵.

_____ کەمتر لە ھەموو سائیل و دەرویش و گەدایە
 _____ لەو عەرشە موعەلایە ھەم _____ خوسرەو و قەيسەر

_____ عادتى ئەشخاسى شاعیر مەسلەكى شەخسى ئەدیب
 _____ يا درۆيە _____ يا ریايە _____ يانە _____ مەگرە _____ يا _____ ھەریب

(11) کلیات سبکشناسی: ۲۱۷.

(12) زمانەوانی: ۱۶۴.

(13) زمانناسی و ھەندئ بابەتى زمانناسی کوردی: ۳۵.

— نهووه لهن (زرنی) حه دیسی شاهبازی کیریا
باوهرت بی سانیه ته قیه و نه دمب شهرم و حه یا
— رابیعنه به دب هختی و به دو مزی و روژی سیا
بو شهره یابی حوزو ورو خزمه تی تو عاجزه

— گهر موو هغه ق بم به ته و فیکاتو لوتفی ئیزمدی
تا موته ووه ق بم به ته و قی فه هم و عه قلو بوخرمدی
— به عه ترو تامو بوون و رنگی له علو سورمه تو ته رکیب
قه شهنگو دلرو باو دولبه رو مه خسوس و مومتازی

— سوؤفی و مره هه نگامی گول و فه سلی به هاره
وه ختی ته ره بو عه یش و ده می گه شت و گوزاره
پی شه و عه مه لت حیل هیه ته زیرو ریایه
تو به شقی خودا پی م بلی نه م کاره چ کاره

— نه م جههل و نیفاق و حه سه دو بوغزه هه تا که ی
ده خولینه وه تاکه ی و مگو دیوانه و مه ستان

— خارو خه سی زیلا هت له ره گو ریشه دهرینن
بیکنه به گول و گول شهن و گولزارو گولستان

— نه میری له شکری زولمی له دهوری فه و جی بی روحمی
جه فاوو جه ورو میجنه ت، یا ورو سه رتیپو سه ره ههنگه
— موحیتی دایره ی دوکان و بازارپی به ئاسانی
به سه ته و سه قف و سه ربانی خولی پیدا قولی بادا
له مه سکوکاتی ئیرانی، له لیره ی سککه ی عوسمانی
له ئیفدان و مه جری و مه حفه زه و سندوقی پولادا
چ روژیکه له لایه ک گرمه گرمی هه ورو ناله ی با
له لایه ک شیوه و گریان و قورپیوان و فه ریاده

- بەسەرماندا دەپژژن گێژەلووکەى نەگبەت و میحنەت
غوبارى ئىفتیقار و تۆزى دەرد و گەردى بىـ^{۱۴}ـوای
دوعای حیفزى و جود و عیزەت و ئیقبال و تەوفیقى
لەسەر تۆواجبو فەرزە بە کوردی و فارسى و تازى
لە باب و فەسلى تەزویر و ریا هیند چوست و چالاکە
هەموو کەس خۆ دەپارژى لە مەکرو کەیدو تەزلیلى

- کەسێکى مۆنکى ئەخلاق و ئەوسافى کەرىمت بىـ^{۱۵}ـ
بە کوللى حازرم بۆ قەرعو مەنع و زەجرو تەنکیلى

- دەنوو سەم بۆ موعەنى و مۆتریب و خوشخوان و رەققاسان
 کە بەزمىکى موهەیاکەن شەببەى بەزمى فەغفوورى

- تۆ بە حوسنى فیکرو فیکرى بیکرو ئەشعارى حەسەن
مەن بە شیعری نارهوان و سەهل و سادە سەرسەرى

جۆرێکى دیکە لە جووتە وشە هەن هەمیشە بەدواى یەگرتى دادین و جووتە
 وشەیهکى ناوى پێک دەهینن (ئەگەر هەردوو تاکو وشەکە ناو بن)، یا جووتە
 وشەیهکى ئاوەئناوى پێک دەهینن (بێت و تاکەکان ئاوەئناو بن)، ئەمانە زیاتر ھۆکارى
 وەسفى پێکەوهیان دەبەستیتەووە⁽¹⁴⁾ زۆریش لە شیعری مەلا مارف دا بەدى دەکریت،
 بەنمۆنە تەنها لە فەسیدەیهکى شاعیردا کە بەناوى (بالی سەمەندەر) ەو⁽¹⁵⁾ بە
 روونیش دیارە کە لە ژێر کاریگەرى چامە نێودارەکەى (سالم) دا (جانم فیدایى
 سەروەت ئەى بادەکەى سەحەر) ھۆنراوەتەو، ئەم جووتە وشانە بەدى دەکەین:

(پەیکى ھونەرور، مێشکى موعەتەر، نەسىمى سەحەر، گۆلآلەى ئەحمەر، شوعبەیی
 عەسکەر، سەرھەنگو یاوەر، میحرابو میمبەر، خانەبى شەشەر، بالى سەمەندەر،
 شەربەت و شەکەر، حەزەرتى حەیدەر، سەجادەى مەھوەر، فەرەیدون و سکەندەر،
 سەنەو و دەفتەر، پەردەبى ئەخەزەر، خوسروو قەیسەر، موساو رەزا، سائیل و گەدا،

(14) جووتە وشەى لێکراو لە زمانى کوردیدا: ۱۲۵.

(15) دیوانى مەلامارف: ۷.

عەرشى موعەللا، خوسرەوو قەيسەر، حاتمەو جەعفەر، ھادىو رەھبەر) پارچە شىعرى (ئامانچو ئارمىزو) ھەموو قافىيەو پاش قافىيەكانى بەم شىۋمىيە، واتا لە جووتە وشەي لىكدرارو ئاۋىتە پىكھاتوود: ⁽¹⁶⁾ (سەددى سەكەندەر، شىرو ئەژدەر، زەربى خەنجەر، نىشى نەشتەر، يارو دولبەر، رەندو قەلەندەر، ياقوتو گەوھەر، رۆزى ئەنومەر، تۆپو عەسكەر، شەھدو شەككەر، موحەدەب يا موقەعەر، سىنە دەقتەر).

ئەنجا ئەگەر پىدا بچىن ديارە ئەوا ئامارىكى زۆرمان لەو بابەتە لا كۆدەبىتەو، ئەم ديارەمىش خۆى لە خۇيدا لايەنىكى شىۋازى شاعىرمان لە زاراۋو دەستەواژە سازىدا بۇ روون دەكاتەو. لە لايەكى دىكەو شاعىر پەناى بۇ كۆمەللىك تەركىباتو زاراۋو بىردوۋە كە پىشتەر لە شىعرى كلاسكى كوردىدا بەدى ناكرىن، زۆرىشيان شاعىر بۇ پىداۋىستى قافىيە ياخود دەرپرېنى مەبەستى شىعرى خۆى سازى كىردوون، لەخوارەو نەمۇنەيەك لەو تەركىباتە دەگەن و نامەئولفانە دەخەينە روو:

شەھبازى كىرىا، تەۋفىقات، بوخەردى، نەقىشى ئەرزەنگ، ئاۋپاشى قەلەك، عەقەب كەۋتە، سابوونى سەداقەت، فانۇسى زولمانى، موحەستەر، موفەردى لاموسەننا، سەقىل باشى، تەكلىفى بن دىراۋ، خانو خەۋانىن، سەبابانى قون تېۋل، زەمخەمى خوين ئاشام، وەعدەى وشكى بەر كورسى، مورغەكى كونجى، موسىنانى عەدىمول سىن، لانسىن، نەھەنگى تەبىئەت، تازى، لەكلەكى دەريازى، ئىغراز، تالوتو جالوت، روتبەى غەزائىل، سەرپ لەسەندان، كابىنەى كىرامول كاتىبن، ئەلىەق، چەرخى مەنشور، وەفاتى قەند، گەزىدەى غەقەرب، موحەرول مەزاكىر، دەرھەم بەرھەم..

ئەم زاراۋو وشە ئاۋىتەنە بە وىنەيەك لە بەرھەمى شاعىردا دووبارەبوۋنەتەو تا بوۋە بە پىرەمۆيىك شاعىر ئولفەتى پىۋەگرتەو. بەرادەيەك لەھەموو بەرھەمەكانىدا (جووتە وشەو زاراۋى ئاۋىتە) بۆتە پىشەيەك و سىمايەكى ديارى شىۋازى شىعرى مەلا مارق. بەتايىبەت ھەندىك جووتە وشەو زاراۋى ئاۋىتە ھەن كە زۆرجاران لە بەرھەمەكانىدا دووبارەو چەندبارە بوۋنەتەو.

ئىمە لە بۋارى شىۋازىنى، ھەر تەنبا لە ئاستى وشەسازى، دەش ئامازە بۇ گەلى لە ھونەرەكانى تىرى شىۋازى شىعرى مەلا مارق بىكەين.. لە وىنەى رەگەز دۆزى، پىچان و كىرەنەو، دژىەك، ئىغراق و موبالغە و گونجان و تىپەلگىش و تىكرار....تاد. ھەرۋەھا

لە ئاستى شىۋازناسى رىستەو پارىستەدا ۋەكو شىۋەكانى رىستەى: ئەمەرى، خەبەرى، پارىستەى پىرسىيارو مەرجو ۋەلامى مەرجو پاشخراۋو....تاد. ئەنجا لەبارەى ئەۋەى كە ئاخۇ پىككەتەى رىستەو گوتارى شاعىر درىزو پىرشو بلاون ياخود رىستەى كورتو سفتو بەيەكەۋە بەستراون دەشخ لەدووتۇى دىرو نىۋە دىرەكاندا ئاماژە بۇ گەلىك ئەۋۋەى جۇراۋجۇر بىكەين،⁽¹⁷⁾ بۇ ئەۋۋەى:

- رىستەى مەرجو ۋەلامى مەرج/

(۱) كەسى تالب بە نىۋو شۆرەتو روشدو شەجاعت بى
دەبى ئامادە بۇ شەشىرو تىرو زەربى خەنجەر بى

(۲) كەسى مەيلى خەزىنەى گەنجى ئەسرارى نىھانى بى
دەبى مەردى تەعامو حەوت خوانى شىرو ئەژدەر بى

- رىستەى مەرجى پاشخراۋ:

(۱) چ باگىكى لە تىرو تەعنو لۆمەى يارو ئەغيارە
كەسى عاشق بە تاقى قەۋسى ئەبرۇى يارو دولبەر بى

(۲) چ كارىكى بەۋەعزو مېمبەرو مېحراپو مزگەۋتە
كەسىكى مورشىدى مەيخانە يارەندو قەلەندەربى
- رىستەى خەبەرىو پىرس:

كە مەن جامى شەرابم پىر لە ژەھرى مارو ئەقەرب بى
بە مەن چى، شەربەتى تۇ پىر لە شىرو شەھدو شەككەر بى

ب. شىۋەزار:

پەلەكانى دابەش بوۋنى زمان، لەۋانەش زمانى كوردى بەم جۇرمەن:

۱. دىيالىكت، ۲. شىۋە - زار ۳. زارۇچكە

كەۋاتە شىۋەزار پەلى دوۋەم ۋەمردەگرىت، كوردى خواروۋو كە بە (دىيالىكتى كرمانجى خواروۋو) ناۋدەبىرىت لەلەى زمانناسانى كورد لە چوار شىۋەزارى (سلىمانى - سۇرانى

(17) كليات سبك شناسى: ۲۲۹-۲۳۰.

— سنهیی- موکری) پیکهاتوو. (18) شیوهزاری موکریانی که ناوچهیهکی جیوگرافیایی فراوانی داپوشیوه له کوردستانی ئێران، له باشووری گۆلی ورمیوه تا خوارووی سهقزو بانه دادهکشی، له رۆژئاواش ناوچهی پشدری کوردستانی عێراق دهگریته بهر. شیوهزاری موکری له ناوخۆیدا بو چهند زاروچکهیهکی ناوچهیی وهکو (کهورکی، مامهشی، مهنگورێ، پشدری) دابهش دهییت. بهلام لهناو شاره گهورهکانداو بهتایبهت له مهاباد له گهڵ ئهوهش له سنووری زاروچکهی مامهشان دایه، بهلام ههموو زاروچکهکان تیکهلاو دهبین لهناو واتاو شیوهزاره سهرمکییهکهدا دهتوینهوه.

شیوهزاری کهسی ههر شاعیری که (وشه و رسته و دهستهواژمکانی)، واته له کردهکانی ناخواتن لای ئهوه کهسهوه (که شاعر مگانیهتی) دهستنیشان دهگریت، ئهمهش جگه له بالا دهستی شیوهزاری ناخواتنی ناوچهکهی، پێویسته له رووی زمانهوانی کۆمهلایهتییهوه لێ بکۆلدریتهوه. واتا پلهی کۆمهلایهتی و جینایهتی شاعیر، تهنانهت باری دهروونی و ناستی رۆشنییری رۆژیکی بهرچاوی دهییت.

کۆکهیی له موکریان پێگهشیتهوه، له مهاباد ژبانی بهسهربردوووه مهلا بووه، واته پاشخانیکێ رۆشنییری ئیسلامیی* ههبووه، دیاره ئهمه کاریگهرییهکی زۆری بهسهر شیوهزاری شاعیرهوه ههبووه تا ئهوه رادهیهی وشه و زاراوهمکانی شیوهزارو ناخواتنی موکریانی زۆر به کهمی له بهرههمی شاعیردا هاتوووه ئهوهندهش که هاتوون لهناو شهپۆلی وشه و زاراو ههرمبێ و فارسییهکانیدا گوم بوون. ههندیکیشیان ههر له ئهسلدا زارو ناخواتنی فارسی و پهڕپونهتهوه ناو شیوه ناخواتنی موکریانی. ههندیک لهو وشانهی که تایبهتن به ناوچهی موکریان و له شیوهزاری شاعیردا بهدیهدکریڤ دهخهینه روو:

رووبهپه، نوچکهی چیا، هومیدهواری، گری ناوور، ریزه خۆر، سهر عهسکه، پولومال، شهرفیابی، هیشتی، بهشقی خودا، ناوپاشی، لهسان دان، تماشا، گونده شاخی، تاووسا، بی تووشه، موردار، کالهکۆن، تهرو ساز، گله و راز، نههارو شام، نیگته پهردازی، سهرنهفرازی، بی وازی، فهرتون، درۆی پاش مردن، خواهیش، فامیل، زیندهگی...

(18) زاراوهمکانی زمانی کوردی، گ/ زانیاری، ژ/ 4: 75.

* د. مارف خهزنه دار ئهم زاراوهم هیناومه ناوه له نووسینهکانیدا بهکاری دهیینی، که ناماژیه بۆ رۆشنییرییهکی نایینی ئیسلامی تیکهلی ههرمبێ و کوردی و فارسی و تورکی.

بۆيە زمان و شىۋەزى مەلا مارق بىرىتىپە لە شىۋەزىكى كوردى/ موكريانى تىكەن
 بە وشەو تەعبىراتى زمانەكانى دىكەى وەكو عەرمبى و فارسى، لەگەن ئەوئەشدا
 شىۋەزىكى سادەو دوور لە گرى لىدراۋى و پىچەو دەورەى لە دەربىرىنى بىرو
 مەبەستەكانى پەپەرەو كەردووە.

زمان و شىۋەزى شىعرى سەيفى قازى:

كاتىك ئاور لە زمان و شىۋەزى شىعرى سەيفى قازى دەدەينەو، مەسەلەكە زور
 جىاواز دەبىت، بە واتا زمان لىرە بەكارهيناننىكى جىاوازو تايبەت وەردەگرىت كە لە
 شاعىرانى دىكەى جىا دەكاتەو. ئەمەش شتىكى ئاسايىپە چون ھەر بەكارهيناننىكى
 تايبەتى زمان لە دەرفەتتىكى زەمانى دىارىكراو لەلايەن شاعىرئەكەو، زمان و شىۋەزى
 ئەو شاعىرە پىك دەھىنى. ⁽¹⁹⁾ ئەو رىگا لەوئەش ناگرىت كە كۆمەللىك شاعىرو
 ھونەرمنەند لەيەك سەردەم و قۇناغى مېژووويىدا لەيەكچوونىك لە بىرو زمان و
 شىۋەزىدا لە نىۋانىدا ھەبىت، لە ئەنجامى كارىگەرىي ھەمان دۆخى كۆمەلەيەتى و
 رەنگدانەو ھەمان واقع بەلام شىۋەزى دەربىرىن و رەنگدانەو كە مۆركىكى كەسى
 وەردەگرىت. ⁽²⁰⁾ سەيف بەلاساى كەردنەو دەستى پىكەردو، بۆيە زمانى شىعرى

لەسەرەتادا ھەمان زمانى قەسىدەو غەزەلى شاعىرانى كلاسكى كوردىيە:

قاسىد كە لە دەرهاتو بە تەبلىغى وەفاكەرد
 جوجرەى منى ھەسرەت دىھى سەت چىن و خەتاكەرد
 پىم كوت لە خوتەن دىيەو ەيا خوتتەيى تاتار
 يائەھلى بەھەشتى كە دلت پەر لە سەفا كەرد
 يان خدرى كە ھاتى بە دوجام ئاۋى بە قاۋە
 ئەم مۆردەيى ھىجرەت بە تەماى عومرى بەفاكەرد
 ياخود لە تەمەف يارەو دىيى ھامىلى نامەى
 خاسىيەتى ئاھوى خۇتەن و چىنى ئەداكەرد
 خاسىيەتى بۇ چاۋى منى خەستەو رەنجوور
 ەك جامەيى يوسف كە بە يەعقوبى عەتاكەرد

دىۋانى سەيفولقوزات: ۲۹

(19) بنية اللغة الشعرية: ۱۵.

(20) شىۋەز لە كورتە چىروكى كوردىدا: ۱۳.

سەيف بەو پېيەي گە لە زمان و ئەدەبىياتى فارسى و عەرەبىدا شارەزابوو بەيە سەرمتا نەيتوانىو خۆى لە چنگالى وشەو تەعبىراتى ئەدەبى ئەو دوو زمانە بېوئىرەيت، بەلام لە درىژەى شىعرو بەرھەمەکانى دىوانەگەيدا بەديار دەگەوئەت گە ھەمىشە تىکۆشاو لە خۆى لە دەست ئەو وشەو زاراوانە دەرباز بکات. (شاعىر زۆر تىکۆشاو لە دەکارھىنانى واژەى عەرەبى خۆ بپارێزى و زبانيكى كوردى پاك و خاوێن بۆ دەربېرىنى ھەست و بىرى شاعىرانەى خۆى بدۆزێتەو).⁽²⁰⁾ ناگامى ئەو ھەولانەى شاعىر لە شىعرو غەزەلەکانى دواترى دىوانەگەيدا بەديار دەگەوئەت:

دايـم دـلـم بەنـالـەو زارى و فيغان نـەـئـى
خۆش بەو شەووى گە رۆژى روخى دلبەرم ھەئى
تفلى دلم گەروى شەگەرى لىوى گرتوو
بەو دوو ھەنارە ژىرى گەو بەخە باغەئى
زولفىت وەلادە روت بنوئىنە بە دەفعەئى
شەو رابىرى، ستارە نەمىنى، قەمەر ھەئى
بەو زولفە مېروەحەت مەگە مەنعم لە شەھدى لىو
تەيرىکە دل زەعيفە، دەترسئى لە داوەئى
ئەو قافىيەت بەسانى دلى مودمعى ھەسەن
تەنگە، درەنگە، مەيلى بە جەنگە، ھەئى مەئى

ديوان: ٣٣

زمانى شىعرى سەيف کاتىک دەگاتە ناستى ئەو شىعرو بەرھەمانەى گە بۆ عەزىز ئاغای دۆستى نوسىوون، يا باسى ژيانى دىھاتى کوردەوارى دەگات، ياخود ئەو لىرىکە دلدارىيانەى گە لەسەر شىوازی شىعرى بېرگەيى دايانوان (ئەو جار زباني راستىنى خۆى دەس دەگەوئە و نيازى بە فارسى و تورکى و عەرەبى نامىنى ئەو لىياسە گران و نالەبارەى لە بەر ھەلبەستەکانى دادەرنئە و بە جل و بەرگى جوان و رەنگاو رەنگى کوردى دەيان رازىنێتەو)،⁽²²⁾ وەك ئەم نمونەيە:

عەنبـەـرى زولفـت بـەـم دەم سـەـبـا
لەسـەـر مـانگى رووت ھـەـورى مـوت لادە
تا رۆژ وەکو شىت پوو لە کىوان کا

(21) ديوانى سيف القضاة: ١٩.

(22) سەرچاوەى پېشوو: ١٩.

له عيشقت مردم ودمسیت بی له تو
 بو خوت بم نی زه تهلقیم داده
 تا بالین زو حاک مار له سرشانی
 تاییک له زولفی چین چینت لاده

دیوان: ۲۴

نه گهر نه ژماریکی وشهو واژه کانی شاعیر له رووی شیوازناسیه وه بکهین نهوا نه
 ناکامانه مان لا دهست دمکهوئیت:

له ۱۰۰ دیره شیعردا ناماری وشه کان بهم شیویه به دیاردمکهوئیت:-

کوردي	عەرهبی	فارسی	تورکی	کۆ
۷۵۷	۸۸	۲۵	۴	۸۷۴

ریژهی سه‌دی وشه کان:-

کوردي	عەرهبی	فارسی	تورکی
۸۶,۶	۱۰,۰۶	۲,۸	۰,۴۵

نهم خشتهیه و ریژهی به کارهینانی وشهی کوردی، له چاو وشه بیانیه کاندای نهو
 بۆچوونه دمه‌لینن که شاعیر خاومنی زمانیکی پاراو بووه و خوی له به کاربردنی
 وشهو زاراوهی بیگانه به پادهمیه کی زور به دوورگرتووه.

له بارهی زمانی شیعریی و شیوازه راستیه که هیه ده‌لن (ههر زمان و شیواژیک
 رهنگدانه وهی جیهان بینیه کی جیاوازه)،⁽²³⁾ واته شیواژ رهنگدانه وهی نه‌زموون و
 جیهانبینی شاعیر و هونه‌رمه‌نده بۆیه مه‌به‌ست و ناوه‌پۆکی شیعر رۆلێکی بالا ده‌گێڕێ
 له هه‌لبژاردن و دا‌رشتنی شیواژدا، نه‌و ناوه‌پۆک و بابته‌گه‌له‌ی که شاعیر له
 به‌ره‌مه‌کانیدا ته‌عیری لیکردوونه‌ته‌وه بریتی بوون له ژبانی دیهاتی و کشتوکالی و
 په‌روه‌رده‌کردنی ره‌زو باغو بیستان و ناژه‌لداری له‌گه‌ل نه‌و سۆزو خۆشه‌ویستییه‌ی بۆ
 نیشتمان و بۆ کورد نیشانی داو، ته‌عیرکردن له‌م ژبان و هه‌ست و بیرو مه‌شغولییه‌ته
 شاعیری به‌ره‌و راسته شه‌قامی زمانیکی پاراو، روون، ناسان و ساده بردووه. له‌و
 رۆژگاری بووژانه‌وه نه‌دمیبیه‌ش تێپروانینیکی نه‌وتۆ له‌ئارادا هه‌بووه که (زمانی شیعر
 نه‌و نه‌ندازه‌یه‌ی ساده و په‌وان بیت، به‌واتا له زمانی ناخواتن و ژبانی رۆژانه‌ی خه‌لک

(23) زیان‌شناسی و نقد ادبی: ۲۹.

نزىكتىر بېت ئەوا بەو ئەندازمىەش كارو تەئسىرى بەسەر خوئىنەرەوۋە زياتر دەبىت،
ئەگەرچى بىروراي پېچەوانەش لە ئارادا ھەبوو. (24)

شاعىر چەند بەرھەمىكى لە وئىنەى (نامەى شىعرى) لە سۆزو خۆشەويستى عەزىز
ئاغاي ھاوپى ھۆنىوتمەو، كە ھەم لەسەر كىشى بېرگەيىو ھەمىش سىستىمى جووت
قافىيە تىادا پەيپەو كىردو، رەنگە عەزىز ئاغاش كە كوئىخا دىيەكى دەشتەكى بوو
بەناوى (كوئتەپە) و دەشنى خوئىندەوارىيەكى ئەوتۆشى نەبوو بى، بۆيە شاعىر لە
نامەكانىدا پەيپەوى شىوازى (سەھلى مومتەنىع) كىردو ھەم سۆزو مەبەستەكانى بە
روونى و بە ساكارى و بە كوردىيەكى رەوان بۆ دەربرپو:

يىدام بىو ناكەى يىادات بىخەيرى
وعدەى زوو ھاتن وختە زۆردىر بى
ھىندەم تەماشاي رىئى ھاتن ت كىرد
چاو خىل بوون لەسەر سەربان و سەرگىرد
رېگى ئاي كوئتەپە ھى دوورو درىژە
ھاتنى عەزىزم يىكجار لەمىژە
ھەسەن لە دوورىت نەخۆش و گىژە
تا ما بووم نەمدى، ھاتى بىنىژە
دەردەى بى دەرمەن ھەر دەردى تۆيە
بە بايەك دەمەرم دەژىم بەو بۆيە

چاوپىاخساندىكى بەرھەمى شىعرى ديوانى سەيفى قازى چەند راستىيەكمان بۆ
ئاشكرا دەكات كە لە بوارى راستى شىوازاناسىدا بايەخى خۆى ھەيە:
- شاعىر بەرپادەيەكى زۆرو بە ھۆشيارىيەو ھۆى لە زاراۋەسازى و تەركىباتى ئاۋىتەو
لىكدراو (لە وئىنەى جوتە وشە، ھاۋواتا، ھاۋبىژ... پاراستوو، ئەمە نەك ھەر
لەبەرھەمە بېرگەيىەكانى، بەلكو لە ئاست بەرھەمە كلاسكى و ەرووزىيەكانىشىدا
ھەر وايە.

- لە شىعەرەكانىدا ھەمىشە پەناى بۆ لكسكىۋنى سادە (يەك يا دوو يا سى) بېرگەيى
بىردو ھەم ئەگەر ھاتو بۆ (جىناۋى جوداو وشەكانى پىرس و سەرسورمان و خۆزى و

پارانه‌وه‌و لیکدان)یش، حسابی وشه‌ی یه‌ک برکه‌یی بکه‌ین، نه‌وا راده‌و ناماری
 دووباره بوونه‌وه‌ی وشه‌گان له به‌رهمه‌کاندا به‌گویره‌ی نه‌م ریزکردنه‌ی خواره‌وه‌یه:
 دووبرکه‌یی ← یه‌ک برکه‌یی ← سئ برکه‌یی ← چوار برکه‌یی له زۆره‌وه
 بۆ که‌م ده‌گوهریت. له پێشه‌وه‌ش ناماژه بو نه‌وه‌کرا وه‌ک له ناماره سه‌دیه‌کاندا
 به‌دیارکه‌وت، که‌ فه‌ره‌هنگی وشه‌و بیژه‌کانی شاعیر راده‌ی زۆرتیرینی کوردی و په‌تی و
 خۆمالین. لێرهدا پارچه‌ غه‌زه‌لیکی شاعیر دینینه‌وه‌و لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی شیوازناسی بۆ
 ده‌که‌ین که‌ ناستی زمانه‌وانی به‌تایبه‌تی (وشه‌سازی) به‌ روونی تیادا به‌دیار ده‌که‌ویت:

بۆ خۆت بم نێژه

عه‌نبه‌ری زولف ت به‌ده‌م سه‌ه‌باده
 له‌سه‌ر مه‌ئانگی رووت هه‌موری مه‌وت لاده
 تا رۆژ وه‌کو شیت روو له‌ کێوان کا
 تـۆژی غوسه‌و غه‌م هه‌سته ته به‌باده
 له‌ عیشت مەردم وه‌سته‌ت بی له‌ تـۆ
 به‌و خـۆت بم نێـژه ته‌له‌قینم داده
 تا بلـین زوچاک مار له‌سه‌ر شانـی
 تـایه‌ک له‌ زولفی چـین چـینت به‌اده
 به‌ جامی دیـده‌ی جه‌مه‌شیدی جه‌مه
 به‌ ته‌ختی سه‌ینه‌ی وه‌ک که‌ه‌یقوباده
 گه‌وتـم کوشـتومت به‌ غه‌مه‌زه‌ فه‌رموی:
 شـیوه‌ی شـیرینه‌ ره‌سمی فه‌ره‌اده
 له‌ دووری به‌الات شه‌وه‌ه‌تا سه‌ه‌هر
 که‌ارم گریانـه‌، پـیـشه‌م فه‌ریاده
 تا کو پامـال بـی خـوینی مه‌زلومان
 په‌نجـه‌ی شه‌ شـالـت ره‌نگـو خـه‌ناده
 به‌ هومـیـدی وه‌م بـیـه‌ سه‌ر فه‌رمـم
 به‌وـه‌وا هه‌سه‌ن به‌هه‌مـردن شه‌اد

بۆ لیکۆلینه‌وه‌ی لایه‌نی شیواز له‌م پارچه‌یه‌ی شاعیر، پێویسته

بەم شېۋىيە پەيپەمۇي لە ھەنگاۋەكانى لېكۆلېنەۋەدى شېۋازناسى
دەق بىكەين: (25)

۱. لەسەر ئاستى زەمان؛ ئاستى زەمان بۇ سەر سى ئاستى بچوكتەر دابەش دەبىت:

أ. ئاستى دەنگ (دەنگسازى): ئەمەيان زياتر پەيۋەندىي بە لايەنى موسىقاۋ ناھەنگى

شيعرەۋە ھەيەو لە شوپنى خۇيدا باسى لېۋە دەكەين.

ب. ئاستى وشە (وشەسازى): لەگەل ئەۋەدى پارچەكە لەسەر كېشى بېرگەيى

ھۆنراۋەتەۋە بەلام روخسارى لاسايى كردنەۋەدى قالىي غەزەلى كلاسكى پېۋە ديارەو

شاعىر پەناي بۇ كۆمەلئ لە وشە زاراۋەى بېگانەش بىردوۋە.

— پارچەكە سەرچەمى لە (۸۴) وشەو (۱۶) جېناۋى لكاۋو (۱۹) ئامرازى عەتفو

(۱۶) ئامرازى ئىزافەو (۵) دانە كارى بى ھىز پېكەيت.

— لە سەرچەمى وشەكان (۳۶) دانەى يەك بېرگەيىو (۴۶) دانەى دوو بېرگەيىو تەنھا

(۲) دانەى چوار بېرگەيىين.

— لە سەرچەمى وشەكانى پارچەكە (۱۱) وشەى عەرمبىو (۶) وشەى فارسى

بەكارھاتوون.

ھەر لەلايەنى وشەسازىيەۋە دەكرئ ئامازە بۇ چەند لايەنىكى رەۋانېيىزى غەزەلەكە

بىكەين، لەنىۋان:

— عەنبەرى زولفت / لەسەر مانكى روت/ ھەۋرى موت

— بە جامى ديدەى/ بە تەختى سىنەى

— شېۋەى شىرىنە/ رەسمى فەرھادە

كارم گريانە/ بېشەم فەريادە

چەند لايەنىكى جوانكارى گوتنى تېدايە كە لەجۆرى (سەجى ھاۋتەرىبە).

— لە (زولفى چىن چىنت) رەگەز دۆزى تەۋاۋ ھەيە.

— لە چەند شوپنىكىدا تەلىچ (تەلىچ — تىلنىشان) بەدى دەكرېت:-

★ تا رۆژ ۋەكو شېت روو لە كىۋان كا ————— ← ئامازمىيە بۇ بەيتىكى نالى

★ تا بلېن زوحاك مار لەسەر شانى ————— ← ئامازمىيە بۇ داستانى زوحاك ۋ كاۋەى

ئاسنگەر

* به جامی دیدی جهمشیدی جهمه ———— ← ناماژمیه بۆ ناوینهی جیهان نومای
جهمشید

* شیوهی شیرینه رسمی فهرهاده ———— ← ناماژمیه بۆ داستانی شیرین و فهرهاده
- له دهستهواژهی (له عیشقت مردم) زیندهپرۆیی ههیه.
- له دیری پێش گۆتاییدا:

تاگو پامال بـ خـوینی مهـزلومان
پهنجهـی شمـشالت رهنـگو خـهـناده

وینیهکی شیرینی جوان و ناسک و دلگیر ههیه، شاعیر رووی قسهی له یارهکهیهتی و
پیی دهلی:

بۆ نهوهی خوینی بهناحق رزاوی من و خهنگی زۆرلیکراوی دیکهش، بزهوتی و شوین
بزر بیټ، (پایهمال بیټ) واته بخڕیته ژیر پی، نهوا تۆ بۆ شارندنهوهی نهو خوین
رشتنانه، پهنجهی شوش و باریکت له رهنگو خهنه بگره، تا خهک لییان بشیوی و
وانهزانن که دهست و پهنجته بهخوینی رزاوی ئیمهمانانهوه سووره.

- له پارچهکهدا پهی به هیچ وشهیهکی ناسازگارو نامۆ، یا ههر جۆره زاراوهسازی و
وشه داتاشراڤک نابدریټ.

ج. ئاستی رسته و ریزمان:

شاعیر پهناوی بۆ رستهی کورت و ساده بردووه ههندی جار له یهک نیوه دیردا رستهکه
تهواو دهبیټ:

- عهنبهری زولفت بهدهم سهباهه.

- به جامی دیدی جهمشیدی جهمه.

- له عیشقت مردم.

ههندی رسته نیوه دیری دووهمیش دهگریته خۆی:

- له دووری بالات شهو ههتا سههر، کارم گریانه، پيشهم فهریاده.

هیچ رستهیهک بۆ تهواو بوونی و تاکهکی له دیریکهوه نهپهڕپهوهتهوه بۆ دیریککی تر،
واتا یهکیټی واتایی بهیت له غهزهلهکهدا پارێزراوه.
شیومزار:

موکریانای وهکو شیومزاریکی ناوچهیی دیالیکتی کرمانجی خواروو، تارادهیهکی زۆر
خاوین و پاراوو پهتییه، واته له تهئسیراتی زمانهکانی عهرمبی و فارسی و تورکی به

دوور بووه، رمنگه نهووش بۇ سروشتو هه لگه وتی جیوگرافیا یی ناوچه که بگه ریته وه، بهو هوپهی له مهرکه زی تهئسیر و دسه لاتی ههر سی قه واره ی ناوچه که:

۱. دهولته ی عهره بیی ئیسلامی له به غدا.
۲. دهولته ی سهفه وی له ئیسه فه هان و تاران .
۳. دهولته ی عوسمانی له نهسته مبول.

دوورو لاتهریک هه لگه وتوووه، بۆیه نهو شیومزاره وشهی بیگانه ی زور کهم په ریوته وه ناو. ژیا نی شارنشینو و شارستانیش هه میسه وشه و زاروه ی نوئو تازه بابته دینیتته بهرهم، بهگوپره ی پیویست و وهکو وهلام دانه وهیه که بۇ نهو جوره ژیا نه. ناوچه دیهاتییه کان دیسانه وه تارادیهیه که لهه جوره کاریگریه بهدوور دهن، بۆیه له کو مه لگای کشتوکالیدا زاری ناخوتنی شارو دیهاتیش جیاوازی ده بیت.

بهگوپره ی بیرو پای شارمزیانی ناوچه که شیوه ناخوتنی دیهات و ناوچهکانی نیوان سی گو شه ی (سهردهشت - بۆکان - میانداو) که (ناوچهکانی لاجان و چۆمی مهجید خان و شاروپران و دیهاتی دهوروبهری میانداو دهگریته وه) له هه موو به شهکانی دیکه ی خاکی موکریان رهوان و پاروتره. له پی شهکی دیوانی سهیف دا نامازه بۇ نهوه کراوه که شاعیر ژیا نی له لادیدا بهسهر بردوووه خهریکی کشتوکال و نازه لداری بوووه گونده که ی، (گوپگجه ی - که له دهوروبهری میانداو هه لگه وتوووه)، (به باغو مه زراو می شه و چنارستان و بهندو ناش و خانووبهری خو شو و دلگیر رازاندبوووه بههه شتیکی شاعیرانه ی بۇ خو ی پیکه ی نا بوو. ههروه ها هه لبهستهکانی که به زبانی دیهاتی ناوچه ی محالی مهجیدخان بۇ عهزیز ناغا نووسیون، نهوجار زیانی راستی خو ی دمس دهکهوئ، واته زبانی گرمانجه تی یا دیهاتی، نهویش نهو زبانه شیرین و ناسکه ی که له ناوچه ی بۆکان و دهوروبهری میانداو په ره ی گرتوه). (26)

له سه رهجه می (27) پارچه شیعی کورت و دریزی دیوانه کهیدا، که بریتییه له (572) دیر، سهیف له سییهکی شیعرهکانی (که له سی پارچه ی دریزی 196 دیری پیکهاتوووه)، په پیرهوی لهو شیومزاره گرمانجیه ساده رهوان و په تییه کردوووه. له شوپنهکانی دیکه که به ناراسته ی په پیرهوی له تانۆپوی شیعی عهرووزو کلاسیکی رویشتوووه، زور لهم زمان و شیومزاره دوور نهکه وتوته وه. بۆیه دهکری نه مه وهکو خاصیهت و نه دگاری شیوازو شیومزاری بهرهمی شیعی سهیفی قازی حسابی بۇ بکریت.

تازەکردنەوی زمان وەك بنەمایەك لە سیماکانی نوێگەری لە شیعری کوردیدا بەند بوو بە پەرەگرتنی بزوو تنەوێ رۆمانتیکێ لە ئەدەبی کوردیدا، کە ئەویش بە لاساییکردنەوی ئەدەبی تورکی - عوسمانی لە ساڵانی ۲۰- ۳۰ی سەدەی بیستەمەو دەستی پێکردوو. دکتۆر خەزەندار سەبارت بە مەسەلەکانی فەرەنگو زمانی شیعری شەوقی بیروپراگانی بەم شیوەیە چڕکردۆتەو: (شیعری (شەوقی) رەنگدانەوێ فەرەنگی زمانی شیعری ناوچەیی موکریان و بزوو تنەوێ شیعری نوێی عوسمانی بوو،... هەندێ لە شیعری مستەفا شەوقی وەك لاسایی شیعری عوسمانی دەکەونە بەرچاو، ئەوێ شاعیرانی ماوێ هەردوو جەنگی گیتی سەدەی بیستەم لە کوردستانی باشوور، نوری شیخ سالح و عەبدوللا گۆران ناویان نابوو "شیعری لاسایی عوسمانی" (27).

ئەگەر سەرەتا قسە لە شیوازو زمانە شیعرییە گشتییەکە شاعیر بکەین و مەسەلە شێوەزارە موکرییە روون و ئاشکراکە بێخەینە دواو، ئەوا بەو گۆڕەییە کە لە رەخنە شیعری کوردی لای ئێمە باوو باسی لێکراو، شەوقیش لە ریزی ئەو شاعیرانەیە کە پەڕپەری لەو زمانە شیعرییە تازمیە کردوو، کە بە (زمانی کوردی عوسمانی) ناسراو و لە ژێر کاریگەری و تەئسیری رۆمانتیکە تورکەکان داو، (28) پێش بوو لە وشەو زاراوەی تورکی و عەرەبی و فارسی، کە زمانی باوی شیعری تورکی عوسمانی خۆی بوو. بە نموونە یەکێکی وەك عەبدولحەق حامید کە یەکێک لە پێشەنگەکانی ئەدەبی رۆمانتیکێ تورکە، کاریگەری بەرچاوی بەسەر شیعرو بەرهەمی شەوقیدا هەبوو، وەك ئەوێ بەسەر شاعیرانی تازەکەرەوێ وەكو شیخ نوری و گۆرانی دا هەبوو. (29)

(27) میژووی ئەدەبی کوردی، ب: ۱۵۵.

(28) ئەدەبیاتی نوێی کوردی: ۴۴.

(29) بڕوانە:

- توفیق فیکرەت و شاعیرە نوێخوازەکانی کورد: ۱۲- ۶۶.

لە راستیدا لەگەڵ جیاوازی زمانیش، هەندێ لە سەردێرو ناوێشانەکانی شیعری شەوقی، وەكو (جەوانان، حەسبوحال دەرمان، تەرانیی و تەن،...) بێجگە لە وشەو زاراوەکانی تێکستەکان ئەوا لە بەرهەمی (عەبدالحق حامید) دا ئەم شاعیرە دا دەدۆزێتەو، رەنگبێ تۆزێنەوێ ورد گەلی لایەنی دیکە ئەم لێکچوونانە بەدیار بخت.

له راستیدا له گهڼ جياوازی زمان و شياوای داپشتندا، دمتواندری ریزمیه کی زور له کهرسته و موفردهاتی شیعری نه و ریبازگهیه (مه بهست رومانتيکيه تي تورکيه) له وانهش فهره نگی زمان و موفردهاتی شیعری عبدالحق حامید، له دوو توپی شیعره کانی شه و قیدا بناسرینه وه یا به سر بکړینه وه. هر بؤ نمونه سهر دپیری بهرهمه کانی له وینه ی: (جه وانان، چه سبو حال ده گهل وتهن، تهرانیه وتهن...) له ژیر کاریگه ری بهرهمه کانی نه و شاعیر هدا داپژراون. جگه له ودهش رومانتيك و هکو ریبازیکی فیکری و فله سه فی خاوه نی کومه لیک چه مک و جیهان بینیه کی تایبه تی نه ده بییه، که له زمان و شياوو ته عبراتی په پره و کارانی نه و قوتابخانه یه رنگی داوخته وه، وهک نه وه ی باری خه م و مهینه تی و چه سرته هه میسه دهر وون و ناخی شاعیری داگیر کردو وه، سروشتی ولات و به هاری رازوه به گول و لاله ی رنگین هه میسه په رده یه کی له خه م و ماته می پو شیه. شاعیر هه میسه له چه سرته یارو دلدار ی جه فاکاردا رهنج دمکیشی و به ده ست به دبه ختی و نه هاهمه تییه کانی زیانه وه دمه لیته وه. هر بویه رو خساری شیعو بهرهمه کانی شاعیر نه م شياوو بهرگه رومانتيکيه سؤز اوییه ی پو شیه.

— خه ملیوه له سر قه بری جه وانان گول و لاله
یا سووری خوینه که بلایی رنگه کی ناله
پیش تابشی خورشیدی فلهک و هفتی به هاران
وهک چاو له فرمی سکی منه، قه ترمی ژاله
نه ی بادی سه با هه سته گوزمرکه به وته نه ندا
په خشان بکه سر نه رزی وتهن بونی گولاله

ب. ش: ۲۰*

— بؤ چ دمه لیتنی، له سر لیوت له بؤ چ بار که و تو وه
له شکر ی زولفت که خاوو کاله بؤ چ رووی گرتو وه
ناهی تو وهک بای سمووم، هاتو قه لای دادپیم
نه ی فلهک گرپه ت که نه و جاره بؤ وات کردو وه
چه نده مه حبوبیه له سر نه ندای سهر و ت جلکی رهش تو به
فرمی سکی خوین نه و رنگه رووت بؤ شوشته

ب. ش: ۲۱.

* به شیک له بهرهمه کانی دکتور مستمفا شوقي قازی زاده، نه حمده ی شهر یفی، مهاباد، ۱۳۸۴.

— بەبى تۇ عالمى دۇ غەرقى دەرياي يەنسۇ حىرمانە
تەماشاکە شەپۇل ئەورۇ چىلۇن سەر پۇزى چاوانە
عەجەب تۇقان دەرە حىسى شەبايم ھەلدەچى دایم
لە قەلبى پەر خروۇش ئەسرىنى چاوم لەلى روممانە
دە ئافاقى ئەمەل ئەورۇ سەرەبە دەسلە تۇ دوورە
لە بۇيە ھەلسەفەى ژىنى لە بۇ من بۇتە ئەفسانە

ب.ش: ۲۷.

ھەندىك وشەو زاراۋە تەعبىراتى شاعىرانە ھەن كە لە شىۋەى ئىدىيەم ياخود
موتىفىكى* ئەدەبى لە بەرھەمەكانى شەۋقىدا زۇر دووبارە بوونەتەۋە. بۇ ئەمۋنە بۇ
دەربىنى ھەستى خۇشەۋىستى بۇ نىشتىمانەكەى (كوردستان) و شارەكەى (سابلاغ)،
ئەم مۇتىفانە ۋەكو تايىبەتەندىيەكى شىۋازو تەعبىر بەدى دەكرىت:

— لەبەر مائى دەسەى مولكى بابىت دەنگى سەمتوورى.
— بەبى تۇ كەلھورۇ سۇران و موكرى و مولكى بابان زار.
— ئەى بادى سەبا ھەستە گوزەركە بە ۋەتەن دا
پەخشان بىكە سەر نەرزى ۋەتەن بۇنى گولائە
— شەۋقى ۋەرە لەو غوربەتە مائىل بە ۋەتەن بە
بى خاكى ۋەتەن، عىزەتى تۇ مەحزى خەيائە
— لە ھەسرەت دەردى كۆنە مولكى بابىيان ھاتنە چالاكى
كە بىرژىنن لەسەر خاكى ۋەتەن خوئىيان بەسەر پاكى
— ۋەتەن ئەى مولكى باپىرم، لە بۇ چ ئەورۇكە روخاۋى.
— ولاتو شارى مە خۇشە، بەلا ھەيۋە كە ۋىرانە.
— بە نوورى حوبى مەۋتەن دلفرووزە ھاتە رووناكى .
— كە ناۋى جۇگەلەى سابلاغى نەشئەى چاۋى مەخمۇورت
لە مىرگولەى سەھەندو كىۋى لاجانى بەفر بۇ عالمى بارى

*موتيف Motif بابىتىكە لەشىۋە تەعبىرىك كە لە بەرھەمە كەسىك يا لە جۇرىكى ئەدەبىي
(ۋەك شىعەر بە ئەمۋنە) يا لەسەردەمىك زۇر دووبارە دەپىتەۋە، ۋەك ئەۋەى (چاۋى كال، لىۋى
ئال) دوو مۇتىفى باۋن لە شىعرو گۇرانى كوردىدا.

بىروانە:

سېك شناسى شعر: ۳۴۷.

— ئەۋى مۈلۈكى قەدىمو مەۋتەنى ئەجدادى پېشۋوتە
 بە مەردى مەيروخىنە چۈن جەرىمى مۈلۈكى بابانە
 — لە مۈلۈكى كوردەگان ئەۋرۇ تەپو مۇھىندە پەيدابوو.
 — كە مۈلۈكى موكريانو شارى سابلاغ بى تۇ خاپوورە.
 — لە مۈلۈكى خۇشەۋىستى تۇ دەخوينى كوند سبەينان زوو.
 — لەنىو كوردان كەسىك مۈلۈكى نەبى، خۇ نۇكەرە بى شىك
 لەسەر خەلقى لەبەر مۈلۈكە، كە ئەمرى نىۋە مۇجرابوو
 — كە خاكى پاكى وى لانكە لە بۇ ئىسقانى بايرمان.

ھەروھە لەئاست دواكەوتوۋىي و ژېر دەستى ولاتەكەى ئەم تەعبىرانەى بەكاربردوۋە:
 مالى خاپوور، ويران، ئەنقازى مالىان، مەۋتەن رووخا بوو، خانە ويران، مالت چۆل و
 خاپوور. سەبارەت بە گەل و مىللەتەكەى خۇشى ئەم تەعبىرانە ھاتوون: مىرى
 كوردان، قەۋمى خۇش نىھاد، كوردى فەقىر، قەۋمى كوردى، دەمى ئەو كوردە كە لالە،
 زمانى كوردى، لەنىو كوردان..... ھەر بەم شىۋەيە كۆمەللىك مۇتىف و دارشتنى دىكە
 لە شىعەرەكاندا بەدى دەكرىن، كە لە شىۋەى نىزىك لە يەكتەر دووبارە بوۋنەتەۋە:
 — مەستى غرور، بەسەۋداى تۆۋە مەستم، مەست و مەسحوور، چونكە مەستى،
 بەدمەستى مەى بوو.

— لە تەئسىرى فسۋونى، دوو كۆلمى پېر فسۋونت، بە ئەفسون بەستى دەستانم، دلّت
 بەستم بە ئەفسون، بە ئەفسون بەستى قۇلت، لە تەئسىرى فسۋونى نەفەسى تۇ.
 — دايكى سەرشىن، دايكى مەحبوب، دايكى پېر، دايكى كوردان.
 — جەۋانان، فىكىرى جەۋانى، قەبرى جەۋانان، بەختى جەۋانىم، جەۋانانى ۋەتەن،
 شۆرى جەۋانى.

— دەسمالى جەرىر، چارشىۋى رەشت، چارشىۋو دەسمالى تۇ.
 — گول و لالە، گوللە، مېر گولان، مېرگوللە، بۆنى گوللە.
 بەرادەيەكى كەمترىش ئەم مۇتىفانە بەدى دەكرىن:

— نەشئە، شەۋقى ھەيات، عىلم و مەعرىفەت، جەھل و غەفلەت، غوربەت، رۇژى
 تابان، بولبولى شەيدا، بەندى يەخسىرى، ئەمەل، ئومىد، عالەم، زولفى خاۋ، زولفى
 كال... تاد. شەۋقى لە مەيدانى زاراۋەسازى شىۋازدا بە زۆرى پەناى بۇ پېكھاتەى
 شىۋازى ديارخەرو ديارخراۋ (سەفەو مەۋسوف) بردوۋە، كەم دېرە شىعەرى شاعىر
 بەدى دەكەين كە يەككەى يا زياتر لەم پېكھاتەنى تىادا نەبىت، لە وئەنى ئەم

نموونانه:رۆژی تابان، میڤی کوردان، بولبولی شهیدا، بای وهعده، چرای عهزم، چاوی مهخموور، چاوی بی نوور، قههری ههلهک، جهوری رهقیب، ستهمی دۆست، ناسیهیی پرشکهن، بهدمهستی مهی، کاکۆلی رهش ڤهنگ، بای سمووم، فرمیسکی خوینین، قامهت مامهشی، قهلبی زار، شۆڤی جهوانی، کابووسی جههل، شههدی شیرین، جهبین مینای زیو، گهردن هوما، شهدهشل، چاو بهکل، عاله می دل، قهلبی پر خرۆش، زولفی کال، زولفی خاو، تاریکی وجود، ئوفوولی ئه رغهوانی رۆژ، یادگاری قههیدیم، فاته چاو جوان، شهوگاری تهنهایی، نهباتی قهندی لیو، قهلبی مهجروح، قهلبی خوینین، زولفی سیاه، سینهی ساف، زنجیری زولم، دهستی پر زۆرت، ماهی تابان، برۆی کهج، توفلی گریان، چاکی گریبان..... له ههندی شویندا ئه م پیکهاتانه شیوازی سیفهتی ویکچوون (سیفهتی تهشبیهی) وهردهگرن وهکو ئه م نموونانانی خوارهوه:

لهشکری زولف، بالای سهروی بوستان، زارت حوقهیی بلوور، ددانیت دوری ههوشاری، خال مشکی تاتاری، جهبین مینای زیو، گهردن هوما، روو سووره گوڤ، چاوی بادامی، لیوی لهعل، ئافاقی ئه مهل، شهکره زار، کانی دندان، تیری موژگان، قوبهیی سینه، ئاهوی خهتا، چاوی نیڤرگس، تابووری موژه، تیپی عاشق، کهمهندی زولف، تهلیسمی گهنجی حوسنی تۆ.....ههندی لهو زاراوو پیکهاتانه رهنکه سادو سواوو دووبارهکراو بن له شیعری کوردیداو، بو شاعیر هیچ هونهریکی تازهی لهشیوازی شیعری دا تیادا نهئواندوو وهک له گوتهوهی: بولبولی شهیدا، قههری ههلهک، بای سمووم، بای وهعده، چاوی مهخموور، کابووسی جههل، قهلبی مهجروح، زولفی سیاه، زنجیری زولم، ماهی تابان، برۆی کهج..... وهیا لهو سیفهته تهشبییهکانی وهکو: لهشکری زولف، لیوی لهعل، تیری موژگان، تابووری موژه.....

شاعیر له بواری زاراووسازی شیوازا ههندی وشهو تهعبیراتی جوان و تازهی بهکارهیناوه جا یا له فۆلکلۆرو ئاخاوتنی خۆمالی وهریگرتوون وهیا خۆی سازی کردوون و دایهیناون وهک له م وشهو زاروانه دا دهبیندرین: قامهت مامهشی، شهدهشل، چاو بهکل، روو سووره گوڤ، شهکرهزار، نیو بهندو بهرمووری یار، قهترهیی ژاله، کاکۆلی رهش ڤهنگ، بهختی جوانی، ههریمی عیشق، شۆڤی جهوانی، شۆڤی دل، چاوی بادامی، شهپۆل سه رپۆژی چاوانه، ئهسیری ڤهنگی بی ڤهنگیم، پیالهی چاوی نیڤرگس، ئوفوولی ئه رغهوانی، گیان سهختی، دایکی سهرشین، ههریمی مولگی بابان، کۆرپهیی دل، شهوگاری تهنهایی، نهباتی قهندی لیو، قهومی خوش نیهاد، مهلاحهت، تهپ و مژ، کێردی دوشمن، بهندی یهخسیری، گهرمه برین، مهردانهگی، تهوێلت بۆچی گرژه،

بازوو بهند، باوهشی تۆ بېشكهيه..... نه لېته شهوقى ناوړى له هونه رماكانى رهوانبېژى وهكو ليكچواندن و خواستن و خوازو به شهكانى ديكه داوخته وه، به لام زياتر په پرهوى له هونه رى ميتافورى نه وروپايى (واته ليكچواندنې وېنه) كردوو، بويه له شوينى خويدا ناماژدى پې دهكهن، له گهل نه ودى هه ندئ لايه نى هونه رى رهوانبېژى په يومندى پته وى به شيوازاناسيه وه هه يه. هه روها دمتواندرئ له ناستى رسته سايزدا هه ندئ لايه نى شيوازي شيعرى شهوقى به نموونه دهنيشان بكرئيت به م شيومه: (30)

۱- رستهى ناوى ۲- رستهى كارى (*)

۱/ - له ميړگولان دهخوينن بولبولى شهيدا.

- به هار هاتو نه شنهى باى ومعدديه.

- شهوقى ومړه له و غوربه ته مانيل به ومتهن به.

- چارشيوو دسمالى تۆ، شهرحه له بؤ تاريكه شهو.

- جه بين ميناي زيو، گهردن هوما، خال مشكى تاتارى.

- ومتهن نهى مولكى باپيرم.

رستهى ناوى به ريژميه كى زور له بهر هه ماکاندا دوو بار مېو ته وه، به پېچه وانه وه

رستهى كارى ريژهى زور كه مه.

۲/ - خه مليوه له سهر قهبرى جه وانان گول و لاله.

- ته ماشاكه شه پؤل نه وړو چلون سهر ريژى چاوانه.

- هيووتى كردوو هيكرو روحم هاتوته هيللانه.

- ته به سومكه ومدرخه موعجيزئ بؤ عالمى نه وړو.

- درابوو دامه نى پاكي، به هي جران قه لې سوتا بوو.

پاشو پيش خستن:

له زور شويندا شاعير په ناي بؤ پېشخستننى كار، يا ته واو كهر بردوو به مېه به ستى

سازدانى ناههنگو، سه لامه تى ته عبير و پيداويستى زمانى شيعر:

(30) تحليل النص الادبى: ۵۸.

(*) مېه به ست هاتنى وشه يه كى (ناو) يا (كار) ه له سهر متاي فرېزو رسته كاندا له سهر بنه مای

شيوازاناسى و سيمانتيكى، نه وهكو (رستهى ناوى و رستهى كارى) يه به گوږه رى بنياتى ريزمانى و

زمانه وانى.

- هه‌لستان، جه‌وانانی وه‌ته‌ن دیسان. (پیش‌خستنی کار)
- له‌ می‌رگۆلان ده‌خوینن بولبولی شه‌یدا. (پیش‌خستنی کار)
- په‌خشان بکه‌ سه‌ر نه‌رزی وه‌ته‌ن بو‌ی گۆل‌له‌. (پیش‌خستنی کار)
- به‌ ده‌سپ‌ره‌ بسپ‌ره‌ فرمی‌سکی شه‌وقی. (پیش‌خستنی ته‌واوکه‌ر)
- من له‌ عومرم مانگ ده‌نیو تاریکه‌ شه‌و، نه‌م بیستوو. (پاش‌خستنی کار)
- له‌ بو‌ چاوی به‌ فرمی‌سکی جه‌وانان، سورمه‌یه‌ خاکی. (پاش‌خستنی نیهاد)
- له‌ بنه‌ره‌تدا/ خاکی سورمه‌یه‌ له‌ بو‌ چاوی به‌ فرمی‌سکی جه‌وانان.
- به‌بی‌ تۆ عاله‌می دل‌ غه‌رقی ده‌ریای یه‌ئس و حیرمانه‌. (پیش‌خستنی جیناو)
- چرای فیکرم له‌و‌ی دایم، ده‌کاتن ئیقتیباسی نوور. (پیش‌خستنی کار)
- ته‌ماشای هه‌ر قه‌دی دارئ مه‌که‌، نه‌ورپۆ به‌گیان سه‌ختی. (پاش‌خستنی گری‌)
- له‌ بنه‌ره‌تدا/ نه‌ورپۆ به‌ گیان سه‌ختی، ته‌ماشای هه‌ر قه‌دی دارئ مه‌که‌.
- که‌بابه‌ جه‌رگی من بیبه‌. (پیش‌خستنی به‌رکار)
- بوتی مه‌خمووری چاوت، شه‌ققی کرد سه‌د تاق و کاشانه‌. (پیش‌خستنی کار)
- له‌ بنه‌ره‌تدا/ بوتی مه‌خمووری چاوت سه‌د تاق و کاشانه‌ی شه‌ق کرد.
- له‌ مو‌لکی خۆشه‌ویستی تۆ ده‌خوینی کوند سبه‌ینان زوو. (پیش‌خستنی گری‌)
- له‌ بنه‌ره‌تدا/ کوند سبه‌ینان زوو له‌ مو‌لکی خۆشه‌ویستی تۆ ده‌خوینی.
- ئه‌نجا به‌گو‌پ‌ره‌ی دابه‌شبوونی رسته‌ی زمانی کوردی بو‌ رسته‌ی (خه‌به‌ری: ساده‌، جه‌خت) هه‌روه‌ها رسته‌ی (ئینشائی: داخوازی، نه‌ری، پ‌رس، بانگ کردن، تکا، مه‌رج، سه‌رسورمان، ستایش و سه‌رزنه‌شت)، به‌کورتی هه‌ندی‌ نموونه‌ ده‌خه‌ینه‌پ‌روو:

(رسته‌ی خه‌به‌ری ساده‌)

— ول‌ات و شاری مه‌خۆشه‌، به‌لا حه‌یفه‌ که‌ و‌پ‌رانه‌
له‌ بو‌ چاوی به‌ فرمی‌سکی جه‌وانان سورمه‌یه‌ خاکی.
(جه‌خت)

— به‌ئ‌ئ شه‌وقی که‌ کورده‌، چاو به‌ خو‌پ‌نه‌، قه‌ت هه‌دانادا
به‌ خو‌پ‌نی چاو‌ه‌کانم سوور بووه‌ چاکی گریبانم

(مه‌رج)

— نه‌گه‌ر چی تۆ له‌ قه‌ومی خۆش نیهادی پاکی بی‌ باکی
به‌لام جانم له‌ ماله‌نگۆیه‌ وا چه‌ند ساله‌ میهمانه‌

— شهوقی و مره لهو غوربه ته مائیل به و متهن به
بی خاکی و متهن، عزیزمتی تو مه حزی و مباله
(نه ری)

— نه وی مولکی قه دیدیم و مه و متهنی نه جدادی پيشووته
به مهردی مه پرؤخینه چون حه ریمی مولکی بابانه
(پرس)

— بۆچ دهنالینى، له سهر لیوت له بۆچ بارکه و تووه؟
له شکری زولفت که خاوو کاله بۆچ رووی گرتووه؟
(تکا)

— بلا تیرناو ببی بهو خوینه سووره گول له میرگو لان
به شوعله نووری نومیدیان و متهن با بیته رووناکی
(سهر سورمان)

— به له نجه و لاره گهت وا دیاره نه شنهى تو له کوردانه
وه نیلا، چون دهبیتن پیسکه وه زولم و وفاداری!
(سهر زه نشت)

— له ته نسیری فیسوونی رۆزی تابان عالمی شۆری
مه گهر تو چاوه کانم میری کوردان هیشتا مه خمووری
(ستایش)

— رهنگی تو خو زهرده، زولفت کاله، قامهت مامهشی
یا له نیو پایته ختی رۆمی سوپسنه و بشکو و تووه

رهنگداندهوی شیومزاری موکری له شیعی شهوقی

شهوقی خوی موکریانی بووه و ته مهنی جیحیلی له سابلاغ بهری کردووه، له پاشان له
ریگه نهسته مبوله وه دهجیته نه وروپا (ئالمان) و نزیکه سی سالتیک (۱۹۱۳-۱۹۱۶)
له وی خویندکاری رشتهی پزشکی دهی، بههوی بارودوخی هه لگیسانی شهری
گه و ره وه، ناتوانی درێژه به خویندن بدات، بویه دهگه پرېته وه نهسته مبول و له وی
خویندن ته واده کات و بهیه کجاری له وی دهگیر سیته وه تا کۆچی دواپی دهکات. له گه ل

ئەۋەى شاعىر لە تەمەنىكى زوودا موكرىيان بەجىدەھىللى، بەشى زۆرى تەمەنىشى لە ئەستەمبۇل بەسەر دەبات و ژيان و گوزەران و خىزانىكى ئەرستۆكراتيانە پىكەۋە دەنىت، بەلام شىعرو بەرھەم و زمان و شىۋوزو ئىحساساتى كوردانەى موكرىيانى ھەر دەمىنىتەۋە. خەللى موكرىيان و سابلاغ و شۆپنەۋارو يادگارەكانى ھەمىشە بە زىندوۋىي لە يادموورىدا دەژىن و لە شىعەرەكانىدا سەردەكەن. لە ئارايىشكردن و رازاندنەۋەى ھۆنراۋەكانىشىدا پەنا بۇ شىۋەزارو ئاخاۋتنى زىندوۋى مەلئەندەكەى دەبات و ۋىنەى شاعىرى جوان و دلگىريان لى پىك دەھىنى، كە لەم تەعبىرانەدا بەدىار دەكەۋىت:

لەناز بالنجى خەو، دەنگى زەنگۇل، چلۇن سەبرى دەكەى، نىۋبەندو بەرموورى، ئەۋىستا لە بىخەى رۇژھەلاتى، دەژىننى خەقى خۇت سابىت بىكە، بەدەستەرە بستەرە، خەۋى مە، ئەتۇ دەستە شكاۋى، بەو كاكوۋلى رەش پەنگە، بۇ چ دەنالىننى لەسەر لىۋت لە بۇ چ باركەۋتوۋە، قامەت مامەشى، چارشىۋو دەسمالى تۇ، بەلاى لايەى دلىم، ھەلستاۋن جەۋانانى ۋەتەن، دە دل عەزم و لەسەر شۇرى جەۋانى، بۇ چ دەبەرناكەى، مىرگى شىن، ۋلات و شارى مە خۇشە بەلا خەيفە كە ۋىرانە، جاۋەبالى ۋى، دەپىشدا شەۋقى ۋىستاۋە، ئەحوالى دلى خۇم، غەفلەت و بەس بى، دە ئافاقى ئەمەل، دەسىجنى تەبەى جوانان، خۇش بىن، بەلام جانم لە مائەنگۇيە مېھمانە، ۋەدەرخە، شەكرەزار، ئەتۋى نىۋنا، دەفكرى شار، مەگەر مەردانەگىت ۋابوو، لەنىو كوردان، ھەتاكو فرسەت و ماۋە، لەپىشا پىشى، تىپى عاشق، قەت ھەدانادا.... ھەروەھا لە چەند شۆپندا نامازە بۇ ناۋچەكانى موكرىيان دەكات ۋەكو:

دورى ھەۋشار، ناۋى جۇگەلەى سابلاغ، لە مىرگۇلەى سەھەندو كىۋى لاجانى، مولكى موكرىيانى، شارى سابلاغ، كانى قولقۇلاغۇ... لە شۆپنىكدا نامازە بۇ (بەندى برايمۇك) دەكات كە بەيتو داستانىكى شىعەرى ئەدەبى مىللى بەناۋبانگە لەناۋچەى موكرىيان.

وینهی شیعی:

له رهخنه نویدا گرنگی زوری بیده درئو وهکو یه کیک له بیکهاته سه رهکیه کانی بنیاتی شیعر سهیر دهکریت، له رهخنه کوندا (وینهی نه دهبی) له بهرام بهر خه یالگردن و نه ندیشه دهو ستیت که ره گه زیکی بنه پرتی شیعره. (31) ته نانهت له لای زانیانی (زانستی مهنتیق) ی دهوری نیسلامی شیعر وهکو (کلام مخیل) پیناسه کراوه و پرۆسهی (خه یالگردن: وینه کیشان) به بنیاتی شیعر دهستنی شانکراوه. (32) نه و کردهوی خه یالگردن ریگا له بهر دهردم شاعیردا دهکاته وه که نه و اتاو گوزارانهی مه به ستیه تی له بهر گیکی رازاوه و دلگیردا بهر جهسته بکات و بیانخاته روو، به مه وینهی شیعریی دروست ده بیت. وینهی هونه ری وهکو له لایهن (سی دی لويس) وه نیشان دراوه (وینهیه که به وشه، له ریگهی وه سفو خوازه و لیکچوونه وه پیک دهیندریت و بهر پی ته عبیریک یا رسته یه کی نارایشته کراوه وه ناراسته دهکریت). (33) بهم پییه دهر برین و وینه، یاخود شیوازو وینه وهکو دوو ره گه زی رو خسار له گه ل ناوهر پوکدا یه که ده گرنه وه و تیکه لاو ده بن و یه کیتی ئورگانیکی به ره مهی شیعی پیکه دهینن، به مه وینهی شیعی (ده بیت ته بنه مایه کی گرنگ له و بنه ما هونه ریانهی که پرۆسهی داهینانی شیعیریان پی کامل ده بیت). (34) ده توانین به شیوه یه کی گشتی دوو جوړ وینهی شیعی دهستنی شان بکهین.

یه که م: وینهی وه سفی، که له ریگای وشه و دهر برینی راسته وخووه نه انجام ده دریت. دوووم: وینهی رهوانبیزی که له ریگهی هونه رمانی رهوانبیزی وه دپته به ره م.

وینهی شیعی له بهر مهی مه لا ماری کۆکه ییدا:

مه لا ماری به و پییهی له بهر مه مه کانیدا په پرهوی له زور لایه نی یاساو نه ریته کانی شیعی کلاسیکی کوردی کردو ته وه به تایبته له باری زمان و شیوازو فوژمی

(31) النقد الادبي الحديث: ۲۸۳.

(32) صور خیال در شعر فارسی: ۲۸.

(33) وینهی شیعی له ریبازی رۆمانسی کوردیدا: ۳۳.

(34) دیلان و تافیکردنهوی شیعی: ۲۸.

گشتییەو، بۆیە بەرھەمەگانی لەباری جوانی ناسییەو، لەسەر بنەماگانی ھونەری رەوانبێژی دامەزراون. لە بەرھەمەکانیدا وێنەی رەوانبێژی بەگوێرەی لێکەکانی وەک: (لێکچواندن، خوازەو خواستن و درکە)، لەپاڵ وێنەی وەسفیدا بەدی دەکریڤ. لێرەو تیشکێک دەخەییەنە سەر جۆرەگانی وێنەی رەوانبێژی و رەنگدانەوێ لە شیعری کۆکەیییدا.

۱. لێکچواندن/ بەشیکی بنچینەییە لە بەشەگانی رەوانبێژی، شاعیر تیا دا شتێک دەچووینی بە شتێکی تر بۆ ئەوێ سیفەتێک لە شتە لێچوووەکە زەقتر و درەوشاوتر نیشان بدات. کە بیّت (لێکچواندن، بەستن و پەیداکردنی وێکچوونیکە لەنیوان دوو شتدا بەرپێ ھاوبەش بوونیان لە یەک سیفەتا یا زیاتر).⁽³⁵⁾

لێکچواندن لەسەر چوار بنەما دەووستیّت (لێچوو، لەوچوو، ئەوزار، لێکچوون) بۆ ئەوێ پرۆسەێ لێکچواندن تەواو بیّت لانی کەم پێویست بە بوونی ھەردوو بنەمای (لێچوو – لەوچوو) دەکات، کە دوو کۆلەکەێ بنەرەتی لێکچواندنە.

لێکچواندن لەبەرھەمی مەلا مەرفدا پانتاییەکی فراوانی گرتۆتەووە بەپێی سەرئەجی ئیمە لە ھەموو بەشیکی دیکە زیاترە، ھەرودھا جۆری لێکچواندنەکانیش جۆراو جۆرن بە گوێرەێ ھاتنی ژمارەێ بنەماکان دەگۆرێڤ. لێرەدا چەند نمونەییەک لە جۆرە جیاوازمەگانی لێکچواندن لە شیعری کۆکەیییدا پیشان دەدەین:

— بۆ گولی رووی تۆ وەکو بولبول لە نالینە دڵم
تا نەفەر مووی، چۆن حقوқи نادەمی؟ لیم عاجزە

دیوان: ل ۱۳

بنەماکان:

لێچوو: دلی شاعیر لەوچوو: بولبول ئەوزار: وەکو
رووی لێکچوون: نالین

جۆری لێکچواندنەکە: درێژەێ بەرەللایە، بەو گوێرەییە کە ھەر چوار رەگەزەکە (بنەماکان) ی بە ئاشکرا تیا دا ھاتوو. ⁽³⁶⁾

(35) رەوانبێژی لە ئەدەبی کوردی: ۲۲.

(36) سەرچاوەێ پێشوو: ۳۶.

– که شيعرت وەك سەدەف فەرزەن ھەموو پەربەندەى دور
لەلای ئەشخاسى وشك و بئى تەبىئەت ئاسن و سەنگە

لەوچوو/ شيعرى شاعير لەوچوو/ سەدەف
ئەوزار/ وەك لێكچوون/ پەربەندەى دور
جۆرى لێكچواندن/ درێژەى بەرەللا، ديسان لەنێوان (شيعر) و (ئاسن و سەنگە)
لێكچواندن رەوان ھەيە.

– كەسێ غەواسى بەحرى عەيلم و عەقل و فەزل و جەوھەر بئى
دەبئى سەينەى سەفینەى عەزمى وەك سەدى سەكەندەر بئى
لەوچوو: سەينەى سەفینەى عەزم
سەكەندەر

ئەوزار/ وەك لێكچوون/ (نەھاتوو، ئەلبەتە مەبەستى
ئەوھەيە كە لە قائىمى و سەختى وەك يەك بن).
جۆرى لێكچواندنەكە: قولەيە، بەو پێيەى يەكێك لە بنەماكانى لێكچواندنەكە
نەھاتوو كە ئەويش (لێكچوونە).⁽³⁷⁾

– ھەتا كەى كۆنچى تەنھايى، وەرە زاھىد تماشاكە
كە خەيمەى شاى شەكەر لێوان، چ قەسرو بارەگا پێگە

د: ل ٢٥

لەوچوو/ خەيمەى شاى شەكەر لێوان لەوچوو/ قەسرو بارەگا
ئەوزار/ (نەھاتوو) لێكچوون/ (نەھاتوو)
جۆرى لێكچواندنەكە: لێكچواندن رەوانە. رەوان ئەو جۆرەيە كە تەنھا دوو بنەما
سەرەكەيەكە، واتا (لەوچوو – لەوچوو) تيا ھاتبێت. كە ئەمەش بەرزترين جۆرى
لێكچواندنە.

– مۆتەوھل زولفى تۆ بوو، فەسل و وەسل لى تماشاكرد
مۆعەممايێكە لايمەنھەل و، زنجيرى بەلايێكە

د: ل ٢٦

لەوچوو/ كتيبي (الگول) – دوورو درێژ لەوچوو/ زولفى يار

(37) سەرچاوەى پێشوو: ٢٥.

لېكچوون/ ھەبوونى (ھەسلو وەسل) لە ھەردوولا - ئالۆزى ئەفسانەيى لە ھەردووكيان.

— ئىشارەى كەردە لامى زولفى، ئەلفى قامەتى، يەعنى
جەوابى قەدى دالى تو، قەقەت لامەل قەلايىكە

د: ل ۲۵

لېچوو/ زولفى يار - قامەتى يار - قەدى يار
لەوچوو/ ھەرفى (ل) - ھەرفى (ا) - ھەرفى (د)
لێردا چەند شتىكى ھەلېزاردووھە بە چەند شتىكى ترى چواندووھە. لېكچواندەكان
سەربەخۆن و بە يەكترەوھە نەبەستراون: (زولف - ل)، (قامەت - ا)، (قەد - د). جۆرى
لېكچواندەكە: بڵاوە. بڵاويش ئەومىيە كۆمەللىك لېكچواندن بەدواى يەكترىدا بىن لە
دېرە شيعرىكدا. (38)

— لېكچواندنى وێنە/ لەم جۆريان شاعير وێنەيەك دروست دەكات كە لە چەند رەگەز
پىك ھاتبىت و رەگەزەكان تىكھالابن و تابلوپەكيان (وێنەكيان) لى بەرھەم ھاتبىت.
ئەنجا ئەم وێنەيە بە وێنەيەكى ھاوشىوھى دەجوویندريت. وەكو ئەم دوو نموونەيەى
لاى كۆكەيى:

• شەونم كە لەسەر رووى وەرمقى گۆل دەمرەوشى
عەينەن وەكو قەترەى عەرمقى روومەتى يارە

د: ل ۲۶

لېچوو / وێنەى يەكەم : دلۆپى شەونمە كاتىك لەسەر رووى پەرەى گۆل
دەدرەوشىتەوھە
ئەوزار/ عەينەن

لەوچوو/ وێنەى دووھەم: قەترەى عەرەق كاتىك لەسەر روومەتى يار بەدياردەكەوېت.
جۆرى لېكچواندەكە لێردەدا، ئاوەزور كراوەتەوھە، شاعير جېگۆركىيى بە لېچوو—
لەوچوو كەردووھە مەبەستىيەتى جوانى و دلگىرى وێنەى دووھەم (قەترەى عەرمقى سەر
روومەتى يار) بەتەين و تەوزم تر نیشان بدات.

• لە گۆشەى پەنجەرەى شيشەى لەتيفو قەسرى كافورى
نمايشيان دەدا خانم وەكو حورى و پەريزادە

لېچوو/ وېنەي يەكەم : خانمانى مهابادى وختىك له گۆشەي پەنجەرەي شووشە بهندى جوانى قەسرو باڭەخانە سېو سۆڭەگاندا بەديار دەكەوتن.
لهوچوو/ وېنەي دووهم: له وېنەي دەرکەوتنى حۆرى و پەريزادبوون كە لەناو ئەو
فەزا سېو سافەدا وەدەرەكەوت.

شاعير له پېناوى دەرپرېن و رازاندنەوى بىرو سۆزو ھەست و نەستەگانى پەناي
و مېرھەبەنەوى جۆرمەگاني تری وېنەي رەوانبېزى بردوو، له نموونەي خوازەو
خواستن و دركە،* بەلام رادەو رێژەي ئەو جۆرە وېنانە له بەرھەمەگاني مەلا مەرفەدا
له لێکچواندن كەمتر وەبەرچاو دەكەوێت.

خوازە/ بریتییە لەوێ وشەيەك بۆ مانای دروستی خوێ بەکار نەبرئ بەلگەو بۆ
مانایەکی تر بخوازی و مەبەستێکی تر بگەيەنئ.⁽³⁹⁾ نموونەي خوازە له شیعري
كۆكەيي:

من لەلام وایە كەنەیدیو له مەكتەب حەرفی لا
بۆ یە كەس نەي بیستوو لهو سەیدە ئیلا نەعم

د: ٦١

(مەكتەب) خوازەيەو مەبەست لێی (كتیبي مەكتەب)ە، كە تیادا فیتری (لارژدی) یان
(نەعم-چاوتیتری) دەبن. پەيوەندی (كتیب و فیربوون) لەگەڤ (مەكتەب) لەسەر
بنەمای شوینی (الحلیه) دامەزراوە.⁽⁴⁰⁾

• ھەرموو وەرە مەجلیسی تەرحیم و رحەمەتە

رۆژی وەفاتی مەسجید و میحراب و مینبەرە

* لێرمەدا بە پێویستی نازانین درێژ دادری بکەین له راشەو پێناسە کردنی ئەم ھونەرانە،
خوێنەری بلیمەت بەمەبەستی تێگەشتنی زیاتر لەم ھونەرانە دەتوانیئ بۆ ھەر یەكێك له
کتیب و سەرچاومەگانی رەوانبېزى كوردی بگەرێتەو له نموونەي :

١. رەوانبېزى له ئەدەبی كوردی، ٢ بەرگ، د. عەزیز گەردی.

٢. خۆشخوانی، مامۆستا علاوالدین سجادى.

٣. زانستی ئاوەلواتا، د. كامەل حەسەن بەسیر

(39) رەوانبېزى له ئەدەبی كوردی، ب: ٦٧.

(40) زانستی ئاوەلواتا، ٩٧.

(وفاتى مەسجىدو مىحرابو مىنبەر) بۇ ماناى دروستى خۇي بەكار نەھاتوۋە، بەلگۈ
ۋەكۈ خوازە بەكارھاتوۋە بۇ لەناۋچوون و لە بېرەۋكەۋتنى شوپنەۋارو رېۋرەسمەكانى
ئاينى ئىسلام.

خواستن / ناونانى شتىكە بەناۋى شتىكى ترەۋە ئەگەر جىگەى گرتەۋە. خواستن
لەسەر يەك بىنەما دەۋەستى ئەۋىش (لەۋچوو يا لى خواستراۋ)ە، ياخود (لېچوو يا بۇ
خواستراۋ)ە. (41)

- بۇ خەراباتو كلىسا، مەسجىدو دەيرو كەنشيت

دەم رېنىنى نەم سەگە، سەد گورگە راوم پېدەكا

عيففەتو عىسمەت كە بارى كردوۋە، نەم كافرە

ھەر شەۋى داۋى كچىكى كەس نە گاۋم لى دەكا

ھەردوۋ دەرېپىنى (نەم سەگە)و (نەم كافرە) خواستراۋن لە بىرىتى بەكارھىنانى
(نەفسى بەد) بەكارھاتوون.

- ئەۋىستاش گەر نەنېرى جوببە شىنى كەللە مەخروتى

لە خزمەت ھەزرىتى سەدرى لەگەن دوو مورغەكى كونجى

د: ۵۸.

جوببەشىنى كەللە مەخروتى: بۇ كەللە ھەند خواستراۋە، ھەزرىتى سەدرى: بۇ بىرنجى
سەدرى.

درکە: ئەۋىيە كە راستەۋراست ناۋى شتىك نەبەى بەلگۈ بچى ناۋى شتىكى تر بېبەى
كە پەيوەندى بە ھى يەكەمەۋە ھەبىت تاكو خوپنەر يا گوپگر لە ماناى باسكراۋەۋە
بۇ ماناى مەبەست بچىتو پەيوەندى نيۋانىان (لازم مەلۇم) دەبىت.

دەققەيەكەش يەك لەشخاسى ئەدىب و موحتەرەم

ئىدەئى يەگ گەۋھەرى كون ناكراۋم لى دەكا

د: ۲۵

گەۋھەرى كون ناكراۋ دركەيە، ھىمايە بۇ شىعرى تازەى شاعىر، واتە شىعەرېك ھىشتا
خەلگ نەيدىبىۋ تازە كوورە بىت.

- تۆى سۋارو مەن پىادە جۋابەت نەدامەۋە

پىت ۋابوو لەم قەسەيە سەرفى نەزەر دەكەم

د: ۵۲ل

- تۆی سوارو من پیاده درکەیه و هیمایه بۆ ئەوێ که هەمیشە بەدواتەوهم و وازت
لی ناهینم.

لەدرکەدا هەردوو واتای راستەوخۆ و ناپراستەوخۆ دروستن و رێیان تێدەچیت وەکو (تۆ
سوارو من پیاده).

- دەنگی زیکرو خەتم و تەهللیت فەزای پەر کردوو
زەڤزەڤی خستۆتە خەیمەیی بێ ستوونی ئەزەرقی

د: ل ۷۸

خەیمەیی بێ ستوونی ئەزەرقی درکەیه، هیمایه بۆ ئاسمان.

جۆری دووهمی وێنەیی شیعری لای کۆکەیی وێنەیی وەسفی راستەوخۆیە، شاعیر لە
رێگەیی وشەو دەرپرینەووە راستەوخۆ لە شتەکان دەدوێت و سیمایا روخساریان نیشان
دەدات، (لێرەدا وشەکان خۆیان ئامرازی دەرپرین و هەلگری وێنەکانن).⁽⁴²⁾ جاری
واشە وشەو دەرپرینەکان کە خۆیان وێنەو دیمەنی بچوک بچوک دەنوێنن، بەشداری
دەکەن لە پیکھێنانی وێنەییەکی گشتی بۆ بابەتەکە.

کۆکەیی لە شیعریکی ستایش و پارانەویدا دەلی:

گولستان و گول و گولزار و گولشەن
نەه و شەشاد و سەرووی جوێباری
نەه و نالەه و گریانی قەومری
هەوایی بولبولی سەهەر شاخساری
زریوەی مەل، لەسەر پەل یا لەسەر گول
چەریکەیی هودە و دود و سەهوتی هەواری
سەهلاو و حەقحەقی مورغانی یا حەق
کە دەنگیان دێ لەسەر عەودی قەناری
ئەنجا پاشەندێ ئەم چەند دێرە بەم شێوەیە دێ:
هەموو تەئاریفی زاتیی پەکی تۆیی
دەمەن ئەیکەن بە خەندەو گەه بەهەزاری

د: ل ۵

(42) وێنەیی شیعری لە رێبازی رۆمانسی کوردی دا : ۱۵.

له نیوه د پرمهانی چوار د پری یه که مده کومه لیک ناوو و مسفو ته عبرات هاتوون، که هر یه که بیان وینه یه کی سهر به خو دنوینن (وینه یه ههستی بینین و بیستن)، نه مانه هه موویان به شداری ده که نه له نه خشانندن و سازکردنی وینه یه کی گشتی نه ویش رازانه وهی جیهانه به م هه موو دهنگو و رهنگو بوونه وهر و مه وجوداته وه، واته هه موویان ته عبر له شتیک ده که نه وه نه ویش بوون و ناساندنی په رومردگاریکی مه زنه.

کوکهی له باسو و مسفی گونده که ی ناغای (موهته دی) دا ده لئ:

تا چاو هه تهر ده کاتو هه تا دل ده لئ به سه
 باغو دره خستو عه ر عه پرو سه روو س نه و به ره
 غه ملیوه سه ر زمینی به خونه چی ناته شی
 ناوی له تیغه، سافه، هه وای عه تر په رومره
 هه رشی زومه رده ی، گوئی زمره سوو رو نال
 تیکه ل بووه، ده لئ ته به هی عودو مه جهره
 وهک خپوهتی گولانه هه موو باغو چیمه نی
 دامینی کیوی، نه تله سو دیب اوو مه خهره
 نه رگس به چاوی مه سته وه، سوسه نه به سه زوبان
 مه شغوولی زیکرو فیکری خوداوه ندی نه که به ره
 گهردن که چه و نه وشه، گول و به رگی نه سته رهن
 گولی یاسه مه نه به داره وه، وهک میسکو عه نه به ره
 شه ونم له چیه رهی گوئی مین اوو نه تله سی
 باریه، دانه ی ده لئ سی دورو که وه هره
 وهک من مه لوله، لاله به داغی فیراقه وه
 سونبول بلاوو خاوه، ده لئ زولفی دول به ره
 گریانی گولی شلیر به بین به عه زیزه که م
 فرمی سکی چاوی به هه وری ناوی موقه تته ره

له هه ندی دیرو نیوه د پرمهانی نه م پارچه یه دا هه ندی وینه ی لیکچوانندن به دی ده کریت، به هوی نه و زارمهانی وهکو (وهک - ده لئ) به لام وینه و مسفییه کانی که له خودی ناوه ینراوه کاند هاتوون، زور به تین و گورو جوشن، که وینه لیکچوانندنه کانی خستوته زیر سیبه ری خویه وه. نه م وینه جیاوازو په رشو بلاوانه به هه موویان هاوکاری ده که نه له خسته رووی وینه ویمه نیکی رازاوهی رهنگو و رهنگی به هه شت

ئاسای سروسى ناوچەگە. ئەم وینەیه کە بە وشەو دەرپرین چنراو، دوور نییە لە
خودی تەبیەتە کە جوانترو رازاوتر بێت. لێرەدا خەیاڵی شاعیرانە روئیکى
خولقینەرى گیراوه لە نەخشاندى ئەم دیمەنە دلگیرە.

جۆرەکانی وینەى شیعری لە بەرهەمی سەیفی قازیدا :

وینەى رموانبیزی :

أ. وینەى لیکچواندن

ـ ئەستارى وەكو زولفی عەروسانە موسەلسەل

ئەلفازی ھەموو گەوھەرە چەند جوانی ئەداکرد

د: ل ۲۹

لێچوو: ئەستارى (دێرەکانى نامەى یار) لەوچوو: زولفی عەروسان

ئەوزار: وەكو رووى لیکچوون: موسەلسەل (ریزە بە ریزە).

وینەکە لەسەر بنچینەى لیکچواندى بەرپەللا دروست بوو و ھەر چوار بڤەماکەى
لیکچواندن ھاتوون.

لەنیوہ دپرى دووھەدا وینەى لیکچواندى جەختا و ھەیە کە لەسەر ھەرسى رەگەزى:

لێچوو: ئەلفازی، لەوچوو: ھەموو گەوھەرە، لیکچوون: جوان، دروست بوو.

ـ ھەر گول شەگەرى لێو شفاى دەردى نەخۆشان

سەر بى بە فیدای کولمى گەشو چاوى نەخۆشى

د: ل ۴۰

لێچوو: لێوى یار لەوچوو: گول شەگەر لیکچوون: ھەردوو لا

دەرمانن بۆ دەردى نەخۆشان

ئەوزار: نەھاتوو، ئەم جۆرە وینەیه لەسەر بڤەماى لیکچواندى جەختا و دروست
بوو.

ـ زولفى وەك شەوہى رۆژى کردمە شەو

چراى سەر کولمەم لە بۆ رادیترە

د: ل ۴۸

نیوہ دپرى یەکەم: لێچوو: زولفى یار لەوچوو: شەو ———— ئەوزار: وەك

لیکچوون: نەھاتوو

وینەکه به ھۆی لیکچواندنە بەرپەللاوہ پیکھاتووہ، لە نیوہ دیری دووہم لیکچواندنەکه
رەوانە.

• دايم دلم به نالەو زاری و فيغان ئەلئ
خۆش بەو شەوہی که رۆژی روخی دلبەرم ھەلئ

د: ل ۳۳

لیچوو: روخی دولبەر لەوچوو: رۆژ
لە ئەنجامی ھاتنی تەنیا دوو بنەما سەرەکییەکه، لیکچواندنە رەوان پیکھاتووہ.

• کیزانی جوانی عیلى له خىلى که دینه دەر
ناسکەن لە باسک و سوورە قورینگی شەتاویە

د: ل ۷۶

لیچوو: کیزانی عیلى لەوچوو: ۱. ناسکی باسکان و ، ۲. سوورە قورینگی شەتاوان
لەم جۆرە لیکچواندنە رەوانەدا شاعیر یەك شتی بە دوو شت چواندووہ بۆتە
لیکچواندنە لیکدراو. ئەلبەتە گەشت و گەرانیکى نیو شیعو بەرھەمی شاعیر
ژمارەیکى زۆرمان لە وینەى رەوانبیزى (لیکچواندن) بە ھەموو جۆرەکانییەوہ بۆ
بەدیار دەخات. ئیمە بەم چەند نمونەى سەرھوہ وازی لئ دەھێنین.

• قەوس و قەزەحە تاقى برۆت نەورۆ بەوہسمە
بۆیە دلەکەم لەتەتە بەو خەنجەرى ئەزەرەق

د: ل ۲۹

برۆی بە وەسمە شین ھەلگەپاوی یار: لیچووہ.
خەنجەرى ئەزەرەق: لەوچووہ.
رووی لیکچوونیشیان: کەوانەیی بوونە.

• تفلې دلم گړوى شەکەرى لیوی گرتووہ
بەو دوو ھەنارە ژیری کەوہ بیخە باغەلئ

د: ل ۳۳

(ھەنار) بۆ مانا دروستەکەى خۆى بەکار نەھاتووہ، بەلکو لیڤە بۆ واتای (مەمک)
خواستراوہ، پەيوەندى لەنيوان (ھەنار) و (مەمک) یشدا لیکچوونەو جۆرى
خواستنەکەش (ناشکرا)یە.

ئەي دڭ بە خەتا كەوتىە چىنى سەرى زولفى

لەم ماره عەجايىب بە تەماي لەزەت و نۆشى

د: ل. ٤٠

ب. وئىنەي خوازەيى

ليردا وشەكان بۆ دەبرىنى مانايەكى تر بەگاردەبردرين بيجگە لەماناي خۆيان، ئەم مانايەش ھەر ئەبى لەكاتى بەكارھىنانا دەرکەوى. (43) وەكو لەم نمونەيەدا روون دەپیتەو:

ئەمرو حەسەن مۆنەزىنى كوردانە بانگ ئەدا

ھەستەن لەخەو، وەخە بن، حى على الصلاه

وشەي (خەو) وئىنەيەكى خوازەيى، شاعير بۆ مەبەستى بانگ كردنى كوردان بۆ ھۆشياربوونەو و بیدارى و کارکردن بەگارى ھىناو، قەرینەكەشى (مۆنەزىنى كوردانە).

ج. وئىنەي خواستراو

تفلى دلم گپوى شەكەرى لىوى گرتوو

بەو دوو ھەنارە ژىرى كەو بەيخە باغەلى

(ھەنار) بۆ مانا دروستەكەي خۆي بەكارنەھاتوو، بەلكو ليرە بۆ واتاي (مەمك) خواستراو. پەيوەندى لەنيوان (ھەنار) و (مەمك) ياشدا ليكچوونەو جوۆرى خواستەكەش (ناشكرا) يە.

زوححاكە لەبى باكى لەتەخەربى دڭان دا

خوينخۆرى گەلىك كردوو، ماری سەرى دووشى

لە (زوححاك) و (ماری سەرى دووشى) خواستە ھەيە، كە بۆ (يار) و (زولفى يار) خواستراون.

د. وئىنەي دركەيى

يان خدرى كە ھاتى بە دووچام ناوى بە قاو

نەم مۆردەيى ھيجرەت بە تەماي عومرى بەقا كرد

ديوان: ل. ٢٩

(43) رەوانبىزى لە ئەدەبى كوردى، ب: ٨٨.

لە ھێنانەوێ (بە تەمای عومری بەقا) درکە ھەییە و ھێمایە بۆ (نەمری)، وەکو چۆن
لە ھێنانەوێ (خەدر) و (دوو جام ئاوی بەقا) لێکچواندن ھەییە بۆ (یار) و بۆ
(ھەردوو چاوانی).

وێنەی فەلسەفی:

لە گەڵ ئەوێ ئەم جوۆرە وێنانە وەکو (فەلسەفی، دەررونی، ئەفسانەیی) زیاتر
پەيوەندیان بە ناو مەرۆکەووە ھەییە، بە لām بۆ ئەوێ شیرازی باسەگەمان لێ نەپەرچێت،
ھێناومانە لێرەدا ریزمان کردوون و بەختیاری بەسەر یاندا تێدەپەرین. لە گەڵ
ئەوێشدا نموونە شیعرییەکان لە پرووی شیواز ناسییەووە لەوێنە رەوانبێژی بە دوور
نین. وێنە فەلسەفی گوزارشت لە ھەلۆیستی شاعیر سەبارت بە ژیان و بوون و کێشە
جیاوازیەکانی دەکات. بیرو باوەری شاعیر لە دوو تۆپی ھۆنراوەکانیدا دەر دەپرێن،
کە ئەگەر بێت کۆبکری ئەوێ لێیان ووردبینەووە، ئەوا فەلسەفە و جیھانبینی شاعیر
سەبارت بە دیاردەکانی سروشت و ژیان و مردن پێک دەھێنێ. (44)
لە قەسیدە (ستایشی خوا و پیغەمبەر) دا چەند وێنەییەکی فەلسەفی بەدی دەکەین،
لە نموونە:

- بێ وێنە سانعیکی بە نەمری دروست دەکە

نینسان لە ئاوو، گوڵ لە گەلاو، لە گل گیا

- ماسی لە شەوقی تۆیە لە بەحران دەکەن شەنا

تەیران لە عیشقی تۆ لە سەمادا دەکەن سەما

- ھەلگە جرایەکی ئەتۆ، قەت ناکوژی ئەو

ریشی دەسووتی ھەر کەسێ فووکا لە ئەو چرا

د: ل ۲۴

وێنە دەررونی:

شاعیر مەرۆفیکی خاوەن ھەست و سۆزێکی بە پێزو ناسکە، بە ھەماھەنگی و
موتور بەکراوی لە گەڵ خەیاڵ و ئەندێشە بە پیت و بەرز دەفری، وێنە شیعری
سۆزدار و دلگیر لە ناخی دەررونیەووە ھەڵ دەقوڵێ کە تەعبیر لە ھەست و ھۆش و سۆزو
خەیاڵەکانی دەکاتەووە. لێرەدا شاعیران و نووسەرەکان (شعوورو بارە ویزدانی و
دەررونییەکانی خۆیان ھەلدێنجن بۆ ئەوێ لە شیوەیەکی لە شیوەکانی ناسراوی

(44) بنیاتی وێنە ھونەری: ۲۴۶.

نەدمبى دايان برپىژن).⁽⁴⁵⁾ وئىنەي فەلسەفى حەزو خۇشەويستى و ھەلچۈنەكانى
 دىروونى شاعىر بەدىار دەخات، سەنگى مەكەش لەسەر كەوتنى ئەم جۆرە وئىنەيە
 ئەومبە كە تا چەند ھەلگىرى سۆز و ھەلچۈون و تەعبىر كەردىكە لە نارەزوو
 كېكراوكان. لە شىعرى سەيفدا نەموونەي وئىنەي دىروونى ئەوتۇ بەدى دەكەين، كە
 لەگەل ئەوئى دىر برپىنكى راستە و راستى ھەيە، بەلام سەرشارە لە سۆز و ھەلچۈون و
 ئەقىنى راستەقىنە. وەكو لەم چەند دىرەدا بەدىار دەكەوئىت:
 - لە عىشقت مردم وەسىت بى لە تۇ
 بۇ خۇت بىننيزە تەلقىنم دادە

د: ل ۲۴

- لۆمەي حەسەن نەمەي نىيە لابدە واعىز
 عاشق ھەموو گىيانى دئە نەسلەن نىيە ھۆشى

د: ل ۴۰

ھەردو وئىنەكە لەم دوو دىرەدا بەھۆي گوزارشت كەردن لە دىروونى شاعىر لە رىگەي
 تەعبىرەكانى (لە عىشقت مردم)، (عاشق ھەموو گىيانى دئە) بېكەتوون. ئەگەرچى
 زىاتر وئىنەي مەنەوئىن، بەلام ھەريەكەيان دەلالەت لە سۆزىكى قوولتى شاعىر
 سەبارەت بە يارو دئارەكەي دەكات.
 وئىنەي داستانى و ئەفسانەيى
 لە رىگەي ھىنانەوئە نامازە بۇ كەردنى داستان و بەسەر ھاتى مېزوويى و ئەفسانەيى،
 شاعىر وئىنەي شىعرى دروست دەكات و مەبەستى خۇي پى دىرازىننەتەوئە. لىرەدا چەند
 نەموونەيەك نىشان دەدەين:

- بە جامى دىدەي جەمشىدى جەمە
 بە تەختى سىنەي وەك كەيقوبادە
 گوتم كوشتومت، بە غەمزە فەرمووي
 شىوئە شىرپنە رەسمى فەرھادە

- يوسقى مىسىرى وىلايەت، ئەي خەلىلى باغى قودس
 نارى نەمردوئە دىروون، بى تۇ دووچاوم بوونە گۆم

د: ل ۴۳

- وەك مەجنوون لە دوت كەوتمە كۆيان

رەفيقم گورگو پلینگو شيرە

د: ٤٨

- پەنير بۆ ئىكسیر، شیر ناوی ھەيات

وھكو ئەسكەندەر كەوتینە زولات

د: ٥٣

وینەى وەسفی راستەوخۆ

سەيف زۆر عاشقانه وەسفی ژن و سروشتو ژيانى كوردەوارى كردوو بەتايبەت لە
شيعرە بپرگەپيەکانیدا، عیشق و جوانى و سروشت بەشێكى گرنكى بەرھەمى شاعیر
پێك دەھيێن.

— بەلێ بەو شەرته خۆشە وەسلێ دلبەر
کە دەم دەم دەم لـەنێ دەم دەس لـە باوەش
هەتاكو ساردو سـر بـوو مەیلی گەرمت
دەم جینگـل وەکو مـارى سـەر ناتەش
لەسـەر روخـسارى زەردم ئەشـكى خـوینـین
لە دووریت دیتە خواری وەك گوێ گەش

د: ٢٨

— شـینی بەھارە عاسـمان هـەر دەگـری
هەویش نالـە نـال رووی خـوێ دەپـچری
با لـە کـۆو دـمشت خـۆل وەسـەر دەکا
گریـانی کـۆوان بـەحـران پـر دەکا

دارى مـیـشـەو بــاغ بەفـردایـبۆشـ
پـاک دەـئـیـى مـردوون کـفـیـان پۆشـین

د: ٥٧

بنیاتی وینە لە شیعری مستەفا شەوقی

دەقی شیعری رۆمانتیکی بەشیوەیهکی گشتی جوۆرێك لە یهكێتی ئۆرگانیزمی تێدايه،
یهكێتی ئۆرگانیزمیش بریتییه لەوێ كە سەرجهم وینە تاكهكان به یهكترهوه
گرێدرابن و لهپێناو خزمهتکردن و پێكهێنانی وینەیهکی گشتیداين، لێره وینەى تاك

ساکارترین شیوهی وینهی هونه‌رییه له رووی پیکهاتنه‌وه، رۆلێکی گرنگیش له ناو فه‌سیده‌دا ده‌گیرێ له گوزارشت کردنی ماناو مه‌ودا ده‌روونییه‌کانی نه‌زموونی شیعریدا.⁽⁴⁶⁾ هه‌ر وینه‌یه‌کی تاکیش له‌سیاهی وینهی گشتیی تیگستی شیعریدا (کارو و مزیفه‌یه‌کی تایبه‌تی نه‌نجام ده‌دا، به‌ودی که گونجاوو رێک بیت له‌گه‌ڵ فیکره‌و هه‌ستی گشتی له‌ تیگسته‌که‌دا)،⁽⁴⁷⁾ له‌نگه‌ری بایه‌خ ده‌خه‌ژێته سه‌ر وینهی هه‌ستی و مه‌عنه‌وی که هه‌ست و سۆز ده‌بنه‌ کرۆک و پیکه‌ینه‌ری سه‌ره‌کی ئه‌م جۆره وینه‌هه‌.

له‌م پێشه‌کییه‌ کورته‌وه‌ کاتێ ئاوړ له‌ نه‌زموونی شیعرێ تارا ده‌یه‌ک جیاوازی مسته‌فا شه‌وقی له‌گه‌ڵ دوو شاعیره‌که‌ی دیکه‌مان بده‌ینه‌وه، ده‌توانین شوێن پێی ئه‌م جۆره وینه‌ شیعریه‌ رۆمانسیانه‌ هه‌لب‌گرین له‌گه‌ڵ نه‌وه‌ی له‌ دوو تۆی تان و پۆی شیعرێ هه‌رووزیدا هاتوون*.

شیوازه‌کانی بنیاتی وینه‌ی تاک لای شه‌وقی

١. ئالوگۆزکردنی درک پیکراو/

أ. به‌رجه‌سته‌کردن (تجسید): بریتیه‌یه‌ له‌ به‌رجه‌سته‌کردنی وشه‌ی نا هه‌ستی، ژیری و مه‌عنه‌وی بۆ وشه‌یه‌کی هه‌ستی که سیفاتی تازه‌ی ده‌درێت. واته‌ ده‌رخستنی شته ژیرییه‌که‌نه‌ به‌شیوه‌یه‌کی هه‌ستی له‌به‌ره‌نه‌وه‌ی په‌یه‌وسته‌ به‌جه‌سته‌وه‌.⁽¹⁸⁾

شاعیر ده‌ڵێ:

• بلا تیر ئاو ببی به‌و خوینه‌ سووره‌ گۆل له‌ میڤگۆلان

به‌ شوعله‌ی نووری ئومیدیان وه‌ته‌ن با بیته‌ رووناکی

د: ل ٢٢

(46) بنیاتی وینه‌ی هونه‌ری: ١٢٧.

(47) النقد الادبي الحديث: ٤٤٦.

* ئه‌م جۆره‌ شیوازه‌ی بنیاتی وینه‌ی شیعرێ له‌ نه‌زموونی شیعرێ کوردیدا زیاتر له‌ قۇناغی شیعرێ رومانسیزم و قوناخانه‌ی شیعرێ سه‌ره‌به‌ست و ره‌مزیدا باون.

(48) بنیاتی وینه‌ی هونه‌ری: ١٢٤.

جیگای ناماژه‌یه‌ له‌ ناولێنان و راهه‌ی ئه‌م شیوازه‌ هونه‌ریانه‌ی وینه‌ی شیعرێ به‌شیوه‌ی سه‌ره‌کی به‌شتمان به‌م سه‌رچاوه‌یه‌ به‌ستوه‌.

- له غوربەت لاوی کوردان بۆ نیگای وەسلی تۆ مەحزونن

شەوو روژ ناسرەون بۆ شەهەدی شیرین ژەهرە تریاکى

د: ۲۳

- له رینگای دەمورى (هيوى) يەعنى ئومىد دەست بە دەست دەگرن

بە عىلم و مەعریفەت تیر ئاو بکەن جا خاکەکەى پاکى

د: ۲۳

- جەفایى نوورى دیدەى من لەسەر دڵ گەورە کێویکە

خودای شەفەقەت وەرە قوربان دەسا جارێ بە غەمخواری

د: ۲۵

- عەجەب توفان دەرە حیسى شەبابم هەلەدەجێ دايم

له هەلبى پر خروش ئەسرینی چاوم لەعلى رومانە

د: ۲۵

لەم نمونانەدا شاعیر لە رینگای خواست و لێکچواندن و وەسفە وە کۆمەڵێک شتی
ژیری و مەعنەوی لە شتی هەستیدا بەرجەستە کردوون، تاوەکو وێنەکان کاریگەرییان
زیاتر بێت.

له دیڤى یەكەمدا (ئومید) كه شتیكى مەعنەوییه بووه به (شوعله و خاكی وەتەنى
رووناك كردۆتەوه) كه ئەوەشیان شتیكى هەستییه و بە ئاسانى لە هەستە وەرى
بینینه وە دركى پێ دەكرێت.

له دیڤى دووهمدا لاوان بۆ (نیگای وەسلى نیشتمان) به پەرۆشن، شتیكى مەعنەوییه،
تا به (شەهەدى شیرینی شاد بن، كه ئەمەى دوايان شتیكى هەستییه).

هەروەها له سێ دیڤەكەى دواتردا: (عیلم و مەعریفەت)، (نوورى دیدە)، (حیسى
شەباب) هەموویان شتی مەعنەوین، شاعیر بۆ مەبەستى گەياندن سۆزو هەستى به
جۆشى وەریگێراون بۆ شتی هەستى و لەوێنەى (تیر ئاو بکەن)، (گەورە کێویکە)،
(توفان دەرە) ئالوگۆڤى پیکردوون. هەروەها لەم دوو نمونەى خوارە وەشدا شاعیر
پەڕەویى لەهەمان رێوشوێن کردووه.

- دە ئافاتی ئەمەل ئەوڕۆ سەرابە وەسلى تۆ دوورە

له بۆیه به فەلسەفەى ژینى له بۆ من بۆتە ئەفسانە

مەبەست (وەسلى) نیشتمانە كه شتیكى مەعنەوییه و بووه به (سەراب) كه شتیكى
هەستییه.

- له شهريان و ومړيدى جيسى فاني من ومكو خوین

مهلالی چاوی مهخموورت دهکا دهوران و سهيرانه

د: ل ۲۷

(مهلالی چاوی مهخموور) ی یار شتیکی مهنهوییه و له ریځه ی لیکچواندنه وه شاعیر
نالوگړی پیکردوه کردوویه به (خوین) که شتیکی هستییه و له دهمارگانیدا له
دهوران و گهراندایه.

ب/ به که س کردن (تشخیص): نه و میه که شاعیر زیان به ماده بی گیانه کان به خشکی و
سیفات و خهسله تی مروفیان بی به خشیت. لیږدا شاعیر له ریځه ی خواستن و
لیکچواندنه وه مامه له ی مروف له گهل شته هستی و بی گیانه کان دهکات و دهیان
دوینئ. له م بواردا شوقی دهئ:

- نه ی بادی سهبا هسته گوزهر که به و مته ندا
به خشان بکه سهر نه رزی و مته ن بوئی گولاله
با بیئت و به ته نسیری فسونی نه فسه سی تو
وهک خونچه بپشکوئ دهمی نه و کورده که لاله
بابیئت و سبه پنان، نه له م و دهری شهوی هجر
بیژی که لهوی پاش خهوی مه، مه حزی وهباله

د: ل ۲۰

شاعیر خهسله تی ناده میزاد به (بادی سهبا) دبه خشیت و به وجوره مامه له ی له ته کدا
دهکات. تکای لی دهکات بی دواکه وتن هستیت و خاکی پاکی نیشتان پر بکات له
بوئی نه فسونای گولاله کان. نه و سا چوئن دهمی خونچه به سروه که ی دپشکوئیت،
به هه مان شیوه دهمی کوردیش بپشکوئیت. له شوینیکی ترده هاتووه:

- دابنئ سهر قهلبی زارم نه و سهری پر جوئی خوئ
هم به لای لایه ی دلم بنووه، زهمانی هاتووه

د: ل ۲۲

شاعیر (دل) ه پر له هست و خو شه ویستییه که ی له وینه ی دایکیکی میهره بان نشان
دهدات، تا سهری ماندووی یار که ی بخاته ناو باوهشی و به لای لایه ی نه و (دل) ه -
دایکه (خهوی لی بکه وئیت).

- لهوهی پېش من دهمگوت براکان غهفلت و بهس بی

جهفات فهرموو، تهعنهت دا، که شهوقی پووجه بازاری

(پووجه بازاری) خواستنیکی وینهیه، واته شیعو ناموژگاری شهوقی به (بازار) چوپندراره، بو خواستراو که (ناموژگاری) یه باس نهکراوه و (غهفلت) بهلکهکهیته، لهمه دا خواستنیکی ناشکرا هییه.

- له مولگی خوشهویستی تو ددخوینی کوند سبهینان زوو

که نهی کوردی فقیر تاکهی دمنووی هسته چ هوما بوو

(تاکهی دمنووی) واتای خوازمی هییه، بو نهوه هینراوتهوه که کورد رابهری و واز له سستی و تمبهلی بهینی.

- لهنیو کوردان کهسیک مولگی نهبی خو نوکهره بی شک

لهسر خهلقی لهبهر مولکه، که نهمری نیوه موجرا بوو

د: ل ۳۳

(مولک) واتاکهی خوازهیه، مهبست خودی واتای دمبرینهکه نییه، بهلکو واتا هیما بو کراوهکهیته، که (نیشتمان) ه.

- بهئی زنجیری دستت جههل و غهفلت بوو، رهقیبی تو

به نهفسون بهستی قوالت، چونکه زانی مهست و مهسجوری

(مهست و مهسجور) خوازهیه و لهبری کالقامی بهکارهاتووه.

ب. درکـه :

- به مسکینی مهئی دستم به زنجیر سخت بهسـتراوه

که نهو زنجیره ودهمه دهپسینی چونکه پر زووری

(زنجیر) درکهیوه همدوو واتای (نزیک) و (دور) ههئدهگریت.

ج. خوازهو درکـه بهیهکـوه :

- نهویستا تا له بیخهی روزهلاتی تاو ههلات رابه

به نازایی نهجات ده دستی بهسـتراوت که مهغدووری

نیوه دیری یهکـم: (تاو : نازادی) خوازهیهکی سهرهستهو لهسر پهیومندی ههوجیهیته بنیاتنراوه.

نیوه ډیری دووډم: (دهستی به ستراتوت) درکویه، چونکې همدوو واتای (نزیك و دوور / راسته وخو و ناراسته وخو) دروستن و رییان تی دهچیت.
د. لیکچواندن :

جهبین مینایی زیو، گهردن هوما، خال مشکی تاتاری
شدهشل، چاو بهکل، روو سووره گول، تهرارو عه یاری

د: ل ۲۵

له م ډېره دا کومه لیکچواندنې رهوان به دواي په کتریدا هاتوون، که هره په که یان
سهر به خو په و به وانی تره وه نه به ستر او ده.

لیچوو دهکان: جهبین - گهردن - خال - روو
↓ ↓ ↓ ↓

له وچوو دهکان: مینای زیو - هوما - مشکی تاتار - سووره گول

هه موو لیچوو دهکان شتی هه ستین، له بهرام به ردا له وچوو دهکانیش وهان، بویه هه
یه کیك له مانه ی سهر وه لیکچواندنې شتی هه ستی به هه ستیه.

خولاسه ی مه قسه دی من زولفی کال بوو، بویه لیم گیزه

سهرابا فیکرو جیسم میسلې زولفی خاوی جانانه

د: ل ۲۷

لیچوو: فیکرو جیسم له وچوو: زولفی خاوی جانان

نهوزار: میسلې لیکچوون: ----- نه هاتوو

جوړی لیکچواندنه که قوله په.

مه لاحت ختمه سهرتو گهرچی وهک نیوت له چاو دووری

له بؤ شوقی دوو کوئمی پر نه فسوونت تازه دیوانه

د: ل ۲۷

لیچوو: کوئم له وچوو: تازه دیوان

لیکچواندنې شتی هه ستی به هه ستیه

له دوا هونراوه ی به ره مه کؤکراوه کانی شاعیر که له (۷) ډیر پیکهاتوو و
به ناو نیسانی (مه گهر لیم عاجزی) ⁽⁴⁹⁾ کومه لیک دهسته واژه ی خواستن و سیفاتی

(49) پروانه: به شیک له به ره مه کانی دکتور مستفا شوقی: ۲۴.

تەشبیہی ھاتوون، کہ ھەمووشیان کۆن و سواودو دووبارە کراوون، لێرە تەنھا ئاماژەیان بۆ دەکەین:

- تابووری موژە
- تەوێلی گرژ
- تیپی عاشق
- برۆی کەچ
- گەنجی حوسن
- موعەمای عاڵەمی کۆن
- قەلبی مەجروح
- چاکی گریبان
- ۳. وێنەی ڤەلسەفی:

لەکو بەرھەمی شەوقی قەسیدمیەکی (۲۲) بەیتی ھەیە، کە درێژترین پارچە شیعری بەرھەمی شاعیرەو لەژێر سەردیتری (تەحەسوری جەوانی و تەرانی وەتەن) دایە، کۆمەڵێک وێنەی ڤەلسەفی گرتۆتەخۆ، کە باس لە مەسەلەکانی عەشق و ژیان و مەرگی مرۆڤو گەردون دەکات، لەشیۆی لیکچواندن و وەسف و ھێماو دەربڕینی ڤەلسەفییانە، لێرەدا چەند نموونەییەکی دەھێنینەوہ:

بەئێ ھەللاج و ئەوڕۆ ئەسیری رەنگی بێ رەنگیم

بە سەودای تۆوہ مەستم چونکە چاوت داویە ڤەیمانە

لێچوو: شاعیر

لێکچوون: ھەردوو لا ئەسیری رەنگی بێ رەنگی بوون

لێرەدا شاعیر ئاماژە بۆ داستانێ (مەنسووری ھەلاج) دەکات، کە بە شەھیدی عەشقی راستەقینە (حەقیقی) ناسراوەو شاعیر بەرگی ئەو دەپۆشێت یا بە واتایەکی تر (کەسایەتی ئەو دەنۆینێت)، کە لە زانستی دەرووندا بە (تقمص الشخصیہ) ناودەبرێت.

- ئەسیری حوسنی تۆ چۆن مەعکەسی ئەنوارێ لاھوتە

لە تاریکی وجود گونجی ناسووت، رۆژی تابانە

(لاھوت و ناسووت) دوو زاراوەی سۆڤیزمن یەکەمیان ھێمایە بۆ پەرۆردگار و نەمری، دووہمیان ھێما بۆ ژیاڵی دنیاو مرۆڤ دەکات کە شتێکی راگوزەر و کاتییەو مەحکومە بە ڤەنا. مەبەستی شاعیر ئەوہ دەگەیەنێ ئەو مرۆڤانەی عاشقی راستەقینە (رووناکی روخساری پەرۆردگاری حەقن)، گونجی تاریکی ژیاڵی سەر دنیایان ھەمیشە وەک رۆژی درەخشان رووناکە. ھەر لە درێژەي ئەو مەعنایانەدا شاعیر بەردەوام دەبێت:

— چرای هکرم لهوئ دایم دهکاتن ئیقتیباسی نوور
 میسالی پیری مهیخوران له جامی لهعلی مهیخانه
 له سهحرای میرغوزاری عالمی نهراوحي عیلابین
 شههنشده بوو خهیاالی فیکری سهربازم تافانه
 موحیتی من فهلهک بوو نهوحي قودسییمت نیشانی دل
 مونهزه بووم له پایهندی فسوونی جیسمو خومخانه

وشهکانی (نوور، پیر، جام، عالمی نهرواح، شاهنشده....) زاراوو مهدلولاتی
 سوڤیزمن و لهم دیرانهدا بۆ مهبهستهکانی نهو باومرو فهلسهفهیه دمبرپاون.
 وینهی وهسفی راستهوخۆ/

شاعیر خاومنی ههستیکی ناسک و خهیاالیکی بهپیزه، دهوروبهرو رووداوهکانی ژیان
 کاری لی دهکهن، نهجا شوینهواری نهو کاریگهریانه له وشه و دمبرپینهکانی رهنګ
 دههاتهوه، له وهسفو وینهکیشانی نهو دیمهنانه تا خوینهریش لهگهڵ خوئی
 ههلگریت و بیخاته نیو نهو دۆخهوه، (دیاره شاعیر وینهکان وهکو خویمان ناگوینزیتهوه
 بهلکو خهیاالی خوئی دهخاته سهرو وینهیهکی جوان و قهشهنگ و دلپزینیان لی
 دروست دهکات بهجۆریک که ناوینسهی هیج کامیرایهک ناتوانی نهو وینانه
 بکیشخ).⁽⁵¹⁾ شاعیر پهنا بۆ وهسفو لیکچوون و قهرههنگی وشهکانی زمان دمبات تا
 رهنګ و دۆخ و کەش و ههواي وینه شیعرییهکانی بهرجهسته بکات. دهردی دل لهتهک
 نیشتمان دهکات، بهم شیوه وهسفی سروشتهکەي دهکات:

خهملیوه لهسهر قههبری جهوانان گول و لاله
 یا سووری خویننه که بلیی رهنګهکی ناله
 پیش تابشی خورشیدی فهلهک و مقتی بههاران
 وهک چاو له فرمیسکی منه قهترمی ژاله

ب.ش/ ل ۲۰

له وینهکیشانی یارو هاوالی ماتهمداریشی دهلی:

چهنده مهحبوبه لهسهر نهندامی سهروت جلکی رهش
 تۆ به فرمیسکی خوین، نهو رهنګه رووت بۆ شوشتوو
 رهنګی تۆ خۆ زمرده زولفت کاته قامت مامهشی
 یا لهنیو پایتهختی رۆمی سوینسهو پشکووتوو

(51) بنیاتی وینهی هونهری: ۱۴۶.

ھەر لە دريژەي ئەم بابەتەدا دەلي:

چار شيوو دەسمالي تو شەرھە لە بۆ تاريكە شەو
من لە عومرم مانگ دەنيو تاريكە شەو نەمبيستوو
لەيم گەري نەورۆ بە دەستمالی حەرير بيم بستم
دانەيي مرواري فرميسكت، ھەتيو ھەلگەوتوو

ب.ش / ٢١، ٢٢

شاعير سوودی لە وەسفو ليکچواندن وەرگرتوو و کۆمەلەيک ويئەي ھەستی دلگيري
کيشاو، گە خوينەر خوێ دەکەويتە ناو حالەتەکەو، يا رووبەرۆو لە بەردەم
ويئەکاندا دەوەستيت و تیکەلاويان دەبيت.

به‌شی چواره‌م

بنیات و ئاوازی شیعی

باسى يەكەم

بنياتى شيعرى

لەنيوان يەكيتى بەيت و يەكيتى بابەتدا:

ديوانى شيعرى كلاسكى كوردى لەسەر بىنەماي سىستىمى عەرروز دامەزراو، لەو سىستىمەدا رەجاوى (يەكيتى بەيت، يەكيتى كېش و سەروا، پەيرەوى لە ھونەرەكانى رەوانبىزى) كراو. لە رەخنەى كۆنى عەرەبىدا (لە روانگەى يەكيتى بەيتەو رەوانبىزانەتە ھەلبەست و بەلايانەو بەيت يەكەى ھەلبەست بوو و پېوەندى بە پېش و دواى خۆيەو نەبوو).⁽¹⁾ لەگەڵ ئەوھشدا لە شيعرى كلاسكىدا بە رەجاوكردى نىزامى عەررووزىش، جۆرىك لە گونجاندى و تەبابى و يەكيتى بىر لەسەرتاپاى غەزەل و قەسىدەدا بەدى دەكرىت. شاعىرانى كلاسكى لە خەمى ئەوھدابوون كە (پازەكانى واتا لە ستوونى شيعردا بەيەكەو بەستەو بەوھى كە دەش بە يەكيتىيەكى وێنەى ئەدەبى ناوېرىت).⁽²⁾ يەكيتى بنياتى وێنەى گشتى ھەر تىكستىكى شيعرى لە ئاكامى بەيەكەو بەسترنى نيوەدېرو دېرەكانەو دېتە دى، ئەم بەيەكەو گرېدانە بە دوو رېگا ئەنجام دەدرىت:

۱. بەيەكەو گرېدانى وشەكان لە نيوەدېرو دېرەكان لە رېگەى ھونەرەكانى رەوانبىزىيەو (رازاندەوھى وشە لە وێنەى جىناس و لىكچواندى و...).
۲. بەيەكەو گرېدانى واتاى نيوە دېرو دېرەكان بەيەكەو.⁽³⁾

بايەخ و گرنگى پېدانى شاعىرانى كلاسكى بەتاكە تاكەى بەيتەكان رېگر نەبوو لەبەردەم بەدھياتنى جۆرىك لە يەكيتى بنياتى تىكستى شيعرى لە شيعرى قۇناغى كلاسكى، بەيتەكان لە سياقى تىكستى شيعرىدا تارادەيەك سەربەخۆيى خۇيان دەبىت لە شىوھى زنجىرەيەك وێنەو تەسەوراتەو بەدواى يەكترىدا دېن، ھەر وێنەيەك لەوانى تر دابراو بۆيە دەتوانىن دېرەكان پاش و پېش بكەين يا ناوہ ناوہ

(1) بنياتى ھەلبەست لە ھۆنراوھى كوردىدا: ۲۸.

(2) النقد الادبي الحديث: ۲۱۰.

(3) سبك شناسى شعر: ۳۶۵.

لیرەو لەوێ دێرێك بقرتینین بئێوەی کار بکاتە سەر سیمای گشتی تێکستەکە. ⁽⁴⁾ ھۆیکە دیکە لە خزمەت پاراستنی یەکیاتی بنیاتی تێکستی ھۆنراوە دابوو، پەنا بردنە بەر یەکیاتی سەر وایە، یەکیاتی سەر وایە لەگەڵ ئەو کۆسپ و گرفتەکان کە دەبێت بەر یەکیاتی شاعری، شێوەی شوور و پەرژینی قایم بە دەوری تێکستدا دەکێشێ و کۆی دەکاتەو بە توندی رێگە لە بەردەم لێک ترازان و ھەلەمەشانی دەگرێت. ⁽⁵⁾ یەکیاتی بنیاتی تێکست لە رێبازی رۆمانسی و شیعری نوێدا لە رێگای یەکیاتی ئۆرگانیزی وینە ی گشتی تێکستەو، دێتە دی. ئەم یەکیاتی ئۆرگانیزی بە ھۆی تێکچڕان و ئاویتەبوونی پاژە وینەکانەو لە قەدو بالای تێکستدا، پێکھاتنی وینە ی گشتی یە کەرتەو وینە. لە شیعری نوێدا یەکیاتی بابەت، مەسەلە ی پاراستنی یەکیاتی بنیاتی تێکستی شیعری دەگرێتە ئەستۆ.

بنیاتی شیعری لای شاعیرانی موکریان

مەلا مەرف:

لە رەخنە ی ئەو روپیدا باس لە شیعری راستەوخۆ (Direct Poetry) و شیعری ناراستەوخۆ (Oblique Poetry) دێتە پێشەو کە بەرامبەر بە یەکتری دەوێستن، لە شیعری راستەوخۆدا گرنگی دەخرێتە سەر بابەت و بئێچ و پەنا و اتاکان دەردەبەردێت، وەکو لە شیعری ستایش و داشۆرین دەردەکەوێت کە تارادە یە کە بابەتی نا ئە دەبێن. ⁽⁶⁾ لە رەخنە ی عەرەبیشدا ئەم جۆرە شیعەر بە (شیعری تەخت – الشعر المسجج) ناو دەبێت، ئەم جۆرە شیعەر لە دەوری بابەتی وەستاو دەخولێتەو و شاعیر لە رێگە ی ھێنانەو وینە و سۆزو لێکچواندنەو و جۆلە دەخاتە تێکستەکەو. ⁽⁷⁾

بەشێکی بەرھەمی شیعری مەلا مەرف دەچێتە چوارچێوە ی شیعری راستەوخۆو، کە رەگەزی گێرپانەو وەسفکردنی رووتی بەسەردا زالە، لە رووی ناو و رۆکیشەو بەشی زۆری بەرھەمەکان ستایش و داشۆرین و گێرپانەو و رووداو و چیرۆکن، کە جۆرێک لە

(4) فضایا الشعر المعاصر: ٢٤٢

(5) سەرچاوە ی پێشوو: ٢٤٤.

(6) سبک شناسی شعر: ٢٥٦.

(7) فضایا الشعر المعاصر: ٢٤١.

یه‌کیتی واتاو گوزاره به سهرتاپای ههر یه‌کێک له تیکسته‌کان به‌خشیوه، زۆرجار به‌یه‌که‌وه گرێدانی دێرمان شۆوازی تری وهرگرتوووه بۆ نموونه:

که سئ غه واسی به حری عیلم و عقل و فہزل و جہوہر بی
دہسئ سینہی سہ فینہی عہ زمی و ہک سہدی سکھندہر بی

کەسێ مەیلی خەزینەی گەنجی ئەسراری نیهانی بێ
دەبێ مەردی تەعامو حەوتخوانی شێرو ئەژدەر بێ

كەسى ئالايىب بە نىۋو شۆرەت و روشدو شەجائەت بى
دەبى ئامادە بۇ شمشىرو تىرو زەربى خەنجەر بى

چ باکیکی له تیرو ته‌عنو لؤمه‌ی یارو نه‌غیاره
که‌سئ عاشق به تاقی قه‌وسئ نه‌برؤی یارو دلبر بی

چ کارځي به ودهزو ميمبهرو ميحرابو مزگه وته
که سځي مور شيدى مه ځانسه يار هندو قه له ندمر بځ

که من رووتم به من چی، گهر لیباسی عالمی دنیا
همو دیاو و ئەتلهس، یانەدارابو، موحەستەر یخ

ڪه من نه قدي دوڪانم بوو به نه سڪين ناسي ئيفلاسي
به من جي گهر هه موو ڪه س ساحيبي ياقووتو گه وههر بي

که من شه‌معی وجودم مالی به‌یتول‌حورنی و محدث بی
به من حی گهر هه‌موو دنیا نیزامو توپو عه‌سکه‌ر بی

که من جامی شهرابم پر له زهه‌ری مارو نه‌قرب بی
به من چی شهره‌تی تو پر له شیرو شه‌هو شه‌کهر بی

له خه تمى موسته قىمى قه لبو قالب من كه مه حروم
به من چى گهر كوروى عالم موحه دهب يا موقه عهر بى

عه زيزم عه زمى هيممه ت شهرته بو چى هينده مه نىوسى
دهبى شاعير قه وى قه لبو مه تين و سینه دفته ر بى

ديوان: ل ۲۰- ۲۱

ئهم تيگسته خيتا بىكى راسته وخويه كه شاعير ناراسته ي ههر (كه سى) كى دهكات و
يه كى تى بنياتى تيگسته كه به چهند ريچكه يه كه به ديهاتووه:

۱. ههر دىرك برى تيه له رسته يه كى مهرج و رسته يه كى وه لامى مهرج كه شيوه
پرسيارو وه لامى كى وهرگرتووه، بهمه يه كى تى ههر دىرك له ناو خويداو به ته نهاو
جيا له ديره كانى تر پاريزراوه.

۲. شاعير په ناى بو (تيكرار) بردووه وشى (كه سى و كه سى كى) له (۶) دىرى
يه كه مداو، (كه من و به من چى) له پاشماوه ديره كاندا دووباره كردوته وه، كه بوته
هوكارى كى به يه كه وه گرندانى ديره كان له پارچه كه دا.

۳. كه شوه وای گشتى له تيگسته كه دا: له نيوه يه كه ميده جوړيكه له ناموزگارى
راسته وخو و به ديارخستنى فله سله فله روتى ژيان، له نيوه يه كه ميده بابته كه
وهرگه راوه بو باسكى كلولى و ره سبى كه به يوه سته به خودى دهر وونى شاعيره وه،
به لام هيلى گشتى پرسيارو وه لامه كان به رده وامه وه هردو به شه كانى به يه كه وه
گريداوه بهمه گويزانه وه واتاى تيگسته كه ي له بابته تيكه وه بو بابته تيكى ديكه
ئاسان كردووه.

۴. ههروه ها نابى رولى يه كى تى كيش و ناواز، يه كى تى سه رواو دووباره بوونه وه
ره دىفى (بى) له كو تاى سه رواكاندا، له به يه كه وه گرندانى ديره كان و پاراستنى
يه كى تى بنياتى تيگسته كه له بهرچاو نه گریت.

له پارچه ي (عه سى موسا و توورى سينا) كه له ۲۰ ديره شيعر پيكهاتووه، شاعير
وه سى عه باييك دهكات كه به ديارى بوى هاتووه. بهم شيويه ده ستيدهكات:

عه باييك هه بوو، ئه ماما عه باييكى گه لى چابوو
خه لاتی هه زه تى شيخ يادگارى لوتفى مه ولا بوو

له نيو ٺههلى ته ريقه تدا ليا سايكى موقه دمس بوو
له كن ٺهه ربابى مه عنى مه زهه رى نوورى ته جه لا بوو

شاعر له سهر هم ريچكه په پيدا هه لده چيت، به دريژايي تيکسته که به شان و بالي
عه باکده هه لده لټت. په راويزو که نارو حاشيه ي، که ممو که يفو وه زعو جيسمى،
سودو که لک لى و مرگرتنى له شه وو روژو کاتى سهر ماو گهر ما دا.... نيت چوڼ تا وای
لټه ات کوڼ و په ربووت بوو کون و که له بهرى تيا که وت.

هم نه سه قى چيروک و گيرانه و ديه بنيات يکى په کگرتو به تيکسته که دمه خشيت و
شاعريش له دپره کاند ازا دو دمس ټاوه لا ده بټ تا و سه فو پيدا هه لگو تن
بگه يه نيته نه و په رى خه يال.

له (سيلاوى به دبه ختى) که رووداوى کارمساتى لافاوو سيلاو شارى مهابادى سالى
۱۹۳۶ ده گيرپټه وه. ديسان ره گه زى گيرانه ووه به يه که وه گريدانى زنجيره ي وټنه و
رووداوه کان يه که به دواى يه که دادپن و سهر جه م وټنه يه کى گشتى دمدن به دمس ته وه.
هم قه سيدميه (۵۴) دپره و شاعر سوودى له ليکچواندن و مرگرتووه بؤ وټنه کيشان و
به يه که وه گريدانى ديمه نه کان:

عيمارات و قوسو ورو باغو باغات و گولستانى
هه زار سويندت ده خوارد دمنگوت به حه شتى باغى شه داده
موغازه و قهيسه رى و دوکان و حوچره ي وا موجه لاله بوو
وه کو قه سرى، که بؤ قهيسه ر کرا بى سازو ټاماده
له گوشه ي په نچه رى شيشه ي له تيفو قه سرى کافوورى
نمايشيان ددها خاتم وه کوو حوژرى و په ريزاده

کو مه ليک پارچه شيعرى ستايش له به ره مه کانى شاعري دا به دى ده که ين، که باس له
چاکه و پياوختى و سه خاوختى ستايش کراوه کان ده کات. دوعاى چاکه و خيريان بؤ
ده کات نه و ه شيان بير ده ينيته وه، که له (نينعام و که رم) يان بى به شى نه که ن، هم
بابه ت و ناو مړوکه له پارچه کانى: (گريانى هه ورى ته به و پټکه نينى گول، شامى
غهر بيان، قيل و قالى مودمى، خاله مينه و عالمى شوخى، خوانى يه غما، دهر دى بى
دهر مان، بادى سه با، گيژهلوو که ي نه گبه تى، بؤ ميرزا رحمة تى شافيعى، سه پيرو
سياحه ت، هو دهودى باغى سه با، قه هقه هه ي که بکى دهرى، خوانى يه غما، بؤ ميرزا

که‌ریمی شاتری، کاکي چه‌له‌بی، بۆ ئاغای بلووری) دووپاته کراونه‌ته‌وه. لی‌رمدا جوۆری مه‌به‌ست و ناوه‌پۆکی شی‌عری، (که له‌مانه‌دا وه‌سف و ستایش و پیاوه‌لگۆتن بووه) خوۆی له خویدا جوۆریک له یه‌کی‌تی بنیات و بابته‌ی به تیکسته‌کان به‌خشیووه، ره‌نگه جیاوازی نیوانیان ته‌نها له شی‌وازی ته‌عبیرکردن بێت له شی‌عریکه‌وه بۆ یه‌کی‌کی که. به‌شی‌کیش له به‌ره‌مه‌کانی شاعیر به‌مه‌به‌ستی داشۆرین گو‌تران، له داشۆریندا بالای تیکست به ته‌وس و پلارو قسه‌و دهربرینی زهر داده‌پۆشریت. له پارچه‌کانی (قوتابخانه‌ی ته‌دلیس، سیمی ته‌لی‌گرافات، خه‌یمه‌ی بی ستوون، سه‌یرو سه‌یاحه‌ت، ره‌عناو سو‌ره‌یا، ئیتاعه‌ی نه‌مری نه‌علا چه‌زرت)، ماناو مه‌به‌ستی داشۆرین له‌سه‌روه‌و تا خو‌اره‌وی پارچه‌کان هاتوون، له‌هه‌ر پارچه‌یه‌کدا وه‌موو دی‌پره‌کان له خزمه‌تی مه‌به‌ستیکی گشتیدا هاتوون.

چه‌ند به‌ره‌مه‌میکی شاعیر له ده‌وری زانسته‌په‌روه‌ری و نیشتمان و نه‌ته‌وه‌خوازی و ره‌خنه‌ی کۆمه‌لایه‌تی‌دا ده‌خولی‌نه‌وه که هه‌ر یه‌کیک له تیکسته‌کان به‌هه‌موو پیکهاته‌کانی بۆ نه‌و مه‌به‌سته ته‌وزیف کراوه ته‌عبیری لی کراوته‌وه.

سه‌یفی قازی و بنیاتی ساده:

به‌ره‌مه‌می سه‌یف زیاتر به‌لای پارچه‌ی لیری‌کدا ده‌شکی‌ته‌وه، زیاتریش لیریکی دل‌دارین، چ له شی‌وه‌ی غه‌زله‌دا هاتبن یا له شی‌وه‌ی پارچه‌ی شی‌عری خو‌مائی سۆزدار. هه‌ر یه‌کیک له‌م پارچه‌نه‌و خاوه‌ن یه‌کی‌تی بنیاتیکی سادهن. له بنیاتی ساده‌دا شاعیر ته‌نها بابته‌یک هه‌ل‌ده‌بژێری و مامه‌له‌ی له‌گه‌ل‌دا ده‌کات، به‌واتا یه‌کی‌تی بنیات له ئاکامی ره‌نگدان‌ه‌وه‌ی یه‌ک بابته‌و یه‌ک تافیکردنه‌وه‌ی شاعیره‌وه هاتووه.⁽⁸⁾

غه‌زله‌ پارچه‌یه‌کی سه‌ربه‌خۆیه‌ تایبه‌ته به ته‌عبیرکردن له سوۆزی خو‌شه‌ویستی.⁽⁹⁾ ژماره‌ی دی‌پره‌کانی زۆر نین، هه‌ر تاکه دی‌پری‌کیش (له‌سه‌ر بنه‌مای یه‌کی‌تی به‌یت) نه‌گه‌ر حی‌سابی یه‌که‌یه‌کی سی‌مانتیکی و ده‌لال و ته‌رکیبی سه‌ربه‌خۆشی بۆ بکری‌ت نه‌وا هه‌ر به‌شی‌کی پیکه‌وه گرێ‌دراوی په‌یکه‌ری غه‌زله‌که پیک ده‌هینی‌ت، که بێت هه‌ر دی‌پریک سه‌ربه‌ست و سه‌ربه‌خۆیه له هه‌مان کاتدا وا

(8) بنیاتی هه‌له‌به‌ست، ۵۱.

(9) النقد الادبی الحديث: ۲۱۵.

بهسته و پهيوسته به دپړه‌کانی دیکه‌وه.⁽¹⁰⁾ لپړه به نموونه ناماژه بؤ غه‌زهلکی
سه‌یف ده‌که‌ین:

نامه‌ییه‌ک له یاری خوښه‌ویسته‌وه
قاسید که له دهره‌اتو به ته‌بلیغی وهاکرد
حوجره‌ی منی هسره‌ت دپهی سه‌ت چین و خه‌تاگرد
پیم گوت له خوته‌ن دپیه‌وه یا خوته‌یی تاتار
یا نه‌هلی به‌هه‌شتی که دلت پر له سه‌فا کرد
یان خدری که هاتی به دوو جام ناوی به‌قاوه
نهم موردیمی هیجرمت به ته‌مای عومری به‌فاکرد
یاخود له تهره‌ف یاره‌وه دپی حامیلی نامه‌ی

خاس‌ییته‌ی نا‌هوی خوته‌ن و چینی نه‌داکرد
خاس‌ییته‌ی بؤ چاوی منی خه‌سته‌و رهنجووړ
وه‌ک جامه‌یی یوسف که به یه‌عقووبی عه‌تاگرد
نه‌ستاری وه‌کو زولفی عه‌روسانه موسه‌لسل
نه‌لفازی هه‌موو گه‌وه‌ره چهن جوانی نه‌داکرد
نوخته‌ی به مه‌سل خاله له‌سهر روومه‌تی یارم
یا وه‌ک عه‌ره‌قی کو‌لمی که مه‌یلی به جه‌فا کرد
هر خوم به‌فیدای نه‌و خه‌تو نه‌و ره‌بتو به‌یانه
عیجزو غه‌م ودردی له دلم مه‌حوو فه‌ناکرد
نهم ده‌سته گو‌له به‌سته‌یی نهم ده‌ستو به‌نانه‌ن
بویه وه‌کو بولبول هه‌سه‌نی نه‌غمه سه‌راکرد

یه‌کیتی بنیاتی شیعریی له بابته‌تی غه‌زل که خوښه‌ویستییه، به‌م شیوه‌یه
هاتوته‌دی:

- هیلی سهره‌کی بنیاتی بابته‌که له دووبه‌ش پیکه‌اتووه، به‌شی یه‌که‌م، هاتنی قاسیدو
هینانی نامه‌یه‌که له تهره‌ف یاره‌وه. شاعیر له کوی (۹) دپړی پارچه‌که‌دا (۵) دپړی بؤ

(10) شعر عمر بن الفارض: ۱۲۹

هاتنى قاسىد تەرخان كىردۈد. لە دىڧرى يەكەمدا خەبەرى گەيشتنى قاسىد رادەگەيەننى ئەنجا بەھۋى وروژاندنى كۆمەللىك پىرسىارمۇد "كە دەشنى ئەم پىرسىارانە بى كۆتايى بن!" دىڧرەكانى دووم بە يەكەم، سىيەم بە دووم، چوارەم بە سىيەم دەبەستىتەد. دىڧرى پىنچەم وەرگىڧرەكەيە بۇ بەشى دوومى پارچەكە كە لە دەسفى چۆنىتە نامەكەيە (دىڧرەكانى، بىڧرەكانى، نوختەو خالى، جۆرى خەت و رەبىتو بەيانى.....) لە دوايشدا قىلى پارچەكە بە دىڧرىك لە دەسفى نامەكە كە بە دەستە گولەي، كە پىچراوى دەست و پەنچەي نەرم و ناسكى يارە، دەچوۋىنى. شاعىرىش بولبولە بە دىتنى گول كەوتۆتە غەزەلخوانى. دوو بەشەكە (۴) دىڧر بە (۴) دىڧر لە ھەر بەشىكىان يەكگرتوۋىي و يەكپارچەيى تەواۋى بىيات ھەيە، دىڧرى پىنچەم لەرىگەي ھىنانەۋەي وشەي (خاسىيەتى) كە نموونەي (رد العجز على الصدر) دەنوۋىنى، ھەردو بەشەكەي بەيەكەۋە شەتەك داۋە، كە دووۋوۋى يەك مەۋزوع پىكدەھىنن.

لە غەزەلەكانى دىكەشدا لە وىنەي (زولى بەناحق، تىلى دل، بۇ خوت بىم نىڧرە، بومە چاۋەش، لۆمەي ھەسەن مەكە، شەتى ئەشكەم، سەمەندەر، گىرۋەد، شەۋى يەلدا) تاك تاكى دىڧرەكان ۋەك دانەي مروارى بە داۋى واتاكەيەۋە بەستراۋن و لەسەرەۋە تا خوارەۋە لە خزمەت بابەتلىكى گشتى دان، يەككىتى بىيات بۇ پارچەكە ڧەراھەم دەكەن. پارچە شىعەرە دىڧرەكانى شاعىر كە لە شىۋەي شىعەرى مىللى و لەسەر كىشى بىرگەيى ھۇنراۋنەتەۋە، پىر لە وىنەي جوان و دلگىرو پاك رازاۋە، بە زمان و شىۋازىكى رەۋان و پاراۋراۋنەتە روو:

يار كە دىتە سەمەر گۈل و ئەستىڧرە
سەھىرى ئەۋ دەكەن مەن ئانگۇ ئەستىڧرە
روۋناكى ۋى بىۋو يان روۋنى ئاسمان
كە دى بىۋ كىۋى دەبىا گەگىڧرە
دەگەن يار لە بىن سىيەرى پالان
چەند خوشە دۆى سەرد دەگەن كۈلپىرە
خۇزگەم بىۋ شۋانەي لە دوى مىگەلەن
يارم بىۋ زولڧان دەكە ھەۋاۋىرە
شەرتى شۋانىم ئەۋەندە بىۋەس بىۋ
يارم بىۋىرى بىۋ بىۋ مەپە بىۋىرە

بەم شىۋىيە لەسەر ئەم شىۋازو ئاھەنگو نەسەقە ئەم پارچەيە بۇ (۴۷) دېر
 دىرئۆتەۋە، لەھەر دېرپىكدا وئەنەيەك ھەيە، يادەبى لەنيۋە دېرپىكدا وئەنەيەك
 ھەبىت، بەلام وئەنەكان لە دېرەكاندا كە بەدۋاى يەكتىدا دىن و بەرىز تىدەپەرن
 ھەموويان ھاۋپەيۋەندىن، لە ژيان و گوزمراڭىك ھەئىنجراۋن كە زۆر لايەنى جوان و
 رووناك و قەشەنگو دلگىرى ھەيە، شاعىر يەك لەدۋاى يەك وئەنەكان پاۋدەكات و
 لەتان و پۇى بنىاتى ھۇنراۋىيەكى لىرىكدا دەيان ھۇنئىتەۋە، ئەم نەرىتەي شاعىر بە
 پارچەكانى تىرى وەكو:

— عەزىز نىزارمىزوت زۆرى بىۋ ھىننام
 فرمىسكىم سىۋور بىۋو زەردى روۋى لىننام
 دىسان بىۋ نىۋاپى دورىت كەۋتە گىر
 دىنام لىۋ سىۋاردىۋو بىۋوبىۋ زەھەرىر

كە دىرئۆتەين شىعەرى شاعىرەو (۸۵) دېرەو لەسەر شىۋىيە مەسنەۋى ھۇنراۋەتەۋە
 دىارو ئاشكەريە.

ھەروەھا بەھەمان شىۋە لە:

زۆر تىۋولى كىشا عەزىز ھىجرانىت
 لال بىم نىابىنىم مەيلى جاراننىت
 چ قەۋما ئەو سىۋال لەبەرچاۋكەۋتەم
 چلۆنت دل ھات لە دلت دىرەردم

كە (۶۴) دېرە، ھەروەھا لە پارچەي (نامەيەك) كە (۱۲) دېرە شاعىر لە دەستپىكدا
 دەلى:

نامەي گرامىيىت ھەزەرتى نىامى
 پىم گەيشت لە دەست شەخسىكى نىامى
 نامەي گرامىيىت ۋەختى پىم گەيشت
 ھىند كەيف خۇش بىۋوم دىنا تىم گەيشت

ھەروەھا پارچەي (بخوئىن چاكە) كە (۴۲) دېرە ئەمە سەرەتايەتى:

يادام بىۋ ناكەى يادات بىخېرى
 ومەدەى زووهاتن وەختە زۆر دىر بى
 ھىندەم تەماشاي رىۋى ھاتنىت كىرد
 چاۋ خىل بوون لەسەر سەريان و سەرگىرد

ئەم چوار پارچەيەى دوايى كە بە پارچەى لىرىكى مىللى و خۇمالى ناومان بىردن، لە شىۋەى گشتى ھەر پارچەيەك، دىرەكان بەشىۋەدىكى وەسفو سەردى ھاتونەتە خوارەو، وەكو گوتمان لە پارچەو پاژە وىنەى جىا جىا پىكھاتوون كە ھەموويان لەنيۋان سنوورو چوارچىۋەى گشتى تىكستەكەدا كۆبۈنەتەو ەيەكيان گرتوۋە، ئەنجا بىيات و مەبەستىكى تايىبەتيان پىكھىناۋە. لە كۆى بەرھەمەكانى سەيف چەند بابەتىكى نىشتمانى و سىياسى و كۆمەلەيەتى ھەن، كە لە روۋى يەككىتى بىياتەو، ھىلى گشتى تىكستەكان ھەر وەكو ئەوانى پىشتووترن. بۇ نمونە (رۆزى شادى) كە لە (۲۶) دىر دايە، يەك بابەتەو بۇ يەك مەبەست ھۆنراۋەتەو كە ئەۋىش پىادا ھەلگوتنى ستالين و سوپاى سوورو ئەو ئازادىيە كە لەژىر سىبەرى ئەو سوپايەدا بۇ كورد رەخساۋە، ئىتر ھەموو دىرەكان لەتەۋەرى ئەو بابەتەدا دەخولنەۋە. ھەرۋەھا (پەيامى دوعاۋو سلاۋ) كە (۵۹) دىرەو لەسەر ھەمان ناۋەرپۇك و بابەتى شىعەرەكى پىشۋە، باس لەسەر كەۋتەكانى ئۆردۈى سوپاى سوور دەكات لە بەرەكانى جەنگ و ئەو سەربەستى و ئاسۋودەيەى كوردستانى گرتۋتەو لەساي ئەۋانەۋە. پاراستنى يەككىتى بىيات لە شىۋازى گىرانەۋە دەرپرېنى چىرۇكىانەو ھىنانەۋەى نمونەى لىرەو لەۋى بەرجەستە دەبى و رەنگە ھەندى جارحەماسەت و خەيال شاعىر ھەلگىرىت و بۇ شتى لا بەلاش بچىت كە زۆر لەگەل بابەتى سەرەكى تىكستەكەۋە پەيوەست نەبىت، بەلام بە ھەر جۆرىك بىت لە چوارچىۋە گشتىيەكە تىپەرناكات.

بىياتى يەككىتى بابەت لە شىعرى مستەفا شەۋقىدا

مەبەست لە يەككىتى بابەت لە شىعرى رۇمانتىكى دا يەككىتى ئۆرگانىكى تىكستى شىعەر، كە لە رەخنەى تازەدا گىرنگى پىچ دەرپىت و بەو جۆرە پىناسەكرائە، كە برىتتىيە لە يەككىتى بىرو بابەت و ئەو ھەست و سۆزانەى كە بابەتەكە دەيان وروژىنى، تىياندان وىنەو بىرۋكەكان بە شىۋەيەكى مەنتىقى بەدۋاى يەكتىدا دىن، ھەر وىنەو بىرۋكەيەك رۇنىك لە چىمكىكى تىكستەكەدا دەگىرپى لە خىزمەت گەشەكرىنىدا

دەبىت و لە ئاكام تىكدەكەنە و دە شىۋەى بىياتىكى زىندوو بە دەقى شىعرى
دەبەخىن. (11)

بەم چەشنە پەيوەستى نىۋان دەقە شىعەرىگە لەبارى يەككىتى بابەت و بىرو ئەو
سۆزى بەرپاى دەكات توندو تۆل دەبىت. لىرە ئەزموون و تاقي كەرنە وەى شاعىر
دەبىتە ئەو تەومەردى كە بىيات و بابەتى شىعرى لە دەور دەئالى، ئەزموونىش خۆى
(رووداۋىكى وىزدانى يا سۆزدارىيە كە لە مېشك و ھەست و دەروون و فېكرى
ناوخۆى و دەركىيە و دەپتە دەردە). (12) لەم پېشەكەيە و بەردە شىكەرنە وەى بىياتى
شىعرى مستەفا شەوقى ھەنگاۋ ھەندەگرىن و چەند نەمۇنەيەك دەھىنە وە. شاعىر
لە ھۆنراۋەى (خەسبوخاڭ دەگەل وەتەن) دا دەلئ:

خەملىۋە لەسەر قەبرى جەوانان گول و لالە
يا سوورىي خوڭنە كە بلىي رەنگەكى ئالە

پېش تابشى خورشىدى فەلەك وەقتى بەھاران
وەك چاۋ لە فرمىسكى مەنە قەترەيى ژالە

ئەى بىادى سەبا ھەستە گوزەركە بە وەتەنەدا
پەخشان بىكە سەر ئەرەزى وەتەن بۆنى گولالە

با بىت و بە تەئسىرى فەسوونى نەفەسى تۆ
وەك خونچە بېشكۆئ دەمى ئەو كوردە كەلالە

با بىت و سەبەپان ئەلەم و دەردى شەۋى ھەجر
بىژئ كە لەۋەى پاش خەۋى مە، مەجرى وەبالە

(11) النقد الادبي الحديث: ۳۴۹.

(12) سوسۇلۇزىي شىعرى كوردى: ۱۴۹.

قەھرى فەلەك ۋە جەۋرى رەقىب ۋە ستەمى دۆست
سەرناسىيەنى پىر شىكەنى كىردى بىلەن قەبالە

شەۋقى ۋە رەھبەر ۋە غەربەتە مائىل بىلەن ۋەتەن بىلەن
بىلەن خاكى ۋەتەن غەزەتە تۈمەنلىك خەيالى

بىلەن كاكۇلى رەش رەنگە كەلگەن بۆلۈم فەرقە
بارام بىلەن بىلەن فەزلى ۋە ھۈنەر چۈشكەن ھەلەلە

بىلەن سەرنىجىكى سەل پىلەن لەنۋانىشان ۋە دىپەرگەنى تىكىستەكە ئەۋەتەن ئاشىرا دەپتە كەلگەن
شاعىر ئەزىمۈنىكى خەملى سەبارەت بىلەن نىشتەن دەكەت بىلەن مەبەستە ۋە سەلەتەۋە
لەلە رىگەلە چىنىنى ۋەتەن رۇمانسى بارگەلە بىلەن سۆز ۋە خۇشەۋىستە بىلەن نىشتەنەكەلە
(ھەر ۋەتەنەكە لەلە دىپەرگە ۋە ۋەتەنەكە لەلە نىۋە دىپەرگەلە ۋە ۋەتەنەكە لەلە ئاكام دەگەن).
گۈللە ۋە لالەلە بىلەن ھەر، كەلە بىلەن خۇشەۋەتەن ۋە ۋەتەنەكەلە سۈر ھەلگەلە،
خاكى ۋەتەنەكە نازىشتە كىردەۋە، لەلە رىگەلە ۋە سەلە ۋە دىپەرگەلە مەبەستە شاعىر
بەلەدەستەن، لەلە سۈرە بىلەن دەۋازىتە بىلەن بەلەمەلە گۈللەلە بىلەن ھەمەۋە
سۈچىكى نىشتەنەكە بىلەن ۋەتەنەكە. (گۈللە ۋە رەنگە سۈر ۋە ھەر ۋەتەنەكە بىلەن
بەلەمە سۈرە بىلەن) دىپەرگەلە بىلەن ۋەتەنەكە داۋە، يەكەتە ۋە پەيۋەندە ئورگانىكى
لەلە گۈنجان ۋە تەبەيى ۋە بەلەمەلە يەكەتە داھىنەكە بەلەمەلە دىپەرگە، دىمەن ۋە تەبەيىكى
زىندە ۋە بەلەمەستە دەكەت. ئەلە سۆزەكە لەلە دىمەنەكە ۋە ھەلەمەقۇتە، دىپەرگە نىۋە
دەۋەنە خۇشەۋەتە، بەلە چاۋە ۋە دىمەنەكە دىپەرگە. رايەلەكە ناپەرگە لەلە
دىپەرگەلە داتە (بەلە سەلە) جەلەۋە ھەستە سۆزە خۇشەۋە بەلەدەستە ۋە دىپەرگە،
دەمە كۈردە كەلە دەپشەۋەن، باس لەلە نىشتە ۋە نازارى (شەۋگەلە غەربەتە لەلە
ۋەتەنەكە) بەلە گۈللە دەپشەۋەن، تە ۋە خۇشەۋەتە، غەربەتە لەلە دەۋە ۋە ھەمەتەكەلە
ۋە بەلەگەلە شاعىر رۈۋەلە ۋەتەنەكە ۋە بەلە ۋە ھۈنەر ئۇقۇرە ۋە سۈرەمە
پىلەن بەلەشەن. ۋەتەنەكە دەستەپىكى تىكىستەكە (گۈللە سۈرە سەلەمەزەلە جەۋاننىكى
كۈردە)، ئەلە ۋە ۋە لەلە رىگەلە گەتەگۈۋە ۋە سەلە ۋە ھەتە نەۋەۋە ۋەتەنەكە تەمە
گەشە دەكەتە ۋە بەلە پىشەۋە دەپتە تە تەبەۋە دىمەنەكە پىلەن رەنگە دەپتە، ئەلە
خالى كۈشەندە كۈتەيلى خۇشەۋەتە دەكەت. بەلەمەزە يەكەتە ئەزىمۈن ۋە نىشتە ۋە بەلە

لە شیعەرە کەدا ھاتۆتەدی، بابەتییکی نیشتمانی بەھۆی تەوژمیکی بەھیزی سۆزەوہ لە بەرگو ئارایشتیکی لیریکی دا خراوتە روو.
لە تیکستیکی دیکەدا کە بەناونیشانی (وەرەقیك لە دەفتەری خاتیرات) ھو تەعبیر لە ئەزموونیکی دلداری شاعیر دەکاتەوہ ھاتووہ:

فیدای چاوت عەزیزم، ئەورۆکە حالم پەڕیشانە
لە دووری تۆ دوو دیدم غەرقی خوینە بەحری عوممانە

عەجەب کۆرپە دیلم نادا ھەدا شەوگاری تەنھایی
نەباتی ھەندی لیوی تۆی دەوی بیچارە بێ زمانە

بەناز ساتی وەرە دەستی بنی سەر قەلبی مەجرۆحم
خەناوی بێ بە سووری پەنجەکانت رەنگی مەرجانە

زبانت چونکە نازانی، بە ئیما شەرحی حالی کرد
کەبابە جەرگی من ببە، ھەناسەم بۆنی بریانە

ھێلی گشتی مەبەستی شاعیر (شەرحی حالی خۆکردنە لە تاوی دلداری)، ئەدگاری
باوی سازکردنی وینەکان لە بنیاتی تیکستە کەدا شیوازی لیکچواندنە، (ھەرچەندە بە
کەرەستەو ستایلیکی کۆنە). رەگەزی گفتوگۆش لە سیاقی دیپرەکاندا بەدی دەکریت،
(بەناز ساتی وەرە - ئەگەر چی تۆ - جانم لە مائەنگۆیە...) لە ھەموو دیپرەکان
دەردە دلە کە بەردەوامە، ھەرچەند شیوازو دەربرپین و وینەکان دەگۆرپن، بەلام
ھەمیشە لە خزمەتی بابەتی سەرەکی دان و لی لانادەن. شاعیر بەردەوام دەبییت:

دلت بەستم بە ئەفسوون ئەی کچی رۆمی چ قەتانی
مەگەر دایکت ئەتۆ نیو نا لە بۆ تەلبیس و ئەفسانە
وەکو ناھوی خەتا گەرچی ئەتۆ نارۆی لە پێش عاشق
خەتایی چاوی سەھیادە کە بولبول نایتە ھیلانە
مەلاحەت خەتمە سەرتۆ گەرچی وەك نیوت لە چا دووری
لە بۆ شەوقی دوو کوئمی پڕ فسوونت تازە دیوانە

لهسەر ههمان شياووزو نهسهقی دپړهکانی پيشوو، ئهم دپړانهی دوايی هاتوون، وهسفو ستایشی جوانی دلېهر دهکهن، رهنکه شاعیر له توانایدا ههبیّت، یاخود سۆزو جوّش و خوښه ویستیه کهی هاندهری بیّت چهند وینهیه کی دیکهش له باخچهی جوانی یارمه کی بهونیتیه وه، به لّام له رستهی یه که می دپړی کوّتایی ئهو ئامانجهی پیکاهو (مه لاحت ختمه سهرتو)، ئیتر حهقی خوّی داومتی و دوايی به تیّکسته که هیناوه و دهک عمرهب دهلّی (حسن الختام) ی به جیهیناوه.

شهوقی قه سیدهیه کی ههیه به نیوی (ته حه سوری جهوانی و ته رانهیی وهتهن) که له (۲۲) دپړ پیکهاتوووه دریزترین تیّکستی شاعیره. ئهم قه سیدهیه له سهره تابه وه تا دوايی له دهوری بابیه تیّکی فلهسه فی دهخولیتیه وه که ئه ویش (فلهسه فی عه شقی ئیلاهییه)، نه گهر به گوپړه ی ئهو نینتیباعه ی له ئاکامی خویندنه وهی قه سیده که لای خوینهر دروست دهبی، قسه بکهین، دهبی بلّین که ئهم تیّکسته به رهنجامی ههستیکی قوول و سۆزیکي راسته قینهیه سه بارمت به زیان و به سروشت. ئهمهش شتیکی ئاسان نییه کاتیّک (له تیّکستی لریکا ته عییر له ههستیکی راسته وخوّی شاعیر دهکریّت که دیاردهیه کی تایبته به زیان و به سروشت له دهروونی شاعیر دا وروژاندویه تی، گرنگ لیّره دا نه خودی ئهو ههستهیه و نه تیّگه یشتنه نیّگه تیّفه کهیه تی، به لکو کاردانه وه په نهان و ناوهکییه که ی ئهو ئینتیباعهیه که له دهره وه بهرپا دهبیّت).⁽¹³⁾ له قه سیده که دا هاتوووه:

به بی توّ عالمی دل، غهرقی دهریای یهئس و حیرمانه
ته ماشاکه شه پوّل ئه ورپو چلۆن سهر ریژی چاوانه

عه جهب توّفان دهره حیسی شه بابم، هه لده چی دایم
له قه لّبی پر خرّوش ئه سرینی چاوم له علی روممانه
ده نفاقی ئه مه لّ ئه ورپو سه رایه وهسلّی توّ دووره
له بویه فلهسه فهی ژینی له بو من بوّته نه فسانه

ئهو نوخته ییه ی شاعیر دمه بر چاوی گرتوو، جوانی و خوښه ویستی وهسلّی یاره، یار به مه عنای حه فیقی واته (مه عشوق)، شاعیر (عاشق) وهه په روه ردگاریش (مه عشوق)، که

(13) موسوعة نظرية الادب - الشعر الغنائي: ۶.

جووتە بىنەما بىنەرەتتەيەكەي (سۆفیزم) پېكىدەھيىن. مەبەستى بەرودوۋى شاعىر
(وہسل)ى مەعشووۋەكەيەتى:

جوانى و نەشئوو شەۋقى ھەياتم بى تۆ بەربادە
بەھار رابردو ھاوین ھاتو پايز ومقتى زستانە
خولاسەى مەقسەدى من زولفى كال بوو بۆيە لىم گىژە
سەراپا فيكرو چىسسەم مىسلى زولفى خاوى جانانە
لە شەريان و وەرىدى چىسسەمى فانى من وەگو خوین
مەلالى چاوى مەخمورەت دەگە دەوران و سەھىرانە

شاعىر شىۋازو كەرەستە و دەرپرېنى دلدارى ئاسايى وەگو (زولفى كال، زولفى خاوى
جانان، مەلالى چاوى مەخمور...) دەكاتە زمانى دەرپرېنى ەشقە راستەقىنەكەي تا
دەلى:

بەلى ھەللاجە و ئەۋرۇ ئەسىرى رەنگى بى رەنگىم
بەسەۋداى تۆۋە مەستم، چونكە چاۋت داۋيە پەيمانە
ئەسىرى خوسنى تۆ چۆن مەعكەسى ئەنۋارى لاھوتە
لەتارىكى وجوود كوۋنجى ناسوۋوت رۇزى تابانە
چەراى فەكرم لەۋى دايم دەكاتن ئىقتىباسى نوور
مىسال پىرى مەيخۇران لە جامى لەلى مەيخانە
لەسەحراى مېرغوزارى عالەمى ئەرواحى عىللىين
شەھنشەھ بوو خەيالى فيكرى سەربازم تاقانە

لەۋ دېپرانەى سەرەۋە شاعىر بە ھەستە سۆزۈ زمان و زاراۋەى راستەقىنەى ھەلسەفەى
سۆفیزم دەۋى زاراۋەگان - كە ھەر يەكەيان لە وېنەى سىمبۇلىكە و وېنە و كېشەيەك
لە دىناى سۆفیزم دا دەۋروۋىنى:

ھەللاج، ئەسىرى رەنگى بى رەنگى، مەعكەسى ئەنۋار، لاھوت، وجوود، ناسوت،
ئىقتىباسى نوور، پىرى مەيخۇران، جام، عالەمى ئەرواحى عىللىين، شەھنشەھ،
خەيال.....)، ئەم وېنە و سىمبۇلانە بە زنجىرە بە دواى يەكتىدا دېن و يەكتىيەكى
مەعنەۋى و مەنتىقى بالا بۇ تېكىستەكە ھەراھەم دەكەن:

چلۇن تەبەى بەشەر مەخلوۋتى خاكى پاكى تىنەت بوو
ھېۋوتى كىردوۋە فيكرو روحم ھاتۇتە ھىلانە

لەنێو دنیای خەیاڵم هەڵبژاردەى پاشى تەدقیق
لە جەرگەى ناسیادا مەئەمن و مەنواى شاھانە

مەلى روحى شاعیر لە ناسمانەووە دادەبەزیتە سەر زەوى بۆ ناو ئەو هیلانەییەى کە
ئارامى و ناسوودەیی بە رۆحى شاعیر دەبەخشێ. ئەو هیلانەییەش لەسەر زەوى خاکی
پاکی نیشتمانە، خاك لەگەڵ سروشت و تەبیەتی ئادەمیزاددا یەك دەگریتەو، خاك
یەكێكە لەو رەگەزە بنچینەییانەى کە لە (خەلق و تەکوین) ی لەشى زیندووی مروۆف
بەشدارە، بەپێى تیروانینی فەلسەفەى كۆن، هەر تەنێكى زیندوو لەوانەش تەنى
مروۆف پێكەتەو ئاویتەى هەر چوار رەگەزى (خاك، ئاو، ئاگر، با)یە. بۆیە سۆزو
خۆشەویستی گیان و لەشى مروۆفى عاشق و سەوداسەر بۆ (خاك) شتیكى ئاساییە، کە
هاتو ئەویش (خاکی پاکی نیشتمانى دایك) بێت ئەوا سۆزو عەشقهكە بەتین تر
دەبێت.

لەوئ تێر ئاو دەبێ خولیای جوانى و رووحى غەمگینان
نوفوولى نەرغەوانى رۆزى رووى پاش مانگی تابانە
کە خاکی پاکی وی لانکە لە بۆ ئیسقانى باپیرمان
لەسەر قەهەبرى جەوانان دیدەیی شەللیرە گریانە.

خاکی پاکی نیشتمان لە وێنەى بێشکەیهو بە میهرەبانى لەش و ئیسك و بروسكى
مروۆف دەگریتە خۆى چونکە پەرورەدى خۆیەتى، لە کاتیكدا (گیان)ەكان بۆ ناسمان
هەڵدەفڕن، لەسەر خاك یادگارێكىش بۆ مروۆف بەجێ دەمینى کە ئەویش
گلکۆکەیهتى.

ئەوئ مولكى قەدىم و مەوتەنى ئەجدادی پێشوو
بە مەردى مەپروخینە چۆن حەرىمى مولكى بابانە
بە عیلم و مەعریفەت تێر ئاو بکە فیکرى جوانیت تا
دەگەل شەوقى بە جووتە مۆتەفقیق بن مەردو مەردانە

ئیسك و بروسكى بابو باپیرانىش لە هیلانەى ئەو خاكەدا گیرسانەتەو، بۆیە بۆتە
مولكى قەدىم و مەوتەنى ئەجداد. دەسابا تێر ئاوبیى بە زانست و مەعریفەتى
عەشق و جوانى.

بیا سہی دووہم

ئاوازی شیعیری یه‌کیکه له ره‌گه‌زه پێکه‌ینه‌ره‌کانی شیعر، له راستیدا ئه‌رستۆ خۆی شیعر به زاده‌ی دوو بانه‌ی سهره‌کی داده‌نی، که هه‌ردووکیان له سروشتی مرقّدا هه‌ن، په‌که‌میان لاسایی کردنه‌وه‌و ئه‌وه‌که‌ی دیکه‌یان ئاوازه. ⁽¹⁴⁾

له رهنه‌ی تازه‌دا ئاواز یه‌کێکه له ره‌گه‌زه پێکهینه‌ره‌گانی شیعو له راستیدا شیعو
خۆی بریتیه له (ئاوازی بیژمه و ته‌و واژه‌گان).⁽¹⁵⁾ خۆدی ئاخاوتن خۆی له‌گاتی

ئەنجامداندا جۆرە ئاھەنگىكى ھەيەو ھەر كاتىك ئاھەنگى وشەو بىژدەكان
بەشىۋەيەكى مۈتەناسىبو رىك و گونجاو دووبارە بوۋنەو ە كىش دروست دەبىت.

لیږدا (کیش دمبته بهرمنجامی نه‌ندازو پېوانه‌یی ئاوازی شاعر).⁽¹⁶⁾ له‌مه‌وه پوهندی ته‌وی به‌یه‌که‌وه به‌ستراوی نیوان شاعرو ئاوازمان بو روون دمبته‌ود

لههه مان کاتدا نه و دشمنان لا ناشکرا دهییت که ههر گۆرانیئک له ئاوازدا گۆرانیئک له کێش بهرپا دهکاو کێشهکانیش ههریه که یان خاومنی ئاوازو ئاههنگیکی تایبته به

خوڤان دمېن. سه بارهت به هه ئېزاردنې كېڅى شيعرېش، شاعيران جهخت له سهر ئهوه دهكه نهوه كه هه ئېزاردنې كېڅى به مهيلو ئارمزوو نيه، به لكو ئهوه بابته و سۆزه

هه‌لدمبژر ئی لهو جوار چیۆمه‌دا سه‌رده‌کا،⁽¹⁷⁾ خائێکی دیکه‌ش هه‌یه پێویسته کاتی لای شاعیر کامل ده‌بی و ده‌رووژی ئەوا بۆ خوێ ناههنگ و ئاوازیك (کیشیک)

ئامازى بۇ بىكرىت ئەۋىش ئەۋمىيە گە ئاۋازو مۇسقىئ شىعر تەنھا تايىبەت نىيە بە
 حۇرى كىشەكانى شىعر، ۋەك ئەۋمىيە عەرۋوزى يا بىرگەيى يا جۇرئىكى تر بىتتو

بہواتا ناوازی دمرود، بہلکو جوڑی پیکھات و پھیوہندی وشہکان لہ گہل یہ کتری و
رہتمہ گانی شعر ناوازیکی دیکہی سہیری لیٰ ہست پیٰ دہگریٹ کہ لہ ناوازی کیشی

(14) هونہری شیعر: ۲۲

(15) موسیقی شعر: ۴۴

(16) فرهنگ اصطلاحات ادبی: ۵۸

(17) هه‌واری خالی: ۸۴.

شيعر كه متر نيهو به ئاوازی ناوهوه دناسرئت.⁽¹⁸⁾ له مهوه دمردهكهوئت كه بنياتی
ئاوازی شيعر دوو لايهني ههيه:

۱. ئاوازی دهرهوه: پهيوهسته به كيشی شيعرهوهو تايبهت دهبيت به جوړی شيعری
كيشراو (الموزن)، جا چ ههرووزی بيت ياخود برگهیی. * لهم ئاسته دا دؤخی (نهمزی)
شيعر مه بهستهو پهيوهندی راسته فينه ی به كيشی شيعرهوه ههيهو له مهوه چه مکی
كيش بریتيه له هاوژماره یی برگهكان له ههردوو نيوه ديړی شيعردا.⁽¹⁹⁾ واته
مؤسيقای دهرهوه له نهنجامی هاو كيشی ههردوو نيوه ديړی شيعردا دروست دهبيت.

۲. ئاوازی ناوهوه: پهيوهندی به ريتم و ناههنگی وشهكانهوه ههيهو له ريگهی راده ی
گونجان و هاونا ههنگی پيكتاهتی وشهكان له لايهني دهنكو فونيم و برگهكان جيبه جی
دهبيت. ههريز گهردی دهئ: (ريتيم له جوښانی دهرهونهوه دروست دهبي و له قالبی
كيشهكانهوه گه لاله دهبي و به سیستمی دهنكسازي و زمانه وانی
دهره ديړی).⁽²⁰⁾ سه بارهت به شيعری ههرووزی لهم ئاسته دا هه ر نه وهنده بهس نيهه
كه نيوه ديړهكان له برگه دا هاو ژماره بن به لكو دوو مهرجی ديكهش پيوسته:
يهك/ پيوسته هه ر چه ند برگه يهك (۳، ۴، ۵)، له كؤمه له يه كدا كؤببنه وهو يهك
بگرن بؤ پيكتهينانی ههنگاهكان (التفعيله).

دوو/ پيوسته ههنگاهكان له نيوه ديړی يه كه مو دووه می شيعردا هاوتا (متناجر)
بن، واتا له رووی جوړو ژماره و ريزبوننه وه و هكو يهك بن، هه ر بهو سیستمهش له
ديړهكانی دواتردا دووباره ببنه وه.⁽²¹⁾ له رهخنه ی تازه دا باس له (ئاوازی لاتهنیشت
— الموسيقى الجانبية) هاتؤته ناوهوه كه به (سهروا)ی شيعرهوه به ستروده وه، له تهك
ئاوازی دهرهوه ی كيش و ئاوازی ناوهوه ی وشهكان، ئاوازی سهرواش مايه ی ليكؤلینه وهو
سه رنجدانه، ته نانهت رهخنه گريکی وهكو د. شه فيعی كدكنی دهئيت (يهك له
گرنگترين هؤكارهكانی بايه خي سهروا لايهني مؤسيقاييه كه يه تی).⁽²²⁾ نهو لای وایه كه

(18) موسيقى شعر: ۵۰

* له بهرام بهر دوو جوړه كه ی شيعری كيشراودا، دوو جوړی تری شيعرمان ههيه كه كيشيان
نييه، و هكو شيعری سهريهست و پهخشانه شيعر.

(19) كيش و ريتمی شيعری فؤلكلؤری كوردی: ۱۶۹.

(20) كيشی شيعری كلاسیکی كوردی: ۷۷.

(21) كؤ وانهكانی كيش ناسی، د. محمد بكر، ۱۹۹۴.

(22) موسيقى شعر: ۵۲

سەروا جۆرە تايبەتمەندىككە بە شىعر دەبەخشىۋ بۇ پىشت راستكردنەۋى رايەكەى دەلى: ئەگەر دوو قەسىدە بە ھەمان مەبەستە ھەمان كىش بھۇندىنەۋە، بەلام سەروايان جياۋازبىت ئەۋا كارىگەرلىشان جياۋاز دەبىت. ناوبراۋ بە راگۋاستن لە (دكتۇر شەۋقى چىف) ۋە دەلى: ئەۋ جۆرە (ترجىيە) ۋە كەرتكردنەى لە ھەندى دىرە شىعرى غەرمىيدا دەرگىت، جۆرىك لە مۇسىقاي لاتەنىشتى زۆر بەھىز بە شىعرەكە دەبەخشى. بۇ نەۋونە لەم دىرەى امرۋ القىس دا:

مگر، مضر، مقبل، منابر معا

كجلمود صخر، حطه السيل من عل

بۇيە ئەۋ سەروا ناۋەكسانە رۇلىكى مۇسىقايى زۆر بەھىزىان ھەيە. ⁽²³⁾ ھەروەكو كامىل ژىر نامازە بۇ رۇلى گىرىكى ناۋازمى سەروا بە راگۋاستن لە دىكتۇر ئىبراھىم ئەنىسەۋە كىردوۋە دەلى: (سەروا تۇخمىكە لە تۇخمەكانى بىناى ھەلبەست، سەروا نىرخىكى مۇسىقايانەيە كە ژمارمىەك دەنگ لە كۇتايى دىرەكانى ھەلبەستدا دووبارە ئەبىتەۋە. ئەم دووبارە بوۋنەۋەيەش بەشىكى گىرىك دروست دەكات لە مۇسىقاي ھەلبەست. سەروا ۋەك نىۋەندە مۇسىقايەكانە كە گۈيگر چاۋەرۋانى دووبارمىۋنەۋەمىان ئەكات ۋە جىژىك ۋەرنەگرى لەۋ جۆرە دووبارە بوۋنەۋەكە لە پەردەى گۈى ئەدات لە ماۋە كاتىيە رىك ۋە پىكەكان). ⁽²⁴⁾

لەم تىروانىنەۋە، بە پىۋىستمان زانى لە باسى ئاۋازى شىعرىدا بىرگەيەكىش بۇ مۇسىقاي لاتەنىشت تەرخان بىكەن كە تايبەتمەندىيەكانى لەلەيەنى سەرواۋ رەدىۋو كەرتكردن لە شىعرى شاعىرانى ماۋەى باسەكەى ئىمەدا رەنگى داۋەتەۋە.

ئاۋازەى دەرەۋە : كىشى شىعرى:

– لە بەرھەمى مەلا مارقى كۆكەيى:

بەۋ ھۆيەى شىعرى كلاسكى كوردى ھەر لە كۆنەۋەۋە لە سەردەمى بابە تايەرەۋە لەبارى كىش ۋە قافىيەدا پىرەۋى لە غەروۋزى غەرمى كىردوۋە، بۇيە كىش ۋە قالىبە كىشەكانى غەروۋزى بەھەمان پىۋدانگ لە شىعرى شاعىرانى ناۋچەى موكىرانيشدا رەنگى داۋەتەۋە. ئەۋەى لەم بۋارەدا بە زەقى تىيىنى دەرگىت ئەۋەيە كە بىرەك لەۋ كىشە غەروۋزىانە لە نەۋونەى (ھەزەج، رەمەل، موزارىيە، سەرىيە) بوۋن بە كىشى

(23) سەجاۋەى پىشۋو: ۵۲

(24) بەرگى لە ھەلبەست، گ/ رۇشنىرى نۆى، ژ/۱۳۶: ۱۱۱.

باوی ناو شیعی کوردی و شاعیرانی کورد زیاتر ئاوپیان لی داوهنه ته وه. ⁽²⁵⁾ ههروهها وهکو ههولتیک بۆ خو بواردن له کوۆت و بهندی قورسی ئەم کیشانه شاعیرانی کورد زیاتر به لای مه جزوناتی ئەم کیشانه وه چوون و به کاریان هیناون. ⁽²⁶⁾

هۆکاری ئەم ئاراستهیهش بۆ دوولایهن دهگیرنه وه: یهکیان نه وهیه که ئەم کیشانه (زۆرتر دهنگونجین له گهڵ خهسائیسی فۆنه تیکی زمانی کوردیدا). ⁽²⁷⁾ دووهمیش ئەم کیشانه له رووی ئاههنگ و ئاوازه ده گورج و سووک و سافو به ئاههنگن و له گهڵ زهوقی گۆرانی ویستی کوردیدا گونجاون. ⁽²⁸⁾

له مه وه ئاوړێک له به رهه می شیعی مه لا ماری کۆکه یی ده دهینه وه به وه مه به سته ی وینه که له لاما ن روونتر بیت لی ره دا ئاماریک نیشان ده دهین، که له ژیر رۆشنا یی دیوانی شاعیره به پشتیوانی (رابه ری کیشی شیعی کلاسیکی کوردی: ل ٥٤٣ - ٥٤٨) ریکخراوه:

زنجیره	کیش	قالبه کیش	ژماره ی پارچه	رێژه
١.	هه زه ج		٢٢	٪٤٩,٩
	أ.	هه زه جی هه شتی ته واو	١٤	
	ب.	هه زه جی ٨ ئه خرهبی مه کفووفی	٤	
	ج.	مه جزووف	١	
	و.	هه زه جی ٨ ئه خرهبی مه کفووفی مه قسوور	١	
	ه.	هه زه جی ٨ ئه خرهب	١	
	و.	هه زه جی ٨ مه جزووف	١	
		هه زه جی ٦ مه قسوور		
٢.	رده مه ل		١٦	٪٣٢

(25) کیشی شیعی کلاسیکی کوردی: ١٢٨

(26) دانیشتنیک له گهڵ گۆران، گ/ بهیان، ز/ ٥: ٢.

(27) سه وداو سنوور: ١٥٩.

(28) کیش و موسیقای هه لبه سته ی کوردی: ٦٧.

		۱۳	رهمه ئى ۸ى مەحزووف	ا.	
		۱	رهمه ئى ۸ى مەخپوونى ئەسلەم	ب.	
		۱	رهمه ئى ۸ى مەقسوور	ج.	
		۱	رهمه ئى ۶ى مەحزووف	و.	
	۱۰,۹%	۶		موزاربع	۳.
		۵	موزاربعى ۸ى ئەخرەبى مەكفووفى	ا.	
		۱	مەحزووف	ب.	
			موزاربعى ۸ى مەكفووفى مەقسوور		
	۳,۹%	۲		موجتەس	۴.
		۱	موجتەسى ۸ى مەخپوونى مەقسوور	ا.	
		۱	موجتەسى ۸ى مەخپوونى ئەسلەم	ب.	
	۳,۹%	۲		خەفیف	۵.
		۲	خەفیفى ۶ى مەخپوونى مەحزووف	ا.	
	۱۰۰%	۵۰			

لەمەوہ بۇمان رووندەبیتەوہ گەوا:*

– سەرجهمی شیعری مەلا مارف لەسەر (۵) کیش و قالبە کیش ھۆنراوەتەوہ.

– کیش و قالبە کیشە باوەکانی (ھەزەج و رەمەل) لە ۸۰% بەرھەمی شاعیریان داگیر کردووە، ئەم دوو کیشە لە بازنەکانی خەلیلدا سەر بە بازنە (موجتەلیب)ن. (29)

* ئەم خشتەپە لەژێر رۆشنایی دیوانی شاعیردا رێکخراوە، لێرەدا پێویستە نامازە بۆ دوو ھەلە

بکەین کە (رابەری کیشی کلاسیکی کوردی) تیئێ گەوتووہ:

۱. ھەردوو ھەسیدە (سیلاوی بەدبەختی، بەزمی ھەغفور) کە لە سەر کیشی ھەزەجی ھەشتی

تەوان، دووجار حیساب کراون.

۲. پارچەپەکی چوار بەیتی لە دیوانەکەدا ھەپتە بەناوی (دۆزدخ و جەنەت) لە رابەردا

پەڕێندراوە. بەمە سەرجهمی بەرھەمی کۆگراوەی شاعیر دەبیتە (۴۹) پارچە.

۳. لەو نوسخە دیوانە چاپکراوەی لەبەردەستە، دوو لاپەڕە (۶۷- ۶۸) ی تیادا نییە.

بەروانە:

– دیوانی مەلا مارفی کۆکەیی: ۳۶-۴۰، ۸۴ – ۹۱.

– رابەری کیشی شیعری کلاسیکی کوردی: ۵۴۳ – ۵۴۷.

(29) کیش و مۆسیقای ھەلبەستی کوردی: ۵۶.

- نهم دوو کیشمو باقی کیشمکانی دیکهش له بهرهمی شاعیردا په پرمو ویکراون، زورتر بایه خ به قالبه کیشمکان بهواته (مجزواتی) کیشمکان دراوه.

- به پښی (رابهری شیعی کلاسیکی کوردی) همزهج (۲۱) قالبه کیشی له دیوانی شیعی کلاسیکی کوردیدا به کارهاتوون، که چی لای مهلا مارف ناوړ له (۶) قالبی نهو کیشم دراوتهوه، کیشی رهمه لیش به ههمان نه اندازه (۲۱) قالبه کیشی به کارهاتوون و لای مهلا مارف ناوړ له (۴) یان دراوتهوه.

موزاریع و موحتهس که له بهرهمی مهلا مارفدا همریه که یان دوو قالبه کیشی لی به کارهاتووه، به لام یه که میان خاوهنی (۶) و دووهمیان (۵) قالبه کیشن.

شاعیر یه که بهرهمی تاقانهی له سهر کیشی خهفیف هوښووتهوه که خوی خاوهنی (۵) قالبه کیشم. (30)

کیش له بهرهمی سهیفی قازیدا :

بهرهمی شیعی کوراهوی سهیف له دیوانه کهیدا بریتیه له (۲۴) پارچه، لهوانه (۱۸) پارچهی عهرووزیه که یه کیکیان بریتیه له تاکه بهیتیک، نهوانی دیکهش له نیوان غه زلی (۵) بهیتی تاوه کو قه سیدهی (۵۹) دیری تیا به و قالبی کیشم عهرووزیه کانی دیوانی شاعیر بهم شیوه یه یه:

زنجیر	کیش	قالبه کیش	ژماره	ریشه
۱.	همزهج		۱۲	%۶۶,۶۶
	ا.	همزهجی ۸ تهواو	۵	
	ب.	همزهجی ۸ نه خرمی مکفووفی مه جزووف	۲	
	ج.	همزهجی ۸ نه خرمی مکفووفی مه قسوور	۱	
	و.	همزهجی شمشی مه قسوور	۲	
	ه.	همزهجی شمشی مه جزووف	۲	
۲.	موزاریع		۵	%۲۷,۷۷
	ا.	موزاریعی ههشتی نه خرمی مکفووفی مه جزووف	۴	
	ب.	موزاریعی ههشتی نه خرمی مکفووفی مه قسوور	۱	
۳.	رهمه		۱	%۵,۵۵
	ا.	رهمه لی ههشتی مه جزووف	۱	
			۱۸	%۱۰۰

(30) رابهری کیشی شیعی کلاسیکی کوردی: ۱۵-۳۹.

كېش	قائىبە كېش	ژمارە	رېژەر
كېشى بېرگەيى	دە بېرگەيى (5 + 5) لە ھەر نىوۋە دېرېكدا	6	

لەگەل كەمبىي بەرھەمى شاعىردا، كېش و قائىبە كېشە بەكارھىنراوھەكانىشى كەمەن، لە ھەزەج (5) و لە موزارېع (2) و لە رەمەل تەنھا (1) قائىب. ئەوھى ماىھى سەرنجە لە بەرھەمى شىعەرى سەيفى قازى، ئەوھىيە كە شاعىر جگە لە بەرھەمە ھەرووزىيەكانى ئاوپرى لە كېشى بېرگەيىش داووتەوھە كۆمەللىك لە شىعەركانى لەسەر ئەو جۆرە كېشە ھۆنىووتەوھە. د. خەزەندەر ئامازى بەم لايەنە كەردوھە دەلى: (ھەسەن ھەردو كېشى ھەرووزى و سىلابى خۆمالى بەكارھىناوھە).⁽³¹⁾ ئەم نەرىتەى بەكارھىنانى كېشى بېرگە ياخود (سىلاب) لە پېش سەيفىشدا لای شاعىرانى موكرىيان و يەككىكى وھكو وھفايى ئاوپرى لىدراووتەوھە، وھكو چۆن لە شىعەرى شاعىرانى دىكەدا لە وئىنەى (مەولەوى وھلى دىوانەدا) پەپەرھوى لى كراوھ.⁽³²⁾

بۆ مەسەلەى كېشى جۆرى دوايى شىعەركانى سەيفى قازى چەندوچونىك نىيە كە سىستەمى بېرگە ياخود (سىلاب) وھلامدەرھەوى تەواوى پەرسەكانى كېشدارى ئەم بابەتە ھۆنراوانە دەپتەوھە، (واتە پارچەكان لەبارى كېشەوھە دروستو رىكن) بە بەراورد لەگەل شىعەرى فۆلكلورى كوردىدا، وھلى مەسەلەيەك ھەيە كە لە رەخنەى تازەى كوردىدا ورووژىندراوھە پوختەكەى ئەمەيە، كە ئەم جۆرە شىعەر بېرگەيىنەى شاعىرانى كورد لە ئاستى (رېتم) و ئاھەنگدا لە شىعەرى فۆلكلورى كوردى جىادەنبەوھە،⁽³³⁾ بۆيە ئاوبەردىيان بە (خۆمالى) رەنگە كارىكى ئاستەم بېت، بەلام ئەم بۆچوونە لە رەسەنايەتى و كۆنىي ئەم جۆرە كېشە كەم ئاكاتەوھە كە لە زمانە ئىرانىيەكاندا مېژووى بۆ سەدەكانى بەر لە ئىسلام دەگەرپتەوھە. شىعەر بېرگەيىيەكانى سەيف لە رووى زمان و زاراوھە شىوازەوھە رەوان و سادەو ساكارن و لە بەرگى شىعەرى مىللى و خۆمالىيەوھە نەزىكن، سىستەمى كېش لەھەر نىوۋە دېرېكدا (5 + 5) بېرگەيە، لە

(31) مېژووى ئەدەبىي كوردى، 5: 344

(32) ھەرووزى كوردى: 90.

(33) كېش و رېتمى شىعەرى فۆلكلورى كوردى: 105-112

هه‌ندېكاندا يه‌كټى قافيه پارېزراوه، هه‌ندېكى تړيش به‌پېى سىستى جووت سه‌روا
(مه‌سنه‌وى) هؤنراونه‌ته‌وه، وه‌كو له‌م نموونانه به‌ديار ده‌كه‌وټ:

زولفى وه‌ك شه‌وهى، روژى كرده‌شه شه‌و
چراى سهر كوښم له بو رادپره
له باغى حوسنت وه‌ختى زه‌كاته
فه‌قيرى خوتم ههر بو من خپره
به رسته‌ى زولفان دلم نيچيره
له دارو به‌ردى به‌س ده‌م يگيره
ههر كه‌س عيشقى توى له‌سهر دانه‌بى
بى شك حه‌يوانه پپرو پانيره
ئه‌وانه شيعرن عه‌زیز به‌مه‌رگت
موخلىست بى تو وه‌جاغى كويپره

سىستى كټش له نيوه دپړه‌كاندا به‌م شپوهيه دامه‌زراوه:

زول فى وه‌ك شه‌وهى روژى كرد مه شه‌و
- ب - ب - - ب - ب -
(0 + 0)

چ راى سهر كول مهم له بو را دى ره
ب - - - ب - - -
(0 + 0)

له‌مه‌وه تېبىنى ئه‌وه ده‌كرټ كه پارچه‌كه له‌گه‌ل پاراستنى يه‌كټى قافيه‌شدا كه
زياتر نه‌دگارېكى شيعرى عه‌رووزيه، به‌لام سىستم و چوښه‌تى ريزبوونى برپه
كورتو درېژه‌كان له هه‌نگاوه‌كانى نيوه دپړه‌كاندا له‌گه‌ل سىستى (ته‌فعيله) تيك
ناكاته‌وه. بويه هم جوړه هؤنراويه پيويسته له دمه‌وهى شيعرى عه‌رووزيدا حسابى
بو بكرټ.

له پارچه‌په‌كى جووت قافيه‌دا ده‌ل:

ده‌ردى بى دهرمان ههر دوورى توپه
به بايه‌ك ده‌مرم ده‌زيم به‌و بويه
هيندم ته‌ماشاي ريى هاتنت كورد

چاۋ خېل بوو لەسەر سەربان و سەرگرد
 ژيان بە بۆنەى عەزىزم خوشە
 ھەر كەس تۆى نەوئى بئى ھۆش و گۆشە
 دەر دى بئى دەر مان ھەر دوو رى تۆ يە
 - ب - ب - - - - - ب

(5 + 5)

بە با يەك دەم رەم دە ژىم بەو بۆ يە
 ب - - - - - ب - - - - - ب

(5 + 5)

سىستىمى كىش لە شىعرى فۆلكلورى كوردىشا ھەمان رىچكە دەگرىتەبەر وەك لەم
 نموونەيەدا ديارە:

گو لا ئە سوو رەم سەر كوئى مى يا رەم
 ب - - - - - ب - - - - - ب

(5 + 5)

وا گە شا يە وە بۆ حا ئى زا رەم
 - - - - - ب - - - - - ب

(5 + 5)

لەمەو دەنيا دەبين كە شىعرە برگەپيەكانى سەيف لەگەل شىعرى گۆرانى
 فۆلكلورى كوردیدا لە بارى كىشەو لەسەر يەك سىستم دامەزراون.

كىشى شىعرى مستەفا شەوقى:

شەوقى بەرھەمى شىعرى كەمە، ئەوئى تا ئىستا دۆزراوەتەو لە دوو توپى
 نامىلكەيەكدا بلاوكرامەتەو، لە ژمارەى پەنجەى ھەردوو دەست تىپەر ناكات. ئەگەر
 كىش ئەدگارێكى سەرەكى رووخسارى شىعرى بێت، ئەوا شىعرى شەوقى لەبارى
 كىشەو پىرەوئى لە شاعىرانى كلاسكى كوردى كردوو شتىكى تازەى نەھىناوەتە
 ئارا. بەرھەمەكانى دەچنە خانەى شىعرى لىرىكى رۆمانسىانەو، بۆيە شاعىر قالبە
 كىشىكى ئاوەزدارى پشوو درىژى بۆ ھۆنراوەكانى ھەلبزاردوو كە كىشى (ھەزەج)ە،

به‌تایبەت قالبە کێشە تەواوەکەى هەشت هەنگاوى، وەکو لەم نەخشەيەدا بە‌دیاردەکەوێت* :

زنجیرە	کێش	قالبە کێش	ژمارە	رێژە
١.	هەزەج	٨		
	ا.	هەزەجی هەشتی تەواو		
	ب.	هەزەجی هەشتی نەخرەبی مەکفووفی مەحزووف	٧ ١	٨٨,٨٨
٢.	رەمەڵ	١		
	ا.	رەمەڵی هەشتی مەحزووف	١	١١,١٢
			٩	١٠٠

وەکو خاوەنى (کێش و موسیقای هەلبەستى کوردی) روونی کردۆتەو، (هەزەج) خۆی لەلای عەرەب جوۆرە گۆرانییەك بوو، لەبەر کورتیی بڕگەکان و سووکی کێشەکەى زۆربەى گۆرانى گوتنى عەرەبى بەم کێشە بوو و یەکیکە لە کێشە بلأوەکانى شیعری فارسى و لای ئەوان گەئێ لق و پۆپی لێ بۆتەو.⁽³⁴⁾ لە دیوانى شیعری کلاسیکى کوردیدا پایەى یەکەمینى هەیه، هەر شاعیریکی کورد کە شیعری عەرۆزى گوتبێ بەدى ناکەین شیعری لەسەر ئەم کێشە نەبێ. ئەم کێشە نەفەس درێزى و توانای دەربرینی بە شاعیر داو و وێنە ئیستاتیکیەکانى (سروشت و جوانى و نیشتمانى) پێ بکێشێت. تەنانەت تاکە قالبە ناتەواوەکەى (هەزەجى هەشتى نەخرەبی مەکفووفى مەحزووف)، ریتە و تریەیهکی ئاوازی خۆمائى پێداو وە قالبیکی بە جۆشى گۆرانى نامیزو و خۆی لە

بەدواى یەگدا هاتنى دوو بڕگەى درێزو دوو بڕگەى کورت لە دێریکی چوارە بڕگەییەدا پێک دێت:⁽³⁵⁾

* کاتێک نامیلکەى شیعەرەکانى مستەفا شەوقى مان خستە بەردەست، د. عەزیز گەردى بە سوپاسەو کێش و قالبە کێشەکانى بۆ دەستنیشان کردین.
(34) کێش و موسیقای هەلبەستى کوردی: ٦٧.
(35) سەرچاوەى پێشوو: ٧٤.

بۆچ ده نا ئى نى له سهر لى وت له بۆچ بار كهو تو وه
 لهش ك رى زول فت كه خا وو كا له بۆچ رووى گر تو وه
 - - ب - - ب - - ب - - ب -

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن
 ئەم قالدە گىشەى رەمەل ھەر لە گۆنەو ە لای شاعیرانی کورد زۆر پەسەند کراوەو
 بەرھەمیکی زۆری شیعری کلاسیکی کوردی لەسەر ھۆنراوەتەو ە. رەمەل ە
 پەپەرەوکردندا ە شیعری کوردی بە پلەى دوو ەم و لە دواى ھەزەجەو ە دىت. ھەوت
 پارچەکەى دیکە کە برى زۆرى بەرھەمى شیعری شەوقىیە لەسەر قالدە گىشى
 (ھەزەجى ھەشتى تەواو) ھۆنراو ەتەو ە، کە لەب ەنەرەتدا لای ەرەب لە شەش
 ھەنگاوى (مفاعیلن) بىکدى، لای کوردو فارس کراو ەتە ھەشت ھەنگاو، بەمە ماو ە
 لەبەر ەدم دەربرینی شاعیر فراوانتر دەبىت بۆ ئەو ەى وى ەو تەعبیری جوان و
 شاعیرانە بختە ناو چوارچىو ەى دىرەکانەو ە، بە نموونە شەوقى دەلى:

جەبىن مینا	ى زیو گەردن	ھوما خال مش	كى تا تارى
شە دە شل چاو	بە کل روو سوو	رە گوڤ تەپ را	رو عەبیا رى
ب - - -	ب - - -	ب - - -	ب - - -
مەفاعیلون	مەفاعیلون	مەفاعیلون	مەفاعیلون

لە شوینىکی دیکە شدا دەلى:

بە بى تۆ ەا	لە مى دل غەر	قى دەر یای یەئ	سو حیر ما نە	(۱۶ برگە)
تە ما شا کە	شە پۆل ئەو رۆ	چ لۆن سەر رى	ژى چا وا نە	(۱۶ برگە)
ب - - -	ب - - -	ب - - -	ب - - -	
مەفاعیلون	مەفاعیلون	مەفاعیلون	مەفاعیلون	

وەگو بەدیار دەکەو یت سیستمى ەرووزى شیعەر رىگە لەو ە ناگرىت کە ھەردوو نىو ە
 دىر لە لایەنى برگەو ە لە ھاوکىش بوونیان بروانرىت، ئەم خاسیەتە لە ھەموو
 شیعری جیھاندا ھەیە، بەلام لەبارى (رىتم) و (ستریس) ەو ە سیستمەکان لىك
 ھەلاو ەردەبىن.

ئاوازی لاتەنىشت: سەروا - رەدیف - سەرواى ناو ەو ە:

لیردا مهبست نهومیه رووناکى بڅهینه سهر نهو روښى که ههر یهکه له: سهر،
 رمدیف (پاش سهر)، سهر، ناوه، له بنیاتی ئاوازی شاعر دایرپرتو له رووی
 پراکتیکیه وه له شاعرى ناوچه ی موکریان که مهبستی باسه که مانه نیشانی بدهین.
 له رهځنه کوندا سهر، دهرایه پال کیش و له بواری ئاوازی دهره وه شاعر لیک
 دهرایه وه، ههر دوو هونه ره که ی (رمدیف و سهر، ناوه) یش له گهل (جیناسه کان و
 زار او هسازى) دهرانه بڼه مای موسیقای ناوه وه شاعر.⁽³⁶⁾ نیمه به په پره وه له تیوره
 تازه گانې زمانه وانى، که له ناستى ئاسویدا له وشه و گړو رسته دکولتیه وه، واته
 (ته وهرى ته رکیبى و ناستى ته ولیدى زمان) ی شاعرى،⁽³⁷⁾ کاتیک وشه له سیاقى
 رسته یه که ی شاعریدا جیگر دهبیت بهرگى واته زمانى و فهره نگیه که ی فری دداو به
 په یوه ندی له گهل که ش و هه وای تازه و دهر و به ره که ی له دیریکى شاعریدا دهالاتى
 تازه په یدا دهکات، بهو ئیعتیارش بهیت یا خود دیرى شاعر یه که یه که ی سهر به خو یه
 له بنیاتی قه سیده دا، بویه بنیاتی ئاواز له ناستى ئاسویدا دهبیت په پیوستیه که ی
 سهر به خو و جیا له ئاوازی دهره وه و ناوه وه دیرى شاعر.

جیگه ی خو یه تی گوته یه که ی جان گوهین بهینینه وه که ده لئ: (ههر یه که له کیش و
 له ریتم هه مان ئهرکى سهر، ده گړن، که نه ویش ئهرکى دابین کردنى
 دوو باره بونه وه دهنکیان هه یه که جه وهرى نه زم پیک دهینئ).⁽³⁸⁾
 سهر، - رمدیف - سهر، ناوه / له بهرهمى مه لا ماف:

له نه دهبى عهره بیدا زار وه (شعراو دیوان) نهو شاعرانه ی خاوهن دیوان
 ده گړتیه وه که بهرهمى شاعر یان له لایه نى سهر، او هه موو پیته گانې نه لى بای
 هیجایى زمانى عهره بى ده گړتیه خو. له شاعرى کوردیدا ههر چنده سهر وهرى
 شاعرانى کورد نالی گوتویه: نالی ئه مړو حاکمى سئ مولکه دیوانى هه یه. که چى له
 دیوانه که یدا زور پیت و هیجا هه ن که ئاوپر لئ نه داونه ته وه به شایانى نه وه
 نه زانیه بیا نکات به سهر، وای شاعر هکانى. لیردا مهبست دوا یین دهنکى دیر شاعر
 که وه کو ناسنامه بو سهر، و سهرى ده که یین. چا و گړانیک به دیوانى کو که یى نه و

(36) بېروانه:

- کلیات سبک شناسى: ۲۱۶، ۲۱۷.

(37) زیانشناسى و نقد ادبى: ۱۰.

(38) بنية اللغة الشعرية: ۴۶.

راستییه ودمردهخات که شاعیر سهرواکانی (۲/۲)ی بهرهمی شیعی لهسهر دوو
 دهنکی بزوینی دریژی (ی) که له (۱۷) پارچهداو، بزوینی کورتی (ه) له (۴)
 پارچهدایه دهمهزراندوو. (ی)ی بزوینی دریژ وهکو له نازناوهکهیهوه دیاره له گروپی
 (حروفي مهده)هو دهنکیکی نهرمی ناوازارهو لهگاتی درکاندا بهراحهتی دهتواندریت
 دریژهی پئ بدریت:

ههرچی زاراتی عهرزو عاسمانه
 کوراتی بهر ههتاوی لانساری.....
 له دیری رووپهپهی دهورو زهمانی
 بهههر نهخشئ تماشاکهم دیاری.....
 عهزیزی تۆ لههر لا خوشهویسته
 زهلیلی تۆ به کهس نابەت هواتاری.....

لههر تیگستیکا شاعیر سهرواکهی لهسهر دهنکی (ی) دامهزراندبئ، ژمارهیهکی زۆری
 وشەى ناههنگداری دۆزیوتهوه تا مؤسیقای قافییهکهی پئ برازینیتتهوه:

تهماعم بوو بکهه مهتخی خهلیفهى شاهى زهنبیلی
 که تیفکریم له ههومت خاریجه تهشریحو تهفسیلی
 سوئالم کرد له نوستادی تهبیعهت بۆ چی بیدهنکی
 گوتی چ بکهه تهخهپول ناگرئ تهسوירו تهشکیلی
 فهقهت بیستوومه زۆر نههلی گوزهشتو عهفوو نیغمازه
 به شهرتئ لیم نههرنجئ حازرم بۆ خهتمو تهکمیلی

دیوان: ۷۱

شاعیر زۆربهی شیعرهکانی له بابەت ستایش و ههجوو داشۆرینی لهسهر ئەم قافیه
 گوتون:

نهی جهنابی شیخ دهزانم تۆ خهلیفهى بهر حهقی
 وهك دهلێن شهخسێكى ساحیب نیحترامو رهونهقی
 دهنکی زیكرو خهتمو تههللیت فهزای پر کردوو
 زهلهزلهی خستۆته خهیمهى بی ستوونی نهزدهقی
 ناههرین سهه ناههرین بۆ غهردو بۆ هیمهتت
 تۆ که مهحسووری له چوار لاهه که چهپلمت ئ تهقی
 با وجوودی ئەم ههموو حهملهو فشارو گورکه راو
 مهركمزت خالی نهکرد وهك شیر له مهیدانی چهقی

دیوان: ۷۸

هاتنى سەروا لە كۆتايى دىرى شيعردا ھىماي ئىست كردن و خوئامادەكردن دەبىت بۇ
 دىرى دواتر، ئەم وەستان و ئىستكردنە بايەخىكى ئاوازەيى ھەيە، بەتايبەت لە كاتى
 پەپرەكردنى يەككىتى قافىيە لەسەر لەبەرى تىكستدا، بنىاتى يەككىتى مۇسقىي
 سەرچەم قەسىدەو غەزەل دەپاريزىت، سەربارى ئەوھى خاسىيەتى ئاھەنگو
 ئاوازەيىكەى يارمەتى بەيەكەوھە گرېدانەوھى شيعرو گۆرانى دەدات. (39)

بزويىنى كورتى (۵) پىش لە دەنگە نەرمەكانەو كاتى لە كۆتايى دىرى شيعر شوين
 دەگرىت و گوڭگر بە روونى و بە رەوانى وەرى دەگرىت:

كە حوسنى يارو ئەغيارم، لە ميزانى خەيالْم دا
 بە دَل دىتم، ھەموو لايىكە، ئەو تەنيا لە لايىكە
 خەزىنەى روومەتى لەعلى، لەبو سىمى زەنەخدانى
 گوتم بى تۆ خودا بىدا، عەجەب گەنج و تەلایىكە
 ئىشارەى كرده لامى زولفى، ئەلفى قامەتى، يەعنى
 جەوابى قەددى دالى تۆ، فەقەت لا مەل فەلایىكە

ديوان: ۲۵

رەدىف (پاش سەروا)، وشەيەكە دوابەدواى سەروا لە كۆتايى ھەموو دىرەكاندا
 دووبارە دەبىتەوھە. بوونى پاش سەروا ئەندازەى ئاوازی دىرە شيعر بەرەو پىش
 دەبات، (بەو پىيەى ھەر چەندى تەرازووى ھاوبەشى دەنگو وشەى سەروا بەرەو سەر
 بپرات ھەست بە ئاھەنگى زياترو لە ئاكامىشدا بە چىزى زياتر دەكەين)، (40) ھەر بۇ
 نمونە با ئەم چەند دىرەى شاعىر بخوڭىنەوھە گوڭ بۇ دەنگو ئاوازی سەروا پاش
 سەرواكەى ھەلخەين:

باز ئەوا شابازى فيكرم مەيلى پەروازى ھەيە
 بۇ شكارى لوتفى تۆ زۆرى نىيە نازى ھەيە
 ھەورى تەبعم مايلى گريان و بەرق و بارشە
 بۆيە گوڭ كەيفو دەماغىكى تەرو سازى ھەيە
 موددەتەكە عەندەلىبى باغى شيعرم ساكىتە
 ئەم گوڭ و گوڭزارە يەك دنيا، گلەو رازى ھەيە

ديوان: ۴۹

(39) بنية الايقاع في الخطاب الشعري: ۱۱۲.

(40) موسيقى شعر: ۶۸.

له هەر يەكێك له نيوەى كۆتايى نيوە دێرەكانى دوومەدا گرێيەكى بە ناهەنگو
ئاوازدارى درێژى پەر بە پشوو دووبارە بۆتەووە كە نەشئەو خۆشەيەكى زۆرمان پەر
دەبەخشیت:

.....زۆرى نىيە نازى هەيە.

..... دەماغىكى تەرپ سازى هەيە.

..... يەك دنيا گەلو رازاى هەيە.

لەلایەكى دىكەووە بوونى پاش سەروا ئاسۆ لەبەردەم شاعىرىشدا والا دەكات بۆ
تەداعى و هێنانەوێ وشەى پەر مەعناى جوان و رێك، بە واتا ئەو سنوورو
مەحدودىيەتەى سەروا لەبەردەم شاعىر دروستى دەكات دەكاتەووە شاعىر ئازادتر
دەبێت، وەكو چۆن زمانى شاعىر دەكاتەووە لە ئاست هێنانەوێ تەركىيات و
رەگەزدۆزى دلگىر، هەروەكو لەم نموونەيەشدا بەدى دەكریت:

عەينەكى عەينەم عەزىزم من بە تۆ تەقدىم دەكەم

مەخزەن و ميفتاحى قەلبنى خۆم بە تۆ تەسلىم دەكەم

بۆ بە شارەت نەقدى جان و قىسم و ئەنواعى غەزەل

كامەيان چاكن بەو بە تۆ ئەمن تەعزىم دەكەم

ئەوێلى شەو شىعرى شوكر و نيوە شەو شىعرى بەقا

ئاخىرى شەو شىعرى حوسنى عاقىبەت تەنرىم دەكەم

توتى تەبەعم بەيادى قەندى لوتف و سوحبەت

شەككەر ئەفشانە منىش هەر شوكرى تۆى تەعلىم دەكەم

ديوان: ۸۹

دياردەى دەرکەوتنى چاوكى "بوون" و "هەبوون"⁽⁴¹⁾ نموونەكانى وەكو (بوو، نەبوو،
دەبوو، دەبى، ئەبى، هەيە، نىيە.....) خاسىيەتيكى واى بۆ زمانى كوردى بەتايبەت
زمانى شىعر پێكھێناوە كە وەكو پاش قافىيە، هەم لە پێناوى تەواوکردنى گوزارەو هەم
زیادکردنى بەرەوى ئاوازی شىعرى لەلایەن شاعىرانەو بەكار بێریت، تەنانەت
شاعىرىكى وەكو نالى لە (۲۱) غەزەل و قەسىدەيدا پاش قافىيەى بەكارھێناوە لەوانە

(41) چاوكى بوون و هەبوون لە زمانى كوردیدا، گ/ رۆشنىرى نوێ، ۱۰۹: ۲۲۹.

ژمارمیه‌کیان پاش قافییه‌کانی کاری بوون و هه‌بوونن وەك، (هه‌یه، نییه، نه‌بوو، بوو...) (42) هه‌رودكو له‌م نموونه‌یه‌ی كۆكه‌ییدا به‌دیار ده‌كه‌وێت:

عه‌بایێكم هه‌بوو، ئه‌مما عه‌بایێكی گه‌لێ چا بوو

خه‌لاتی چه‌زرفتی شیخ، یادگاری لوتفی مه‌ولا بوو

له‌ نیو نه‌هلی ته‌ریقه‌تدا لیباسێکی موقه‌ده‌س بوو

له‌كن نه‌ربابی مه‌عنی مه‌زه‌ری نووری ته‌جه‌للا بوو

له‌حه‌ددو ره‌سمی تامی چونكه‌ عاجز بوو، قه‌له‌م نووسی

له‌ سه‌نعه‌ت کاری شامو سورمه‌کاری توووری سینابوو

ئه‌گه‌ر چی کاری ئوستادانی سه‌نعه‌ت بوو له‌واقیعدا

نموونه‌ی سوندس و نیسته‌بره‌قی فیرده‌وسی ئه‌علا‌بوو

مه‌تاعێك بوو هه‌تا ئه‌و‌پۆ له‌ زانسته‌گی عه‌بابافی

به‌ ته‌سدیقی موسه‌ددیق، مو‌فره‌دیکی لا موسه‌ننا‌بوو

دیوان: ۲۸

شاعیر له‌گه‌ل ئه‌ودی ئاو‌ری له‌م هونه‌ره‌ داوته‌وه‌، به‌لام رادمیه‌کی باوو بلاوی نییه‌و ته‌نیا له‌ چوار پێنج ده‌قی شیعریدا به‌دی ده‌کرێت.

سه‌روای ناوه‌وه‌: ئه‌ومیه‌ که‌ دوو وشه‌ به‌شی‌ومه‌ك له‌ شی‌وه‌کان له‌ رووی دارشتن و ئاوازه‌وه‌ له‌گه‌ل یه‌کتری هاویه‌یوه‌ند بن. (43) سه‌ج له‌ کۆندا زیاتر له‌ په‌خشان و

مه‌قاماتدا سوودی لێ وهرگیراوه‌، به‌لام شاعیران به‌مه‌به‌ستی به‌رزکردنه‌ودی بنیاتی ئاوازو ئاهه‌نگی دێره‌ شیعر سوودیان لێ و‌گرتوووه‌ به‌مه‌ ته‌رازووی ته‌ناسووبو گونجانی نیوانی وشه‌کانی هه‌ردوو نیوه‌ دێره‌ به‌رزتر بۆته‌وه‌و کاریگه‌ری زیاتری پێ به‌خشیوه‌. کۆکه‌یی له‌ دێری ده‌ستپێکی (تیپ و سوپا) دا ده‌لێ:

/ تماشا ئه‌مرو فهرمانی/ عه‌جه‌ب/ فهرخونده‌ شایێکه‌/

/ بنۆره‌ سه‌فزی موژگانی/ عه‌جه‌ب/ تیپ و سوپایێکه‌/

نموونه‌ی ئه‌م جو‌ره‌ سه‌جعه‌ که‌ (هاوته‌ریب‌وون) (موازنه‌)، له‌ بنیاتی پێکهاته‌ی هه‌ردوو نیوه‌ دێره‌که‌دا دیاره‌، ده‌بیته‌ (ته‌ناسوویی ده‌ستووری)، که‌ تیا‌دا وشه‌ی

(42) دیوانی نالی و فهره‌نگی نالی: ۱۱۷، ۱۱۳، ۸۷، ۸۸، ۸۹، ۱۱۴.

(43) زیباشناسی سخن پارسی: ۴۲.

هاوسهنگو هاوگیش له هەردوو نیوہ دێرەکا دا له بەرامبەر یەکتەر دەوہستن.⁽⁴⁴⁾ له
نموونە یەکی تری هەمان دەقدا هاووہ:

خەزینە ی روومەتی لەعلی، لەبو سیمی زەنە خدانێ
گوتم بێت و خودا بیدا، عەجەب گەنج و تەلاییکە

لێردا هاوسەر وایی تەنیا لەنیوان دوو بەشەکا ی نیوہ دێری یەکا مەدا بەدی دەکرێت.
له قەسیدە ی (سیلاوی بەدبەختی) دا هاووہ:

- له زیرو زیوو نەغدینە / له گەنج و مائی زێرینە

ئەو ی لەو شارەدا مابێ فەقەت ئیسمی مەبابادە

- لەبەر حوزن و تەنە سووف ئەم قەسیدەم بۆ تەواو نابێ

تەبیەت گەرچی سەرشارە / قەریحەش گەرچی نوستادە

- نەمن تەنھا پەریشانم هەموو کەس مات و غەمگینە

ئەو ی مەسرور و دڵشادە / فەقەت حەسساد و گەوادە

لەنیوہ دێریکی هەر یەکیک لەم دێرانەدا، شاعیر پەنای بۆ سەج بردوو، بەلام
نەگەشتۆتە پلە ی کەرتکردنی تەواو کە بە (تەرصیع - گەوہەر نیشانی)
دەناسرێت،⁽⁴⁵⁾ وەک ئەم نموونە یەکی کە له هەمان قەسیدەدا هاووہ:

/ وەکو فەینو غەنیمەت / بۆ مەتاعی موفت و بێ قیمەت /

دەیان هیئا بەبێ زەحمەت / بە بارو کۆل و عەرپادە

بە گشتی ئەم ھونەرە، سەج یاخود سەر وای ناوہو، له بەرھەمی شیعری کۆکە ییدا
کەم وەبەرچاو دەکەوێت لەو چەند نموونە یەش کە خرایە روو شاعیر زۆر
سەرکەوتوو نەبوو. کۆکە یی له هەموو بەرھەمی شیعری خۆیدا کە له درێژی و
کورتیدا جیاوازن و لەنیوان قەسیدە ی پەنجا بەیتی و پارچە ی چوار دێری دان،
پەپرە ی له یەکیتی قافیە کردووہ و لێی لانەداوہ.

سەر وای له بەرھەمی سەیفی قازیدا:

نەخشە و ئاماری سەر وای سەیفی قازی دوو جۆرە، یەکا میان ئەو تیکستانە ی له
قالبی قەسیدە غەزەل دان لەسەر بنەمای یەکیتی سەر وای دامەزراون، بەگوێرە ی
دەنگی کۆتایی دێر تەنھا یەک پارچە ی لەسەر هەر یەکیک له دەنگەکانی (ر، ز، ش، و،

(44) دربارە ادبیات و نقد ادبی: ۳۹۱.

(45) زیباشناسی سخن پارسی: ۴۴

ق، د، ئ) دا ھۆنیوتمەو، بۆ دەنگەکانی (م، ت، ی) دوو پارچەو بۆ (ئ) سى پارچەو
 لەسەر دەنگی (ە - ھ) چوار پارچەى ھەيە. دەستپېكى دیوانى شاعیر قەسیدەيەکی
 ۳۹ بەيتیيە لە ستایشی خواو پیغەمبەردا، لەسەر دەنگە سەرۆای درێژى (ئ)
 دامەزراو، ئەم دەنگە ھەر خۆى لە خۆیدا، ئاھەنگیكى كشاوی لە دوعاو نزاو
 پارانەو، بە دێرەکان بەخشیو:

بۆ تۆیە، ھەر بۆ تۆیە، دەتوانم بکەم سەنا
 رۆژو شەوئ تۆ دینی و دەبی مەغریبو عیشا
 گەورەو گرانو بئ کەسو بئ جئ و بئ مەکان
 بۆ بئ کەسان کەسی، بۆ بئ جیئەکان پەنا
 تەنھاو بەر قەراری، ھەر بویو ھەر دەبی
 بئ ئارەزوو نیازی بئ باو بئ برا

شاعیر پارچەيەکی دیکەى ھەيە کە (۹) دێرەو پەناى ومبەر ھونەرى (تەصریح)
 بردوو، کە تیادا ھەموو نیوہ دێرە ھاوتاگان لە (سەدرۆ عەجز)ى غەزەلەکەدا
 لەسەریەك سەرۆا ھۆنراونەتەو: (46)

ھەتا عەیشو تەرەب بئ رۆژى نەورۆز
 ھەتا گول بن لە باغدا مەجلیس ئەفرۆز
 ھەتاكو زولفی مەحبوبان بئ ئالۆز
 ھەتا مۆزگانی چاوا جوانان بئ دل دۆز
 ھەتاكو خالی سەر كوئى جگەر سۆز
 ھەتا نەو رەستەگان بن عیشوئ نامۆز

لەسەرۆا بەندیيەکی لەم شیۆى سەرەو، بنیاتی ئاوازی سەرۆا لەسەر ھەردوو ئاستى
 ئاسۆیى و ستوونى یەکانگیر دەبی و دەفریکیش بۆ یەکیتى بابەت پێك دەھێنئ کە
 لەگەل ئاھەنگى تێکستەکەدا تیکەلاو دەبن.

لە دێرى یەکەمى تێکستى (شەتى ئەشکەم) دا ھاوو:

دەبا / ساتیکى / ساکیت / بئ / لەنالین / قەلبى / خوین / بارم
 دەبا / تاویکی / فارین / بئ / لە گریان / چاوی / خەم / بارم

به روونی مه‌سه‌له‌ی هاوته‌ریبی (توازی) له وشه‌و رسته‌کانی ئه‌م دێرهدا به‌دیاردکه‌وێت، به‌و مه‌عنایه‌ی هه‌ر یه‌کێک له وشه‌کانی نیوه دێری دووهم، له رووی جو‌رو ره‌گه‌زمه‌وه له به‌رامبه‌ره‌که‌یان ده‌چن له‌نیوه دێری یه‌که‌مه‌دا، له پێشدا ئه‌مه‌مان ناونا (ته‌ناسوبی ده‌ستووری) :

ده‌با	ساتیکی	ساکیت بێ	له	نالین	قه‌لبی	خوین	بارم
ده‌با	تاویکی	فارینج بێ	له	گریان	چاوی	خه‌م	بارم

نامرازی خۆزی ئاوه‌لکار کاری لیکدراو نامراز چاوگ ناو ئاوه‌لناوی لیکدراو
له قه‌سیده‌یه‌که‌دا که‌ بۆ ناوداریکی موکریانى نووسیه‌و شاعیر ده‌لی:

که‌سیک به‌ختی سه‌عیدی بێ ده‌بی حازر له دیوانت

مه‌لازو مه‌نزلی تۆیه نه‌سیبی وی له‌سه‌ر خوانت

که‌ قووتی رووحه‌ میهری تۆ له‌سه‌ر سه‌فحه‌ی مه‌حه‌به‌ته‌دا

هه‌میشه‌ حازری وه‌خته‌ هه‌سه‌ن بێو بیته‌ میوانت

میسالی جینی زولفی دل‌به‌ره‌ تا چین پلاوی تۆ

له‌دوی هه‌ر دانه‌ییکی دل، هه‌زاران دێته‌ پیشخانت

شاعیر له‌م تیکسته‌دا که‌ (٢٠) دێره‌، سه‌روا که‌ی له‌سه‌ر ده‌نگی (ت) جیناوی که‌سی دووهمی تاک دامه‌زراندوه‌، ئه‌م ده‌نگه‌ به‌شیکی نه‌سلێ نییه‌ له وشه‌کانی که‌ سه‌روای هۆنراوه‌که‌ پێک ده‌هێنن⁽⁴⁷⁾ له‌به‌ره‌وه‌وه‌ وکو پاش سه‌روا حسابی بۆ ده‌کریت.

شاعیر له هه‌ردوو تیکستی (نامه‌یه‌ک له یاری خۆشه‌ویسته‌وه‌) و (شه‌وی یه‌لدا) په‌یڕه‌وی له هونه‌ری پاش سه‌روا کردووه‌و ناوازی دێره‌کانی پێ رازاندۆته‌وه‌:

(١) قاسید که‌ له دهرهاتو به‌ ته‌بلیغی وه‌فا کرد

حوجره‌ی منی هه‌سره‌ت دێهی سه‌ت چین و خه‌تا کرد

پێم گۆت له خوته‌ن دێیه‌وه‌ یا خوته‌می تاتار

یا نه‌ه‌لی به‌هه‌شتی که‌ دل‌ت پێر له سه‌فا کرد

(۲) لہ عالم فاش و مہشہوورہ کہ من مہستی مہی عیشقم

بہ حوققہی دم بہ جامی دیدہ مہمکی تونگی مینا بی

لہ حوجرہی عیشقدا نہ مشہو موتالام حاشیہی زولفہ

بہ لالہی شہمعی گولگوونی بہدوو شہمعی ہہ لایسابی

کاتیک شاعیر پہنا دہباتہ بہر پاش سہروا، وشہی سہروا لہ سیاقی دیردا دہبیت بہ دووان، (خہ تاکرد - سہ فا کرد)، (مینا بی - ہہ لایسابی)، بؤیہ بہہاؤ زہمہنی موسیقای دیرہ شیعرہ کہش دہبیتہ دوو چہندان. جوڑی دووہمی سیستمی سہروا لہ بہرہمعی سہیف لہو تیکستو قہسیدانہ بہدی دہکریت کہ بہ گویرہی ریوشوینی سیستمی کیچی برگہیی ہونراونہ تہوہ، نہم تیکستانہ ژمارہیان (۶) دانہیہ، لہ دوانیاندا لہ گہل نہوہشدا کہ لہ سہر سیستمی کیچی برگہیی دامہ زراون، کہ چی لہولاوہ شاعیر پہپرہوی لہ یہ کیچی قافیہ کردوہ، دیارہ وشہ سہرواگانیش لہہمان زمانی شیعری پہتی و سادہی نہو تیکستانہ ہہ لایسابی زراون، کہ وشہی ئاومزہدارو چیژ بہخشن:

یار کہ دیتہ سہر گول و نہستیرہ

سہیری نہو دہکھن مانگو نہستیرہ

رووناکی رووی بوو یان روونی ئاسمان

کہدئ بو کیوی دہبا گا کیڑہ

دہگہل یار لہ بن سیبہری پالان

چہند خوشہ دوی سارد دہگہل کولیرہ

شاعیر لہم تیکستہدا (۴۷) دانہ وشہ سہروای ہاوناہہنگی لہ کوتایی (۴۷) دیرپری ہونراوہ کہدا بہدوای یہ کتریدا ریژکردوون. چوار تیکستہ کہی تر شاعیر لہ سہر سیستمی جووت سہروا (مہسنہوی) دایمہ زرانددوون و لہ وینہی نامہی شیعری دان، شاعیر لہ سؤزی دیدارو خوشہ ویستی دؤستیکی خؤیدا دایناون:

(۱) عہیز ئارمزووت، زؤری بوو ہینام

فرمی سکم سوور بوو، زہردی رووی لی نام

دیسان بہ ئاوری دووریست کہوتہ گہر

دنیا لی سارد بوو، بوو بہ زمہریر

دنيا وا پر بوو له به فرو سيخوار
 فرميسكى سوورم، به سې هاتنه خوار

(۲) راستت پى بلىم عهزیز براكه
 نازيم نامينم بى تو هه ناكه
 شه وانم شين و گريه و رږږويه
 ژيربـوونى رږږيم به بونهى تويـه
 هه ناسهى سـاردم فرميسكى گـهرم
 به سـتويه لهـسـه ر رووى زهردى نـهرم

(۳) نه گهر دهرسى و دزعى زه مانه
 ميلهت پهرې شان نه مانه
 كارى كوردان ههر خوزگه به پاره
 ههر كهس به دهرديك چو گرفتاره
 جه معيك به بيانوى ته جديدى نه زهر
 سه رگهردان كران له قاپيهو له دهر

سه بارهت به كيشى نه تېكستانه كه (۱۰) برگه يين له ههر نيوه دېرېكداو، له م جوردما
 وهستان له ناوهرېستى نيوه دېرېكداو ده بېت: (۵ — ۵) (۵ — ۵)،
 نهجا نه پېره وه ده بېته مايه پېكهاتنى دياردهيه كى رېتمى بو ههر يه كيك له
 دېرېكداو سهربارى ناههنگى سه رواكان، له مه وه پارچه نيوه دېرېكداو له
 ريزبه ندييه كى تازه دا ريك ده كه ونه وه:

عهزیز نارم زووت	زورى بو هي نام
فرميسكم سوور بوو	زهردى رووى لى نام
*	*
ديسان به ناوړى	دووريت كه و تمه گير
دنيام لى سارد بوو	بوو بو زمه رير
*	*
دنيا وا پر بوو	له به فرو سيخوار
فرميسكى سوورم	به سې هاتنه خوار

لەمەوہ ئاوازىكى سوارو خىرا بۇ ھۇنراوگە دەخولقى و لە ئاھەنگى شىعرى مىللى و گۇرانى فۇلكلۇرى نزيك دەكەوئتەوہ.

سەروا لە شىعرى مستەفا شەوقى:

لېرمدا ھەول دەدەين لە چەند روويىكەوہ لەسەروا و شە سەروا لە بەرھەمى شىعرى شەوقىدا بىكۇلئىنەوہ: (48)

۱. لە رووى دەنگىسازى (كىش و ئاوازە)وہ:

– ئەو تىكىستانەى كە وشەى سەرواگانيان ھاوگىش و ھاو ئاوازن، برىتين لە (۱. ھاوارى دايكى، ۲. تەحەسوورى ۳. جەوانى و تەرانبەى وەتەن، ۴. وەرەقىك لە دەفتەرى خاتىرات، ۵. مەگەر لىم عاجىزى):

(۱) لە تەئسىرى فسوونى رۇزى تابان عالمەى شۇرى
مەگەر تۇ چاومگانم مىرى كوردان ھىشتا مەخمورى
لەناز بالىنجى خەو ساتى ھەئىنە سەر تەماشاكە
لەمىر گولان دەخوينن بولبولى شەيدا بە رەنجوورى

باقى وشە سەرواگانى تىكىستەكە بەم جۆرەى (سەمتوورى، مەھجوورى، بەرموورى، سەربوورى، خاپوورى، پىر زوورى....تاد).

(۲) بەبى تۇ عالمەى دل غەرقى دەرياي يەئس و حىرمانە
تەماشاكە شەپۇل ئەورۇ چلۇن سەر رىزى چاوانە
عەجەب تۇفان دەرە حىسى شەبابم ھەئەجى دایم
لە قەلبى پىر خرۇش ئەسرىنى چاوم لەعلى روممانە

وشە سەرومگانى تر: ئەفسانە، زستانە، جانانە، سەيرانە....تاد.

(۳) فیدای چاوت عەزىزم، ئەورۇكە حالىم پەرىشانە
لە دوورى تۇ دوو دیدەم غەرقى خوئىنە بەحرى عوممانە
عەجەب كۆرپەى دلىم ناداھەدا، شەوگارى تەنھايى
نەباتى قەندى لىوى توى دەوى، بىچارە بى زمانە

(48) بېروانە:

– سەروا : ۱۴۵.

وشه سەرواگانى تىرىش لەم شۆدەيەن، مەرجانە، مېھمانە، بىرمانە...تاد.

(۴) لە من بۆ چ زىزى عەمرم، چاوەکانم، ماھى تابانم
تەوێلت بۆ چى گرژە؟ يا چ قەوماوە، چىيە تاوانم
لە پيشا پيشى تابووورى موژمت ھەر دوو برۆت کە چ بوو
دەلێ بۆ تىپى عاشق زولفە قارەتەيى بوورپانم

وشه سەرواگانى تىرىش ئەمانەن: دەستانم، وێرانم، جوانم، گریانم، گریبانم. وشەى
سەروا لەم تىکستانەدا بریتىيە لە (۲) بېرگەى درێزى (فا عى لون)، کە ھاوکێش و ھاو
ئاوازن و لە ھەموو دېرەکاندا بەم پىيە دووبارە دەبنەوہ. لە تىکستەکانى (حەسبو حال
دەگەل وەتەن، جەوانان، ھەرياد) دوو بېرگەى کۆتايى وشە سەرواکان لە دېرەکاندا
ھاوکێش و ھاو ئوازن کە لە راستیدا ھەر ئەوان سەرواى پارچەکە پێک دێنن:

(۱) خەمليوہ لەسەر قەبرى جەوانان گول و لالە
يا سوورى خوينە کە بلێى رەنگەكى ئالە
ئەى بادى سەبا ھەستە گوزمەرکە بە وەتەندا
بەخشان بکە سەر ئەرزی بۆنى گولالە

(۲) ھەلستان جەوانانى وەتەن ديسان بەبێ باکى
لە حەسرەت دەردى کۆنە ملکى بابيان ھاتنە چالاکى
دەدڵ عەزم و لەسەر شۆرى جەوانى ھاتوو دەخوازن
کە بېرژین لەسەر خاکی وەتەن خوينيان بەسەر پاکى

(۳) جەبين مینای زيو، گەردن ھوما، خال مشکى تا تارى
شەدەشل، چاو بەگل، روو سوورە گول، تەپرارو عەييارى
بەلەنجەو لارەگەت وا ديارە نەشئەى تۆ لە کوردانە
ومئىلا چۆن دەبێتن پیکەوہ زولم و وفادارى

لەم سێ تىکستەدا دوو بېرگەى درێزى کۆتايى وشە سەرواکان بریتىين لە (عى لون)
کە لە رووى کێش و ئاوازەوہ وەکو يەکن.

۲. له رووی وشه سازیه وه: له تیځستی (له بؤ کوردان) وشه سهرواکان وشه ی لیکدراون و به یارمه تی کاری بی هیزی هه بوون (بوو) سازکراون، به مه وشه ی سهرواکان له هه موو دیره کاندای بوو مه چا وگی لیکدراو:

له مولگی کورده کان نه ورؤ ته پو مژ هیئنده په یدابوو
ده لئی حه شری خه زانه له رۆژناوا خۆر ناوابوو
که پوووری بیکه سو خوشکی هه تیوت چاو به فرمیسن
که مائی بابو و باپیرت سه راپا چۆل و رووخا بوو

پاشماوه ی وشه سهرواکانی تریش هه ر بهو شیوه یه: سووتا بوو، به سترابوو، خنکابوو، کوژرابوو،....تاد.

- له تیځستی (له بؤ هاوالی ماته مدار) وشه سهرواکان وشه ی لیکدراون و به هو ی پاشگره ی (وه) سازبوون و تافی رابردووی ته وایان و مرگرتوو:

بؤ چ دهنالینی له سه ر لیوت له بؤ چ بارکه وتوو
له شکری زولفت که خاوو کاله بؤ چ رووی گرتوو
ئاه ی تو وهک بای سموم هات و هه لئی دادپریم
نه ی هه له که گرپه ت که نه و جاره بؤ وات کردوو

وشه کان ی تریش به م شیوه یه پیکهاتوون، شوشوو، بشکوتوو، دمرکه وتوو...تاد.
۳. له رووی وشه سازی و دهنگ سازی پیکه وه: هه ر دوو تیځستی (ته حه سوری جه وانی و ته رانه ی و مه تهن) و (مه گه ر لیم عاجزی) وشه سهرواکان له دوولاه و مکو یه کن، له باری رۆنانه وه، وشه سهرواکان له هه ردوو تیځستدا بریتین له وشه ی ساده و له رووی جوړیشه وه یا (ناوی ساده) ن یاخود (ناوه ئناوی ساده) و له رووی کیش و ناوازی شه وه هه ریه که یان له (۳) برگی دریزی (فا عی لون) پیکهاتوو، و مکو له نه موونه کان ی پیشه وه دا به دیار ده که ویت.

ئاوازی ناوه وه (ریتیم):

مه به ست له ئاوازی ناوه وه ده ست نیشان کردنی نه و دیارده دهنگیانیه که له سه ر ناستی دهنگ سازی و وشه سازی دا له دیری شیعی به دی ده گرین و له ته ک ناستی کیش دا یه کانگیر ده بن و جوړه ناهه نگ و ناوازیکی تایبه ت و دلگیر به دیړه که ده به خشن.⁽⁴⁹⁾

(49) بړوانه: - کیش و ریتیم شیعی فۆلکلۆری کوردی: ۵۸ - ادوار شعر فارسی: ۹۶.

بنیاتی ئاوازو موسیقای شاعر له بنه پرمندا له دوو چاوه گهوه دهخولقی، که بریتین له فره چه شنی و دووبارمبوونه وه، که بیټ ههر جوړه رنگدانه و میه کی نهم دوو چه مکه، واته (ته نوع و تیکرار)، له سهر ناستی دهنگ بریتی دهبی له (یه گگرتن و ریکه وتن و دووباره بوونه وهی پیته دهنگدارو بیډهنه گه گان) له سهر ناستی دووبارمبوونه وهی وشهش له جوړه گانی ره گه زدوژی دا ناشکرا دهبی، نهم هونه رانه زایه لهی زهنگ و ئاوازیکی شاروه بهر پاده کهن و بنیاتیکی ئیستاتیکی شاکار به دهقی شیعری دمه به خشن که له ره خنه ی تازه دا به (ئورکسترسیون) ی شاعر ناو دم بریت. (50)

ریتم و ئاوازی ناوه وه په یوه مندی به زمانه وه هه یه و به هوی سیستمی دهنگ سازی و زمانه وانی نه و زمانه وه دهر دم بری، هه روه ها ره گه زیکی میکانیکی روتیش نییه که به دوا ی یه کدا هاتنی جوړه گانی دهنگ بیسه پیټی، به لگو جووله یه کی زیندو وه له تاقی کردنه وهی شیعری یه وه هله ده قول و له ناستی جووله ی ناوه وهی ته رگیبی شاعر دا گه لاله دهبی و له ناستی دهنگی دهر موه دا رنگ دمه داته وه. (51)

له زمانی کوردیدا له سهر ناستی دهنگ سازی، فونیم و نافونیم، دهنگدارو بیډهنه گ، دهنگداری دریزو کورت، بی دهنگی نه رم و کپ و گرمان هه یه، چوټیه تی ته بابوون و یه گگرتن و دووبارمبوونه وهی نه مانه له ناوخو یاندا و له چوار چیوه ی وشه دا، وشه ی (۱ : ۲ : ۳) بر گه یی، وشه ی لی کدرا و ته ناسوق و ته رکیباتی ریزمانی حیا جیا... تاد نه مانه هه موویان له شاعر دا دهن به دیارده و خرؤش و ئاوازی ناوه وه ساز ده کهن. بویه و پیویست دهکات نیمه به دوا ی نهم دیار دانه بگه پیټین و له به ره ه می شیعری ماوه ی باسه که ماندا به دیاریان بخه یین و تیشک بخه یینه سهر رنگدانه وهی نرخ و به های ریتم و ئاوازی ناوه وهی نهم دیار دانه له دوو توپی دهق و تی کسته گاندا.

ئاوازی ناوه وه له به ره ه می مه لا مار فدا:

یه کهم تی کستی دیوانه که ی شاعیر، پار چه ییکه که ستایش و پاران ه وه له یه زدانی مه زن، لی ردها چه ند دی ریکی ده خه یینه روو:

(۱) گوټـستان و گوټـول و گوټـزار و گوټـشمن

نـهـی و شـمـشـاد و سـهـرو ی جوټـبـاری

(50) موسیقی شعر: ۲۹۲.

(51) کیشی شیعری کلاسیکی کوردی: ۷۷.

(۲) نەھواوو ئالەھوو گریغانی ق—ومری
فوغغانی بولبولی س—ەر شاخاری

(۳) زیریوئی مەل، لەسەر پەل، یا لەسەر گول
چ—ریکەئی ھود ھودو س—ەوتی ھوزاری

(۴) س—ەلاوو ھەق—ەقی مورغانی یا ھەق
کەدەنگی—ان دئ لەسەر ع—ودی قوماری

ھاتنی ناوھکانی (گولستان، گول، گولزار، گولشەن) بەدوای یەکتیدا کە لەسەر ئاستی
بیزەو مەعنا بریتین لە کۆمەڵیک مۆتەشابیھات دەنگی (گ) کە پێش ھەرەولیانە،
نەزم و ناھەنگیک تاییبەتی بە نیوہ دێرە کە بەخشیوہ، لە (نەواوو ئالەھوو فوغانی
بولبولی) چەند بار (ن، و، ل) دووبارەبوونەتوہ، (نەواو ئالە) زۆر ریک بەدوای
یەکتی دا ھاتوون لەنیوان: / نەواوو / ئالەھوو، / فوغانی / بولبولی /، ھاوتەریبیەکی
گونجاو پیکھاتووہ.

لە دێری سییەمدا لەنیوان (مەل، پەل) دا رەگەزدۆزی ناتەواو پیکھاتووہ، جگە لەوھش
گواستەتوہ لە (مەل و پەل) بۆ (گول) کاریکی گونجاوہو چونگە لە بیزەدا لە یەک
نزیک و لە پیکھاتەدا (یەک بڕگەیی یا یەک مۆرفیمی) ن. لەنیوہ دێری دووہمدا دەنگی
(ھ) لە (ھود ھودو ھوزار) وشەکانی بەیەکەوہ گریدراوہ. لە دێری دواییدا (ھەق)
سییارە بۆتەوہو درکاندنی دەنگە نەرمەکانی (ی، م، ە، ن) وەکو ناوبەندی نیوان
وشەکان و بەیەک گەیشتنەوہیان لە وشە (قوماری) دا، دێرەکە رەوتیکی سازگار و بە
ناھەنگی وەرگرتووہ:

— شاعیر وەرە قوربانی قەریحەو قەئەمت بەم
بینووسە لە بۆ ئاکرەو ئامێدو لورستان

۱۹ / د

ھاتنی دەنگی (ق) لەسەرھتای وشەکانی (قوربان، قەریحە، قەئەم) جوړیک تەنسوپ
ھاوناھەنگی لەنیوان ھەر سێ وشەدا پیکھاتووہ، ھەروەکو دەنگی کشاری (ئا) لە
(ئاکرە، ئامێد، ستان) ئاوازیکی ھەلکشای خولقاندووہ. لەم قەسیدەیدا کە بەناوی
(راپەرین بۆ عیلم و سەنەت) ە، ئەگەر بەوردی سەرئەنجام بەدەین ریزە

دووبارمبوونهوی هەر دوو دهنگی (س، ش) له وشهکاندا گهلی زۆره، بهپادیهک له کۆی (۱۰) دپړی یهکه می تیکسته کهدا که له نزیکی (۱۰۰) وشه پیکهاتووه، ئهم دوو دهنکه له (۲۵) وشه دا هاتوون، واته رایژهی چوار یهکی وشهکان پیک دینن، ئهم دوو دهنکه له زمانی کوردیدا له ریزی دهنکه ئاوازودارهکانن و باومرپکی وا ههیه که دووباره بوونهوی زۆریان رادهی راستگویی دهروونی شاعیر نیشان دهدات. (52)

– مهعاریف عیلمی تهییارمو گهرامافۆن و بی سیمه
نهوهی تۆپیی دهلیی عیلمو مهعاریف چاوهکه م نهنگه

له م دپردها (عیلمو مهعاریف) به ئاوژوویی له نیوه دپړی دووه مدا دووبارمبوتهوه، ئهمه له پیناوی جهخت کردنه له سهر واتا.

– ههتا که ی کونجی ته نهایی وهره زاهید تماشا که
که خهیمه ی شای شه کهر لیوان چ هه سرو باره گایی که
ئه گهر سهرنجی له باری و گونجاوی (شای شه کهر لیوان) بدمین هه ست
به ئاوازیکی دهروونی پر له تام و چیژده کهین، لیردها رۆلی کارامه یی
شاعیر له هه لێژاردنی و هه سفو و هه ی گونجاو به دیارده که ویت.
– که حوسنی یارو نه غیارم له میزانسی خه یالام دا
به دل دیتم هه موو لاییکه نهو ته نیا له لاییکه
له پیکهاته ی (به دل دیتم) ئاوازیکی مه عه نهوی به جوش
ههیه. (*) له نیوان هه ردوو و هه ی (لاییکه) دا ره که زه دۆزی ته واو به دی
دهکریت.

– به لئ ئیسمی عه بابوو، سوره ته ن ئهمما له مه عنادا
وه کو خیری خودا وابوو، عه سایي دهستی موسا بوو

(52) تحلیل النص الادبی: ۵۱

(*) دکتۆر شه فیعی که دکونی له گۆشه نیگایه کی هه لسه هه نامیزموه بی له سهر نهو جۆره
ئاوازی شاعر (ئاوازی مه عه نهوی) داده گری و رای وایه هونه رمکانی و اتاناسی له ره وان ییژیدا
ده چنه ژیر بالی ئهم جۆره ئاوازموه. بره وانه:
– موسیقی شعر: ۲۹۲.

به‌دواى يه‌كدهاتنى (بوو) له نيوه دپړم‌كاندا كه دمنگيكي كشاوى خشوكهو جوړيكي له سه‌رواى ناووهه بؤ دپړمكه پيكيپناووه ريتم و ناوه‌نگيكي خولقاندووه كه له كوټايي دپړمكه‌دا ته‌واو هه‌ست به چيژمكه‌ي ده‌كريټ.

— له هه‌ورى ماته‌مى نه‌ربابي فوقداني كه‌رمه ديتم
به به‌فري غه‌م، هه‌موو گياني به وينه‌ي يه‌دي به‌يزا بوو
ته‌ماحم بوو بنووسم بؤ جه‌بون ناغا، سه‌قيل باشي
نه‌گه‌ر چي قه‌يسه‌رو دارا نه‌بوو، قاروون و دارابوو

ديوان: ۳۰

له كوكردنه‌وه‌و ريكه‌وتنى (ماته‌م، كه‌رم، به به‌فري غه‌م) ناوازيكي ئينسيابي هه‌ست پي ده‌كريټ، له دووباره كړدنه‌وه‌ي (دارا) له‌نيوه دي‌ري دووه‌مدا ره‌گه‌زدوزي ته‌واو دروست بووه.

— له ترسي مهنزلي قووه‌ي به‌ره‌قو رمعه‌دي ئايه‌تي. (ئتوا)
مه‌قام و مهنزلي مه‌علوومي عيلمى حه‌ق ته‌عالا بوو
له خو‌في له‌شكري سولتاني مه‌نسووري (فلا تنهر)
گه‌هه‌ن ته‌خته سه‌را بوو مه‌سكه‌ني، جاري سورميا بوو
بنووسه بؤ جه‌نابي موته‌دي (يا ايها الهادي)
عروسي فيكري بيكرم سه‌رده‌ميكي شو‌خو رمعنا بوو

ديوان: ۳۱

له كوكردنه‌وه‌ي (قووه‌ي به‌رق و رمعد)، هي‌زي بروسكه‌مان له لا به‌رجه‌سته ده‌بيټ، له ريزبووني دمنگه‌كاني (م، ن، ل، ع، ي، ا) ناوازيكي ئيستيمراري هه‌يه. له كوكردنه‌وه‌ي (سه‌رابوو، سورميا بوو) (موته‌دي، هادي) جوړيك له جيناس و هه‌روا (ني‌ماله — لار كړدنه‌وه‌) ش هه‌يه، له‌نيوان (فيكرو بيكر) جيناسي ناته‌واو هه‌يه.

— يه‌ك سه‌عاتو يه‌ك ده‌قيقه ده‌س له من هه‌لناگري
روو له هه‌ر لايي ده‌كه‌م هه‌ر قاوه قاوم لي ده‌كا
كه‌رچي دنيا بؤ مه‌لا عه‌ينه‌ن بووه‌ته به‌يتول خه‌لا
زالمه داواي گول و عه‌ترو گولاو و م لي ده‌كا
هه‌رچي فيكري لي ده‌كه‌م ريگه‌ي خه‌لاسيم بؤ نيه‌ه
به‌م چله‌ي زسه‌تانه داواي تاوو ساوم لي ده‌كا

روو له بازارپیش دهکهم، نهمجاره نهربابی تهللب
هر کهسئ تووشم دهبئ داوای دراوم لئ دهکا

دیوان: ۳۴.

له (یهک سعاتو یهک دهقیقه) (قاومقاو) دووباره کردنهوه ههیه، له کۆکردنهوهی
(دنیا، مهلا، خهلا) دهنگی هه لگشاوی (ئ)ی کۆتایی وشهکان هاوسهرواییهکی پهنهانی
خولقاندووه، له نیوان (گول و گولاو) دا په یوهندی نیشتیقاق ههیه، له نیوان (تاو،
ساو) دا جیناسی ناتهواو ههیه، له دوو کهرتی یهکه می ههر دوو نیوه دیردا ئاوازیکی
هاوته ریپی ههیه، جۆرێک له هاوسهنگی له نیوانیاندا بهدی دهکریت:

/ روو / له / بازارپیش / دهکهم /

/ هر / کهسئ / تووشم / دهبئ /

له قهسیدهی (سیلاوی بهدبهختی) نهم دیاردانه بهدی دهکریت:

بههر کوچهو محه لێکدا دهرۆم هر شین و گریانه
که گوی دهگرم ههموو هر شیوهن و ههیهاوو ههی داده
موغازهو قهیسهری و دوکان و حوجرهی و موچه لهل بوو
وهکو قهسری که بۆ قهیسهر کرابئ سازو ئاماده
فتوورهی پر فتووری رووس و ژاپۆن و بهریتانی
مهتاعی هیندی و مائی فهرهنگ و چین و کانادا
له ههوری قودرتهی باری قهریبی نیو سعات باری
چ بارانیك نه بارانی که مهعهدو موعتاده
خوداوهندا چه تۆفانیکه و ابی عاتیفه و روحمه
خوداوهندا چ سیلاویکه نهم سیلاوه بی داده

له هینانهوهی نهم ههموو دهنگی (ه) له (ههموو، هر شیوهن و، ههیهاوو، ههی
داده) دا ریتمیکی به تهرتیب پیکهاتوو. له کۆکردنهوهی (قهیسهری، قهسری،
قهیسهر) گونجان و هاو نهزادی دهنگی ههیه. له نیوان (فتووره، فتوور) رهگهزدۆزی
ناتهواوو له نیوان (باری، باری) دا رهگهزدۆزی تهواو ههیه، له تیکرارو پرسیارو
وهلامی (چ بارانیك نه بارانی) په یزمیهکی ئاوازی له بلندهوه بۆ نهوی دروست بووه.

— عیلات که رووی ره شه، له شهرهف پاکی بی به شه
ئه ماما بلین به خان و خه وانین و میرو قوئل

تاکه ی و دتاغی بهرزو ژنی تهرزو تهرکی فهرز
لیتان هرام بی سوحبه تی خاتوونی نهرمو نوئل

مه پیرسه به سیه شاعیری چه پرهک بللی بللی
ره بیی ولاتی کوردی ببینین به چوئل و هوئل

دیوان: ۲۷، ۲۸

له نیوه دپری په که ماما سهروای ناوه وهی نیوان دوو که رته که، جوړیک له هاوسهنگی و
هاونا ههنگی بیکه پناوه، له نیوان (خان و خه وانین) دا په یوهندی ئشتیقاق ههیه، له
کوکر دنه وهی (بهرز، تهرز، فهرز) ره که زدوژی ناتهواو بیکه اتووه. له دوو باره کړنه وهی
(بللی بللی) ته نکید ههیه، په یوهندی (چوئل، هوئل) جیناسی ناتهواوه. شاعیر له
(گریانی هه وری ته به و بیکه نینی گول) دا دهلی:

باز ئهوا شابازی فیکرم مه یلی پهروازی ههیه
بو شکاری لوتفی تو زوری نیه، نازی ههیه

موده تیکه عه نده لیبی باغی شیعرم ساکیته
له م گول و گولزاره یه که دنیا گله و پازی ههیه

یادی لوتفی تو سه بهب بوو که و ته سهر نه شنه و دماغ
قه هقه هه ی که پکی به هاری چه هچه هه ی بازی ههیه

له دپری په که ماما په یوهندی له نیوان (باز، باز) دا جیناسی ته واوه له کهل (ناز) دا
جیناسی ناتهواون، هاتنی (پهرواز) له کهل نه مانه دا هاونا ههنگیه کی گونجاوی دروست
کړدووه. په یوهندی (گول، گولزار) هاونه ژادی و په یوهندی نیوان (بهش و گشت) ه.
بهراوردی نیوان (گول زار) و (گله وراز) هه لکه پانه وهی له فزی، یا ره که زدوژی یه کی
هه لکه پاره نیشان ددهات. له نیوان (قه هقه هه) و (چه هچه هه) دا یه کیتی سروشتی
بیکه اتن ههیه و هردوو لاشیان له دهنکه سروشتیه کانی بالنده و سازکراون.

شاعیر لەم تێکستەدا لەگەڵ دەنگی (ز) دا حەشرێکی خۆلقاندوووە. جگە لەوێ وشە سەر واکان (ز) دارن، لەهەر نیووە دیڤو دیڤێکدا لانی کەم یەک یا دوو وشە ی تری خاوەنی ئەم دەنگە ی هیناوتمەووە، بەمە زنجیرمێکی لە وشەو بیژە ی (ز) دار هۆنیوتمەووە هەر لەسەرمتاوە تا بە کۆتایی هەلبەستەکە رادەگات بەردەوام دەبێت.

— ئە ی حەسەن ئە ی ساحەبی وەجەبی حەسەن

مەزھەری فەرمايشی جەدول حەسەن

سەیری سێ پاتەکردنەوێ (حەسەن) و گونجانی لەگەڵ (ساحەبی) چ سۆزو ئاوازیکی داھێناوە.

— لەوێ رۆژێ کە تۆ رۆیی لە شاری و هیجەرتت فەرموو

و شک بوو نەھری شیعوو بەحری فیکرو نیکتەپەردازی

لەنیوان (نەھری شیعوو — بەحری فیکر) دا تەناسوبیکی رێک ھەیە.

کە تیفکیریم سەنە ی تەئریخی عومری

موعاسیر بوو لەگەڵ تالوت و جالوت

لەنیوان (تالوت و جالوت) دا جیناسی ناتەواو ھەیە.

— گەرچی دەوڵەمەندو ساحیب پوول و پارەو سەرومتی

مالیکی گامیش و میشو گوێ درێژو گوێ لەقی

شاعیر لە کۆکردنەوێ (گامیش و میشو) ھەروەھا (گامیش و گوێ درێژو گوێ لەق)

ئاوازیکی لەباری داھێناوە.

— دەماغ و مەغزو تەبعم مەست و مەخموورو موعەتتەر بوو

و ەکو بولبول بە گوێ، حافز بە مەحبووبانی شیرازی

لەھەموو وشەکانی نیووە دیڤی یەکەمدا (م) ێک بەشداری دەگات لە

بنیاتی وشەکەدا کە سیانی یەکەمیان ناوون و بەدوای یەکتزیدا

ریزکراون، ئەو سییەکە ی دواتریش ناوەتێان.

— عەینەکی عەینم عەزیزم من بە تۆ تەقدیم دەکەم

مەخزەن و میفتاحی قەلبی خۆم بە تۆ تەسلیم دەکەم

هاتنی سَ (ع) له سَ وشه‌ی دوا‌ی یه‌کی نیوه دپړی یه‌گه‌مدا رسته ناوازیکی دروست کردووه، له که‌رتی دووهمی هه‌ردوو نیوه دپړدا، هاوته‌ریبی و هاوته‌رگیبی ریژمانی هه‌یه:

/ من / به تۆ / ته‌قدیم / ده‌که‌م /

/ خو‌م به تۆ / ته‌سلیم / ده‌که‌م /

ئهم لایه‌نانه‌ی له به‌ره‌می شاعیردا خرا‌نه روو مشتیکه له نموونه‌ی خه‌رواریک، بئ گومان پشکنین و سه‌رنجدانی ووردو به‌حه‌وسه‌له زۆر دیارده‌ی تری دمنگی و وشه‌ییمان لهو به‌ره‌مانه‌ی بۆ روون ده‌کاته‌وه، به تایبته له مه‌یدانی دووباره بوونه‌وه‌ی پیته دمنگدارو بئ دمنگه‌کان و رو‌لگپړانیان له‌به‌رپاکردنی ناوازه‌ی وشه‌کان.

بۆ مه‌سه‌له‌ی وشه‌ی ناویته‌و ته‌رکیباتی تازه‌و زاراوه‌سازی تازه‌و داهینراو که رو‌لیکی گرنه‌گ له خولقاندنی بنیاتی ناوازی ناووه ده‌گپړن، ئیمه له‌کاتی توپژینه‌وه‌مان له مه‌سه‌له‌ی زمان و شیواز له سه‌ره‌تای باسه‌که‌ماندا، به نه‌ندازه‌ی پښو‌یست روونمان کردوته‌وه‌و تیشکمان خستوته سه‌ر نه‌ولایه‌نه له به‌ره‌می هه‌ر یه‌کیک له شاعیرانمان، بۆیه دووباره‌کردنه‌وه‌ی لپ‌ره‌دا به شتیکی پښو‌یست نه‌زان‌درا.

ناوازی ناووه له به‌ره‌می سه‌یفی قازیدا:

دووباره‌بوونه‌وه یاخود (تیکرار) به‌تایبته له شیعرو هؤنراوه‌دا یه‌کیکه لهو بنچینه‌ی که بنیاتی مؤسیقای ناووه پیک ده‌یینی، تیکرار خو‌ی دوو شیوه‌ی هه‌یه: یه‌که‌میان تیکراری مه‌عنه‌وییه، که ده‌بیته مایه‌ی رو‌شنی و جه‌ختکردنی ناخاوتن، نه‌مه‌یان ده‌چپته خانه‌ی واتاناسییه‌وه، دووه‌میان تیکراری له‌فزی (بیژه‌یی)یه، که هه‌م جه‌ختکردن ده‌نوینئ و هه‌م خرۆش و ئاهه‌نگیک پیک دینئ که ده‌بیته هه‌وینی رازانه‌وه‌و جوانکاری شیعر.⁽⁵³⁾ نه‌مه‌شیان بریتییه له دووباره‌بوونه‌وه‌ی دمنگ یا دووباره‌بوونه‌وه‌ی وشه، به‌لام هه‌موو دووباره‌بوونه‌وه‌یه‌گیش نا، به‌لگو له هه‌ندئ حاله‌تدا ده‌بیته مایه‌ی له‌که‌دارکردنی شیعرو ناخاوتن. له‌مه‌وه چاویک به به‌ره‌می شیعی سه‌یفدا ده‌گپړین و په‌رده له‌سه‌ر رووی چه‌ند لایه‌نیکی ئهم هونه‌ره لاده‌به‌ین. له دیوانی شیعی کلاسیکی کوردی دا بۆته داب که به شیعیکی ئایینی ده‌ست پئ بکات، بهو شیوه‌یه دیوانی سه‌یفی قازی به قه‌سیده‌یه‌ک له (ستایشی خواو پیغه‌مبه‌ر) ده‌ست پیده‌کات. شاعیر رووده‌کاته قاپی خوداو ده‌پارپته‌وه، له‌م پارانه‌ومیدا ئه‌وه‌ی

(53) درباره ادبیات و نقد ادبی: ۵۶۵.

سهرنج رادهگیش زۆرى دووپاتکردنه وهى (تۆ، نه تۆ، به تۆيه...) ى جيناوى
سهر به خۆى كهسى دووهى (موخاته ب) د، به هاوړپتى جيناوى لكاوى (ى) كه وهكو
زموږ ورتو دنگدانه وهيكه بو ى يه كه م:

بو تۆيه، هر بو تۆيه، ده توانم بكم سهدا
رؤزو شهوئ تۆ دىنى و ده بهى مه غريبو عيشا
هر چاويان له تۆيه، هر نوميديان به تۆيه
هر چى غهنى فهيره له هر لا گداو شا
ماسى له شهوقى تۆيه له به حران دهكهن شهنا
تهيران له عيشقى تۆ له سه مادا دهكهن سه ما

دووباره كردنه وهى نه م جيناوه كه سيانه جوړه جيناس و هاونا ههنگيه كى گونجاوى
له گهل چه مكى (تۆى بالاو تاكو ته نياى پهرومردگان) دا پيكيه ناوه. شاعير له سياقى
(۳۹) دپردا هر له وهسفو ستايشى نهو (تۆيه يه، نه نجا له گهل وشى ديكه دا ناوخته
دهبى ناوازهى ناوه وهى رسته و گوزار دكان قوولتر دهكات.

گه ورو گران و بى كهس و بى جى بى مهكان
بو بى كهسان كهسى بو بى جييه كان پهنا
چهند باره بوونه وهى (بى) له پيش وشه كاندا، ههروه ها پاته بوونه وهى (كهسى،
كهسان، كهس) جيناس و گهردان كردنى تيايه.

ته نهاو بهرقهرارى هر بووى و هر دهبى
بى ئارموزو نيازى، بى باب و بى برا

له بارى دهنگه وه (ب) دكان ناوازيكى ساز كردووه، وهكو چۆن، هر + كارى هه بوون، بى
+ باب، بى + برا، بى بهش نين له بنياتيكي موسيقيي كه له سياقى رسته كاندا
به رپابوون.

هر چى پهړى گولانه، له بو زيكرى تۆ زمان
هر چى گهلاى به دارووه دهستن له بو دوعا

بيجگه له جوانى بايس و وينه هونه ريبه كهى له م دپرده ايه، له نيوان (گول و گهلا) دا
تهناسوبيكى جوان ههيه.

/ موحتاجى / روحمى / تۆيە /، نەبى بى، ئەگەر وەلى
 ھەيرانى / وەسفى / تۆيە /، ئەگەر شىخ ئەگەر ت مەلا
 / ماسى / لەشەقى / تۆيە /، لە بەحران دەگەن شەنا
 / تەيران / لە عىشقى / تۆ /، لەسەمادا دەگەن سەما
 لەكەرتى يەكەمى ھەردوو نىوہ دىپرى ھەر يەككە لە دىپرەكان، ھاوتەرىبى ھەيە،
 ھەروەكو لەبارى پىكھاتەى رىزمانىشدا يەكن.

تۆ زياترى لەھەرچى خەيالاتى لى دەكەى
 نەوہك كەسى، نەكەس وەك تۆيە، نە كەس وەھا

لە (وہك)، (كەس) دا دووبارە بوونەوہ (تيكرار) ھەيە.
 بەخسوس شەفيعى ئىمەيە، ئەو خۆشەويستەكەت
 شابازى دەشتى مەرود، شەھى شارەكەى سەفا
 ھاقتى دوو دەنگى خىشۆكى (ش) و (س) لە وشەكانى دوو نىوہ دىپرەكەدا
 ھاوتەنگىيەكى ناوہتەوہ.

ھات و چوو، بىستى، زوو گەپايەوہ
 ئالقەى دەرھەر دەلەرزى چىراى مالى ھەرگرا

لەم دىپرەدا ئاھەنگساز سىستىمى پاتەبوونەوہى وشەكانە لەسەر ئاستى بىرگەو مۆزفيم
 لە نىوہ دىپرى يەكەمدا:

ھات و چوو، بىستى، كوتى، زوو، گەپايەوہ

۲ + ۱ + ۲ + ۲ + ۱ + ۳

يانى نەملىك و مالى لە بۆ مە، نە حال و بال
 بى جاھو بى جەلال و بى حال و بى سەلا
 لەكۆکردنەوہى (مال، حال، بال) رەگەزدۆزى ناتەواو ھەيە، (بى جاھو بى جەلال و بى
 حال)، تەركىباتى ھاوتەنگىيە.

نە مەدرەسە، نە عىلم، نە دەرس و، نە سەنئەت

زولە لەگەل مە، ھەر كە بەچاويك نەكەن نىگا

پاتەکردنەوہى ئامرازى نەرى (نە) لە بەرايى وشەكان رىتمىكى سەنجراگىشى
 پىداون، لە گرى (زولە لەگەل مە) ئاھەنگىك سازبووہ.

دامه زړاندنی هه موو سهرواگان له م قه سیده دا له سه ر دنگی کشاوی (ئ) دا،
 تهر جیعیکې بۆ دپړه کان ساز کردوو، که له گه ل ناوازی پارانه وه (دوعا) و (نزا) دا ریک
 دپته وه.

— پیم کوت، له خوته ن دپه وه یا خوته یی تاتار
 یا نه هلی به هه شتی که دلت پر له سه فا کرد
 ناههنگی (ت) بالی به سه ر نیوه دپری په که مدا کی شاه به هاتنه وهی له چهند
 وشه یه کدا به خهستی.

/ نه ستاری/ وهکو/ زولفی/ عهروسانه/ موسه له سل/
 / نه لفازی/ هه موو/ گه وهه ره/ چهن جوانی/ نه دا کرد/
 هاتنی چهند جاره ی (س) له نیوه ی په که مداو هاوته ریپی نیوه دپړه کان، ریت و
 ناههنگیکې هاوسهنگی داهیناوه.

نهم دهسته گو له بهسته یی نهم دهست و بهنانه ن
 بۆیه وهکو بولبول حه سه نی نه غمه سه را کرد
 له نیوان (دهسته) و (بهسته) دا جیناسی ناته واوو له نیوان (دهسته و دهست) دا جیناسی
 مه زید ههیه.

— دهرژینی به یهک غه مزه نیگات خوینی سپاهک
 دهشکینی به رووی تو بهشکه ن، تاقی خه وهرنه ق
 له نیوان (دهشکینی) و (شکه ن) دا په یو مندی گه رانه یی و له هاتنی (ق) له دوو وشه ی
 دواپیدا زه ق بوونه وهی ناواز ههیه.

— ریی وانه که هکه شان و ریی نیمه به رده لان
 جپی وانه تهخت و بهخت و جپی نیمه به ردو چیو
 له هینانه وهی دوو باره ی (ریی) له نیوه دپری په که م دوو جار (جپی) له نیوه ی دوو م
 هاوسهنگی ههیه، که هکه شان و به رده لان هاوکیش و هاوسه رواو هاوناوازن. له (تهخت و
 بهخت) ره گه زدۆزی ههیه.

لا هه لداپاوو، جهرگ بـراوو، فـرپی دراو
 بی شوین و بی نیشان و به ریـشانین و به شیو

(پ) بنیاتی ئاھەنگىكى دەروونى لە پىڭكەتەي ھەر سى كەرتى نىوہ دىپرەكانى يەكەم
خولقاندوۋە، سەربارى بەدۋاي يەكدا ھاتنى (ۋ) سەرواكان. لەنىوہى دوۋەمدا (ش)
ئەركى سازدانى ئاھەنگىكى نەرمو خشۇكى گرتۇتە ئەستۇ، لەگەل ھاتنى دوو (بى)
لەسەرمەتاي دوو وشەي يەكەم دوو (پ) لەسەرمەتاي دوو ووشەي دۋايى.

— فەكرى لە ھالى خۇكەن و بگىرىن بە ھالى خۇ
ھەر بى سەرى و عەداۋەتى خۇتان دىتە رى
لە دووبارەبوونەۋەي، ھالى خۇ، تەئكىد ھەيە.
— سەرچوونى تەختى رۇينى سەردارى پى دەۋى
خۇشىم لەو شەھادەتى شىخانە، نىو بەنىو

دووبارەبوونەۋەي (ى) لە كۇتايى وشەكاندا، ئاواز بەندىيەكى لەنىۋاندا دروست
كردوون، لەنىوہى دوۋەمدا بەدۋاي يەكدا ھاتنى (ش) خۇشىيەكە دەكاتە دوو
چەندان.

— بۇ وانە ھەرچى جوانە، لە جى، دى، لە ژن لە مال
ھەر شاخ و داخە بۇ مە، كوپرى رەش كچى دزىو

لە رىزىۋونى (وانە، جوانە — جى، دى) دا جىناسى ناتەۋا ھەيە، لەنىوہى دوۋەمدا
دوو (خ) دوو (ك)، ئاۋازى چۇن يەكيان بە وشە لىك نىكەكان بەخشيۋە.
تىكىستى (بوۋمە چاۋەش) سەرمەتاكەي بەم شىۋەيەيە:

چ خۇشە مەن نەخۇش و يارى مەھۋەش
لە رىگەي لوتفەۋە بەمخاتە باۋەش
بەرىشانم لەبەر زولفى بىلاۋت
نەخۇش و مەستى نەو دوو نىرگىسى گەش
نىشانم دە فىلىدات بەم جووتە خالەت
لە ئەۋەل نەردەۋە چەند خۇشە دوو شەش
بە دەردى ئاھى مەن رەشپۇشە گەردوون
بە ۋو تا خال و بەرچەم بوون مەھۋەش

كىشى شىعەرەكە رەۋتى ئاھەنگىكى خىراي بە دىپرەكان بەخشيۋە، تىكىتالقانى
پىيەكانى ئەم ئاھەنگە خىرايە لەگەل دياردە دەنگىيەكانى ناو وشەكان سۆزو

رېتمېكى رازاوهى داهېناوه، له ههر دېرېكدا زايله‌ئى (ش)، دهنگه‌كانى ترى خستوته
ژېر سېبه‌رى خوى تا له كوتايى دېرېكه‌دا له‌گه‌ل (ش)ى سهرواكه‌دا تېكه‌لاو ده‌بېته‌وه،
له (خوش) و (نه‌خوش) دا جېناس و نه‌فى كردن هه‌يه.

كزو زيزى له كه‌م مه‌يلى عه‌زېزم

عه‌يامېكه‌ عه‌وامه، ته‌بعى سهركه‌ش

(ز) له‌نيوهى يه‌كه‌مدا جله‌وى ئاوازه‌ى گرتوته ده‌ست و له‌ نيوه‌كه‌ى تردا گوراره‌وه به
(ع). له‌نيوان (عه‌يامېكه‌) و (عه‌وامه) لاركردنه‌وه هه‌يه كه‌ سوزېكى ئاوازه‌يى هه‌يه.

ومره جارې به‌ جارې لامه‌ده لېم

ده‌بې وابه‌ى وده‌فای يارانى مه‌هوش

★ ★ ★

به‌ئى به‌و شه‌رته خوشه وه‌سلې دولبه‌ر

كه‌ ده‌مده‌م دم له‌نيو دم ده‌س له‌ باوه‌ش

له (جارې) دا جېناسى ته‌واو هه‌يه، له (ده‌بې) (وابې) ئېبدال واته جېگورگېتى دهنكى
هه‌يه، له هېئانه‌وه‌ى (ده‌م) ده‌كانى (ده‌م ده‌م، ده‌م له‌نيو ده‌م)، هه‌م جېناس و هه‌م
گونجان و هه‌م هاونا‌هه‌نگى هه‌يه.

— تا دېده به‌ ديدارى مونىرت نيه‌ ره‌وشه‌ن

وه‌ك كانيه‌كه‌ى قولقوله‌يه، قول قول و جوشى

له‌نيوان (دېده‌و دېدار) په‌يوه‌ندى ئىشتياق و جېناسى موچه‌ره‌فه هه‌يه، له (قولقوله‌و
قول قول) دا جېناسى هاو بناغه‌يى هه‌يه له‌ دارشتندا، هه‌ر دووك له‌ دهنكى سروشتى
هه‌لقولېنى ئاوه‌وه وهرگيران.

. ده‌با / ساتېكى / ساكيت / بې / له / نالېن / قه‌لېى / خوېن / بارم

ده‌با / تاوېكى / فارېغ / بې / له / گرېان / چاوى / غه‌م / بارم

هاوته‌رىبى له‌نيوان پېكه‌اته‌كانى هه‌ردوو نيوه دېرېدا له هه‌ردوو لايه‌نى وشه‌سازى و
سته‌سازېدا به‌دى ده‌كرېت كه‌ ئاهه‌نگىكى هاوسه‌نگى به‌ هه‌ريه‌ك له‌ وشه‌و
ئامرازه‌كانى له هه‌ردوولادا به‌خشېوه. (ده‌با)ى ئامرازى خوزى، له ده‌ستپېكى نيوه
دېرېه‌كان ئاهه‌نگى پارانه‌وه ده‌به‌خشى، (سا)ى ده‌ستپېكى (ساتېكى / ساكيت) پېكه‌وه‌ى
گرېنداون، له له‌تى دوه‌مه‌ميان (تيك — كيت) هه‌لگه‌پراوه‌ى يه‌كه‌تر ېن.

ـ شەتى ئەشكەم ھەتاكەى بى مەگەر سەيچون و جەيچونە

بە چاوم كوت دما بەس بى، كوتى جۆبارو رووبارم

لە (سەيچون و جەيچون) و (جۆبارو رووبار) رەگەزدۆزى ھەيە، گونجانی دووتایی ھەر
يەكێكیان لە كێش و سەرودا ھاوسەنگى ئاوازی بى بەخشیون.

ـ لە تاوی زولفی چین چىنت، ئەسیری چین و ماچىنم

لە سايەى رۆزى رووت گا رۆژ پەرست، گا بەستە زىنارم

لە نىوان (چىن چىن) و (چىن و ماچىن) جىناس و زالبوونى دووبارەبوونەوى ئاوازی
(چ) رۆشنە، (رۆژ) و (گا) لە لەتى دووھم پاتەکردنەويە.

ـ قەدى يا سەروى جۆبارى ئەتۆ ئەى زولفى لاولاوى

سەراپا حەلقە حەلقە وا لە بالای بەرزى ھالاوى

ھاتنى چەند جارەى (لا) لە (لاولاو، بالاً، ھالاً) ئاوازیكى ھەلکشاو بە وشەکان
دەبەخشی، (حەلقە حەلقە)، دووپاتەى يەك مۆرفىمە، وشەيەكى لیکدراوى دوو
کەرتى سازکردووە.

ـ لەبى/ وەك/ قەندى/ شىرىنە: جەبىن/ وەك/ عەقدى/ پەروینە

دوو كۆلى لالەيى ھەمرايە، رووى وەك تیغى خویناوى

نیوھ دێرى يەكەم بەھۆى كەرتکردنەوى بوو بە دوو بەشى ھاوتا كە لە پێكھاتەى
رێزمانیدا وەكو يەك بۆیە ئاوازی ھاوتەریبى وەرگرتوو.

ئەو تىكستانەى سەيفى قازى لە وێنەى نامەى شىعەرىدا نووسیونی، كە بەشیكى
شىعەرو بەرھەمى شاعیر پێك دەھێنن لەبارى كێش و ریتەوى لەگەڵ شىعەر
عەرووزىيەكانى جیاوازان، لە شوێنى خۆیدا ئەوى پەيوەندى بە كێش و بە ئاوازی
دەروەى ئەو تىكستانەوى بێت روونكرایەو، بۆ مەسەلەى ریتە و ئاوازی ناوھەش
ئەوا ناسیت بە پێودانگى شىعەرى عەرووزى مامەلەیان لەگەڵدا بكریت، چونكە ئەم
جۆرە شىعەر لە ئاھەنگى ناوھەدا لەگەڵ شىعەرى مىللى و فۆلكلۆرى كوردیدا سەبارەت
بە كێش و پێیە بڕگەيەكانى تىك دەكاتەو، وەكو چۆن لىكۆلینەوى تازەكانیش
دەریان خستوو كە (ھیزو سترېس) رۆلى بنەرەتى دەگێرپ لە سازکردنى ئاھەنگ و
ریتى ئەم جۆرە ھۆنراو، كە ئەويش لە (شىعەرى گۆرانى كوردیا لەسەر بنچینەى
دووبارەکردنەوى ژمارەيەكى دیاریكراوى سترېسى بنەجەيى دادەمەزریت).⁽⁵⁴⁾ بۆیە

(54) كێش و ریتى شىعەرى فۆلكلۆرى كوردى: ۱۵۹.

ئەم مەسەلەيە پەيۋەندى بە لىكۆلئىنەۋەيەكى تايىبەتى ھەيە، كە لە دەرەۋەى سنوورى
باسەكەى ئىمەدایە.

ئاۋازى ناۋەۋە لە شىئەرى شەۋقىدا:

لە باسى زمان و شىۋازو وئىنەى ھونەرىدا نامازە بۆ ئەو لایەنە كرا كە شاعىر لەگەڭ
ئەۋەى لە بارى كىش و ھافىيەۋە رەچاۋى بىنەماكانى شىئەرى كلاسكى كىردۈۋە، كەچى
شىئەركانى لە روۋى ناۋەۋەكەۋە رىچكەو سىروشتىكى رۆمانسىيانەيان ۋەرگرتۈۋە، لە
شىئەرى رۆمانسىدا شاعىر زىاتر لە رىگەى ۋەسفى وئىنەى ھونەرىيەۋە سۆزو
خەيالىەكانى بەرجەستە دەكات لە برى ئەۋەى پەنا بۆ ۋىنەى رەۋانبىژى ۋە شەئارايى
ۋەكو، جىناس و تىباق و تىكارو جۆرەكانى بەرىت. لىرەدا ۋەستايى ۋە ھونەركارى لە
ھەلبىزاردنى ۋەشەى رىك و گونجاۋو دلىگر، لە سىياقى رستە ۋە دىپرە شىئەركاندا بۆ
پىكانى مەبەستو رازاندەۋەى ۋىنەگان، شوپىنى ئەو ھونەرانە دەگرىتەۋە. بەو
پىيەش ئاۋازو رىتمى ناۋەۋە لە سازانى زمان و شىۋازو جۈش و خرۋشى ۋىنەكانەۋە
بەربا دەبىت. بۆيە ئەم لايەنەى ۋەشەئارايى ۋە ھونەرە قسەيىيە ئاشكرانە لە شىئەرى
(شەۋقى)دا كزو كەم بايەخەو، لەبەرەمبەردا لايەنەى زمان و شىۋازى شىئەرى ۋە ھەيتانى
ۋىنەى ھونەرى بەھىزن كە لە شوپىنى خۆيدا تىشكەمان خستۈنەتە سەر، لەگەڭ
ئەۋەشدا ھەول دەدەين چەند لايەنەك لەو ھونەرانەى ھاۋكارى دەكەن لە پىكھاتنى
رىتم و ئاۋازى ناۋەۋەى شىئەرى شەۋقى روون بكەينەۋە:

لە (ھاۋارى دايكى)دا ھاتۈۋە:

(۱) / لە تەئسىرى فسوونى رۆژى تابان / عالەمى شۆرى /

/ مەگەر تۆ چاۋەگانم مىرى كوردان / ھىشتا مەخمۇورى /

(۲) سەداى ھاتو نەھات دەنگى زەنگۆڭ قۆرى كاروانە

كە بارت كۆچى كىردو دەستەداۋىن ھىشتە مەھجۇورى

(۳) ئەۋىستا تا لە بىخەى رۆژھەلاتى، تاۋەھلات پابە

بە ئازايى نەجات دە دەستى بەستراوت كە مەغدوورى

(۴) دەژىنى ھەقى خۆت سابىت بكە بۆ يارو ئەغىاران

بە دەستە بىستە فرمىسكى شەۋقى ۋە چاۋى بى نوورى

له دابه شېوونى هەردوو نيوه ديڤرى (١) دا بۆ سەر دوو كهرتى هاوتەريپ، ئاوازيكى
 كشاوى دريژ سازبووه، له (٢) دا پهيوەندى (هات و نههات) نهفى كردنه، ئاوازي ئهم
 دوو دەنگى (ه) يه له نيوه ديڤرى يەكەمدا له گەڤ دوو (ه) ي (هيشته مەهجوورى) دا
 پيەك دەگەنەوه. له (٣) دا له (رۆژ هەلات، تاو هەلات) تىكرار هەيه، تەئكىدى مەعنا
 دەگەيهەنى، (س) هەر دوو وشەى (دەست و بەستراوى) بەيهكەوه گرێداوه. له (٤) دا
 لەنيوان (يارو ئەغيار) بېرگەى (يار) كە دەنگى كشاوى (ئ) ناوكەكەيهتى، يەكيتى
 ئاهەنگى بەهەردوو وشەكە بەخشيوه ئه گەر چى له رووى واتاو پيچەوانەن. له
 (بەدەستە بەستە)، بېرگەى كۆتايى (رە) هەردوو وشەكەى له رووى ئاوازهوه بەيهكەوه
 بەستۆتەوه.

له (حەسبو حال دەگەڤ و مەن) شاعير دەلى:

با بـيـت و بـه تەئـسـىـرى فـسـوونى نـهـفـهـسى تـۆ
 وەك خـونـجـه بـيـشـكوئ دەمى ئـهـو كـوردە كـه لـاـئـه
 با بـيـت و سـبـهـيـنان ئـهـلـهـم و دەردى شـهـوى هـهـجـر
 بـيـزى كـه لـهـوى پـاش خـهـوى مـه، مـهـزى وە بـاـئـه

هاتنەوهى وشەى خۆزى (بابييت) له سەر هاتى هەردوو ديڤرەكەدا بە مەبەستى
 بەيهكەوه گرێدانەوه يانە. دەنگى (س) له ناوهراستى وشەكانى (تەئسرى، فسوونى،
 نهفهسى) دا ئاهەنگيەكى رێكى بەردەوامى بە دەستهواژهكە بەخشيوه.

له تىكستى (هاوالى ماتهمدار) دا هاتوو:

(١) بۆ چ دەنالینى، لەسەر لیوت له بۆ چ باركهوتوو
 لەشكرى زولفت، كە خاوو كاله، بۆ چ رووى گرتوو

(٢) قەلبى شەوقى چۆن حەرىمى عیشقه جیى ديڤرينه ته

بۆ چ دەنالینى، لەسەر لیوت، له بۆ چ باركهوتوو

(١). هاتنى وشەى پرسىار (بۆچ، چ، لەبۆچ، بۆچى...) له دووتويى ديڤرە شيعرەكەداو
 پاتەكردنەوهى بۆ سەرەنجراكيڤشان و پى داگرتنە لەسەر مەعناى پرسىار له
 بارەهەكراووه، هەرچەندە هەلۆهستهيهكى ئاهەنگيەىش دروست دەكات، ئەم نەريتى
 پرسىارکردنە لە شيعرى شەوقى دا ديارو ناشكرايه:

لە من بۆج زىزى عەمرم؟ چاۋەكانم، ماھى تابانم
تەوېلت بۆجى گىرژە، يا چ قەوماۋە جىيە تاوانم

* * * *

سەراپا مەوتەنى ئەجدادى پېشۋوت جا تەماشاكە
لە بۆج روۋخواۋە؟ بۆج سوۋتاۋە؟ كاكەت بۆجى خىنكابوو

* * * *

ۋەتەن ئەى مولكى باپىرم، لە بۆج ئەۋرۇكە روۋخواۋى
لە بۆج جىۋ مەسكەنى ۋەخشو تىۋورە خاكەكەى پاكى

لەلايىكى ترەۋە ۋەكو لە (۱) دا ھاتوۋە دەستېيىكى ئەم تىكىستە نىۋە دېرى (بۆج
دەنالىنى لەسەر لىۋت لە بۆج باركەۋتوۋە) يە، ۋەكو لە (۲) شدا ھاتوۋە نىۋە دېرى
كۆتايى تىكىستەكەشە، ۋاتە ھەمان نىۋە دېرى بۆتە (دەستېيىكى ۋە كۆتايى) تىكىستەكە،
لىرەدا دوۋبارە بوۋنەۋەى مىسراعى يەكەم لە كۆتايى پارچەكەدا جۇرىك لە قوفل ۋە
كۆتايى ھىنان (خىتام) بۆ تىكىست پىك دەھىتى. (55)

لە تىكىستى (فەرياد) دا ھاتوۋە:

(۱) جەبىن مېناى زىو / گەردن ھوما / خال مىشى تاتارى /
شەدەشل / چاۋ بەكل / روۋ سوۋرە گول / تەراپو عەييارى

(۲) كە ئاۋى جۇگەلەى سابلاغى نەشئەى چاۋى مەخمۇورت
لە مىرگۇلەى سەھەندو كىۋى لاجانى بەفر بۆ عالەمى بارى

(۳) ۋەرە تا شەرحى ئەحوالى دلى خۇمت لە بۆ بېژم
ۋەرە تا من بە فرمىسكەم بشۆم بۆت پەردەى تارى

(۴) علیم الله لە پاش تەشرىفو چوۋنى تۆ لە سابلاغى
ۋەتەن ۋېران ۋ مال سوتاۋو كىژ بى لاۋو خوین بارى

(۵) بە زولم ۋ جەۋرى دوژمن بوو بەھارىان زەردە پايىزىك

له دابه‌شبوونی هەردوو نیوه دیڤری (١) دا بۆ سەر دوو کەرتی هاوتەریب، ئاوازیکی
 کشاوی درێژ سازبووه، له (٢) دا پەيوەندی (هات و نه‌هات) نه‌فی کردنه، ئاوازی ئەم
 دوو دەنگی (ه) یه له نیوه دیڤری یه‌که‌مدا له‌گەڵ دوو (ه) ی (هێشتە مه‌هجووری) دا
 پێک ده‌گه‌نه‌وه. له (٣) دا له (رۆژه‌لات، تاوه‌لات) تیکرار هه‌یه، ته‌ئکیدى مه‌عنا
 ده‌گه‌یه‌نێ، (س) هەر دوو وشەى (ده‌ست و به‌ستراو) ی به‌یه‌که‌وه گرێداوه. له (٤) دا
 له‌نیوان (یارو نه‌غیار) بر‌گه‌ی (یار) که ده‌نگی کشاوی (ئ) ناوکه‌که‌یه‌تى، یه‌کی‌تى
 ناهه‌نگی به‌هه‌ردوو وشه‌که به‌خشیوه نه‌گه‌ر چى له رووی واتاوه پێچه‌وانه‌ن. له
 (به‌ده‌ست‌ه‌ بستره‌)، بر‌گه‌ی کۆتایی (ر‌ه‌) هه‌ردوو وشه‌که‌ی له رووی ئاوازه‌وه به‌یه‌که‌وه
 به‌ستۆته‌وه.

له (حه‌سبو‌حال ده‌گەڵ و ده‌ته‌ن) شاعیر ده‌لێ:

با بی‌یت و به‌ ته‌ئسیری ف‌سوونی نه‌فه‌سى تۆ
 وه‌ك خونه‌چه‌ بپ‌شکوێ ده‌مى نه‌و كورده كه‌ لاله
 با بی‌یت و س‌به‌پیان نه‌له‌م و دمردى شه‌وى هه‌جر
 بی‌زى كه‌ له‌وى پاش خه‌وى مه‌، مه‌حزى وه‌ باله

هاتنه‌وه‌ی وشه‌ی خۆزى (بابی‌ت) له سه‌ره‌تای هه‌ردوو دیڤره‌که‌دا به‌ مه‌به‌ستى
 به‌یه‌که‌وه گرێدانه‌وه‌یانه. ده‌نگی (س) له ناو‌مراس‌تى وشه‌کانى (ته‌ئسیری، ف‌سوونی،
 نه‌فه‌سى) دا ناهه‌نگی‌کی ر‌ی‌کی به‌رده‌وامى به‌ ده‌سته‌واژه‌که به‌خشیوه‌وه.

له تیکستی (هاوائى ماته‌مدار) دا هاتوووه:

(١) بۆ چ ده‌نالی‌نى، له‌سه‌ر لیوت له بۆ چ بارکه‌وتوووه
 له‌شکری زولفت، که خاوو کاله، بۆ چ رووی گرتوووه

(٢) قه‌لبی شه‌وقی چۆن حه‌ریمی عیشقه جیى دیڤرینه ته

بۆ چ ده‌نالی‌نى، له‌سه‌ر لیوت، له بۆ چ بارکه‌وتوووه

(١). هاتنى وشه‌ی پرسیار (بۆچ، چ، له‌بۆچ، بۆجى...) له دوو‌تویى دیڤره‌ شیع‌ره‌که‌داو
 پاته‌کردنه‌وه‌ی بۆ سه‌ره‌نج‌راک‌یشان و پى داگرتنه له‌سه‌ر مه‌عنای پرسیار له
 بارمه‌د‌کراوه‌وه، هه‌رچه‌نده هه‌لوه‌سته‌یه‌کی ناهه‌نگی‌ش دروست ده‌کات، ئەم نه‌ریتی
 پرسیار‌کردنه له شیع‌ری شه‌وقی دا دیارو ناشکرایه:

لە من بۆچ زىزى عەمرم؟ چاۋەكانم، ماھى تابانم
تەۋىلت بۆچى گرژە، ياچ قەۋماۋە چىيە تاۋانم

* * * *

سەراپا مەۋتەنى ئەجدادى پېشۋوت جا تەماشاكە
لە بۆچ روۋخواۋە؟ بۆچ سوۋتاۋە؟ كاكى بۆچى خىنكابوو

* * * *

ۋەتەن ئەى مولكى باپىرم، لە بۆچ ئەۋرۆكە روۋخواى
لە بۆچ جىۋ مەسكەنى ۋەخش و تىۋورە خاكەكەى پاكى

لەلايىكى ترەۋە ۋەكو لە (۱) دا ھاتوۋە دەستپېكى ئەم تېكىستە نىۋە دېرى (بۆچ
دەنالىنى لەسەر لىۋت لە بۆچ باركەۋتوۋە) يە، ۋەكو لە (۲) شدا ھاتوۋە نىۋە دېرى
كۆتايى تېكىستەكەشە، ۋاتە ھەمان نىۋە دېرى بۆتە (دەستپېكى ۋ كۆتايى) تېكىستەكە،
لىرەدا دووبارە بوۋنەۋە مىسراعى يەكەم لە كۆتايى پارچەكەدا جۆرىك لە قوفل ۋ
كۆتايى ھىنان (خىتام) بۆ تېكىست پىك دەھىنى. (55)
لە تېكىستى (فەرياد) دا ھاتوۋە:

(۱) جەبىن مىناى زىو / گەردن ھوما / خال مىشى تاتارى/
شەدەشل / چاۋ بەكل / روۋ سوۋرە گوڭ / تەراپو عەييارى

(۲) كە ئاۋى جۆگەئەى سابلاغى نەشئەى چاۋى مەخمۇورت
لە مىرگۆئەى سەھەندو كىۋى لاجانى بەفر بۆ عالەمى بارى

(۳) ۋەرە تا شەرحى ئەحوالى دلى خۆمت لە بۆ بىژم
ۋەرە تا من بە فرمىسكەم بشۆم بۆت پەردەمى تارى

(۴) عليم الله لە پاش تەشرىفو چوۋنى تۆ لە سابلاغى
ۋەتەن ۋىران ۋ مال سوتاۋو كىز بى لاۋو خويىن بارى

(۵) بە زولم ۋ جەۋرى دوژمن بوۋ بەھارىان زەردە پايىزىك

له بـی رحمی و دل سهختی بهـباریان بار له لیو باری

له (۱) دا نیوه دپړهکه بۆته سـی کهرتو سازگاریهکی روون لهنیوان ههر سـی بزوینی دریژی زمانی کوردی (و، ی، ی) سـهرواگانیاوه ههیه، لهنیوه دپړی دووهـمدا سـی ناوهـلناوی لیکـدراوی هاوسهروا وهکو (شهـدهشل، چاو بهـکل، روو سووره گول) جوش و ناوازیکی ناسک و جوانیان ناوهـتهوه. له دپړی (۲) و (۳) دا ناوازهـی دهنگی (ی) و (ی) کراوه، له ریزبوون و گونجاندن و بهـستنهوهی قهـتارهـی وشهـکان (ناوهـکان) بهیهـکهوه، چ هـشرو سۆزو ناـههـنگیکـی خوـلقانـدوهـه. لهنیوه دپړی دووهـمی (۴) دا (و) ی دریز نهـو رۆلـهی گیراوه. له (۵) دا سـهرچۆپی کیشی ناوازی وشهـکان دهنگی کپ و نهـرمی (ب) و برهـگی کورت و ناسکی (بهـیه، که له کۆتایی دپړهـکهـدا باز دهـداته ناستی وشهـسازی و، (بار) له (بهـباریان بار له لیو باری) سـی پاته دهـبیتهوه ناوازو ناـههـنگی دپړهـکه دهـگهـپهـنیته لوتکهـی جوش و جوانی و لهـباری، شیعریهـت و نیـستاتیـکای دهـقهـکهـشی گهـیانـدۆته ناستی دهـیتان.

له ناستی دهـنگـسازیدا وا دهـبی تیبه (نهـبزوینه – بـی دهنگ) کانیش رۆلـیکی ناوازهـیی گرنـگ دهـگیرن، با ئهـم دوو دپړه له (تهـحهـسوری جهـوانی تهـرانهـیی وهـتهـن) بهـسهـر بکهـپنهوه:

لهـوئ تـیر ناو دهـبی خوـلیای جوانی رووحی غهـمگینان
ئوـفـوـوـلی نهـرغـهـوانی رۆژی رووی پاش مانگی تابانه
که خاکی پاکی وی لانکه لهـبو ئیـسقانی باپیرمان
لهـسهـر قهـبری جهـوانان دیدهی شـللیـره گریـانه

لهـدپړی یهـکهـمدا دهـنگهـکانی (ف، غ) لهـناوهـراست و (ر) لهـسهـرمـتادا جوړه ناـههـنگیکـی جوان و ههـمهـچهـشـتهـیان پیکهـیـناوه، لهـدپړی دووهـمدا سهـرمـتا (ک) و نهـنجا دهنگی (ل) له (شـللیـره) دا لهـرینهـوهـیهکی نهـرم و ناسکی ههیه.

لهـزیر زنجیری زولم و بهـندی یهـخسیری چ مهـحـزوونه
تهـماشای دایکی مهـحبـووبـت بکه چۆن دهـستی بهـسترا بوو

دهـنگی (ز) له (زنجیر و زولم و مهـحـزوون) دا بۆته زمـنگ و زایهـلـهی ناـههـنگی وشهـکان لهـنیوه دپړهـکهـدا. رۆلی (س) له شهـتهـک دانی (دهـستی بهـسترا و روون و ناـشکرایه، ئهـم تهـعبیره چهـند جار له شیعری شاعیردا دووپاته بۆتهوه. له دوا تیکستی (مهـگهـر لیم عاجزی) دا هاـتووه:

- له پيشا پيشى تابوورى موژمت هەردوو برۆت كە چ بوو
 دەلتىسى بوۆ تىپى عاشق زولفەقارە تىغى بوورپانم
 كە مەندى زولفى خاوت چونكە بازووبەندى بازوومە
 چ حاجەت واعىزى سەر زل بە ئەفسون بەستى دەستانم
 تەلىسمى گەنجى حوسنى تۆ، موعەمماى عالەمى كۆنە
 لە حەللى وى بەسەرچوو عومرم و هيشتاكە هەر جوانم
 كە نەرمين باوەشى تۆ، بيشكەيه بوۆ قەلبى مەجرووحم
 بە لەنجە لىى گەپى سائى هەدادا توفلى گريانم

(پيشاپيش) جووتە وشەيهو لەپاتەبوونەوهى وشەيهكدا دروست بووه، لەنيوان
 (تيپ) و (تيغ)دا رەگەزدۆزى و تەناسوب هەيه، دەنگى (ز) لە (زولف، بازووبەند،
 بازوو)، هاتۆتەوهو سەدايهكى وەك يەكى پيداوان، (بازوو بەند)يش لە وشەى (بازوو +
 پاشگىرى - بەند) سازكراوه. لە (موعەمماى عالەمى كۆن) هەردوو دەنگى (م) و (ع)
 رۆلى سازشى ئاوازمىي نيوان هەر دوو وشەيان بينيوه. لە دىپرى دواييدا ئەوه دەنگى
 چەلەنگى (ب)يه كە ئەو تەناسوبە جوان و لەبارەى لەنيوان (باوەش و بيشكەو
 قەلب)دا پىكەيناوه.

بەشى پىنجەم

مەبەست و ناوەرۆك ئە بەرھەمى شىعرى
شاعىرانى ناوچەى موكرىاندا

باسی یه که م

مه بهستی شیعی له به ره می مه لا مار فدا :

۱. پارانه وه له یه زدان :

دهستپیکی دیوانی مه لا مار فقه سیدهیه که له وه سفو ستایشی بهر و ده گاری مه زندا
له ژیر ناوی (سوپاسی یه زدانی مه زن) که تیایدا ده لئ:

هه چیی زه پر پاتی عهرزو عاسمان ه
کورتای به ره ته تاوی لان ساری
له دیری رووپ ه پهی ده ورو زه مانی
به ههر نه خشی تماشاکه م دیاری
عه زیزی تو له ههر لا خوشه ویشه
زه لیلی تو به که هس نایه ته قوتاری
گوشتان و گوشت و گوشتارو گوشت شهن
نه هی و شمشادو سهرووی جوپباری

نهجا شاعیر دهست به دوعاو پارانه وه دهکات بو نه وهی بکه ویتته ژیر لوتضا
مه رحمه تی کردگار:

به نازو رزاو ئی عجزازی موحه مه هه
به نه سحابو به نالی و چوار یاری
به هه اوارم بگه لانم زه لیلی ه
به غهیری تو م نییه هوممی دهواری
ئه من مه عروفه که هی تو م به ش تو م
سهری تیکردووم پیری و هه زاری

شاعیر له قه سیدهی (بالی سه مه ندهرو یارمه تی دوا زده نیمام)، ده که ویتته وه سفو
ستایشی ئی مامه کانی ئاینزای شیعه و یه که به یه که ناویان ده بات:

رەسمەن لەسەرم لازىمە عەرەزىكى بنووسم
 بو مەحكەمەى سالىھىي حەزرىتى (حەيدەر)
 ئەى (بول حەسەنا)، بىم بە غولامى حەسەنەنىت
 خاكى قەدەمى سەيىدى (سەجىدى) منەوەر
 جاروگەشى خاكى قەدەمى (بىلىرى) تۆپە
 كەيخوسەردوو داراۋ فەرىدوون و سەكەندەر
 يەك نۆختە لە عىلمى لەدونى (سادىق) ئەوړو
 نووسراۋە لە ئەوۋراقى دۆ و سەينەو دىفتەر
 قوربەتلىنى سەراپەردەى (موساۋ رەزا) تەم
 بالاترە قوببەى لە سەراپەردەى ئەخەزەر

تا دەلى:

ئەى پادشەھى مەسنەدى ئىقلىمى وىلايەت
 ئەو رۆژە كە (مەھدى) لە تەرىف حەزرىتى داۋەر
 خەلىفەت دەكەرى ئەفسەر و ئەوړەنگى عەدالەت
 نامىنى لەسەر سەتەجى زەوى ناۋى سەتەمگەر
 مەن عارىزم ئەو رۆژە لە ئەو زاتە بىزورگە
 تەعقىبى دەكەم تا دەگەمە دامەنى مەحشەر

۲. ۋەسفى سىروشت

لە لىرىكى (خىومى گول و تىۋكەى شەۋنەم) دا دۋاى ئەۋەى لۆمەو سەرزەشتى وشكە
 سۆفى دەكا لەۋەى كە چاۋى بە بەھارى رەنگىنى ۋلات ھەتايە ئەنجا دەلى:

تەيفكەرە تەماشاكە لە كوۋچەو لە خىابان
 سۆزى نەيە نەشەنى مەيە ناۋەزى تارە
 پۆل پۆل سەفى مەحبوبە لە گولزارو چەمەندا
 تۆ دىۋى مەگەر مەنزلى تۆ ھەر لە موغارە
 رايخستووۋە فەرپاشى سەبا فەرشى زومەپرەد
 ۋەك ئەتلەسى يەك رەنگە بەبى گەردو غوبارە

شاعیر له نامه‌یه‌کی شیعریدا که بۆ (ئاغای موهته‌دی) نووسیوه له وه‌سفی سروشتی جوانی دێیه‌که‌یدا (ناشی گولان) گوتویه:

ناشی گولانه مه‌نزی یانی له‌به‌ر گولان
قوترو موحیتو میجوهرو قوتبی موعه‌ته‌ره
تا چاو هه‌ته‌ر ده‌کاتو هه‌تا دڵ ده‌لێ به‌سه
باغ و دره‌ختو عه‌رعه‌رو سه‌روو سینه‌وبه‌ره
خه‌ملیوه سه‌ر زه‌مینێ به‌ غونچه‌ی گول ئاته‌شی
ئاوی له‌تیفه، سافه، هه‌وا‌ی عه‌تر په‌روه‌ره
فه‌رشێ زومه‌رپه‌دی، گولێ زه‌ردو سوورو ئال
تیکه‌ل بووه ده‌لێی ته‌به‌قی عودو مه‌حجه‌ره

له وه‌سفی جوانی یاره‌که‌یدا ده‌لێت:

که حوسنی یارو نه‌غیارم له‌ میزانی خه‌یاڵم دا
به‌ دڵ دیتم هه‌موو لاییکه، نه‌و ته‌نیا له‌ لاییکه
خه‌زینه‌ی روومه‌تی له‌علی، له‌بو سیمی زه‌نه‌خدانی
گوتم بی‌تو خودا بیدا عه‌جبه‌ گه‌نجو ته‌لاییکه
نی‌شاره‌ی کرد لامی زولفی نه‌لفی قامه‌تی یه‌عنی
جه‌وابی هه‌ددی دالی تو فه‌قه‌ت لامه‌لفه‌ لاییکه

له وه‌سفی شاری مه‌هاباد دا ده‌لێ:

هه‌زار هه‌یفو نه‌فسووسه‌ بۆ ئهم شاره‌ ره‌نگینه
که قابیل بوو بی‌ته‌ مه‌رکه‌زی هه‌ر شاوو شازاده
عیماراتو قسوورو باغ و باغاتو گولستانی
هه‌زار سویندت ده‌خوارد ده‌تگوت به‌حه‌شتی باغی شه‌داده
موغازمو فه‌یسهری و دوکان و حوهری و موجه‌له‌ل بوو
وه‌کو فه‌سرێ که بو‌ت فه‌یسهرت کرا بێ سازو ناماده
له‌به‌ر پارچه‌ی هه‌ریری زه‌ردو سوورو نه‌تله‌س و زه‌رپی
له‌ ره‌نگی سه‌وزو ئال و که‌سک و شین و میشکی ساده
فتووره‌ی په‌ر فتووری روس و ژاپۆن و به‌ریتانی
مه‌تاعی هیندی و مالی فه‌ره‌نگ و چین و کاناده

بەيەك ئەندازە رەنگىن و موزەيەن بوو گە پېت و بوو
تەمۈنەي ئەسكەلەي بېرووت و شامو شارى بەغدادە

ديوان: ۲۸

۳. رووداوى مېژوويى

۱. شاعىر قەسىدەيەكى درېزى ھۆنىۋەتەۋە سەبارەت بەۋ كارەساتى لافاۋەي لە سالى
۱۹۳۶دا بەسەر شارى مەبابادا ھاتوۋە، كە دواتر سالى رووداۋەكە لە مېژووي ناۋچەكەدا
بە (سالى سيلاۋى) تۆماركراۋە،^(۱) شاعىر رووداۋو كارەساتەكەي لە قەسىدەيەكى (۴۵)
بەيتىدا بەناۋى (سيلاۋى بەدبەختى) تۆماركردوۋە، سەرەتا ۋەسفى پەرېشانى ھالى
خەلكە لېقەۋماۋەكەي شار دەكەت و ئىنجا دېتە سەر رووداۋەكە:

لە تارىخى ھەزارو سى سەدو سى و پېنچى شەمسىدا
بە رۆزى جومعە دواز دەي جىمى ئەۋەل نۆۋى مۇردادا
لەھەۋرى قودرەتى بارى قەرىبى نىو سەعات بارى
چ بارانىك نەبارانى كە ۋا مەھەدو موعتادە
موبەدەل بوو بە جەندىن سانىي ئەۋ سافى بارانى
بەيەك دەريايى عوممانى كە ھىچ تارىخ نىشان نادا
خوداۋەندە چ تۆفانىكە ۋابى عاتىفەۋ ۋو ۋو ۋو
خوداۋەندە چ سيلاۋىكە ئەم سيلاۋە بېدادە

ئەنجا لە تىن و تەۋرەمى لافاۋەكە دەدوئ:

ئەۋەي دەيھاتە پېش ھەر دەپروۋاندو لاي دەداۋ دەپىرد
لە ھەيوان و جىمادات و نەبات و ئادەمى زادە
بەھەۋجى ئەۋۋەل دەپىردە ئەۋجى رەفەعت و عىزەت
لە مەۋجى دوۋەمىدا گوم دەبوو ۋەك دۈر لە دەريادا
لە پاش تالانى نىو شارى ھجوۋمى بىردە بازارى
بە زىددى شوغلى ميعمارى كە داۋىنى بەلادادا
مۈھىتى داپىرەي دۈكان و بازارى بە ئاسانى
بە سەتھ و سەققو سەربانى خولى پېدا قولى بادا

(۱) مەبابادو كۆرتە مېژوويەك: ۷۴.

۲. سالى ۱۹۳۱ لەنڭيوان ھېزەكانى سىمكۆى شىكاك و ھېزەكانى دەولەت شەپرو تىكھەلچوونىك لە دەوروبەرى شارى مەھاباد روودەدا، لە ئاكامدا ھېزەكانى دەولەت تىك دەشكىن، ئەنجا ھېزەكەى سىمكۆى شىكاك كە بەشى زۆرى لە عەشايەرو خىلەكانى ناوچەكە پىكھاتبوو ھېرش دەكەنە سەر مەھابادو تالان و برۆيەكى زۆرى تىادا بەرپادەكەن، ئەو رووداوش بەناوى (سالى شىكاكان) لە مېژووى ناوچەكەدا تۆمار كراوە.⁽²⁾ كۆكەيى لە قەسىدەيەكى نەفرەت نامىزدا ئەو مېژووى بۆ تۆمار كردوين، تىادا ھېرش دەكاتە سەر عىل و عەشايەرى ناوچەكەو سووك و چروكيان دەكات:

گوردىش ج كوردە مىللەتى خۇ خۆرە پىكەو
 بۆ گيان و مالى يەكترى سىمكۆل دەكەن لە خۆل
 دىوو درنچ و ورج و بەرازو رىوى و چەقەل
 كۆپرو كەرو شەل و كەچەل و گۆج و گىرو گوڭ
 يەنى گەورك و مەنگور و پىران و كالە موو
 زەرزو شىكاك و مامەش و ھەركى سەگى گەرۆل
 بۆ مالى كوردى ھاتنە سەماو رەقس و پىكەنەن
 بەربوونە گرمەگرم و چەق و لوورو گۆلەگۆل
 وەك گورگى ھارو برسى بلاوبوون لە دەشت و دەر
 دەخولنەو ھەموو ئەشكەوت و خرو شىوو دۆل

ئەنجا لايەنىكى دىكەى كارەساتەكە روون دەكاتەو:

ئاوھل كراسى كىژو كچ و خانىمى وەتەن
 دايان رىنەن ئەوان دەسەبابانى قون ترۆل
 سابلاغى دەستو پى بە خەنەى قەت ھەتاو نەديو
 رەنگىن و نازەنەن و سىپى و سۆل و نەرم و نۆل
 قازى و مەلا تاجىرو ئەسنافو ئەھلى شار
 گىران بە سوغرە كەوتنە ژىربارى دارو كۆل
 سەردارو كەپخودايى موكريان خەلات كىران
 رانكىكى كون و لەتەت و چۆغىكى بى گىرۆل

(2) سەرچاومى پېشوو: ۷۴.

ئەو رۆژە غىرەتو شەرفو دىنى خۇت فرۇت
ئەي ئافەرىن رەئىسو ئەمىرانى تونۇدو تۇل

۴. شانازى

كۆكەيى لە زۇر شوئىنى دىوانەكەيدا شانازى بە خۇي و بە شاعىرىەتو بەرەوانى
تەبەو سەلىقەي خۇي دەكەتو بەخۇيدا ھەل دەلئىت، وەكو لەم تەموانانەدا روون
دەبىتەوہ:

من كە مەرووفم لە گوئشەندا غەزەل خوانى ئەكەم
جائى تەرحى نەقشى نەرزەنگو دەمى مانى ئەكەم
دەفعەي مەيلى تەرب تاوى موسولمانى ئەكەم
گا ھى پەروازى بلىندى ئەوجى رووحانى ئەكەم

دىوان: ۱۴

چىيە سا بەسىيە شاعىر مەوعىزەو شىعرو غەزەل خوانى
مەتاعى تۇ ھەمووى بى قىمەتو بى رەونەقو رەنگە
كە شەرت وەك سەدەف فەرزەن ھەموو پەرىن لە دانەي دور
لەلای ئەشخاسى و شك و بى تەبىئەت ئاسن و سەنگە
كە مەقبوولى جەنابى شىخ و ئەربابى تەبىئەت بى
نىگارین خانەيى نەققاشى چىن و نەقشى نەرزەنگە

دىوان: ۲۴

ھەر بۇ نىشاندانى دەسەلاتو تواناي شاعىرى خۇي، لە پارچەيەكدا بۇ (غەزىن)
ناوئىك دەنووسى:

بۇ بە شارەت نەقەدى جان و قىسم و ئەنواعى غەزەل
كامەيان چاكن بەوہ بۇ تۇ ئەمن تەغزىم دەكەم
ئەووەلى شەو شىعەرى شوگرو نىوہ شەو شىعەرى بەقا
ئاخەرى شەو شىعەرى حوسنى عاقىبەت تەغزىم دەكەم
توتىيى تەبەم بە يادى قەندى لوتف و سوحبەت
شەككەر ئەفشانە منىش ھەر شوگرى توى تەعلیم دەكەم

دىوان: ۸۹

وھكو لە ژياننامەكەيدا بۆمان ئاشكرا دەيىت، كۆكەيى بە درىژايى ژيانى دووچارى
چەرمەسەرى و نەگبەتى و نەھامەتى ھاتووە. جگەرسووتان، وىلى و دەر بە دەرى،
ھەژارى و دەست تەنگى، كوڤرى و نابىنايىش دەيىتە سەربارى ھەموو دەردان، بۆيە لە
زۆر شوپنى بەرھەمە شىعەريەكانى تەعەبرى رەوان و روونى ئەم ھالەتى ھەژارى و
پەرىشانىەى بەدى دەكەين، ھەست بە ئالەو داخ و كەسەرەكانى دەكەين:
مەئىن يا شىتە يا مەستى شەراب و ئارەق و بەنگە
خەيالەتم پەرىشانە، دلىم تارىكە ھەم تەنگە
مەكەن مەنەم لە ھەورى بىرى مەن بارانى خوڤن بېژى
لە سەحراى سەينەدا ديسان ھەرايە شۆرشە جەنگە
شەھى ئقلىمى بەدبەختى لە بۆ تەسخىرى موئكى دلى
ھوجوومى كەردووە تالب بە تاج و تەخت و ئەو رەنگە

ديوان: ۲۲

لە تىكىستى (سكالو زايەلە)دا زباني شاعىر بەم شىوئىە ھاتۆتە گۆ:

رووى زەمانەى بى وەفا رەش بى وەكو رووى مودەعى
بى بەشى كەردم لە سوحبەت كونجى مەجنەت جىگەمە
ئاهى سەردو رەنگى زەردو مەجنەت و جەورو جەفا
موئىس و يارو رەفىق و ھەمنەشىن و ھەمدەمە
كىوى كەللەم وەك دەماوند دەمى خالى نىيە
يا بە تەم مەشغوولە يا مەشموولى ھەورو ماتەمە
بۆ مەتاعى دىدە چاوم خوڤن دەپژى دەم بەدەم
رۆژى روونەكەم شەھى تارىك و لەيلى موزلەمە
لەشكرى فەقرو پەرىشانى ھوجوومىان كەردووە
دەورەيان داوم بە نىزەو خەنجەرو شىرو قەمە

ديوان: ۱۰۳

شاعىر بە چاكى پەى بە زولم و ناعەدالەتى كۆمەلايەتى دەبات، بەتايبەت لە
كۆمەللىكى خىللەكى و دواكەوتوودا بۆيە دەلى:

که من شه‌معی ئومیدم که‌وته نیو فانوسی زولمانی
 به من چی گهر چرای عالم هه‌موو وهك روژی نه‌نوه‌ر بی
 که من شاه‌ی وجودم به‌یتول حوزنی وه‌حدت بی
 به من چی گهر هه‌مو دنیا نیزام و تۆپو عه‌سکه‌ر بی
 که من جامی شه‌رابم پر له زه‌هری مارو نه‌قرب بی
 به من چی شه‌ربه‌تی تۆ پر له شیرو شه‌هدو شه‌ککه‌ر بی

دیوان: ۲۱

شاعیر گله‌یی له ده‌ست بی وه‌فایی و وه‌رگه‌رانی ریو ره‌سم و نه‌ریته مرو‌فایه‌تییه‌کان
 ده‌کات:

ده‌ردی بی دهرمان و سه‌رباری هه‌موو ده‌ردی گران
 بی وه‌فایی دۆستان و ئینقلابی عاله‌مه
 رایه‌ل و پۆی تیک‌چوو‌ه ماشینه‌که‌ی چه‌رخ‌ی فه‌له‌ک
 هه‌روه‌کو نه‌وزاعی من ئالۆزو دهره‌م به‌ره‌مه

دیوان: ۱۴

۶. ستایش و سه‌ره‌نشت

له‌گه‌ل نه‌وه‌شدا ئه‌م دوو چه‌مك و مه‌به‌سته دژ به‌یه‌ك و پێكه‌وه ناكۆكن، كه‌چی به‌لای
 ئیمه دوو دیوی پێكه‌وه گ‌ل‌بدراون و له به‌ره‌مه‌ی شاعیردا دوو مه‌به‌ستی هه‌ره گ‌رنگ و
 دیارو بایه‌خدارن، كۆكه‌یی شاعیرێکی رهندو سالوك بووه، به‌م دوو چه‌كه رووبه‌رووی
 ناعه‌داله‌تییه‌کانی ده‌ورو به‌ره‌م‌ه‌ی بۆته‌وه، بۆ دابین کردنی بژیوی و وه‌ده‌ست خستنی
 لوقمه‌نانێك، كه‌ نه‌ویش زۆر به‌ زه‌حمه‌ت بۆی دابین بووه، جگه‌ر گۆشه‌ی خوین و
 ده‌مارو بیرو هۆشی، واته‌ قه‌سیده‌و غه‌زله‌کانی کردۆته‌ شاباشی ئاغایه‌ك، وه‌جاغ
 زاده‌یه‌ك، خیرومه‌ندو خیرخوازێك به‌و هیوایه‌ی خه‌لات و به‌راتیکی لی ده‌ست
 بکه‌ویت، له‌به‌رامبه‌ر نه‌و که‌سانه‌شدا كه‌ قه‌دریان له‌ خۆی و له‌ به‌هه‌رو هونه‌ره‌که‌ی
 نه‌ناوه، نه‌وا به‌ندو قافییه‌و به‌یته‌ مزه‌رکه‌انی کردونه‌ته‌ پۆلوی ئاگرو به‌ری داونه‌ته‌
 پوو‌شوی ته‌بع و زه‌وق و سه‌لیقه‌ی وشکیان و هی‌ره‌ی پیک‌ردوون، قسه‌ی مزرو
 موسته‌حه‌قی حه‌واله‌ کردوون، تا ببن به‌ په‌ندو عیبه‌ت له‌ناو ویلایه‌تدا. سه‌ره‌تا ئاو‌ر
 له‌لایه‌نی بیا هه‌لگوتن و ستایش له‌ به‌ره‌مه‌ی كۆكه‌یی ده‌ده‌ینه‌وه:—

له باسی چاو تیږی و به خشایشی همه د ناغای عه ببا سیدا دهلی:

ئهی سه با چاوی سهرم زه حمهت بکیشه تا سهر
سه هله بو تو گهرچی دووره و پیچ و هه ورازی ههیه
بو جزووری مهرکه زی ئالی بهنی عه ببا سیان
نه و جه واده شوږمت و ته عریض و ناوازی ههیه
مونه میکه ریزه خواری نیعمه تی بی مینه تی
خوش تره و مزعی له ناغایه که دهریازی ههیه

نه نجا شاعیر دپته سهر نه سلې مه به ستو دهلی:

پرته وی شو عله و شو عاعی دایره و ئینعمای تو
بو شه وی تاریکی نه و خو کمی چرا گازی ههیه
گهرچی چمن ساله له دهر ورازی سهرایی هیمه ت
یه که حقوق و قیমে تی بی که سرو سهر نه فرازی ههیه
مونه ها نه و سال له بهر ده خلی که و خهرچی که زاف
ئینتیزاری جایزه ی مه خسووس و مومتازی ههیه

دیوان: ۵۰

هه روه ها له تاریضو ستایشی هه سه نی سه یفی قازی دا دهلی:

ئهی هه سه ن ئهی ساحه بی و ده جهی هه سه ن
مه زه هری فه رماییشی جه ددول هه سه ن
ییانی فه رمووی هه نه گهر خیر تان ده وی
(أَطْلُبُ وَهْ مِنْ دَوِي الْوَجْهِ الْحَسَنِ)
تا ده می ننم دس له تو هه ئنا گرم
پاره پاره م که ن به سه یفی بولچه سه ن
هیچ و بووچه قیلوقالی موددمعی
گشتی بی نه سل و پرو پوچ و قسه ن
چه نده پییم خوشه بیی ننم دوزمنت
پی له سه هر کورسی له گهر دن دا ره سه ن

دیوان: ۵۱

ههروهكو له شوينىكى تر دا بۆ (قازى حەماميانى) نووسيووه دهلى:

قەلەم هەستە بنووسە بۆ حەزورى حەزەرتى قازى
لە پاش عەرزى سەلام و ئىجتىرامات و سەر ئەفرازى
لەوى رۆژى كە تۆ رۆيى لە شارى هيجرەتتە فەرمو
وشك بوو نەهرى شیعرو بەحرى فیکرو نىكتەپەردازى

لە تارىفى (سەيىدى شەمسى) یشدا دهلى:

سەيىدى شەمسى كە شەخسىكى نەجیبە و موحتەرەم
واقیعەن شایستەیه گەر پێى بڵێن ئەهلى كەرم
من لەلام وایە كە نەیدیوه لە مەكتەب حەرفى لا
بۆیه كەس نەى بیستوووە لەو سەيىدە ئیلا نەعم
كافییه بۆ مەتجى وى ئەمەرقۆ لەنیو ئەم شارەدا
فیلمەسەل مەشهوورە وەك نارولقورا فەوقەل عەلەم

دیوان: ٦١

سەبارەت بە میرزا كەرىمى شاترىش گوتویه:

نافارین (ياشاسن) ئەى میرزا كەرىمى شاترى
ئىفتىخارى خانەدان و دوو دىمانى تاجرى
مەئخەزى ئىسمت سەبەب بوو ناتىقەى هینایە كار
وەرنە عەزەم كردبوو لادەم لە خەتتى شاعىرى
فەخرە بۆ ئەربابى هیمەت گەر بە یادی نیوى تۆ
لێبەدن شام و سەحەرگاھان لە تەپلى نادى
با كەرىمانى مەجازى پەر بكنە بۆ ئىمتىياز
گوئى لە حەلقەى بەندەگى گەردن لە تەوقى چاكى
جەوھەرى نىكـرام و حوسنى ئىجتىرامت لایقە
گەر بڵێم تۆ ھەر لە خاك و بادو ناوو ناورى

دیوان: ٩١

ئەم ئەدگارە لە بەرھەمى كۆكەيیدا رووبەرىكى فراوانى داگیر كردوووە لە
نەمۆنەكانى وەكو (كاگى چەلەبى، بۆ ئاغای بىلوورى مەھابادى، شیعرى قەشمەرو
جەحیل، بۆ مەلا حوسىنى مەجدى، دۆزەخ و جەننەت، قەلەمى ئەلەموت، گۆل و

گوئزارو باغی ئەدەب)دا دووبارە دەبنەو، دەردی گوتهنی⁽³⁾ رەنگە ھەندی جار ستایش کراو لەکەر کەتر بوو بێت بەلام شاعیر لەبەر موحتاجی و لە پیناوی نیو کیلۆ گۆشتدا، یا دوو کەللە قەند، یا کۆنە عەبابێک و دەستە لیباسێکی پەرپووت، ھەستاو بەناچاری شیعوو قەسیدە پێشکەش کردوو و بە شان و بالی خوێ و بنەمالەکەیدا ھەلگوتوو. دیارە زۆریش ھەبوون کە پیاوی خێرومەندو چاک و قەدرزانی شیعوو شاعیری بوون و لایان لە شاعیر کردۆتەو و دەستی پیاوھتیان لە ئاستیا نەگێراوتەو. بەلام خەلکانێکی سەقیل و قەرچۆک و چرووکیش ھەبوون کە دەستیان بە روویەو نەو لە ئاست بانگو و ھاواری شاعیر گوێیان کەرکردوو، ئەویش مەردانە لە حەقییان ھاتوو، بەتایبەت ئەو بەناو خەلیفە و قازی و کەسایەتیە نەفام و نەزانە و یژدان مردوووانە دڵ رەقییان لە بەرامبەریا نوواندوو و لەبەر خۆشەویستی پوول و پارە هیچ خزمەتیکیان بە شیعوو شاعیری لەبەرچاو نەگرتوو، یا ئەو عیڵ و تیرە و تایەفانە لەبەر خۆ خۆری و بەرژووەند پەرەستی هیچ کۆمەکیکیان بە رێبازی گەل و نیشتمان پەرورە لەبەرچاو نەبوو. شاعیر دلێرانە، بێ ترس و دلەراوکی پەرەدی شەرمەزاری لەسەر رەفتار و ھەلسوکەوتی نالەباریان لادەدا.

لە قەسیدە (سیلاوی بەدبەختی)دا شاعیر کاتیکی بە وردی وینە لە کارەساتە جگەر بڕە دەکێشێ کە لاوا بەسەر شاری مەھابادو دانیشتووانەکەیدا ھیناوە، کەچی ئەویش لە بیر ناگات کە لەولاو کەسانیکی نەفس نزم ھەبوون کە بەناو لەخوا ترسو زاھیدیش بوون، ئەو دەرفەتەیان بەھەل زانیو بۆ تالان و بڕۆ ماستنەو و کەل و پەل و مالی خەلکی لیقەوماو، لاشیان وابوو دەسکەوت و غەنیمەتیکی موفت و حەلālە:

وھکو فەینو غەنیمەت بۆ مەتاعی موفت و بێ قیمەت
دەیان ھینا بەبێ زەحمەت بە بارو کۆل و عەرپادە
لە بۆ یەك تۆپە چیت بوو خوێ دەخستە چۆم و بن گۆمێ
ئەوھێ خەلکی دەیانگوت ئەھلی زیکرو فیکرو ئەورادە
بەلێشاوی دەھینا مالی ئاوبردە موسوولانان
لە لاشی وابوو سەرکردەو رەئیس جەیشی زوھادە
کە دەنگوت چیت لە چیت، داوھ حەرامە پیسە موردارە
دەیانگوت نەعمەتیکی موفت و مالیکی خودا دادە

دیوان: ٤٣

(3) چیشتی مەجبور: ٢، ٤٥.

شاعیر له ریسواگردنی هه‌لمه‌تی عیلا‌نی تالانچی به‌ناو کوردو هاو‌نیشتمانی، بۆ سه‌ر
شاری مه‌هاباد له‌کاتی شۆرشی سمکۆدا، له‌ هیج نابهرنگیته‌وه، قسه‌ی وایان پی ده‌لی
شستو شۆیان ده‌شکینی:

بۆ مائی کوردی هاتنه سه‌ماو ره‌قس و پیکه‌نین
به‌ربوونه گرمه‌گرم و چه‌ق و لوورو گۆله گۆل
وه‌ک گورگی هارو برسی بل‌اوبوون له ده‌شت و دهر
ده‌خولینه‌وه هه‌موو نه‌شکه‌وت و خپو شیوو دۆل
بۆ کاله کۆن و نا‌له شکاوی فپ‌ئ دراو
خۆیان ده‌خسته ئاوو ئاوو ژپ‌ر نه‌رزی چال و چۆل
پوول و نه‌ساس و ده‌ولته‌ت و مائی نه‌ که‌م نه‌ زۆر هیجیان
نه‌ه‌یشت و بۆمه نه‌ما غه‌یری خا‌ک و خۆل
عیلات که‌ رووی ره‌شه له شه‌ره‌ف پاکی بی به‌شه
نه‌ما بل‌ین به‌ خان و خه‌وانین و میرو قۆل

کۆکه‌یی له ناست دله‌رقی و گو‌ی پینه‌دانی خه‌لیفه‌ی گوندی ئیندرفاش به
داواکارییه‌کانی لی تووره ده‌بی‌ت و له چه‌ند شو‌ینیکدا زۆر چاکی ده‌شی‌ای‌ت:

خه‌لاتی نارد خه‌لیفه‌ی ده‌ست و پی ر‌ووت
عه‌ه‌باییکی ر‌زیوو کۆن و فه‌ره‌فووت
که‌ تیف‌کریم سه‌نه‌ی ته‌نه‌ریخی عومری
موعاسیر بوو له‌گه‌ل تالووت و جالووت
به‌ه‌ه‌وکی زه‌ه‌ه‌بینیش نه‌ته‌ده‌زانی
که‌ عه‌سلی په‌مه‌یه یا په‌شمی مه‌خلوت

دیوان: ٧١

هه‌روه‌ها له باسی ره‌وشت و خووی خه‌لیفه‌دا گوتویه:

له بابو فه‌سلی ته‌زویرو ریا هیند چوست و چالاکه
هه‌موو که‌س خۆ ده‌پاری‌ژ له مه‌کرو که‌یدو ته‌زلیلی
وه‌کو جه‌رده‌ی موسه‌لله‌ح ده‌چته سه‌ر ر‌یگه‌ی موسولمانان
به‌ نیمان ئیکتیضا نا‌کا ده‌کا نه‌زعی سه‌ه‌راویلی

هه موو روژئ له مهكته بځانه يي ته دريس و ته دليسي
 دهنووسن سهد جهوازي نومره يهك روتبه ي عه زازيلي
 به ريش و سورمت و عه مامه و شكل و هه يولاني
 به له حنى نازك و قه ولى نه كازيب و نه باتيلي
 فريوى جهايلي و وحشى ددها بيچاره نازانى
 مه قام و مه نزل نيبليسه ريش و پيچ و مه نديلى
 (ايا من قلت ان الشجر عريان و نظـصان)
 (لكم احسانكم يا لانمي نقصي و ذبي لي)

ديوان: ۷۲

كه سانكي به مه زه و خوښ زهوق ده چنه بن كليشه ي ماموستا كو كه يي و وای بو
 ده هوننه وه كه جه نابی مه لا حوسيني مه جدى سه روكي زاناياني مه باد زه مت دهكات،
 مه لا مافيش نايكاته نامهردي هم چهند ديړه نهسته قه ي حه واله دهكات:

خواهيش ده كم بلين به جه نابی مه لا حوسهين
 زور عه يبو حه يفه له بومه به عزى قسان بكهين
 نهو زه مى من بكات و من مه تحى نهو بكم
 تيكيش بگهين كه ههردو كمان درو نه كهين

ديوان: ۹۸

۷. بابته ي كومه لايه تي

گوړان و نوښوونه وى شيعرى كوردى له دواى جهنگى جيهانى يه كه م له گوړانى
 ناوهرپوكه وه ده ستى پيكر دوه، كاتيك مه به ست و بابته كومه لايه تيه كانى
 چا كه خوازي و زانست په رومرى و بانگى عه داله ت و يه كسانى له ژير كاريگه رى
 نالوگوړه كانى جيهان و ژيان و ده سته و ته كانى شارسانيه ت چه كه ره ي كردو ته ناو
 شيعرى كوردى و دهر و اه ي تازى به پروودا كردو ته وه، هه ر نه مه ش بو ته مايه ي
 رهنگدانه وى بابته گه ليكى جوړاو جوړو تاراده يه ك جياواز له گهل پيشو و له ناوهرپوك و
 مه به سته كانى شيعرى كورديه وه، كه هه ر هم نالوگوړو پيشكه و تنه له پاشانا ده بيته
 ماكى گوړان و نوښوونه وه له شيعرى كوردى له بارى شيوه و روخسار ي شه وه.
 بابته گه ليكى له وينه ي زانست په رومرى و، چاكسازى كومه لايه تي له ريزى
 مه به سته كانى شيعرى كو كه يين و ليړه دا ناوريان لى دده مينه وه.

شاعیر له تیگستیکیدا رووی قسهی له رۆڤهکانی میللهته کهیهتی و داخ و کهسهه بۆ ههزاری و نهخوینه دمواری و دواکه تووویان هه لده پێژی، نهجا داویان لیدهکات که ناگاهی پهیدا بکهه و رووبکه نه زانیاری و سه نهعت و باوهش بۆ دهسته کهوتهکانی شارستانی بکه نه وه:

بیشۆنه وه پێم چاکه به سابوونی سه دهافته
 ئهم چاکی نیفاته له دهمو چاوو له دهسته
 ئیقه دام و قیامیکی بکهه روو به سه نهناح
 ههه بۆ مهیه ته نهیا که بههار بۆته زمستان
 نه ورۆ له فوونو و هونه رو عیلمو سه نهناح ههه رکورده
 که بی حیسهیه باقی هه موو وه سهستان
 بپروانه له نووری هونه رو شه معی سه عاریف
 تاریکه شه وهش بۆته هه مه سهستان

دیوان: ۱۷

له بارهی رهوشته و خوی ناله باری کۆمه لێ کوردهواری شاعیر زۆر به توندی ددهوی و زیاده رۆیی دهکات کاتیک که ده لێ:

من له داخی کوردی بهد نه خلاق و بی عیلمو سه وهاد
 یا دهبی بهرم وه یا هه جهرت بکهه بۆ کیوی قاف
 عونسورو ماهیهتی ئهم هه وهه ههه کیروو غروور
 هه یج له باریاندا نییه غهیری درۆو لافو گه زاف
 حهق نه نهاس و ناسپاس و بی نه ساس و بی حه وهاس
 موفسیدو نه هلی غه رهز مایل به جبهه رو نیعتی ساف
 کهس نییه پێیان بلێ نهی په نیفاتی بی و یضاق
 تابه کهی تو خودا هه تاکه ی نهو شیعافه و نیختی لاف
 غهیری کوردی بی ته عسسوب میللهتی دنیا هه موو
 بوونه ساحیب سه رهوتو عیلمو سه وهادو مووشکاف

گ / نیشتمان، ژ/ ۳:۲۰

هه ره وه ها گلهی له سه ره وک و سه ره کردهکانی عه شایه ری کورد دهکات که نه یانتهوانیه ری به رایه تی میللهت بکهه به ره و پێشکه و ته و سه ره فرازی.

له بهر بی فیکرو ئیقه دامی ره نیسانی عه شایر بوو
 که رۆژن بۆته زو له ماتی شه وی تاریکی ده یج ووری

هه موو ميللەت گەيشتە مەنزى مەقسودو خوشنوودى
 فەقەت كوردن بە جى ماون بە مەحرورومى بە مەھجورى
 عەزىزم نىفتخارى خاريجى ھەم عىلمە ھەم سەنئەت
 بە مليۇن و بە فرسەخ تۆلە عىلم و مەعريفەت دورى
 تەماشاکە لەبەر شووعەلى چەرا بەرق و ئەلەتريكى
 كورەى نەرزى ھەموو يەكپارچە بۆتە يەك كورەى نوورى

گ/ نىشتەمان، ژ/ ۵: ۱۹

۸. كوردايەتى

شاعىر سەربارى ئەوەى كە خۆى گوتەنى (پىرى و فەقرو بى جاوى) بازيان پىي
 كردوو و برىستان لى برپو، بەلام مەسەلەى نىشتەمان و ميللەتەكەشى خەم و
 سەودايىكى زىندوو بوو لە بىرو لە دەروونىدا، بەتايبەت ئەو لە رۆژگار و
 سەردەمىدا زىاو كە كوانوو بزووتنەو كوردايەتى لە سايەمانى و لە موكرىان
 لەگەشانەو و پەرسەندىن دابوو، كۆكەيى مرۆڤىكى ھوشيار و بە ئاگا بوو، ئاشناى
 باس و خواستى (حيزبى ھىوا) و بلا و بوونەو كۆڤارى (گەلاوین) بوو، دواسالانى
 تەمەنىشى ھاوكانە لەگەل پىكەتەنى كۆمەلەى (ژى. كاف) و بلا و بوونەو كۆڤارى
 (نىشتەمان)، چەند تىكەست و پارچە شىعرى كوردايەتىشى لە ژمارەكانى ئەو كۆڤاردا
 بلا و بۆتەو. لىردە ئاماژە بە ھەندى لايەنى كوردايەتى لە شىعرى كۆكەيىدا دەكەين:
 لە شىعەركەدا كە بۇ (كۆمەلەى ھىوا و ھەرفى ژ.ك) گوتە دەلى:

ئەى خودايە بۆم بنىرى قاسىدىكى سىنە ساف
 چەتە خزمەت كۆمەلەى ھىوا و ھەرفى ژى و كاف
 كىر نەبى برپا لە ھەولى من بچى پىيان بلى
 ئەى موڤىرى نىتىجادو ئەى مەدارى ئىنتىلاڤ
 ھىممەت و ئەورۆكە بى، ئەورۆكە رۆزى غىرەتە
 دەست بەدەينە دەستى يەك رووبكەينە مەيدانى مەساف
 رەفعى زولم و ھىڤزى ناموس و ھەق ھەق مىللەتى
 چاگترە سەد مەرتەبە لە زىارەتى بەيتى تەواف
 يا بە ئازادى و بە شادى دەچنە ناو ھەلقەى مىلەل
 يا لەسەر كورسى سەرو مل دەچنە نىو ھەلقەى تەناف

گ/ نىشتەمان، ژ/ ۳: ۲۱

ههروهها شاعیر نوقلانه بۆ دەرچوون و بلاوبوونهوهی ههردوو گوڤاری (گهلاویژو نیشتمان) لێ دهدات و دهلێ:

له شهوهی نیشتمان و شوعلهی نهستییهی گهلاویژه
برینی رووح و قسهلب و قالم فیلجومله ساپیژه
نهگهر باوه دهگهن یاران سهدهای تهپلی بهشارهت دی
مهلین ئهم شاعیره دیوانهیه یا شیتیه یا گیزه
دهلین ئهو کاروانی قافیلهی کوردی وهپاش کهوتوو
کهمی ماوه نهجاتیان بێ له ئهم هههرازو ئهم لیژه

ئهو بانگهوازی شاعیریش لهکاتی خۆیدا (برا بییری چراییکی بکهن بیکهن به
جهمهووری) ههتا لهپیش پیکهاتنی گوڤاری کوردستانیشهوه بووه، وهکو دروشمیکی
زیندوو له دلی میژوودا ماوتهوه وهک مهشخهلیک بۆنهوهکانی دواي خوێ، کاتی
دهلێ:

له رۆژنامهی مودیری که ج مهاری چهرخێ شهفتووری
ئهنوسی رۆژی کوردی کهوته ئهوجی بورجی بێ نووری
برا بییری چراییکی بکهن تاریکه شهو دادی
قیامیکی بکهن تا فرسهته بیکهن به جهمهووری
کهسی میلاهت پههسته و خاوهنی فکرو سیاسهت بێ
تهههقی میلاهت و ناسایشه مهقسوودو مهنزووری
یهقینت بێ لهباوهش ناگری قهت شاهیدی مهقسوود
ههتاگو پێ نهنیته مولکی ئازادی به مهسوووری

گ/ نیشتمان، ژ / ۵: ۲۰

باسى دوودم

ناومرۇكى شيعرى سەيفى قازى

سەبارەت بە ناومرۇك مەبەستەكانى شيعرى سەيف لە مېژووى ئەدەبى كوردى د.
خەزەندەداردا ھاتوو: (بەشېك لە مەبەستەكانى شيعرى كلاسېكى شاعىر لەگەل ھەندى
ناومرۇكى نوئ بە جووتە لە شيعرىدا رەنگيان داودتەو، ئەو لەسەر رېگەو شوئىنى
كۆنەكان نەرۆشتوو بەلكو زۆربەى مەبەستەكانى تېكەل بە يەكترى كردوو، لەمەدا
كارىكى باشى كردوو چونكە لەگەل رېبازى شيعرى ئەو دەمە رېك كەوتوو بەووى
مەبەستى شيعرى لە قاووغى تەسكى چوارچىووى كلاسېكى دەرھىناو بەشىووى
لېرىكى تازە بابەت خستووېتە (روو).⁽⁴⁾

۱. شيعرى ئاينى:

شاعىر لە ستايشى پەرورەدگارى مەزندا دەلئ:

بۇ تۆيە ھەر بە تۆيە دەتوانم بکەم سەنا
رۆژو شەوئ تۆ دېئى دەبەى مەغرىبو عىشا
گەورەو گرانو بئ كەسو بئ جئو بئ مەكان
بۇ بئ كەسان كەسى بۇ بئ جئەكان پەنا
تەنهاو بەر قەرارى ھەر بووى و ھەر دەبى
بئ ئارەزوو و نيازى، بئ بابو بئ برا
بئ وئە سانعىكى بە نەمرئ دروست دەكەى
ئىنسان لە ئاوو گول لە گەلاو لە گل گيا
ھەرچى پەرى گولانە لە بۇ زىكرى تۆ زمان
ھەرچى گەلاى بەدارەو، دەستن لە بۇ دوعا

ديوان: ۲۴

(4) مېژووى ئەدەبى كوردى، ب: ۲۴۵.

لە خوشەوېستى و نەعتى پېغەمبەردا دەلى:

بەخسوس شەفيعى ئېمەيە ئەو خوشەوېستەكەت
شابازى دەشتى مەرۈە، شەھى شارەكەى سەفا
ھەردەم سەلاتى زۆرۈ سالاۋىكى بىئ ئەزمار
دىارى بى بۆرۈوحى پاكى تۆنەى فەخرى ئەنبىا
مەقسود لە خەلقى عالەمە ھەر زاتى پاكى تۆ
خەلگى ھەموۋى توفەيلى ھەر تۆى كە بانگ كرا
چوونە حووزورۈ ھاتنەومت لە حزمىكى گەرت
لەو جىگەدا مەلەك بە گەلەك كەتنە دوا
ھاتوچو، بىستى، كوتى، زوۈ گەپايسەو
ئالقەى دەرھەر دەلەرزى، چراى مالى ھەرگرا

سەيفى قازى موريدو مەنسۈبى شىخى بورھان بوۈ، لەوبارەو لە پېشەكى ديوانى
سەيفدا ھاتوۈ: (ھەمو سالتىك بۆ ماۋەيەك خۆى گەياندۆتە خانەقاي شەرفكەندو
ژيانىكى پېر لە چلە كىشى و عىبادەتى رادەبۈارد، خانەقا بۆ ئەو شاعىرە سەودا سەرە
روۈگەى ھىواۋ ھومىدو جىگەى خۆل مال كەردنى گيان و لابرەنى ژەنگو ژارى دل
بوۈ).⁽⁵⁾

شاعىر سەبارەت بە پايسەو مەقامى ئەو پياۋە دەلى و خواناسەدا دەلى:
ئەگەر دەتەۋى دنياۋ قىامەت
روۋى خۆت لەو دەرگە قەت ورمەگىرە
ھەر گەس دەپەنەى شىخى دانەبى
حيىزى نەفسىيە شەيتان پىلى فىرە
ھاتنى ئەو دەرگەوت قەت لە دەس مەدە
سەرو مالى خۆت بىرە بسپىرە
نېۋى شەمسەددىن رۆزە كە ھەلىدى
ھەر ۈەك چەكچەكى ھەلىدى ئەو گۈپرە

ديوان: ۴۹

(5) ديوانى سيف القضاة: ۱۷.

۲. شیعری دلداری و جوانی

مه به سستی دلداری له به ره هه می شاعیر دوو ریچکهی وهرگرتوو، به م شیوهیه:

۱. غه زهل/ شاعیر له هونه ری غه زهلیاتدا هه ره له سه ره ریوشوینی قوتابخانه ی شیعری کلاسیکی کوردی رویشتوووه له م مهیدانه دا شاگردی نالی و وهقاییه.

دهبا ساتیکی ساکیت بی له نالین قهلبی خوینبارم
دهبا تاویکی فاریغ بی له گریان چاوی غه مبارم
هه تاکه ی غه رقی سیلاوی سریشک و نه شک ی خوینین بم
دهبا جاریک به گو شه ی چاوی مه یلیکی بکا یارم
دهرم که ی گهر له لای خو ت یا جوینم پی به دی ناچم
به زنجیری دوو گیسوت چونکه پابه ندو گرفتارم
به نای ناله و به سینهی چه نگ و تاری غه م موهه بیا بووم
بلین بو سهیری نه و به زمه ده میك باوا بی دلدارم

دیوان: ۴۱

له شوینیکی دیکه دا شاعیر له رهنج و دهری دلداری ده دی:

قه دی یا سه روی جو باری نه تو نه ی زولفی لاو لاوی
سه را پا چه لقه چه لقه و له بالای به رزی هالاوی
هه موو گیانم برینداره به چه مله ی تیپی موژگانی
دلیم شهیدا و په ری شانه له تاوی زولفی شیواوی
خرایم کرد روح و مالم، دلیم دانا ده پی ناوت
ده سا قوربان به ره موو بوچی نه مرؤ لی مه تو راوی
که لام و عیشقی تو بوو باعسی مه شهووری حوسنی نه و
که چی نیستا و هکو زولفی له بهر پی دا فری دراوی
له بی وهک قه ندی شیرینه، جه بین وهک عه قدی په روینه
دو کو لمی لاله یی چه مرایه، روی وهک تیغی خویناوی

دیوان: ۴۲

ھەندى ئە شىعرە دلداریيەکانى شاعیر لەسەر شیوهى ليريكى جوانى و ئەفین و دلداری
خۇمالین، ھەم لەبارى گیش و مۇسقىاوە ھەم لە رووى زمانى کوردی پەتى و شیوازی
کرمانجى خۇمالییانەى ناوچەى موکریان، ئەم ليريکانە سوارو پاراوو بە ئاھەنگن،
وەسفى جوانى و دلگیری یارو دلەبریش بە وینەو گوزارەى روون و پاراو خراونەتە

روو:

کوئە ————— سوورەکەى گوئە مێلاق —————
لە ————— دەورى خ ————— آلان بەرپز ————— ژمیرە
زولفقى وەك ————— شەووەى رۆژى کردم ————— شەو
چ ————— رای سەر کوئەم ————— لە ————— بۆ رادی ————— رە
لە ————— باغى حوسنت وەختى زەکاتە
فەقیری خۆتەم ————— ھەر بۆ ————— من خیرە
بە ————— پستەى زولفان ————— دلەم نێچیرە
لە ————— دارو بەردى بەس دە، ————— مەیکێرە
ھەر نالەى منە ————— لە دۆل و نوالان
نەك فیتەى شەوان و دەنگى ————— بلویرە

دیوان: ٤٨

لە وەسفى جوانى و نازدارى شەنگە بیڤرى و کابان و کیزانى خاتوونى لادیى کوردەواریدا
دەلى:

لە ————— دەورى سەریان دەس ————— رۆکەى ھەورى
وەك ————— مانگی چارە ————— لە نێوان ھەورى
کەوتە ————— سەر پیلان چارەکەى نوێژى
کە ————— شەھەورى کرد ————— لە دەورى رۆژى
دەسمالى ملیان پششتیندى شیلیان
چنارو لاو لاو چاوى بە کلیان
زولفان لەسەر شان تێك چەرژان پەرژان
لەشکرى چین و ژاپون تێك رژان
زولفان لە دوویان وەك رەشمار دەخشان
شەوانین وەك شەو بە رۆژ دەرموشان

۳. وەسفى سروشتى كوردستان و ژيانى كۆمەلەيەتى

شاعىر عاشق و سەۋداسەرى سروشتى كوردستان و ژيانى دىھاتى كوردەۋارى بوۋە، بۆيە كاتىك پلەي خويندىنى مەلەيەتى تەۋاۋ دەكات مەلەكەي دەگۈزىتەۋە بۆلادى، لەۋى بە كشتوكال و مال و مەپدارىيەۋە خەرىك دەيىت، لە باغ و بىستاندارىدا كارامەۋ لىھاتوۋ بوۋە، (گۈندەكەي بە باغ و مەزراۋ مېشەۋ چنارستان و بەندۈ ئاش و خانوبەرەي خۆش و دلگىر رازاندبوۋەۋە بەھەشتىكى شاعىرانەي بۆ خۆي پىك (ھىنابوۋ).⁽⁶⁾ شاعىر لە ھۆنراۋەي لىرىكە خۇمالىيەكانى رازاۋمىي سروشتى كوردستان و ژيانى دىھاتى تىكەلەۋ دەكات و ئەۋ وئەۋ دىمەنەنە پىكەۋە دەكىشى، لە تارىفى ھەۋزۋ كانىاۋەكانى كۆلتەپەۋ سەيرانگاكانىدا دەلئ:

بـــــۆ ســـــەپرى "دەروو" دەروونم خوينـــــە
 بـــــۆ "كانى ســـــې" فرمىـــــسكـــــم ســـــوڧرە
 "كانى بەردىنـــــە" ئـــــاۋى حـــــەياتم
 بـــــە "كانىـــــەي قـــــازى" دـــــلـــــم زەنـــــوڧرە
 كـــــانى لەتافـــــەت "زەنـــــەي بـــــەرباغى"
 كـــــانى گەۋھـــــەرە مەعـــــدەنى زـــــېرە
 لـــــە يەنـــــگى دنىيا تـــــاكو كەلتەگـــــە
 ھەلـــــلـــــەۋ بـــــەيبوون ســـــوڧـــــسن و شـــــللىرە
 لـــــە دوور دىـــــارە چـــــل ئەســـــحابەكەي
 بـــــنەي دونـــــدى رەش جـــــل لانى شـــــيـــــرە
 جـــــيـــــى ۋەك كۆلتەپـــــەي تەپـــــەي كەلـــــانە
 رى پىلـــــگـــــەي مىـــــۋان، مەســـــكەنى مىـــــرە

دىۋان / ۴۹

لە قەسىدەيەكى دىۋارۋاۋدارىدا، باس لە زستانى سەختى كوردستان و ژيانى ناژەلدارى لادىنشىنى كوردەۋارى دەكات، كە نىشانەي شارمزاىى و كارمەيى شاعىر

نیشان دهدات له ژيانی سهختی جوتیاران و زهحه تکیشانی لادی و⁽⁷⁾ بهم جوړه ددوی:

ههوا به حاله وک کيوان دهگری
به تهرزهو بهفرو باران و ههوری
عهرزیش له بو من هیندهی قورپیوا
بههاری دهگهل زستان لی شیوا
کیاو گولی میرگان بووم سیس و زهر دبوون
بو شینی کيوان کهوان ههمدهرد بوون
باله کیوو دشت خول و سهر دهکا
گریانی کيوان بهحران پر دهکا
داری می شهو باغ بهفر دایپوشین
پاک دهلیسی مردوون کفنیان پوشین
کهوی کوستانان له قاسپه کهوتن
بی هوش بوون یاخو خهویان لی کهوتن
چپرده جریوهی چوپرو چولهکه
نایه و نهیان ما هیلانوه هیاکه
لهگلگه لهگهل کهوت نه مات هتیهی
سیروش له سپرده فیتوو جهچهقی
پاک بهشیمان له بو گهرمین
بوچ دههاتنهوه عهرو نهمین

لهو زستانه ساردو پر له ویشوومهو بهفرو زریاندها، حالی مهرو
مالاتو ولساتی جوتیاری خولبهسهر دهی چون بی:

هینده لاوازن مهرو مالاتیان
قوربیانی ناگرین نادرئ زهکاتیان
گا لهبهر کزی هه لنگری نیری
نه مهپر ماستی ما، نه مانگا شیری
لوك چه مبهردی بوو، ماینش مشه
گا گوئی رهپهی گرت، گامیش خشه

۲۲۹

درا بـه گـارـان وەك وێنـجـهـی نوخـشان
خـرا بـۆ مـهـرێ لهـدانـگـهـو حهـوشـان
كرـمانـج دهـوڵهـتی پـرو پـاتـال بـوو
كۆچـی دێ بـهـدێ بـهـ مانـگـو ساـل بـوو

دیوان: ۵۱ - ۵۳

له باسو و دهسفی بهزمی شایو و زهماومندی لادیی موگریاندا شاعیر ئهم وێنه و
دیمه نانه مان پیشان دهدات:

جلیـت باـزان لهـلایـهـك هـاتـه هـاتـه
له ترسی داری وان پـشتی فهـلهـك كـووـر
لهـلایـهـك نـێـزه باـزان حهـمـهـوـر بـووـن
له ههیبهت وان ددهن چهـرخ و فهـلهـك سـووـر
لهـلایـهـك نـرگـهـی زوـرـنـاو دهـهـوڵـه
لهـلایـهـك ناڵهـی نهـی دێـت و سـهـنـتـووـر
له دهوری شاییدا دۆژمـن لهـه حهـسـرـمـت
وهـكو گۆـلی مـهـرێ دهـس كـهـن بهـسـهـگ لـووـر

وهـكو رێـی كهـهـكـهـشـان رێـزی مهـجـهـهـان
كهـ دێـن دادـهـنـیـن بهـو دابـو دهـسـتـووـر

دیوان: ۶۲

۴. کوردایه‌تی/ هێمنی شاعیر سه‌بارته به‌و لایه‌نه له شیعری سه‌یفی قازیدا گوتویه:
(سه‌یفی قازی له شیعری نیشتمانی و شۆرش‌گیرانه‌شدا یه‌که‌م شاگردی قوتابخانه‌ی
شاعیری نه‌مر فه‌یله‌سووفی زاناو رووناکییری کورد حاجی قادری کۆیی بووه،
له‌مه‌ڵبه‌ندی موگریان شاعیرێك ناسین پێش ئه‌و شیعری نیشتمانی، ئه‌ویش
ئهو‌ه‌نده حه‌ماسی دانابێ). (8) شاعیر له‌و قه‌سیده‌یه‌دا كه ستایشی خوا و نه‌عتی
پێغه‌مبه‌ری تیا‌دا ك‌ردوو‌ه له‌دوا‌ییه‌كه‌یدا با‌ی‌دا‌وه‌ته‌وه سه‌ر کوردایه‌تی و حا‌لی
په‌رێشانی ئه‌و می‌لله‌ته‌ پیشان دهدات، له‌مباریه‌وه د. خه‌زنه‌دار ده‌لێ: (حه‌سه‌ن بۆ

(8) سه‌رچاوه‌ی پێشوو: ۲۵.

یه که مجار له میژووی ئەدمبی کوردی غەرمزەکانی شیعی کلاسیکی کوردی تیکەڵاو کردوو، له موناچاتدا کوردایەتی دەکاتو له ئیلاهیاتدا سۆزی نیشتمانی دەربریوه* . بۆیه هەر لهو قەسیدەیە که ستایشی خواو پیغەمبەری تیدا کردوو، هاتۆته سەر کوردایەتی و دەلی:

کوردین و بئێ که سین و له هەر لایه دەرکراو
 دەستێ وه دەس مەده، که له پێت ئێمه لانهدا
 یانی نه مۆلک و مائه له بۆمه نه حال و بال بئ
 جاهو بئ جهلال بئ حال و بئ سههلا
 ئێمه نه شاوو نه میره، نه سهردارو نه وهزیر نه
 حاکم و نه نایب و سه رتیپ و نه سوپا
 هه ریه ک غولام و نوکهری بیگانه میلله تیک
 زیرو کزو که نه هفت و که سیفین و بئ نهوا
 نیمانه مه رکه زیکێ که پائی پێوه دهین
 نه مهزنو گه وره ییکێ که بۆیان بهرین پهنا

دیوان: ۲۶

دوای ئەوهی شین بۆ شیخانی شههیدی شۆرشێ (۱۹۲۵ی) کوردستانی تورکیا دهگیرێ، دهکهوێته سەر هاندانی رۆڵهکانی میللهت بۆ خهبات و بهرخۆدان:

ئهو ژینی بهو رەزاله ته بۆ چیته چاوهکه م
 بپسین له رێ نه جاتی وهتهن با به نیرو میو
 سه رچوونی ته ختی رۆینی سه ردارێ پێدهوئ
 خوشیمه لهو شه هادهتی شیخانه نیو به نیو
 کوان شیره کوردهکان که له ترسیان دهله رزی عه رز
 کئ بوو له شامی شا بوو، له میسرئ ببۆ خدیو
 ئازادی، سه ره به خوئی، میری و گه وره می
 داوا بکهن به زارو زبان و ددان و لیو

دیوان: ۳۶

* د. خەزەندەر له دانیشتنێکدا له سا بلاغو له مائی سه لاحه دینی ناشتی له ریکه وتی
 ۱۳۰۰/۹/۲۰ به م شیوهیه باسی له سه یف کرد.

لەكاتی هاتنی لەشكری سوور بۆ ناوچەكانی موكریان و رهوینهوهی دهسهلاتی شاهه‌نشاهی، ئەو دهره‌تانه نازادی و ئاسووده‌یهی بۆ خه‌لكی موكریان هاته‌دی، شاعیر نوقلانه بۆ لەشكری سوورو ستالینی بێشه‌وای ده‌ولته‌تی سۆفیه‌تی لێ ده‌دا:

كوردینه‌ ئه‌وه‌وپۆ رۆژی گه‌پ و شادییه
له‌و نیعمه‌ته‌ گه‌ بۆ مه‌ ستالینه‌ حامیه
ده‌ستی وه‌ ئیمه‌ داوه‌ گه‌ چیدی زه‌لیل نه‌بین
بانگه‌مان ده‌كا گه‌ ئی‌ره‌كه‌ جیی ئیتمینه‌نییه
ئهو میللته‌ ره‌شیده‌ گه‌ یۆلداشی وای هه‌بێ
بۆ قه‌مع و قه‌لعی هه‌زجی ئه‌وروپایه‌ کافیه
كوردینه‌ مژده‌ لێو گه‌جی دی زه‌لیل نه‌بین
میر جه‌غه‌ریش به‌ ئه‌مری وی بۆ ئیمه‌ هادییه

دیوان: ٦٩

له‌ پارچه‌یه‌کی دیکه‌دا به‌شان و بالی سیستمی سیاسی سۆفیه‌تی ئه‌و کاته‌دا هه‌ل ده‌لێ:

بۆ مه‌دحیان به‌سه‌ گه‌ کسه‌ی بێ کسه‌ان ئه‌ون
بۆ میللته‌تی زه‌عیف هومی‌لدو هاناوییه
کاری به‌ ده‌ستی خۆیه‌تی هه‌ر میللته‌تیکێ بێ سه‌ردا
ده‌نێن له‌ بۆیه‌ له‌ ریی کسه‌ نه‌ماوییه
قه‌ه‌قازو رووس و ئۆزبه‌ك و قزاکیس و ئیرمه‌وان
تاجیک و تات و ترکه‌مه‌ن و هه‌رچی ناوییه
هه‌ر کسه‌ به‌ مێك و میللته‌تی خۆی شاد و رازاییه
نازادی، سه‌ربه‌خۆیی وها پێ دراوییه

دیوان: ٧٣

شاعیر له‌جیگه‌یه‌کدا باس له‌ ژبانی ره‌زاله‌ت و دهردی سه‌ری خه‌لكی موكریان ده‌کات
له‌ژێر سیبه‌رو سایه‌ی ره‌زا شادا گه‌ جل و به‌رگ و داب و ده‌ستووری کورده‌واری
قه‌ده‌غه‌و یاساغ کرابوون:

کاری کوردان هه‌ر خۆزگه‌ به‌ پاره
هه‌ر کسه‌ به‌ دهردێك چو‌ گرفتاره
جه‌مه‌یک به‌ بی‌انووێ ته‌ج‌دی‌دی نه‌زه‌ر
سه‌ره‌گردان ک‌ران له‌ قاپی‌هه‌و له‌ده‌ر

لىھەتاۋ مەشموۋى كوردى موكرىيان
 كىچيان ئارمىزو لىھەجياتى كوپىيان
 لىھە خەللى دەدەن كوانلى كىلاۋت
 بۇچىت لىھەرىنا شىھەدەى بىلاۋت
 يىھەكى دى دەگىرن سىجىلت كوانلى
 مالى قاچىغاغت لىھەرى دوكانلى
 تىۋىتى نوۋىسراۋت بىۋ كى بىردوۋە
 ئىمىزى مالىھەت كىۋا ۋەرىگرتوۋە
 ھىندە پىۋول درا بىۋ دەفەسى شىھەپىان
 بىھەتال بىۋون جىۋىۋ كىرەفەلى پىپىان
 لىھەتام چىۋتە دەر مەزلىۋى كوردان
 خۇدايىھە رۇھىيىك بىھە چىۋىك ۋەردىيان

دىۋان: ۸۰

۵. نامەى شىعەرى:

لىھە بىھەرىمى شىعەرى سەيىقى قازىدا كۆمەللىك نامەى شىعەرى ھەن، كە بۇ دۆستۋ
 ئاشناكانى ناردوۋە. لىھە نامانەدا خۇشەۋىستىۋ سۆزلىكى راستەقىنە بەدى دەكرىت،
 شاعىر چەند نامەيەكى بۇ غەزىز ئاغى ھاۋرپى ھۇنىۋەتەۋ كە جگە لىھە دەرپىنى
 ھەستى دۆستىۋ خۇشەۋىستى، كۆمەللىك باسۋ بابەتى جىياچىشى لىھە نامەكاندا
 دەرپىۋون. لىھەدا دەۋرىكى شىعەرنامەكانى شاعىر دەكەينەۋە:
 لىھە يادى غەزىز ئاغى ھاۋەللى دەلى:

كۆپىستانى دوۋرىست ھەرى زەردو ماھە
 تىھەرتۋ لىبەلا رۇدو ھەللىدەرە
 بارى ھىراقىت پىشتى شىكاندىم
 بەسىھەرما دادى دەللىۋى تىۋاۋىرە
 سەرىبارى دوۋرىست شىشانى جىدەۋىكرد
 بىھەتاۋ توۋرەكە بىھەھۇرو تىۋەرە
 ۋەك مەجنوۋ لىھە دوت كەۋتە كىۋان
 رەفەيىم گىۋورگۋ پانگۋ شىۋىرە

بۆھەر جى دەچى دىل بەدوتەۋە
 كۆنە راۋكەرە دىيارە شوۋىن گىرە
 عىشقت لەسەرم قەت ناچىتە دەر
 لەسەر سەرىشم بگىرپن گىرە

دىۋان: ۴۹

ھەرۈەكو لە شىعرەكانى سەيف دا بەدىار دەكەۋىت (ھاۋرىيەتى و براىيەتى لەگەل
 عەزىز ئاغاي عەباسى گەپشتۈتە رادەى دىدارى سۆفیزمى)،⁽⁹⁾ بۆيە زۆر بە سۆزو
 جۆش و پەرۋشەۋە لەچاۋەرۋانى دىدارىدا دەئىت:

عەزىز ئارمىزۋوت زۆرى بۆ ھىننام
 فرمىسكىم سۈۋوربۈۋ زەردى روۋى لىننام
 دىسان بە ئاۋرى دوورىت كەۋتمە گىر
 دىنام لى ساردبۈۋ بۈۋ بە زەھەرر

دىنا ۋا پىر بۈۋ لە بەفرو سىخوار
 فرمىسكى سۈۋورم بە سىپى ھاتنە خوار
 تا ناھومىد بۈۋوم لە ھاتنى زوت
 جەركم بۆ پۆلو ھەناسەم بىزوت

دىۋان: ۵۱

لەبۋارى نامەى شىعەرىدا دەگوتىت كە (شاعىرانى كورد لە كۆنەۋە زۆر شىعرنامەيان
 بەكار بردۈۋە... زۆربەى نامەكارى شاعىرانىش لەمەر پىۋەندى دوو كەس و بۆ
 دۆستى و لەيەك ھالى بۈۋنە، بەلام ھەمىشە – ۋىپراى ئەۋ باسانە چەكى بەسەرھات و
 مېژۋۋى قۇناغىكى ژىنى نەتەۋەى گرتۈۋە).⁽¹⁰⁾ بۆيە شاعىر لەنامەكانىدا بۆ عەزىز
 ئاغاي ھاۋرى ۋىپراى دەرپرېنى سۆزى خۇشەۋىستى دۆستانەى نىۋانىان دەپەرژىتە
 سەر باس و بابەتى ژيانى دىھات و باغ و مەزراۋ كشتوكال و ئاژەلدەرى و تا بەۋە رادەكات
 تارىفى جوانان و نازدارانى كوردەۋارىش دەھىنەتە گۆرى. لەۋلاۋەش كۆمەللىك پەندو
 ئامۇژگارى دادەدا بۆ جوتيارانى لادى تا بە مشۋورو كارسازو دەست رەنگىن بن، جگە

(9) مېژۋۋى ئەدەبى كوردى، ب: ۲۵۶

(10) ئەدەبى نامەنۋوسى كوردى، ب: ۶۱

لەو هەش شاعیر لەو نامانەیدا بۆ عەزیز ئاغا باس و خواستی ئازادی و پیشکەوتنی
 کۆمەڵایەتی ولاتان بۆ هاوڕێکە دەگێڕێتەو، هەر لەو نامەییە کە لەپێشەووە چەند
 دێرێکمان بە نموونە لێ هێنایەو، شاعیر باس لە ئازادی و یەکسانی ژنان دەکات لە
 ولاتی فەرەنگی و دەلی:

بۆ فووتبال دەچن، سیرک و تیاتر
 کچ لە پێشەووە کورن لەدواتر
 کچ و کور تێکەڵ هەروەک شەکر و شیر
 پیاو و ژن ژینیان وەک یەک جوان و پیر
 وەرزش زۆران لە دەگەڵ یەک دەگەرن
 عەیب و عار نیە نابێ تێک فکرن
 باسک راست دەکەن خۆ دادەنووین
 سینگ رەپێش دەکەن لاقان هەڵدین
 ئەو جار هەر کەوتن بۆ کور لایقە
 لەسەر یا لەژێر هەر ئەو فایقە
 ژن و پیاو وەک یەک زەحمەت بکێشن
 فەرەنگی بەو هی لێمە لە پێشن
 دیوان: ۵۸

شاعیر لە وەلامی دێرە شیعرێکی سلاو نامەی حاجی کاکە رحمانی فەیزوڵڵا بەگیدا
 گوتویەتی:

خەیاڵی هیجری ئیلاخانێ کە دەکری
 دلی گەورەو بچووکی مە گەر ئەگرێ
 ویسالت چوون نییە بۆ من مویەسەر
 سلاوت بۆ دەنیەرم لێرە تا دی

دیوان: ۵۶

لەنامەییەکی شیعریدا کە بۆ عەلی بەگ سالار سەعیدی حەیدەری ھۆنیوەتەو، بەم
 جۆرە نامەکی بەگۆتا دینی:

خەوا بکە دانیمەن و شادمان بی
 عەزیزی ئارەزووت خۆی بی لەرێ دوور
 ھەمیشە دێیە کەت و ئاوەدان بی

ولآتیی دوژمننت ویـران و خـاپوور
 له داشـالوجه را حـوجرهی فـهقیان
 له دووری مهوتـهنی تـۆم زارو رمنجـوور

دیوان: ۶۲

شاعیر وهلامی نامهیهکی عهزیز ناغای ناوبراوی هاوړپیی بهم شیومیه داودهتهوه:

نامه‌ی گرامیـت حـهزرتی نـامی
 پـیم گهـیشت له دهـست شهـخـسیکی نـامی
 نامه‌ی گرامیـت وهـختی پـیم گهـیشت
 هینـده کهـیف خـۆش بووم دنیا تـیم گهـیشت

تاوکهو دهلی:

سایه‌ی عهزیزی هـهر کهـس لهـسـهر بـی
 لهـنـیو گـشت سـهران دهـبی سـهروهر بـی
 خـزمهـتت دهـکهـین نـیمهـش تاکو هـهـین
 تـۆش دهرسان بـلی بـهـبی کهـهین و بـهـین

دیوان: ۶۸

باسى سىيەم

ناوەرۇكى شىعرى مستەفا شەوقى

ۈمكۈ راستىيەك لە پىشەۋە نامازە بۇ ئەۋەكرا كە بەرھەمى شىعرى شەوقى لەبارى
 ناوەرۇكەۋە خەسلەتەكانى شىعرى رۇمانتىكى پىيەۋە ديارو ئاشكران، لەمەۋەش
 بەزەحمەت دىتواندرىت ھىلى جياكەرەۋە لەنيوان مەبەستەكانى شىعرى شاعىر، بە
 پىرەۋى شىعرى كلاسكى كوردى، بىكىشىرىت. نەخاسمە كاتىك كە دەبىنين شاعىر
 سۆزۈ خۇشەۋىستى نىشتمان و نەتەۋەكەى كردۆتە ھەۋىن و تىكەل بە ھەموو
 مەبەستەكانى شىعرى كردوۋە. لەم بارەۋە د.خەزەندار نووسىۋويەتى و دەلى: (شىعرى
 مستەفا شەوقى لە روۋى رووخسارەۋە بەر تەسك و ديارى كراۋە، ھەروەھا لە روۋى
 ناوەرۇكىشەۋە تەنيا لە دلدارى دەۋىن و بە گيانى نىشتمان پەرۋەرى و كوردايەتى
 مۇتۈربەكران، واتە ناوەرۇكيان مەبەستى دلدارى و سياسىيە، بەلام ھەردوۋ
 مەبەستى تىك ترىنجاندوۋە بەجۆرىك يەككىتىكى پتەۋى لەنيواندا دروست كروۋە، لە
 يەكترى جيانابنەۋە، بىنين و خاسىەتەكانى شىعرى رۇمانتىكى ئەۋروپا لە شىعرى
 مستەفا شەوقىدا روۋن و ئاشكران، بەشىۋمەك چىژو خەيالى ئەۋروپايى ھىناۋەتە
 ناو ئەدەبى كوردىيەۋە رەسەنايەتى ئەۋ شىعرى پاراستوۋە).⁽¹¹⁾ لىرەۋە گەشتىك
 بەناو گولزارى شىعرى مستەفا شەوقىدا دىكەين و تىشكى روۋناكى دىخەينە سەر
 ھەندى لايەن و مەبەستەكانى شىعرى:

۱. شىعرى دلدارى و خۇشەۋىستى:

شاعىر ھەستى ئەفەين و خۇشەۋىستى يارەكەى لە چەند پارچەيەكى لىرىكى لە شىۋەى
 غەزەلدا ھۇنىۋمەۋە ۈمكۈ لە ھۇنراۋەى (لە بۇ ھاۋالى ماتەمدان) دا دەلى:
 بۆچ دەنالىنى، لەسەر لىۋت لە بۆچ باركەۋتوۋە
 لەشكرى زولفت كە خاۋو كالىە بۆچ روۋى گرتوۋە
 ئاھى تۆ ۈك باى سمووم ھاتو قەلبى دادپىم
 ئەى قەلەك گرپەت كە ئەۋ جازە بۆ وات كردوۋە
 چەندە مەحبۇوبە لەسەر ئەندامى سەروت چلكى رەش

(11) مېژۋى ئەدەبى كوردى، ب: ۵، ۱۵۵.

تۆبە فرمىسكى خويىن ئەو رەنگە روت بۆ شۇشتوو
رەنگى تۆ خۆ زەردە زولفت كالتە قامەت مامەشى
يا لەنيو پايتەختى رۆمى سويىسنەو پشكوتوو
لە ھۆنراوى (ومرەقېك لە دەفتەرى خاترات) دا شاعىر ديسان بە
زمانى دىل، دىلدارەكەى دەدوينى:

فیدای چاوت عەزىزم ئەورپۆكە حالىم پەرىشانە
لە دوورى تۆ دوو دیدەم غەرقى خويىنە بەحرى عوممانە
عەجەب كۆرپەى دلىم نادا ھەدا شەوگارى تەنھايى
نەباتى قەندى لىوى تۆى دەوى بېچارە بىي زمانە
بەناز ساتى وەرە دەستى بنى سەر قەلبى مەجرووح
خەناوى بىي بە سوورى پەنچەكانت رەنگى مەرجانە

ئەنجا لە كۆتايىدا ھەموو ئەدگارەكانى جوانى بە يارەكەى دەبەخشىت و دەلى:

مەلاحەت خەتمە سەر تۆ گەرچى وەك نىوت لە چاۋ دوورى

لە بۆ شەوقى دوو كۆلىمى پىر فسوونت تازە ديوانە

لە پارچە غەزەلى (مەگەر لىم عاجزى) دەردى دىل لەگەل خۇشەويستەكەى دەكاۋ لە
شيوەى دىالۇگدا لىي دەپرسى:

لەمن بۆچ زىزى عەمرم؟ چاۋمەكانم ماھى تابانم

تەۋىلت بۆچى گىرژە ياچ قەۋماۋە چىيە تاۋانم

لە پىشا پىشى تابوورى موژەت ھەردوۋ برۆت كەچ بوو

دەلى بۆ تىپى عاشق زولفەقارە تىغى بۆرپانم

كەمەندى زولفى خاۋت چۈنكە بازوۋبەندى بازوۋمە

چ حاجەت واعىزى سەر زىل بە ئەفسوون بەستى دەستانم

ئەنجا لە كۆتايى پارچەكەدا شاعىر بەم شيوەى ۋەلامەكانى دەسگىر دەيىتەۋە:

بەلى شەوقى كە كوردە چاۋ بەخويىنە قەت ھەدانادا

بە خويىنى چاۋمەكانم سوور بوۋە چاكي گىربانم

له پارچه لیریکه‌کانی شه‌وقیدا، به‌شیئومیه‌کی قوول ته‌عیر له‌و هه‌ست و سۆزانه
 کراونه‌ته‌وه که دیاردی جوانی و خۆشه‌ویستی له‌ دهر وونی شاعیردا وروژاندویه‌تی،
 لێردا (گرنگ خودی هه‌ست و سۆزه‌کان نییه به‌هه‌ردوو دیوی سلبی و نیجایی، به‌لکو
 نه‌و کاردانه‌وه پڕ له‌ گاریکه‌رییه‌ی ناخی شاعیره که له‌ دهره‌وه‌یدا وهرده‌گیرێ).⁽¹²⁾
 ۲. کوردایه‌تی

شه‌وقی به‌ یه‌کێک له‌ پێشه‌نگه‌کانی شیعی سیاسی و نیشتمانی ناوچه‌ی موکریان
 دهناسرێت و له‌م باره‌وه له‌ لیکۆلینه‌وه‌که‌ی هێرشدا له‌ گۆفاری (گزینگ) سه‌بارته‌ به‌و
 مه‌سه‌له‌یه‌ هاتوو، (ئه‌وه‌ی راستی بێ له‌ کوردستانی موکریاندا سه‌ره‌تای شیعی
 نیشتمانی و سیاسی له‌ پێناو ئامانج و بوژاندنه‌وه‌ی هه‌ستی نه‌ته‌وه‌یی، هاوکات له‌ گه‌ڵ
 داگیرسانی شه‌ری جیهانی یه‌که‌مه‌دا به‌هۆی دوکتۆر مسته‌فا شه‌وقی ده‌ستی
 پێکاردوو).⁽¹³⁾ شاعیر له‌ هۆنراوه‌یه‌کی دا به‌ نیوی (فه‌ریاد) که به‌ (مناسه‌به‌تی
 قه‌تل و عامی رووسان له‌ سابلاغی) نووسراوه، دیاره‌ مه‌به‌ستی رووداوه‌کانی سالی
 ۱۹۱۵ه‌،⁽¹⁴⁾ شاعیر له‌ دوا‌ی تێپه‌رپوونی سالی که به‌سه‌ر ئه‌و رووداوه‌دا له‌ شاری موصل
 هۆنراوه‌که‌ی هۆنیوه‌ته‌وه که تیایدا ده‌لێت:

وه‌ره‌ تا شه‌رحی ئه‌حوالی دلی خۆمه‌ت له‌ بۆ بیژم
 وه‌ره‌ تا من به‌ ه‌رمی‌سکم بشۆم بۆت په‌رده‌یی تاری
 عه‌لیم الله له‌ پاش ته‌شریف و چوونی تو له‌ سابلاغی
 وه‌ته‌ن وێران و مال سووتاو و کیژێ بێ لاو و خوێن باری
 ده‌نیو می‌رگوئه‌کاندا سوێسنی زه‌ردو هه‌لاله‌ی سوور
 له‌ باغ و باخچه‌کاندا بولبولی شه‌یداو و پاساری
 به‌زولم و جه‌وری دۆژمن بوو به‌هاریان زه‌رده‌ پاییزێک
 له‌بێ روحمی و دل سه‌ختی به‌باریان بار له‌ لێو باری
 له‌ ئاغایان و ئه‌شراف و مه‌لایان که‌س نه‌ما ئه‌و پڕۆ
 له‌سه‌ر نه‌نقازی مالیان خو دهموینی کوند به‌بێ عاری

گ/ ژین، ۲/ ۱۲، ۱۳

(12) موسوعة نظرية الادب - الشعر الغنائي: ۶.

(13) ره‌وتی سه‌ره‌له‌دانی شیعی نیشتمانی و سیاسی له‌ موکریان: ۶۴.

(14) تاریخ مهاباد: ۷۸.

له ھۆنراوے (ھاواری دایک) شاعیر به شیومیه کی دراماتیکی وینے نه ووجه وانیک کی کوردی خه والو نیشان دھاداو دھیه وئ دهماره کانی ههستی نیشتمانپهرومري بیئته جۆش و خروۆش و له پیناوی ئازادی و سه ربه خۆییدا بکه ویتته کارو تهقه لادان.

به هار هات و نه شئه ی بای و معدیه عومرم ته ماشاکه
له بهر مائی و هسیعی مولکی بابت دنگی سه متووری
سه دای هات و نه هات دنگی زهنگۆل قۆری کاروانه
که یارت کۆچی کردو دهسته داوین هیشته مه هجووری
چلۆن سه برئ ده که ی گهر یاری تۆ بدزن له مائی تۆ
له نیو بیگانه کان ته شهیر بکه ن نیو به ندو بهر مووری
وهکو باپیره گه ورمته حیفزی نامووست له سه ر شه رته
که دایکت پیرو خوشکت مردو مالت چوو له خاپووری

دیاره ھۆکاری ئهم دیلی و په ریشانییه ی حال و باری کوردان له لای شاعیر ههر (دهرده کورده) ه کوشنده که ی (جههل و غه فله ت) ه که له ئه ده بیاتی کوردیدا باوه، بۆیه له و روانگه یه وه شاعیر داوای دامالینی ئه و زنجیره ده کات که باسک و بازووی نه ووجه وانانی کوردی پی به ستراره:

به ئۆ زنجیری ده ستت جه هل و غه فله ت بوو ره قیبی تۆ
به ئه فسوون به ستی قۆلت چونکه زانی مه ست و مه سجووری
ئه و یستا تا له بیخه ی رۆه لاتی تاو هه لات پابه
به ئازایی نه جات ده ده ستی به سترات که مه غدووری
سه لاحی کاری تۆ سه عیه و عه مه ل بابی نیگه هبانت
به رووناکی چرای عه زمت برۆ بۆ شاری شاپووری
ده ژینی حه قی خۆت سابیت بکه بۆ یارو ئه غیاران
به ده ستره بستره فرمیسکی شه وه قی و چاوی بی تووری

گ/ ژین، ۱/ ۱۴، ۱۵

له تیكستی ھۆنراوے (حه سبو حال ده گه ل و ته نه) دا، که له دیمه نیکی مه زاری شه هیدی کورده وه سه رچاوه هه لده گری، شاعیر ده ئی:

خەملىۋە لەسەر قەبرى جەۋانان گولۋ لالە
يا سوورىي خوينە كە بلىي رەنگەكى نالە
پيش تابشى خورشيدى فەلەك ۋەقتى بەھاران
ۋەك چاۋ لە فرمىسكى منە قەترەيى ژالە
ئەي بادى سەبا ھەستە گوزدركە بە ۋەتەندا
پەخشان بگە سەر ئەرزى ۋەتەن بۆنى گولالە
بابىتو بە تەئسىرى فەسوونى نەفەسى تۆ
ۋەك غونچە بېشكوى دەمى ئەۋ كوردە كە لالە
بابىتو سەبەينان ئەلەم ۋە دەردى شەۋى ھەجر
بىژى، كە لەۋەي پاش خەۋى مە، مەھزى ۋەبالە
قەھرى فەلەك ۋە جەۋرى رەقىب ۋە ستەمى دۆست
سەرناسىيەيى پىر شەكەنى كىرد بە قەبالە
چارت نىيە ئەۋرۇكە ئەتۆ دەستە شىكاۋى
بەد مەستىي مەي بوۋ كە شىكا جام ۋە پيالە
شەۋقى ۋەرە لەۋ غوربەتە مائىل بە ۋەتەن بە
بى خاكى ۋەتەن عىززەتتى تۆ مەھزى خەيالە
بەم كاكۇلى رەش رەنگە كە بۆزى فىراقە
بارام بى لە بۆت فەزل ۋە ھونەر چۈنكە ھەلالە

گ/كوردستان، ژ / ۵ : ۵۶

ئەم تىكستە لەبارى مەبەستى نىشتىمانى ۋە سىياسىيەۋە (يەككىكە لە پىر ناۋمۇكتىن
ھۆنراۋەكانى شاعىر ۋە شەۋقى دەمى كوردى لالە بە خۇنچەيەكى نەكرارە چۈۋاندۈە
كە تەنيا باي سەبا "كە پەيامى شاعىر خۇيەتى" دەتۋاننى بېيىشكۈيىنى ۋەك گولالە
كە بىر خەرمەۋى خويىنى ھەزاران لاۋى كوردە، زمانى ھالىيان بېتە ناخاۋتن ۋە
ۋەخۇكەۋتن، داۋاي نازادى ۋە سەربەخۇيى بگەن). (15)

شەۋقى لە شەۋقى زىندۈۋوبۈۋەۋە كۆمەلەي (ھىقى)دا، دۋا بەدۋاي كۆتايى ھاتنى
جەنگ، ھۆنراۋەيەكى بەنىۋى (جەۋانان) ھۇنىۋەتەۋە كە لە سەرمەتايەۋە دەلى:

هه‌لستان جه‌وانانی وده‌ن دیسان به‌بی باکی
 له‌ه‌سره‌ت دهردی کۆنه‌ مو‌لکی بابیان هاتنه‌ چالاکی
 دهل عه‌زم و له‌سه‌ر شو‌ری جوانی هاتوو ده‌خوازن
 که برژین له‌سه‌ر خاکی وده‌ن خوینییان به‌سه‌ر پاکی
 بلا تیر ئاو ببی به‌و خوینه‌ سووره‌ گول له‌ میرگولان
 به‌ شوعله‌ی نووری ئومیدیان وده‌ن بابیته‌ رووناکی

نه‌جا له‌ کۆتاییدا رۆلی (ه‌ی وی) له‌ یه‌گه‌ستنی ریزی ئازادیخوازانی کورد ده‌خاته‌روو،
 که چۆن ئاوو ئاوه‌رۆک بوونه‌ته‌ یه‌ک و مایه‌ی ئومیدی لاهه‌کانی گه‌لی کورد، که شاعیر
 خۆشی یه‌کیکه‌ له‌ ریزی نه‌وان:

له‌نیو جوانان له‌ پێشدا شه‌هوقی بی‌چاره‌ وێستاوه
 به‌ نووری حوبیی مه‌وته‌ن دلفرووزه‌ هاته‌ رووناکی
 له‌ریگای ده‌وری (ه‌ی وی) یه‌عنی ئومید ده‌ست به‌ ده‌ست ده‌گرن
 به‌ عیلم و مه‌عریفه‌ت تیر ئاو بکه‌ن جا خاکه‌که‌ی پاکی

گ/کوردستان، ژ/ ۹

به‌رله‌وه‌ی باسی نه‌م لایه‌نه‌ له‌ شیعری شه‌هوقی به‌کۆتا بێنین نه‌و سه‌رنجه‌ی هێرش
 دینینه‌وه‌ که ده‌لێ (شه‌هوقی یه‌کیکه‌ له‌ ئالا‌هه‌لگرانی قۆناغی رۆشنگه‌ری، که زولم و
 زۆری داگیرکه‌ران و دوژمنانی کورد له‌لایێک و چه‌ند ده‌سته‌یی و باشکه‌وتووویی و
 نه‌خوینده‌واری کۆمه‌لگه‌ی له‌ لایێکی دیکه‌وه‌ کاریان تیکردوووه‌ هه‌ستیان
 هارووژاندوووه‌، بۆیه‌ بنه‌مای بیرو بۆچوونی نه‌ته‌وه‌خوازی له‌ ته‌واوی شیعه‌ره‌کانیدا
 هه‌ست پیده‌کری، نه‌و له‌باری شیعه‌ره‌وه‌ نه‌ک ته‌نیا نارمانج خوازه‌ به‌لکو به‌ کرده‌وه‌ش
 بیاوی کارو تیکۆشان بووه‌).⁽¹⁶⁾

ئەنجام

لە كۆتايى ئەم لىكۆلىنەۋەيدەدا گەشتوۋىنەتە كۆمەللىك ئەنجام و دىتوانىن لەچەند خالىكىدا دەستىشان و چىيان بىكەينەۋەو بىيان خەينە روو، كە مۆرك و تاپبەتمەندى بەرھەمى شىعرى ئەم قۇناغەى نىۋەى يەكەمى سەددى بىستەم لە تاقىكرەنەۋەى ئەدەبى ناۋچەى موكريان پىك دەھىنئ ئەۋىش بەم جۆرەيە:

۱. نەۋەى يەكەمى گەۋرە شاعىرانى ناۋچەى موكريان لە وئىنەى (ۋەھايى، خەرىق، ئەدەب) لەسەر بىنەماۋ بىناغەى قۇتابخانەى شىعرى كرمانجى خواروو، ئەزموۋنىكى شىعرى بەبېرشت و دەۋلەمەندىيان لەۋ ناۋچەيەدا داھىئاۋە و بەرپا كرەۋە، ئەنجا پايەكانى ئەم ئەزموۋنەيان بە جۆرئ دارشتوۋە كە دۋاى ئەۋانىش بەردەۋامى ھەبۋەو چەند نەۋەى دىكەى لەشاعىران پىگەياندوۋە.

۲. نىۋەى يەكەمى سەددى بىستەم لە ناۋچەى موكريان رېئىسانسىكى رووناكبرى و ئەدەبى لەئارادەھەبۋە كە سى شاعىرى ناۋدارى ناۋچەكە ۋەكو (مەلا مازفى كۆكەيى — سەيفى قازى — مستەفا شەۋقى) رېبەرايەتتىان كرەۋە، ئەمانە ھەرسى كۆلەگەكەى ئەم جولانەۋە شىعريە پىك دەھىنئ لەۋ ماۋەيەدا.

۳. سەبارەت بە ھونەرەكانى روخسارو ناۋمېرۇك لەبەرھەمى شىعرى شاعىرانى ناۋبىراۋ كۆمەللىك گۆران و داھىئاننى تازە بەدى دەكرى كە بوۋنەتە ھەۋىنى رەنگېرشتى بزوۋتەۋەيەكى نوئ لە رەۋتى بەردەۋامى شىعرى كلاسكى كوردى لەۋ ناۋچەيەدا.

۴. ئەم بزوۋتەۋە تازەيەى شىعرى ناۋچەى موكريان لەۋ ماۋەيە لەبارى ھونەرەكانى روخسارەۋە لەزمان و شىۋاز و وىنە و بىيات و ناۋازى شىعريەۋە بەدىار دەكەۋىت، ۋەكو چۆن لەبارى ناۋمېرۇكىشەۋەلەپال مەبەستە تەقلىدپىەكانى شىعرى كلاسكى، مەبەستى شىعرى تازەش ھاتۇتە ناۋەۋە، لەۋانە تىكەلاۋكردى گىيانى كورداپەتى و خۆشەۋىستى نىشتىمان و مىللەت پەزۋەرى لەتەك شىعرى ستايشى ئاينى و شىعرى عاشقانە و ۋەسفى سۈرۈشتەدا، ۋەك بەتايىبەت لەناۋمېرۇكى شىعرى سەيفى قازى و شەۋقىدا دەدرەۋىتەۋە. ھەرۋەھا بابەتى شىعرى تۆماركردى مىژۋوى كارەسات ۋەپەرىشانى و داخى دەرۋون و شىعرى سەرزەنشت و بابەتى رەخنەى كۆمەلەيەتى كە لەبەرھەمى مەلا مازفە رەنگى داۋەتەۋە.

۵. شیعری ئەو دەورەدە لە چوارچێوەی سنوورو دەستوورەکانی شیعری کلاسیکی کوردی تێپەرێوە و مۆرکی لیریکی شیعری تازەبابەتی بەخۆیوە گرتووە لەپرووی روخسارو تەکنیکی شیعرییەو، ھەروەھا لەباری ناوەرۆکیشەو پەلی بۆ لیریکی سیاسی و نیشتمانی و رەخنە کۆمەڵایەتی ھاویشتووە.

۶. خاسیەتەکانی ئەدەبی رۆمانتیکی، ریاڵیزی فۆتوگرافی و رەخنەگرانی لەبەرھەمی شیعری ئەم دەورەدە و بەتایبەت لای شاعیرانی ماوەی باسەکە ی ئێمە لەناوچەی موکریان، بەروونی بەدی دەکێن لەپرووی زمان و شیواز و وێنە و دەسفەو، ھەموو ئەمانەش بە ئەدگاریکی کوردانە و خۆمائی تەعبیریان لێ کراوەتەو.

۷. تایبەتەندییەکی دیکە لەبەرھەمی ئەدەبی ئەو دەورەدە بریتیە، لە خۆ نزیک خستەو لە زمان و دەرپرینی ئاسانی خۆمائی، زەوق و سەلیقەی کوردانە، لەپال پاراستنی مۆرکی رەوانبێژی و بیناسازی ھەڵبەستی کلاسیکی، بەنموونە لەبەرھەمی سەیفی قازیدا کۆمەڵێک بەرھەمی ھۆنراوەی کێشی برکەییان بەرچاو دەکەوێت، لەپال پاراستنی یەکییتی سەروا کێشی ھەرووی لەبەرھەمی کانی دیکە دا. لەلای مستەفا شەوقی گیانی زیندووی کوردەواری و کوردایەتی لەچوارچێوەی تەکنیک و بیناسازی کۆندا دەربراو و بەروونی و ناشرایی ھەستی پێ دەکێت.

۸. ئەم ئەزموونە ئەدەبییە ناوچەی موکریان کە شاعیرانی ماوەی باسەکەمان بڕەویان پێداوە بەرەوامیان پێ بەخشێوە، بۆتە بناوان و سەرچاوە رێگە خۆشکەرێک بۆ پێگەیاندنی نەویەکی تازە لەشاعیرانی ناوچەی موکریان لەناوەرەستی سەدە بیستەدا لە وێنە (ھەژار و ھێمن و ھیدی و خالەمین و سەید کامیل و ھەقیقی و نوری) کە تاقیکردنەو مەکیان بە پۆپە گەیانندووە سامانیکی گەرمیان خستۆتە سەر میز و گەنجینەی شیعرو ئەدەبیاتی کوردی.

ABSTRACT

The Poetic Works of Mukriyan in the First Half of the Twentieth Century (1920 – 1940)

This thesis is concerned with a description and analysis of poetic output of three contemporaneous poets of Mukriyan area, namely, Mala Marif of Kokayi (1874 – 1954). Saif of Qazi (1876 – 1944) and Mustafa Shawqi (1896 – 1950). The study is restricted to the period between the two World Wars, which constitutes the acme of the three poet's perfection, on the one hand and one of the most important eras in the history of Kurdish literature, and poetry in particular, on the other.

The nature of the study necessitated that it be divided into five chapters, preceded by an introduction, and closed off by the conclusions that the study reached, apart from a list of references, documents and photographs that support the study.

The first chapter is a preamble to the basics of the study. It presents a brief account of the historical, social and cultural conditions of the whole area, with emphasis on the emergence and the originality of the classical school of poetry, pioneered by the classical poets like, Wafayi (1844 – 1920), Hariq (1856 – 1909) and Adab (1859 – 1916), stressing that the original prolific literacy store created by the minds of those pioneers formed an appropriate rich background that triggered off a remarkable everlasting literary experiment later in this area.

The second chapter presents a brief account of the literary and life style of the poets under the study with a short reference of the published sources which deal with these aspects.

The third chapter is devoted to the study of formal characteristics of their poetic product, pointing out their style and poetic language, the rhetorical and descriptive images of each.

The fourth chapter explores other the formal features like structural patterns, the rhythmic and the metric patterns and rhyming schemes. To each of these artistic devices a separate section in the third and fourth chapter is devoted, where citations from their poetry occurs, where necessary.

The last chapter explores the varied literary content and themes of the poetic output of the three poets, elaborating on the traditional or classical poetic themes and pointing out, meanwhile the modern themes that coincided with, and accompanied, the modern literary trends and approaches, including the Romantic trend in the Kurdish Literature of the first and second decades of the twentieth century.

Finally, come the most important conclusions that the investigation arrives at, with a list of Kurdish, Arabic and Persian consulted sources, and a special file of relevant documents and photographs in the appendix.

۱. كُتَيْب

أ. به زمانى كوردى:

۱. ئەدمبو رەخنە، عەزىز گەردى، چاپخانهى (الحوادث)، بەغدا، ۱۹۷۴.
۲. ئەدمبىياتى نوێى كوردى، د. عىزەدەين مستەفا رسول، مەكبەه التعلیم العالی، اربیل، ۱۹۸۹.
۳. ئەدمبى نامەنووسى كوردى، كەمال رەنوف محەمەد، جزمى ۱-۲، دەرگاى چاپ و بڵاوكردنهوى ئاراس، ههولێر، ۲۰۰۴.
۴. باروودۆخى سیاسى كوردستان، موحتهبا برزوویى، وەرگێڕانى له فارسییهوه: نازناز محەمەد عەبدولقادر و نهوانى تر، دەرگاى چاپ و بڵاوكردنهوى موكرىانى، ههولێر، ۲۰۰۵.
۵. بەشێك له بهرهمهكانى دكتۆر مستەفا شەهوانى قازى زاده، گرەوكۆى: ئەحمەد شەرىفى، چاپ لەهێزێر، مهباد، ۱۳۸۴.
۶. بنیاتی وێنەى هونەرى له شیعری كوردى دا، سەردار ئەحمەد حەسەن گەردى، دەرگاى چاپ و پهخشى سەردەم، سلێمانى، ۲۰۰۲.
۷. بنیاتی هەلبەست له هۆنراوى كوردى دا، د. دلشاد عەلى، چاپخانهى رەنج، سلێمانى، ۱۹۹۸.
۸. بووزانەهوى رۆشنیرى و نەتەهوى كورد، جەلیلى جەلیل، له عەرەبییهوه وەرگێڕانى: سەدیق سالىح، چاپخانهى ههوان، سلێمانى، ۲۰۰۰.
۹. بیرەمورییهكانى وهفایى، گرەوكۆى: قازى محەمەد خەزەر، وەرگێڕانى له فارسییهوه: محەمەد حەمهەباقى، چاپخانهى وەزارەتى رۆشنیرى، ههولێر، ۱۹۹۹.
۱۰. پاشەرۆك، هیمن، چاپههەنى سەیدیان، مهباد، ۱۳۶۲.
۱۱. تاریك و روون، هیمن، له بڵاوكرانهكانى بنكهى پێشەوا، بەغدا، ۱۹۷۴.
۱۲. تحفە مەظفریە، پێشەكى و ساخكردنهوى: هیمن موكرىانى، چاپخانهى كۆزى زانیاری كورد، بەغدا، ۱۹۷۵.
۱۳. تۆفیق فیکرەت و شاعیره نوێخوازهكانى كورد، ئەحمەد تاقانە، دەرگاى چاپ و بڵاوكردنهوى ئاراس، ههولێر، ۲۰۰۱.
۱۴. جۆوتە وشەى لێكدراو له زمانى كوردیدا، د. كەوسەر گەلالى، دەرگاى چاپ و بڵاوكردنهوى ئاراس، ههولێر، ۲۰۰۴.
۱۵. چێشتى مەجبۆر، هەزار، چاپى یەكەم، پارێس، ۱۹۹۷.
۱۶. حاجى قادری كۆبى، مەسعود محەمەد، ۱-ب، له چاپكرانهكانى كۆزى زانیاری كورد، بەغدا، ۱۹۷۲.
۱۷. خەبات له رێى كوردستان، ن.ا. خالفین، وەرگێڕانى له روسییهوه: جەلال تەقى- چاپخانهى راپهڕین، سلێمانى، ۱۹۷۱.
۱۸. دیدارى شیعری كلاسێكى كوردى، حەمە سعید حەمە کریم، چاپخانهى (دار الحریه)، بەغدا، ۱۹۸۶.
۱۹. دیوان و شەرحى حالى شیخ ئەحمەدى كۆر، عەزیز موحەمەد پور، چاپخانهى پەيام، تاران، ۱۳۷۸.

۲۰. دیوانی ئەدەب، کۆکردنەموو ساغکردنەوهی: محەممەد حەمە باقی، دەرگای چاپ و بڵاوکردنەوهی ئاراس، هەولێر، ۲۰۰۵.
۲۱. دیوانی سیف القضا، گەردەوه کۆیی، قازی ئەحمەد، چاپخانه سبز، ۱۳۶۱.
۲۲. دیوانی ملا معروف کۆکەیی، سیدیان، مەهاباد، ۱۳۴۶.
۲۳. دیوانی نالی و فەرەهەنگی نالی، لێکۆڵینەموو ساغ کردنەوه: د. مەرف خەزەندەر، دار الحریه للطباعة، بەغداد، ۱۹۷۷.
۲۴. دیوانی وەفایی، لێکۆڵینەوهی: محەممەد عەلی فەرەدەغی، لە چاپکراوەکانی کۆری زانیاری کورد، بەغدا، ۱۹۷۸.
۲۵. راپەڕی رۆژنامەگەری ی کوردی، جمال خەزەندەر، چاپخانهی (الجمهورية)، بەغدا، ۱۹۷۳.
۲۶. راپەڕی کیشی شیعری کلاسیکی کوردی، عەزیز گەردی، چاپخانهی دیکان، سلێمانی، ۳۰۰۳.
۲۷. رەخنە ئەدەبی کوردی و مەسەلەکانی نوێکردنەوهی شیعەر، د. پەڕیز سایەر، دەرگای چاپ و بڵاوکردنەوهی ئاراس، هەولێر، ۲۰۰۵.
۲۸. رەوانبێژی ئە ئەدەبی کوردیدا، عەزیز گەردی، بە، چاپخانهی (دار الجاحظ)، بەغدا، ۱۹۷۲.
۲۹. راپەڕینی کوردەکان سالی ۱۸۸۰، د. جەلیلی جەلیل، وەرگێڕانی لە رووسییهوه: د. کاوس هەفتان، چاپخانهی (الزمان)، بەغدا، ۱۹۸۷.
۳۰. رۆژنامەگەری کوردی لە عێراقدا، فاروق عەلی عومەر، و: تاریق کاریزی - عەبدوللا زەنگەنه، دەرگای چاپ و بڵاوکردنەوهی موکریان، هەولێر، ۲۰۰۱.
۳۱. رۆژی کورد، بڵاوکردنەوهی: جمال خەزەندەر، چاپخانهی (المؤسسة العراقية)، بەغدا، ۱۹۸۱.
۳۲. زانیانی کورد، محەممەد سەڵح ئیبراهیمی، ناشر - چاپمەنی سەفەر (محەممەدی)، تاران، ۱۳۷۹.
۳۳. زانستی ناوەلواتا، د. کامل حسن البصیر، چاپخانهی کۆری زانیاری عێراق، بەغدا، ۱۹۸۱.
۳۴. زمانەوانی، محمد معروف فتاح، (دار الحکمة للطباعة والنشر)، هەولێر، ۱۹۹۰.
۳۵. زمانناسی و هەندئ بابەتی زمانناسی کوردی، سەلام ناوخۆش بەکر، چاپخانهی ژین، هەولێر، ۲۰۰۴.
۳۶. ژیان و بەسەرھاتی عەبدولرەحمانی زەبیحی، عەلی کەرمی، چاپخانهی کاربین، سلێمانی، ۳۰۰۵.
۳۷. ژین - گۆڤارا کوردی - ترکی، م. ئەمین بۆر نەرسەلان، جلد ۱ - ۵، وەشانا دەرگ، سوید، ۱۹۸۵.
۳۸. سەرۆا، د. عەزیز گەردی، دەرگای ئاراس بۆ چاپ و بڵاوکردنەوه، هەولێر، ۱۹۹۹.
۳۹. سەودا و سنوور، د. احسان فؤاد، چاپخانهی روون، سلێمانی، ۲۰۰۰.
۴۰. سلێمانی شارە گەشاوەکەم، بە، جمال بابان، دار الحریه للطباعة، بەغداد، ۱۹۹۳.
۴۱. سوارە و پەخشانی کوردی، محەممەد بەهرەور، دەرگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ۲۰۰۵.
۴۲. سۆسیۆلۆژیای شیعری کوردی، نازاد عەبدولواحید کەرمی، چاپخانهی وەزارەتی پەرۆردە، هەولێر، ۲۰۰۵.
۴۳. شەرفنامە، هەژار کردوێه بە کوردی، چاپخانهی نعمان، نەجەف، ۱۹۷۲.
۴۴. شەرو ئەدەبیاتی کوردی، رفیق حەلی، مەکبەه التعلیم العالی، هەولێر، ۱۹۸۸.

٤٥. شېواز له كورته چيرۆكى كوردیدا، سهليم رهشید سالتج، چاپخانهی وهزارهتی روشنبیری، سلیمانی، ٢٠٠٥.
٤٦. عهبدوڵلا بهگی میسباح — دیوان، د. مارف خهزنه دار، چاپخانهی ئیرشاد، بهغدا، ١٩٧٠.
٤٧. عهرووی کوردی، نووری فارس همه خان، دمزگای چاپو بلاوکردنه وهی ئاراس، ههولیر، ٢٠٠٤.
٤٨. فهرمانه وایی موکریان، محهمه ده میل رۆژه یانی، دار الحریه للطباعة، بهغدا، ١٩٩٢.
٤٩. کوردستان له سائه کانی شمېر یه که می جیهاندا، د. که مال مه زهر نه محمه، چاپخانهی کۆری زانیاری کورد، بهغدا، ١٩٧٥.
٥٠. کوردستانی موکریان، حسین حزنی، مطبعه ی زاری کرمانجی، رواندز، ١٩٣٨.
٥١. کوردو عه جه م، صالح محمدا مین، چاپخانه؟، ج، شونینی چاپ؟، ١٩٩٢.
٥٢. کوردو کوردستان، نیکیتین، وهرگیپ: خالیدی حسامی، چاپخانهی زانکۆی سه لاهه دین، ههولیر، ١٩٩٧.
٥٣. کوردو کوردستان، محمدا مین زکی، انتشارات سیدیان مه اباد، چاپخانهی دار السلام، بهغدا، ١٩٣١.
٥٤. کۆمه له ی زیانه وهی کوردستان، حامید که وهه ری، دمزگای چاپو بلاوکردنه وهی ئاراس، ههولیر، ٢٠٠٤.
٥٥. کۆ وانه کانی کیش ناسی، م. محمده به کر، قۆناعی به کالۆریوس، ههولیر، ١٩٩٣.
٥٦. کیشی کورد، لازاریف، بهشی ٢-١، د. کاوس هه فتان له رووسییه وه کردیه به کوردی، مطبعه الجاحظ، بهغدا، ١٩٨٩.
٥٧. کیش و ریتمی شیعی فۆلکلۆری کوردی، د. محهمه ده به کر، دمزگای چاپو بلاوکردنه وهی ئاراس، ههولیر، ٢٠٠٤.
٥٨. کیش و موسیقای هه لبه ستی کوردی، عبدالرزاق بهیما، چاپخانهی (دار الحریه)، بهغدا، ١٩٩٢.
٥٩. کیشی شیعی کلاسیکی کوردی، عه زیز که ردی، چاپخانهی وهزارهتی روشنبیری، ههولیر، ١٩٩٩.
٦٠. گوفا ری نیشتمان، جه مال نه به ز، بنکه ی چاپه مه نی ئازاد، سوید، ١٩٨٥.
٦١. مه ابادو کورته میژوویه ک، عوممر باله کی، چاپخانهی وهزارهتی روشنبیری، سلیمانی، ٢٠٠٤.
٦٢. میدیا، دیاکۆنوف، برهان قانع له فارسییه وه کردیه تی به کوردی، دار الحریه للطباعة، بهغدا، ١٩٧٨.
٦٣. میژووی نه ده بی کوردی، علاوالدین سجادی، چاپخانهی مه عاریف، بهغدا، ١٩٧١.
٦٤. میژووی نه ده بی کوردی، د. مارف خه زنه دار، ب-٧، دمزگای چاپو بلاوکردنه وهی ئاراس، ههولیر، ٢٠٠١ — ٢٠٠٦.
٦٥. میژووی کورد له سه ده ی نۆژده و بیست دا، کریس کۆ چیرا، وهرگیپراوی — محهمه ده ریانی، چاپخانهی (صدف)، تاران، ١٣٦٩.
٦٦. میژووی که لی کورد له کۆنه وه تا نه مرۆ، صالح هه فتان، چاپخانهی (سلمان الاعظمی)، بهغدا، ١٩٦٩.

٦٧. ناسيوناليزمي كوردی (١٨٨٠ - ١٩٣٩)، هیوا عزیز سه‌عید، بلاؤکراوه‌گانی مه‌کته‌بی بیرو هۆشیاری، سلیمانی، ٢٠٠٣.
٦٨. نالی و زمانی ئه‌ده‌بیهی په‌گگرتوی کوردی، کهریم شاره‌زا، چاپخانه‌ی (الادیب)، به‌غدا، ١٩٨٤.
٦٩. هه‌واری خالی - سه‌رجه‌می نووسینی هێمن، به‌سه‌ره‌پرشتی: به‌دران ئه‌حمه‌د - عوسمان دهشتی، ده‌زگای چاپ و بلاؤکردنه‌وی ئاراس، هه‌ولێر، ٢٠٠٢.
٧٠. هونه‌ری شیعر، ئه‌ره‌ستۆ، وه‌رگیرانی: عزیز گه‌ردی، چاپخانه‌ی گه‌نج، سلیمانی، ٢٠٠٤.
٧١. هێمن - له‌ باره‌ی ناوه‌ڕۆکی سیاسی و کۆمه‌ڵایه‌تی شیعره‌گانی، عوسمان دهشتی، چاپخانه‌و ئۆفیه‌ستی تیشک، سلیمانی، ٢٠٠٢.
٧٢. وێنه‌ی شیعی له‌ رێبازی رۆمانسی کوردی دا، عه‌بدولقادر مه‌مه‌د نه‌مین، ده‌زگای چاپ و په‌خشی سه‌رده‌م، سلیمانی، ٢٠٠٢.
- پ. به‌ زمانی عه‌ره‌بی:
٧٣. الاکراډ - ملاحظات وانطباعات، مینورسکی، ترجمه: الدكتور معروف خزنده‌دار، مطبعة النجوم، بغداد ١٩٦٨.
٧٤. البیتوشی، محمد الخال، مطبعة المعارف، بغداد، ١٩٥٨.
٧٥. الثابت والمتحول (صدمة الحداثة)، ادونیس، دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع، بغداد، ١٩٨٦.
٧٦. الجمعيات والمنظمات والاحزاب الكردية في نصف قرن، الدكتور عبدالستار طاهر شريف، شركة المعرفة للنشر والتوزيع، بغداد، ١٩٨٩.
٧٧. اللغة والفكر، الدكتور نوري جعفر، مكتبة النوحی، الرباط، ١٩٧١.
٧٨. النقد الادبي الحديث، الدكتور محمد غنيمي هلال، دار العودة، بيروت، ١٩٨٧.
٧٩. بنية الايقاع في الخطاب الشعري، د. يوسف اسماعيل، مطابع وزارة الثقافة، دمشق، ٢٠٠٤.
٨٠. بنية اللغة الشعرية، جان كوهن، ترجمه: محمد الولي ومجه‌د العمري، دار توبقال للنشر، الدار البيضاء، ١٩٨٦.
٨١. تاريخ الادب العربي - العصر الجاهلي، دكتور شوقي ضيف، دار المعارف بمصر، القاهرة، ١٩٦٠.
٨٢. تحليل النص الادبي بين النظرية والتطبيق، محمد عبدالغني المصري ومجد محمد الباكر البرازي، مؤسسة الوراق للنشر والتوزيع، عمان، ٢٠٠٢.
٨٣. دراسات في تاريخ ايران الحديث والمعاصر، الدكتور كمال مظهر احمد، مطبعة اركان، بغداد، ١٩٨٥.
٨٤. شعر عمر بن الفارض - دراسة اسلوبية، رمضان صادق، مطابع الهيئة المصرية العامة للكتاب، القاهرة، ١٩٩٨.
٨٥. فنون الشعر الفارسي، دكتور اسعاد عبدالهادي قنديل، مكتب الشريف وسعيد رافعت للطباعة والنشر والتوزيع، القاهرة، ١٩٧٥.
٨٦. قافلة من شهداء كردستان ايران، كريم حسامی، ترجمه: نزار محمود، بغداد، ١٩٧٣.
٨٧. قضايا الشعر المعاصر، نازك الملائكة، دار العلم للملايين، بيروت، ١٩٦٢.
٨٨. مقالة في اللغة الشعرية، محمد الاسعد، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، بيروت، ١٩٨٠.

۸۹. موسوعة نظرية الادب - الشعر الغنائي، سكفوزينكوف، ترجمة: الدكتور جميل نصيف التكريتي، مطبعة وزارة الثقافة والاعلام، بغداد، ۱۹۸۶.
- ج. به زمانى فارسى:
۹۰. ادوار شعر فارسى، دكتور محمد رضا شفيعى كدكنى، توس، تهران، ۱۳۲۵.
۹۱. ايرانى كه من شناختم، ب - نيكييتين، ترجم على محمد فرهوشى، ناشر: كانون معرفت، تهران، ۱۳۲۹.
۹۲. تاريخچه خانواده قاضى در ولايت موكرى، خليل فتاح قاضى، تبريز، ۱۳۷۸.
۹۳. تاريخچه روزنامه هاى تبريز از صدر مشروطيت، عبدالحسين ناهيدى آنر، موسسه انتشارات تلاش، تبريز، سال چاپ: ۹.
۹۴. تاريخ فرهنگ وادب مكريان، ابراهيم افخمى، ۳ جلد، انتشارات محمدى، سقز، ۱۳۷۳.
۹۵. تاريخ وجغرافياى كردستان (سير الاكراد)، عبدالقادر ابن رستم بابانى، چاپخانه اى ارژنگ، ۱۳۶۶.
۹۶. تاريخ مهاباد، سيد محمد صمدى، انتشارات رهرو مهاباد، چاپ ميلاد، ۱۳۷۷.
۹۷. جغرافياى طبيعى كردستان مكريان، سعيد حجرى، انتشارات نافوس، سنندج، ۱۳۷۹.
۹۸. خاطرات دكتور هاشم شيرازى، به كوشش هاشم سليمى، انتشارات توكلى، تهران، ۱۳۸۰.
۹۹. درباره ادبيات و نقد ادبى، دكتور خسرو فرشيد ورد، جلد دوم، موسسه انتشارات امير كبير، تهران، ۱۳۷۸.
۱۰۰. زبانشناسى و نقد ادبى، راجر فالر - رومن ياكوبسن، ترجمه: مريم خوزان - حسين پاينده، چاپ مهدى، تهران، ۱۳۸۱.
۱۰۱. زندگينامه اى عارف ربانى - شمس الدين برهاني، ابو بكر خواجه سپهرالدين، انتشارات صلاح الدين ايوبى، اروميه، ۱۳۶۸.
۱۰۲. زيباشناسى سخن پارسى - بديع، مير جلال الدين كزازى، كتاب ماد، تهران، ۱۳۸۱.
۱۰۳. سالهاى اضطراب - خاطرات خليل فتاح قاضى، انتشارات صلاح الدين ايوبى، اروميه، ۱۳۷۰.
۱۰۴. سبك شناسى شعر، دكتور سيروس شميلى، نشر ميتر، تهران، ۱۳۸۳.
۱۰۵. شاعران كرد پارسى گوى، سيد عبدالحميد حيرت سجادى، نشر احسان، تهران، ۱۳۷۵.
۱۰۶. شعر نو، محمد حقوقى، ۳ جلد، نشر يوشيج، تهران، ۱۳۷۷.
۱۰۷. صور خيال در شعر فارسى، دكتور محمد رضا شفيعى كدكنى، موسسه انتشارات آگاه، تهران، ۱۳۸۰.
۱۰۸. كردها و يك بررسى تاريخى و سياسى، حسن ارفع، ترجمه از متن انگليسى، لندن، چاپ دانشكده اكسفورد، نيويورك، ۱۹۶۶.
۱۰۹. كليات سبك شناسى، دكتور سيروس شميلى، نشر ميتر، تهران، ۱۳۸۴.
۱۱۰. گلزار شاعران كردستان، سيد عبدالحميد حيرت سجادى، چاپخانه رامين، تهران، ۱۳۶۴.

۱۱۱. ئۆزبېكستانى زامانە (۳)ى (هتاوكرد)، عەبدوللا زەنگەنە، گ- رۇزنامەنوس، ژ- ۹، ۲۰۰۶.

۱۱۲. بەرگى لە ھەلبەست، كامەل ژېر، گ- رۇشنىبىرى نۆى، ژ- ۱۲۶، ھايىنى ۱۹۹۰.

۱۱۳. پېشەرھوانى شىئەرى نۆى لە رۇزھەلاتى كوردستان، جوان بۇكانى، مانگنامەى (پەيام)، ژ- ۱۰، لەندەن، ۱۹۹۸.

۱۱۴. تەنسىرى زمانو ئەدەبىي فارسى لەسەر ئەدەبىي كوردى، د.مەمەد نورى عارف، گ-كۆلىجى ئەدەبىيات، زانستگای بەغدا، ژ- ۸، ۱۹۷۴.

۱۱۵. چاوكى "بوون" و "ھەبوون" لە زمانی كوردیدا، نورى عەلى ئەمىن، گ- رۇشنىبىرى نۆى، ژ- ۱۰، نادارى ۱۹۸۶.

۱۱۶. دانشتنىك لەگەل گۆران، عبدالرزاق بېمار، گ- بېمان، ژ- ۲، شوباتی ۱۹۷۰.

۱۱۷. دوو رۇزنامەى (كوردستان) لە ئەستەمببول، د. مارف خەزەندەر، گ- رۇزى كوردستان، ژ- ۴۳، ۴۴)، زستانى ۱۹۷۷.

۱۱۸. رەوتى سەرھەلدانى شىئەرى نىشتەمانى و سىياسى لە موكریان، س.ج. ھېرش، گ- گزىنگ، ژ- ۱۳) - ۱۵)، پايزى ۱۹۹۶.

۱۱۹. زاراۋەكانى زمانى كوردى و زمانى ئەدەبىي و نووسىنيان، كمال فواد، گ- زانيارى، ژ- ۴، بەغدا، سەرماۋىزى ۱۹۷۱.

۱۲۰. شاعىرانى كوردو ئەدەبىياتى فارسى، ئەمىن مۇتابجى، گ- كۆلىجى ئەدەبىيات، ژ- ۱۶، ۱۹۷۳.

۱۲۱. شىئەرى كوردى، سىياسەت - كۆمەلایەتى - كوردایەتى، د.مارف خەزەندەر، گ- رۇشنىبىرى كوردستانى، ژ- ۱، ۲، ۱۹۹۹.

۱۲۲. شىخ بابا - شىخى شەھىد، سەید سەيلى بەرزنجى، گ- مەباد، ژ- ۹، سەرماۋىزى ۱۳۸۰.

۱۲۳. لە بابەت مێژووى ئەدەبىي كوردى يەو، عەلى رېئوار، گ/ سروە، ژ/ ۸۱، خەرمانان، ۱۳۶۵.

۱۲۴. مەلا مارفى كۆكەيى، كەمال كۆكەيى، گ/ سروە، ژ/ ۲۵، گەلاۋىژ، ۱۳۶۷.

۱۲۵. ھەتاۋى كوردو سەردەمى راپەرېن، محمود زامدار، گ- كاروان، ژ- ۵۳، مارت ۱۹۸۷.

۱۲۶. ھەلۋەستەپەك لە ئەدەبىياتى ھاۋچەرخى رۇزھەلاتى كوردستان، سامان حوسەيىنى، گ- بېرى نۆى، ژ- ۱۸، ۱۹۹۷.

ب. بە زمانی عەرەبى:

۱۲۷. نالى، مۇسس الادب الكردى الحديث في كردستان الجنوبية، الدكتور معروف خەزەندەر، مجلة شمس كردستان، العدد (۵- ۶)، اپول - تشرىن الثانى ۱۹۷۱.

ج. بە زمانی فارسى:

۱۲۸. كوكەنى شاعر از يادها محو شده، مەرداد رامىدى نيا، نشريه رصيد، شماره (۶۴۶ - ۶۵۶)، (آزماه - دى ماھ)، ۱۳۸۰.

نامەى ئەكادىمى

۱۲۹. دىلان و تاقىكرنەمەى شىعرى، نامەى دكتورا، دلشاد عەلى مەمەد، كۆلىجى ئاداب، زانكۆى سەلاھەدىن، ۱۹۹۶.

۱۳۰. نوپكرنەمەى شىعرى كوردى لە سالى ۱۹۳۲ تا كۆتايى ۱۹۴۹ لە كوردستانى عىراقدا، نامەى ماستەر، حوسىن غازى كاك ئەمىن، كۆلىجى پەرورمەدى ئىبن روشد، بەغدا، ۲۰۰۵.

۱۳۱. ھاودەنگ لە زمانى كوردیدا، نامەى ماستەر، فتاح مامە عەلى، كۆلىجى ئاداب، زانكۆى سەلاھەدىن، ۱۹۸۹.

۴. فەرھەنگ

۱۳۲. فەرھەنگ اصطلاحات ادبى، سىماداد، انتشارات مروارید، چاپ دوم، ۱۳۸۳.

۱۳۳. فەرھەنگ عمید، دو جلد، حسن عمید، مؤسسە انتشارات امیر کبیر، چاپ سوم، ۱۳۶۰.

۱۳۴. فەرھەنگ فارسى، ۶ جلد، دکتەر محمد معین، مؤسسە انتشارات امیر کبیر، تهرآن، ۱۳۶۰.

۱۳۵. المنجد في اللغة والاعلام، المطبعة الكاثوليكية، الطبعة السابعة والعشرون، دار المشرق، بيروت، ۱۹۸۶.

۱۳۶. ھەنابانە بۆرىنە، ھەزار، چ، سروش، تهرآن، ۱۳۶۹.

۵. نامەى تايبەتى

۱۳۷. دکتۆر مستەفا "شەوقى" قازى زادە، سەيد نەجم الدىنى ئەنىسى، مەھاباد، لە ۲۰۰۵/۱۲/۵.

۱۳۸. لە بابەت مېژووى لە دايك بوون و كۆچ كردنى مەلا مەرف دا، عەبدوڵلا سەمەدى، مەھاباد، لە ۲۰۰۶/۴/۹.

۶. ديسدارو چاوپېښه و تن

۱۳۹. مستەفاى كۆكەيى، مەھاباد، لە ۲۰۰۵/۹/۲۷.

۱۴۰. سید عبداللہی سەمەدى، مەھاباد لە ۲۰۰۵/۹/۲۸.

۱۴۱. رەھمانى ميسباح/ مەھاباد لە ۲۰۰۵/۹/۲۸.

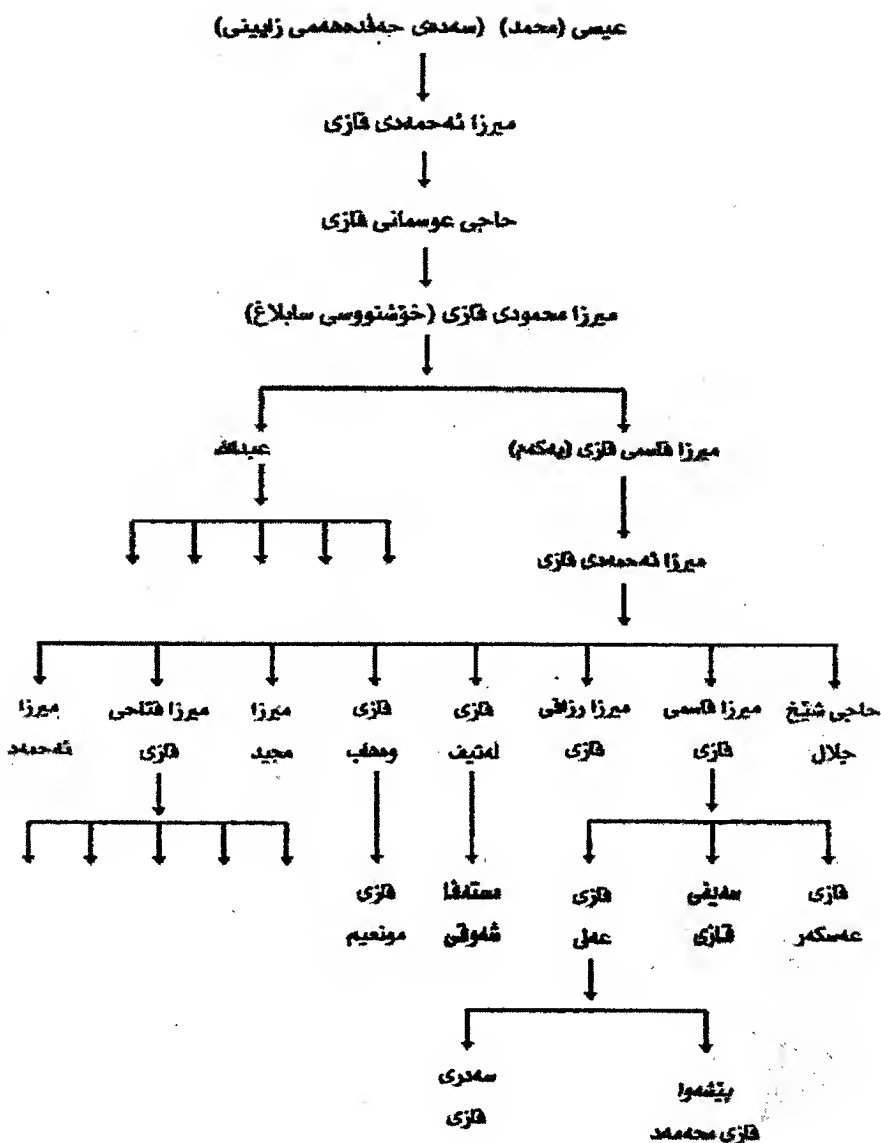
۱۴۲. كاك ئەحمەدى قازى، مەھاباد لە ۲۰۰۵/۹/۲۹.

۱۴۳. يونسى رەزايى، بۆكان لە ۲۰۰۵/۹/۳۰.

۷. ئىنتەرنېت

۱۴۴. برا بېرى چارايىكى بکەن تاريكه شهو دادى، عەبدوڵلا سەمەدى، www.dengekan.com

۱۴۵. ناودارانى موكریان، عەبدوڵلا سەمەدى، www.dengekan.com

شه‌جهری بنده‌مالی سیدنی قازی و مستفاد شوقی (*)

* به‌کوفری زانیاری‌مکانی ناو کتبی (تاریخچه خانواده قاضی در ولایت مومنی) ویکتوریه.

له بلاق و کرمانی مه لیهندی کوردۆلۆجی

بهره می نووسین

- ۱- فەرهنگی رێزمانی کوردی، د. کهمال میراوده‌لی.
 - ۲- فەرهنگی زهویزانی، جهمال عه‌بدول.
 - ۳- حرکات الحوارج فی غربی إقليم الجبال وشهرزاد والمجزرة الفراتية: عطا عبدالرحمن عی الدین.
 - ۴- سۆفیزم و کاریگه‌ری له بزوتنه‌وی رزگارخوازی ته‌مه‌ویی گه‌لی کورددا: ۱۸۸۰- ۱۹۲۵، د. جعفر عه‌لی.
 - ۵- قضا، هه‌له‌یه، داسه فی الجغرافیه الإقليمیه: عطا عمه‌ علامه‌ الدین.
 - ۶- رۆژی هۆکاره سیاسیه‌کان له دابه‌شبوونی دانیشتوانی پارێزگای سلیمانیدا: جاسم عه‌مه‌د عه‌مه‌د.
 - ۷- په‌یه‌ه‌ندییه سیاسیه‌کانی نێوان هه‌رێمی کوردستان و تورکیا، ۱۹۹۱-۱۹۹۸: هێرش عه‌بدوللا عه‌مه‌که‌ریم.
 - ۸- رۆژنامه‌گه‌ری خۆتێدکارانی کورد له نه‌ورپاو نه‌مریکا، ۱۹۴۹- ۱۹۹۱، نه‌زاد عه‌لی نه‌حه‌مده‌.
 - ۹- هوشیاری کۆمه‌لایه‌تی، فواد تاهیر سادق.
 - ۱۰- شاری سلیمانی ۱۹۳۲- ۱۹۴۵، د. ئاکۆ عه‌بدولکه‌ریم شوانی.
 - ۱۱- إقليم كوردستان العراق في دائرة السياسات النفطية العالمية، د. عه‌مه‌د رۆف سعید مهندس زمانكو سعید.
 - ۱۲- په‌عه‌ره‌یه‌کردن له هه‌رێمه‌ کوردنشینه‌کاندا ۶۳- ۸۴۷ ز، رحیم نه‌حه‌مده‌ نه‌مین.
 - ۱۳- ته‌عریب قضا، خانقین من منظور جیوساسی، صلاح الدین انور قیتولی.
 - ۱۴- کۆیه، کامه‌ره‌ان طاهر سه‌عید.
 - ۱۵- بوون له شیعری مه‌حویدا، د. عه‌مه‌د نه‌مین عه‌بدوللا.
 - ۱۶- شێواز له شیعری کلاسیکی کوردیدا، حه‌مه‌ نوری عمر کاکێ.
 - ۱۷- نه‌رمه‌تۆساید، مامه‌ند رۆژه.
 - ۱۸- کولتور و ناسۆنالیزم، د. ره‌فیق سابیر.
 - ۱۹- بنیاتی کارنامه‌یی له ده‌قی نوێی کوردیدا، د. عبدالقادر جه‌امین عه‌مه‌د.
 - ۲۰- رسته‌ی باسه‌ند له زمانی کوردیدا، کاروان عومه‌ر قادر.
 - ۲۱- جێگرافای باشووری کوردستان، د. عه‌بدوللا غه‌فوور.
 - ۲۲- دابه‌شبوونی دانیشتوانی شاری هه‌ولێر، فاتیمه‌ قادر مسته‌ف.
 - ۲۳- نیدیۆم چه‌شن و پێکهاتنی له زانی کوردیدا، شیلان عومه‌ر حه‌سین.
 - ۲۴- شیعری ناوچه‌ی موکریان، د. عوسمان ده‌شتی.
- 25/Report on the Sulaimani District of Kurdistan, E.B. Soane.

بهره می وهرگیران

- ۱- کۆمه‌له‌کۆیه‌که‌ی ده‌رسیم، حوسێن یلدرم، له سویدییه‌وه: کاوه نه‌مین.
- ۲- جه‌نگی عێراق، کاپلان و کریستل، له ئینگلیزییه‌وه: عه‌بدولکه‌ریم عوزیری.
- ۳- یاسا ده‌ستوریه‌که‌ی تورکیا و کورد له سه‌رده‌می نوێدا، م. نه‌. حه‌سه‌ره‌تیان، له روسیه‌وه: د. دلێر نه‌حه‌مده‌.
- ۴- سلیمانی ناوچه‌یه‌که‌ له کوردستان، ئی.بی. سۆن، له ئینگلیزییه‌وه: مینه‌.
- ۵- شه‌ره‌فخانی به‌دلیسی- سه‌رده‌م، ژیان، نه‌هری، یتگی‌نیا فاسیلیتفا، له روسیه‌وه: د. ئارام عه‌لی.

❖ گۆفاری کوردۆلۆجی، ژماره‌ یه‌کی سالی ۲۰۰۸

❖ گۆفاری کوردۆلۆجی، ژماره‌ دووی سالی ۲۰۰۹

